

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

MITROVITS MIKLÓS

**LENGYELORSZÁG, SZOVJETUNIÓ ÉS A SZOLIDARITÁS
(1980–1981)**

**Történelemtudományok Doktori Iskola
A doktori iskola vezetője: Gergely Jenő DSc., egyetemi tanár**

**19–20. századi kelet-európai történelem doktori program
A doktori program vezetője: Krausz Tamás DSc., egyetemi tanár**

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Palotás Emil, professzor emeritus

Tischler János, PhD

Juhász József, Dr. habil. egyetemi docens

Bartha Eszter, PhD

Szokolay Katalin, Dsc., nyug. egyetemi tanár

Témavezető: Krausz Tamás DSc., ELTE BTK Kelet-Európa Története

Tanszék, tanszékvezető, egyetemi tanár

Budapest, 2009

*Hogyha a lengyel majd igazán fölkel,
Akkor a sok nép nem alamizsnára
Kész, de figyel majd csodálkozó füllel
Puska dalára, fogadóit tárva.
(Juliusz Słowacki: Hogyha a lengyel...
ford.: Devecseri Gábor)*

*„Lengyelország a kelet-európai demokrácia tűzhelye”
(Friedrich Engels)*

TARTALOM

TARTALOM	2
BEVEZETÉS.....	4
FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM	10
<i>Levéltári források.....</i>	10
<i>Publikált levéltári források.....</i>	12
<i>Visszaemlékezések.....</i>	14
<i>A szakirodalom .....</i>	15
1. A SZOLIDARITÁS TÖRTÉNELMI GYÖKEREI	18
1.1. A HÁBORÚ UTÁNI MUNKÁS-ÖNSZERVEZŐDÉSEK	19
1.2. LENGYELORSZÁG A HETVENES ÉVEKBEN	26
1.2.1 <i>Ellenzéki programok.....</i>	40
1.2.2. <i>A szervezett politikai ellenzék.....</i>	53
1.2.3. <i>A Szabad Szakszervezetek létrehozása.....</i>	56
1.3. A KATOLIKUS EGYHÁZ SZEREPE ÉS A LENGYEL PÁPA	58
1.4. KATYŊ EMLÉKE	65
2. SZOVJET GONDOK A HETVENES ÉVEKBEN	71
2.1. A CSEHSZLOVÁK LECKE	71
2.2. SZOVJET GAZDASÁGI PROBLÉMÁK A HETVENES ÉVEK VÉGÉN.....	77
2.3. AZ AFGÁN LECKE	81
2.4. A MOSZKVAI OLIMPIAI JÁTÉKOK.....	86
3. A SZOLIDARITÁS SZÜLETÉSE.....	89
3.1. AZ AUGUSZTUSI SZTRÁJKOK: AZ ELSŐ CSATA	89
3.2. A KÖVETELÉSEK ÉS MEGÁLLAPODÁSOK.....	91
3.3. POLITIKA VAGY ERŐSZAK?	100
3.3.1. <i>Az első lépések a hadiállapot felé 1980 augusztusában.....</i>	101
3.3.2. <i>A szovjet reakció.....</i>	104
3.3.3. <i>A konszolidáció időszaka.....</i>	113
3.3.4. <i>Kania Moszkvában.....</i>	116
3.3.5. <i>A konfrontáció küszöbén.....</i>	118
4. FORRÓ TÉL (1980. DECEMBER).....	121
4.1. Az 1980. DECEMBER 5-I MOSZKVAI TANÁCSKOZÁS	122
4.1.1. <i>Az események lengyel szemmel: „A közösség elszakíthatatlan része vagyunk”.....</i>	124
4.1.2. <i>„A szocializmus nagy veszélyben van Lengyelországban”.....</i>	129
4.1.3. <i>A harcias szomszédok.....</i>	132
4.1.4. <i>Egy platformon: a magyar-román érdekközösség.....</i>	136
4.1.5. <i>Közös nyilatkozat (1980. december 5.).....</i>	140
4.2. INTERVENCIÓN VAGY NYOMÁSGYAKORLÁS?	143
4.2.1. <i>Kania visszaemlékezése.....</i>	143
4.2.2. <i>A Szojuz '80 hadgyakorlat.....</i>	146
4.2.3. <i>Ryszard Kukliński és a CIA.....</i>	152
4.3. A SZOLIDARITÁS NEMZETKÖZI LEGALIZÁLÁSA SZOVJET SZEMMEL.....	158
4.3.1. <i>Levél az Olasz Kommunista Párt vezetőihez.....</i>	158
4.3.2. <i>Wałęsa olaszországi útja szovjet szemmel.....</i>	161
5. A „SZAKASZOS KONFRONTÁCIÓ” TAKTIKÁJÁTÓL A VALÓS KONFRONTÁCIÓIG (1981. JANUÁR–MÁRCIUS).....	164
5.1. „NEM HÁTRÁLHATUNK A HADIÁLLAPOT KIHIRDETÉSE ELŐL.”.....	164
5.2. „HOGY LEHETSEGESEK ILYEN ESEMÉNYEK EGY ORSZÁGBAN, AHOL 36 ÉVE ÉPÍTIK A SZOCIALIZMUST?”	168
5.3. SZOCIALISTA INTERNACIONALIZMUS A GYAKORLATBAN	172
5.3.1. <i>Tábornok miniszterelnök.....</i>	172

5.3.2. <i>Mire tanít a történelem?</i>	175
5.3.3. <i>„Lengyelországot nem hagyjuk el a bajban”</i>	178
5.4. AZ UTOLSÓ ELŐTTI CSATA: BYDGOSZCZ – SZOJUZ ’81 – VARSÓI MEGÁLLAPODÁS	180
5.4.1. <i>„Nincs hova visszavonulni.” A breszti találkozó.</i>	188
6. AZ ERŐGYŰJTÉS IDŐSZAKA	194
6.1. ZÚRZAVAROS HÓNAPOK.....	194
6.2. FELKÉSZÜLÉS A KONGRESSZUSRA.....	196
6.3. AZ SZKP LEVELE ÉS KÖVETKEZMÉNYEI	202
6.4. A LEMP RENDKÍVÜLI KONGRESSZUSA. MIT AKAR A PÁRT?	207
7. LENGYELORSZÁGOT, DE MILYET?	215
7.1. MIT AKAR A SZOLIDARITÁS? AZ ÖNIGAZGATÁSTÓL A PIACI SZOCIALIZMUSIG.....	220
7.2. MEGEGYEZÉS VAGY KONFRONTÁCIÓ?	238
7.3. A HADIÁLLAPOT ELŐTT: VOLT-E VALÓS VESZÉLYE A KATONAI INTERVENCIÓNAK?	251
7.3.1. <i>Egy „incidens” nyomában.....</i>	254
7.3.2. <i>Mit mondanak a résztvevők?</i>	258
7.3.3. <i>A hadiállapot</i>	261
ÖSSZEFOGLALÓ MEGJEGYZÉSEK	266
BIBLIOGRÁFIA.....	278
LEVÉLTÁRAK	278
FOLYÓIRATOK, ÚJSÁGOK	278
PUBLIKÁLT DOKUMENTUMOK	279
VISSZAEMLEKEZÉSEK, MEMOÁROK.....	281
SZAKIRODALOM	282

BEVEZETÉS

A történet két ország kapcsolatáról szól egy drámai történelmi időszakban. Szovjetunió és Lengyelország, két szomszédos állam közös története 1918-tól datálódik, ám az előzményekhez kétségkívül hozzátartoznak az azt megelőző orosz–lengyel viszony viharos évszázadai is. A két ország viszonya több szempontból speciális a kelet-európai térségben.¹ A két legnagyobb képességű, jelentős kulturális örökséggel bíró ország, köztük a nyugati és a keleti kereszténységet elválasztó határral, állandó harcot vívott az őket elválasztó ukrán, belorusz és a balti területéért. A hatalmi vetélkedés a térség feletti befolyásért kialakította az ezzel együtt járó sztereotípiákat mindkét népben.²

Az orosz cári birodalom felemelkedése és a lengyel-litván nemesi köztársaság (Rzeczpospolita) meggyengülése az orosz cárnak lehetőséget adott a nyugati irányú terjeszkedésre, mely a lengyel-litván állam feldarabolásával végződött. Ennek következtében a lengyel állam több mint 120 évre eltűnt Európa térképéről. A lengyel felszabadítási küzdelmek időszaka egybe esett a modern nemzetté válás korszakával, így az mély nyomokat hagyott a lengyel nemzeti mozgalomban is. Az 1918-ban létrejött új lengyel állam (II. Rzeczpospolita) és a cári birodalom romjain megszülető szovjet állam között azonnal világpolitikai jelentőségű háború kezdődött. A forradalom exportját és a szovjetek világorradalmi törekvéseit gátolta meg a fiatal lengyel állam, s kelet felé óriási területekhez jutott a szovjetek kárára. Az új szovjet vezetés tehát azonnal szembesült Lengyelország geopolitikai jelentőségével.

Az 1939-ben a lengyelek felett és tudta nélkül létrejött szovjet-német paktum Lengyelország új felosztásával járt, mely egyértelműen mutatta a terület óriási jelentőségét a szovjet biztonságpolitikában és egyúttal azt is, hogy Moszkva nem bízik egy esetleges német támadás esetén a lengyelek erejében. A szovjet határok nyugatra tolása éppen azt a célt is szolgálta, hogy egy német-szovjet háború esetén a harcok ne a Szovjetunió területén folyjanak. A második világháborúban Lengyelország volt az egyetlen állam a térségben, melyet a Szovjetunió támadott meg, bár valódi háború a két ország között nem alakult ki,

---

¹ Kelet-Európán a dolgozatban Európa államszocialista részét értem, ide tartozik tehát: Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és Jugoszlávia, Albánia. Ezen belül Kelet-Közép-Európa alrégióhoz pedig a lengyel-csehszlovák-magyar területeket sorolom. Lásd erről: HALECKI, Oscar: A nyugati civilizáció peremén. Kelet-Közép-Európa története. Budapest, Osiris–Századvég–2000, 1995., NIEDERHAUSER Emil: Kelet-Európa története. Budapest, História–MTA–TTI, 2001.

² Igazából több népről van szó, hiszen a szovjet természetesen nem azonosítható az oroszral. A lengyel-ukrán és a lengyel-litván viszonyban is komoly ellentétek feszültek a történelem során. A lengyel-szovjet viszony azonban többnyire, lengyel szemmel a történelmi lengyel-orosz ellentétek továbbélését jelentette.

mert a lengyel hadsereg passzívan viselkedett a Vörös Hadsereggel szemben. A világháború természetesen keserű tapasztalatokkal járt a lengyel nép számára. Hiába harcolt a földalatti lengyel hadsereg a nácik ellen és hiába robbant ki a varsói felkelés, a szovjet vezetés egyértelműen kinyilvánította azt a szándékát, hogy a nyugati határain csak egy korlátozott szuverenitású, szovjetbarát lengyel államot tud elképzelni, melynek léte erősíti a szovjet állam nyugati biztonságát. A leendő „baráti viszonyt” azonban jelentősen megmérgezte a katyni tömeggyilkosság, az NKVD háború utáni tevékenysége és a Honi Hadsereg tisztjeinek kivégzése.

Súlyos következménnyel járt a lengyel állam új határainak kialakítása is. Miután Jaltában döntöttek arról, hogy a Curzon-vonal szerint rögzítik a szovjet–lengyel határt, mellyel Lengyelország keleten 181.000 km² területet és 10 millió lakost veszített, nyugaton „kárpótlásként” az Odera-Neisse vonalig 102,5 ezer km²-t és 8,5 millió lakost „kapott”. A „kárpótlás” mellett inkább Németország meggyengítése volt a fő célja a szövetségeseknek Lengyelország nyugatra tolásával. Mindez több millió ember és szinte minden nemzetiséget érintő kitelepítésekkel járt.

Lengyelország geopolitikai okokból kulcsfontosságú volt Sztálin számára. Megakadályozta, hogy a Szovjetunióval ellenséges, nyugatbarát kormány jöjjön létre e területen. Ezt elkerülendő, 1945-ben Lengyelországban nem tartottak demokratikus választásokat sem, a hatalmat a Lublinban létrejött, kizárólag Moszkva által elismert kormány próbálta megszerezni. A lengyel hadsereget szovjet tiszték irányították, a II. Belorusz Front hadseregeiből létrehozott Északi Hadsereg Csoport Lengyelországban maradt. Ugyanakkor az ország szovjetizálása – hasonlóan a többi kelet-európai államhoz – csak a hidegháború kiéleződésével vált „szükségsszerűvé” a szovjetek számára. A lengyel területek kulcsfontossága és a lengyel lakosság szovjetellenessége (és minden bizonnyal az erős felkeléspárti hagyomány) azonban óvatosabb politikát követelt Moszkvától. A sztálinizmus itt tudott a legkevésbé gyökeret verni Kelet-Európában, nem került sor a kirakatperekre sem: Gomulát nem ítélték halálra, Rajkhoz vagy Slanskyhoz hasonlóan. 1950-ben a rendkívül erős katolikus egyházzal is egyedülálló szerződést írt alá a hatalom, mely komoly engedményeket tett az egyház és a hívők felé.

Sztálin halála után ebben az országban volt a leggyorsabb a desztálinizáció, 1956-ban Gomulka úgy tudott társadalmi támogatottsággal visszakérülni a hatalomba, hogy egyúttal meg kellett akadályoznia a szovjet katonai intervenciót. Ezzel szemben Magyarországon a szovjetekhez sokkal erősebben kötődő Nagy Imre ezt nem tudta elkerülni. A tapasztalatok

és az ország fontossága miatt továbbra is óvatos volt a mindenkori szovjet vezetés Lengyelországgal kapcsolatban.

A vizsgált témánk szempontjából különös jelentősége van ennek a történelmi tapasztalatnak. De legalább ilyen fontos volt a világrendszer átalakulása is. A hetvenes években három döntő tényező határozta meg minden állam mozgásterét, beleértve a két szuperhatalmat, a Szovjetuniót és az Egyesült Államokat is: a világgazdaság leszállóágra kerülése következtében *a nyugat-európai jóléti államok leépítése*, *a technikai-technológiai forradalom*, valamint *az enyhülés*. E tényezők együtt globálisabbá tették a világot, egyre inkább függeni kezdtek egymástól az eltérő gazdasági- és politikai rendszerű világrészek is.

A hetvenes években a szovjet–amerikai viszony új szakasza kezdődött. A fegyvercsökkentési tárgyalások és a Helsink-i konferencia árnyékában Amerika Kínához való közeledése és a Szovjetunió sarokba szorítására való törekvés húzódtott meg. Ezzel szemben a szovjet vezetés, Breznyevvel az élen a magas energiaárak következtében elszámította magát. Túlértékelve a szovjet lehetőségeket, egy sorsdöntő évtizedet vesztegetett el anélkül, hogy a gazdasági mechanizmusok reformjával alkalmassá tette volna a Szovjetuniót és a szövetségeseit a nyugattal folytatott gazdasági és politikai versengés megnyerésére. Az évtized végére, USA magához térve a vietnami traumából, Kínával együtt újra veszélyeztette a szovjet világpolitikai pozíciókat, melynek következtében katasztrofális döntést hozott Moszkva: a pozíciói megvédeése érdekében bevonult Afganisztánba.

Az amerikai elnöki adminisztráció, különösen Reagan hatalomra kerülése után (1980–81) nyíltan szovjetellenes politikát folytatott mind gazdasági, mind ideológiai síkon. A Szovjetunió kelet-európai szövetségesei az energiaárak újbóli emelése (1979) után a gazdasági csőd felé közeledtek. A kiutat a nyugati kölcsönök, valamint a Világbankhoz és az IMF-hez való csatlakozás reménye jelentette, amely végeredményben jelentősen meggyengítette az egyes országok politikai rendszereit és a szocialista tábor belső kohézióját is.

Ebben a történelmi pillanatban jött létre a Szolidaritás mozgalom Lengyelországban: Kelet-Európa háború utáni történelmének legnagyobb szervezett tömegmozgalma, mely nyíltan felvállalta a rendszer radikális átalakításának követelését. A lengyel–szovjet viszony történelmi tapasztalatai, Lengyelország kiemelt geostratégiai szerepe a Szovjetunió biztonságpolitikájában, az egyre romló gazdasági mutatók a Szovjetunióban, az összeomlott lengyel gazdaság és a Szovjetunió világpolitikai pozícióvesztése egyszerre

befolyásolta, alakította, és bizonyos kényszerpályára állította a szovjet politikát a Szolidaritással kapcsolatban. 1980–1981-ben nem lehetett olyan politikát folytatni, mint 1956-ban vagy 1968-ban. Lengyelországgal szemben nem lehetett olyan politikát folytatni, mint Magyarországgal vagy Csehszlovákiával szemben.

E tényezők figyelembevételével tehát arra keresem elsősorban a választ, hogy mi teszi sajátosan „lengyellé” az eseményeket. Mi az oka annak, hogy az 1953-as berlini felkeléssel, az 1956-os magyar forradalommal és az 1968-as prágai tavasszal ellentétben, 1980-1981-ben nem került sor szovjet katonai intervencióra. Ennek megértéséhez elengedhetetlenül szükséges az eltérő történelmi fejlődés vizsgálata, mely bizonyosan determinálta a végkifejletet. Emellett legalább ilyen fontosnak tartom az aktuális világpolitikai és világgazdasági átalakulás szerepét. Mivel a történelem sohasem „légüres térben” játszódik, nem függetlenül a gazdasági, politikai és ideológiai kötöttségektől, e tényezők figyelembe vétele elkerülhetetlen.

A cél elsősorban a Szolidaritás létrejöttével és létezésével kapcsolatban kiéleződött szovjet–lengyel viszony bemutatása. Az események pontos ismerete nélkül ugyanis nehéz felállítani bármilyen elméletet. Hogy ne legyen a történet kiragadott a világ folyamataiból, segítségül szolgáltak azok az elméleti igénnyel készült összefoglaló munkák, melyek a világrendszer egészét vizsgálják és értelmezik. A hadiállapot bevezetése 1981. december 13-án nem független attól, hogy milyen nemzetközi környezetben jött létre.

Egyértelműen elutasítottam azt az ideologikus megközelítést, mely az Egyesült Államok és a nyugat-európai országok, elsősorban konzervatív köreinek hidegháborús retorikájára és interpretációjára épül,³ vagyis azt, hogy a Szovjetunió és Kelet-Európa kapcsolatrendszerét a kizárólag a Brezsnyev-doktrína határozta volna meg. E nézet ma is népszerű, főleg a liberális és a nacionalista történetírás berkein belül Kelet-Európában.⁴ Ennél sokkal rugalmasabb, pragmatikusabb és a világrendszer aktuális helyzetéhez alkalmazkodóbb volt a szovjet külpolitika a kelet-európai szövetségeseivel szemben.

A lengyel válság menetét és annak megoldását – a Varsói Szerződés hadseregei nélkül – két alapvető tényező befolyásolta. Egyfelől a lengyel történelmi és nemzeti hagyományok, nevezetesen a lengyel nemzetfejlődés sajátosságai, a katolikus egyház

---

³ Lásd például Kissinger és Brzezinski megnyilatkozásait. Érdekes megjegyezni, hogy az eseményekben aktívan részt vett lengyel politikusok utólag, a rendszerváltás után, előszeretettel hivatkoznak, mintegy védelmet keresve maguk számára, a nyolcvanas évek neokonzervatív politika képviselőinek az állásfoglalásaira.

⁴ Lengyelországban érdekes módon éppen fordítva van. Ott a nacionalista történetírás a lengyel válsággal kapcsolatban egyértelműen *tagadja* a „Brezsnyev-doktrína” veszélyét, míg az államszocialista rendszer még élő képviselői, saját védelmükben, erőteljesen hangsúlyozzák annak jelentőségét.

szerepe és az évszádokra visszatekintő lengyel–orosz kapcsolatrendszer, mely a függetlenség kontra elnyomás koordináta rendszerben fejeződött ki, és nem utolsósorban a lengyel munkásmozgalom erős öngazgatói hagyományai. Másfelől a Szovjetunió korábbi tapasztalatai, elsősorban a csehszlovákiai és az afganisztáni katonai intervenció hosszútávú negatív következményei, és az 1973 utáni nemzetközi világ gazdasági rendszerben végbemenő, végeredményben a „szocialista táborra” kedvezőtlen hatások felismerése, valamint a szovjet vezetés elöregedése.

Végül egyáltalán nem kívánok foglalkozni az események rendszerváltás utáni, Lengyelországban, politikai síkon folyó értelmezésével. Véleményünk szerint ez a vita, melynek célja a hadiállapot kitervelőinek és végrehajtóinak bírósági úton való elítélése, és az új rendszer legitimációjának erősítése, nem járul hozzá a történelmi folyamatok megértéséhez.⁵ A kutatás és az elemzés nem a bíróságok és a politikusok körébe, hanem a történészek munkájához kell, tartozzon. Semmilyen történelmi esemény sem értelmezhető csupán a „vegytiszta pozitivizmus”, jogi okoskodás, bírósági döntések alapján, vagyis kizárólag az írott dokumentumok kvantitatív értelmezése útján.⁶ A valóság annál sokkal tágabb dimenzióban mozog, ezért elengedhetetlen az objektív politikai környezet, melyben az események játszódnak és a szubjektív emberi döntések egyidejű vizsgálata. Mindkét tényezőre jelentős hatással van a történelmi múlt is, az oda vezető út. Az objektivitásra törekvő történeti munkának nem lehet célja az ítélethirdetés sem.

További célom egy folyamat bemutatása: hogyan jöhetett létre a Szolidaritás Kelet-Európában egyedülálló szervezete és miért pont Lengyelországban. Az első részben az általam meghatározónak tekintett három fő tényező, *a munkás-önszerveződés hagyományának, illetve a katolikus egyháznak és az ellenzéki mozgalomnak* történelmi fejlődését és összekapcsolódását szándékozom felvázolni.⁷ A második rész központi eleme az a konfliktus, melynek középpontjában a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) kétirányú harca áll. A Szolidaritás, illetve a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) követeléseinek egyidejű végrehajtása megoldhatatlan feladatot jelentett a lengyel pártvezetés számára. E feszültségekkel teli tizenhat hónap bemutatása, széleskörű

---

⁵ Mindez inkább tekinthető a rendszerváltás utáni lengyel történelem és politika szerves részének, így e munkában nem szükséges vele foglalkoznunk.

⁶ A dolgozat írása közben Lengyelországban per folyik a Lengyel Népköztársaság korábbi vezetői ellen, akik részt vettek az 1981. december 13-án bevezetett hadiállapot kidolgozásában és végrehajtásában. A per következő bírósági tárgyalása előreláthatólag 2009-ben folytatódik.

⁷ A lengyel ellenzék történetét a magyar történetírásban tudomásom szerint eddig csak Tóth Péter foglalta össze kandidátusi értekezésében. Ő azonban egy másik szempontrendszerből vizsgálta: a rendszerváltás utáni fragmentált pártrendszer előzményeit kereste. Lásd: TÓTH Péter: *Rendszerváltás és többpártrendszer Lengyelországban 1989–1994*. (Kandidátusi értekezés) Budapest, 1994.

forrásbázis alapján, tudomásom szerint még nem történt meg sem a lengyel, sem az orosz, sem az angolszász szakirodalomban.⁸ A fő célkitűzés tehát egy szintézis készítése a jelenleg kutatható és hozzáférhető dokumentumok alapján.

Nem volt célom a teljes lengyel és a teljes szovjet belpolitika történéseinek megírása. A Szolidaritás történetének feldolgozása egy külön könyv témája lehetne. Itt csupán egy-egy fontos esemény bemutatására szorítkozhattunk a konfliktus lényegének megértéséhez. A középpontban ugyan maga a Szolidaritás és a lengyel krízis áll, mint a LEMP és a Szolidaritás, illetve a LEMP és az SZKP között kialakult konfliktus. Ezzel együtt reményeim szerint új megvilágításba kerül a Szovjetunió és a Varsói Szerződés tagállamainak a kapcsolatrendszere is, illetve e rendszer működési mechanizmusa. Lehetőség szerint megpróbáltam érzékeltetni a szövetséges államok közötti érdekellentéteket, melyek befolyásolták az eseményekkel kapcsolatos álláspontjukat és végső soron a szovjet politikára is hatottak.

Törekedtem arra, hogy a maga összetettségében mutassam be az eseményeket. Az elemzéssel szeretnék hozzájárulni a kelet-európai rendszerváltozások megértéséhez is, bár végleges választ arra nem adhatunk, hogy ez bekövetkezhetett volna-e már 1981-ben, Lengyelországban. A tudományos történetírásban nem lehetséges a „*mi lett volna, ha...*” kezdetű kérdésekre válaszolni. Az viszont világos, hogy a Breznyev-korszak (1964-1982) második felében jelentős változások történtek a Szovjetunió kelet-európai politikájában, amelyek Andropov, majd Gorbacsov hatalomra kerülésével teljesedtek ki. Ebben bizonyosan szerepe volt – az említett világpolitikai és gazdasági átalakulás mellett – a breznyevi vezetőség elöregedésének is, mely ebben az időszakban már komolyan korlátozta, főleg a főtítkárt, az aktív politizálásban.

Személyes motivációm még az egyetemi évek alatt formálódott. Lengyelországi élményeim, a Szolidaritás történelmi színhelyeinek meglátogatása ugyanúgy hatott rám, mint a moszkvai útjaim. Ha Moszkvában járva, a Kreml udvarán Gdańskra gondolunk és arra, hogy ott a távoli „kisvárosban” egy villanszerelő milyen gondot okozott egy ekkora birodalomnak, vagy ha a Gdański Hajógyár bejáratánál a Kreml falait idézzük fel magunkban egészen különös érzés fog el bennünket. Ráadásul kívülrőlként, magyar történészként, különösen izgalmasnak tűnik a történet, hiszen „mi politikánk” és a magyar társadalom 1956 után nem szolgált ilyen horderejű „felfordulással”. Talán a magyar történelem jobb megértéséhez is hozzájárulhat egy ilyen elemzés. Az érdeklődésem

---

⁸ A témában megjelent fontosabb szakirodalmat lásd a *Források és szakirodalom* című alfejezetben.

kezdeté óta gazdagabb lettem két ország megismerésével, elsősorban a nyelvek elsajátításával és az ezzel járó kulturális ismeretekkel. Reményeim szerint mindez kiderül az olvasó számára is.

***

Források és szakirodalom

Levéltári források

Az ismert események közötti összefüggések, valamint a lengyel-szovjet viszony valódi természetének és működésének megismerése szempontjából elsődleges forrásoknak a levéltárakban őrzött szovjet és lengyel párt- és állami iratok számítanak. Az események után több mint negyedszázaddal, a rendszerváltozás után tizennyolc évvel elmondhatjuk, hogy jelentős mennyiségű, a téma szempontjából releváns dokumentum hozzáférhető és kutatható.

Az 1980–1981-es évekre vonatkozó szovjet politika feltérképezésének és megismerésének szempontjából alapvető fontosságú iratokat jelenleg Moszkvában, az *Újkori Történelem Orosz Állami Levéltárában* (RGANI), a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága korábbi archívumában őriznek. 2008-ban, a kutatás lezárásának pillanatában négy fond áll a kutatók rendelkezésére, melyekben 1980–1981-ben keletkezett dokumentumok is találhatóak. Az 1. fond az SZKP KB *kongresszusainak* anyagait tartalmazza. A tárgyaló időszakban lezajlott XXVI. kongresszus iratait a 8. opisz alá sorolták be. A 2. fondon belül kutatható a Központi Bizottság *plénumainak* dokumentációja.⁹ Fontos forrásokat tartalmaz az 5. fond gyűjteménye is: a különböző KB *osztályok* által készített dokumentumokat őrzik itt. Sajnos a KB „szocialista országok kommunista- és munkáspártjaival való kapcsolatok osztályának” iratai jelenleg nem hozzáférhetők.¹⁰ Arra a kérdésre, hogy mikor válhatnak kutathatóvá nem kaptam érdemi választ. Korábban azonban, még a levéltári törvények megszületése előtt,¹¹ a kutatók

⁹ 1980 júniusától 1981 decemberéig összesen ötször hívtak össze az SZKP KB plénumot: 1980. június 23., 1980. október 21., 1981. február 20., 1981. március 3., 1981. november 16.

¹⁰ „*Orgyel po szvjazam sz kommuniszticeszkimi i rabocsimi partyijami szocialiszticeszkikh sztran CK KPSZSZ*”. 1957. február 27-től nevezték így az osztályt, mely 1989-ig fennállt. Az osztály a különböző országokkal kapcsolatot tartó szektorokból állt.

¹¹ A „*levéltári alaptörvényt*” 1993. július 7-én fogadták el, melynek végrehajtása az 1994. március 17-én kiadott 552. számú elnöki utasítás alapján történt. Ezzel lezárult az az időszak, amikor a dokumentumokhoz

rendelkezésre bocsátották e dokumentumokat is. 1995-ben megtekintette őket Mark Kramer amerikai történész, majd egy rövid tanulmányt publikált is ezen iratok alapján.¹² A legfontosabb forrásbázist azonban a 89. fond jelenti a kutató számára. Ez a gyűjtemény egy utólag létrehozott kollekció, melyet Borisz Jelcin orosz elnök kezdeményezésére 1992 májusában hoztak létre. Ide kerültek többek között a *Központi Bizottság*, a *Politikai Bizottság*, a *Külügyminisztérium*, a *Legfelsőbb Tanács* kutathatóvá tett iratai, sőt néhány dokumentum a *KGB*-ből is.¹³

Ezen iratok elegendőek ahhoz, hogy a szovjet politika fő irányvonalát rekonstruálni tudjuk, de nem ad teljes képet a lengyel–szovjet kapcsolatokról gazdasági, kulturális, vagy éppen turisztikai téren. Éppen ezért a hozzáférhető források jellege és azok tartalma bizonyos értelemben automatikusan leszűkítette a kutatás témáját a politikai kapcsolatok vizsgálatára.

A forrásbázis másik meghatározó pillérét a varsói *Újkori Iratok Levéltára* (AAN) jelentette. A levéltár a *Lengyel Egyesült Munkáspárt központi vezetésének iratait* őrzi. A lengyel–szovjet kapcsolatok szempontjából hasznosítható dokumentumokat elsősorban Stanisław Kania és Wojciech Jaruzelski titkárságainak (XI A) őrzési egységeiben találtam. Emellett a LEMP Politikai Bizottságának üléseiről, illetve az üléseihez készült iratokat tanulmányoztam (V).

Lengyelország, Szovjetunió és a Szolidaritás konfliktusa élénken foglalkoztatta a Varsói Szerződés többi szövetséges tagállamának vezetőit is. Több forráspublikáció és tanulmány látott már napvilágot a keletnémet, a csehszlovák és a magyar vezetésnek az eseményekhez való viszonyulásáról. A ma már ismert tényekből egyértelműen megállapítható, hogy ebben a konfliktusos viszonyrendszerben a magyar pártvezetés foglalta el a centrumot. Az áttekintett dokumentumanyag és sajtótermékek alapján világos, hogy az adott körülmények között elvárható „legobjektívebb” értékelést Magyarországon

---

viszonylag szabad hozzáférést biztosítottak a kutatók számára. A gyakorlatban azonban úgy tűnik, hogy még egy-két évig is elhúzódott a törvény végrehajtása. Az orosz levéltári helyzetről lásd bővebben: VARGA Éva: *Hungarica*-kutatás az oroszországi levéltárakban. In: *Levéltári Szemle*, 53. évf. (2003) 4.sz. 7. 2004-ben újabb levéltári törvényt alkottak az orosz törvényhozók, ám a kutatás feltételeit érdemben ez érdemben nem befolyásolja.

¹² KRAMER, Mark: Poland, 1980–81. Soviet policy during the Polish Crisis. In: *Cold War International History Project Bulletin*, (1995) Issue 5. Spring. 116–139. Úgy tűnik, hogy a KB e titkos iratai nem térnek el a jelenleg is kutatható dokumentumok tartalmától.

¹³ E fond tartalmazza többek között az 1956-os forradalommal, az 1968-as csehszlovákiai intervencióval, a katonai tömeggyilkossággal kapcsolatos szovjet iratokat is, lásd: *Arhivi Kremlja u Sztaraj ploscsagvi. Dokumenti po „gyelu KPSSZS”. Annotyirovannij szpravocsnyik dokumentov, predstavljennij v konsztituicionnij szud Rosszijaszkaj Fegyeracii po „gyelu KPSSZS”*. Szerk.: KOZLOV, V.P., Novoszibirszk, „Szibirszkij hronograf”, 1995.

készítették.¹⁴ Így az általam „önkéntesen” választott harmadik forráscsoportot a *Magyar Országos Levéltárban* (MOL), a *Magyar Szocialista Munkáspárt archívuma* (288.fond) jelenti. Ennek azért van különös jelentősége, mert a magyar pártvezetést minden fontos döntésről, találkozóóról és telefonbeszélgetésről értesítették a szovjet vezetők. Emellett, Kádár Jánost rendszeresen tájékoztatták az éppen aktuális állásfoglalásokról. Ebből adódóan olyan források is előkerültek Kádár János titkárságának (47.csoport) iratai közül, melyek sem a szovjet, sem a lengyel források között nem találhatók meg. Továbbá kiegészítő szerepet kaptak a kutatás során az MSZMP KB plénumain (4. cs.) és a PB ülésein (5. cs.) elhangzottak.

A Varsói Szerződés iratai egyelőre nem kutathatóak Moszkvában. A magyar Külügyminisztérium és a legfelsőbb vezetés számára azonban rendszeresen készültek tájékoztatók a VSZ tagországok vezetőinek különféle tanácskozásairól.¹⁵ Ezek a dokumentumok bizonyos esetekben akár döntő szerepet is játszhatnak az események rekonstruálásában.

Publikált levéltári források

Számos forráspublikáció jelent meg az elmúlt 15 évben a témával kapcsolatban orosz, lengyel, angol, német és magyar nyelven is. Összességében elmondható, hogy e forrásközlések lefedik a Varsói Szerződés minden tagállamát, vagyis dokumentumok tömege került publikálására nem csupán a lengyel és szovjet, hanem a német, a csehszlovák és a magyar levéltárakból is. Fontos és sok bizonyító erővel bíró dokumentumok kerültek elő Amerikában a CIA archívumából is. A forrásmunkák megtalálhatóak a disszertáció bibliográfiájában, itt csupán a legjelentősebbeket emelem ki.

Az első szovjet források már a kilencvenes évek elején–közepén ismertté váltak elsősorban Borisz Jelcin orosz elnök, valamint Rudolf Pihója és Mark Kramer történészeknek köszönhetően (*Novaja i Novejszaja Isztorija*, 1994/1., ill. *Cold War International History Project Bulletin* 1995/5 és 1998/11.). Később Kramer moszkvai kutatásainak eredményeképpen megjelent a RGANI 89. fondjából egy forráskiadvány, mely elsősorban az SZKP PB üléseinek anyagaira támaszkodott (*Soviet deliberations during the Polish Crisis, 1980-1981.*, 1999.).

---

¹⁴ Lásd erről: TISCHLER János: „Hogy megcsendüljön minden gyáva fül” *Lengyel–magyar közelmúlt*. Pécs–Budapest, Jelenkor–1956-os Intézet, 2003. 173–258.

¹⁵ A szervezet legfelsőbb szerve a Politikai Tanácskozó Testület (PTT) egyszer sem ült össze ebben az időszakban, a Honvédelmi Miniszterek Bizottsága (HMB) és a Külügyminiszterek Bizottsága azonban igen.

A másik oldalon hasonlóan fontos munka – 1980–81-re vonatkozóan – a LEMP PB ülései jegyzőkönyveinek és határozatainak kb. 85 százalékát átfogó lengyel nyelvű kiadvány (*Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność” 1980-1981., 1992.*),¹⁶ amely a dolgozat alapjául szolgált. Emellett a lengyel hatalom által képviselt politika gyakorlati megvalósítására vonatkozóan számos lengyel belügyi forrást publikáltak Lengyelországban. Ezek elsősorban a konfliktus belpolitikai vonulatát érzékeltetik: a hatalom és a Szolidaritás viszonyát, a hadiállapot bevezetésének előkészületeit. E munka keretein belül nem volt szükség e terület önálló kutatására: Andrzej Paczkowski a téma egyik legjobb lengyel szakértője kiválóan összefoglalta széles forrásbázisra alapozva a hatalom és az ellenzékének konfliktusát (*Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980–styczeń 1982., 2002.*).¹⁷

A szovjet és a lengyel forrásokon felül döntő jelentőségű és óriási mennyiségű dokumentumok kerültek napvilágra a többi volt szocialista ország párt- és állami archívumaiból. A legátfogóbb és legbővebb válogatást egy kétkötetes munka keretében adta közre egy nemzetközi szerzőgárda (*Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980-1982. Tom I. (sierpień 1980–marzec 1981), 2006, ill. Tom 2. (kwiecień 1981–grudzień 1982., 2007.)*).¹⁸ A közel ötszáz dokumentumot tartalmazó kiadvány a keletnémet, csehszlovák, magyar, bolgár, román és a szovjet iratokból ad áttekintést, és nyújt szinte teljes képet a Varsói Szerződés tagállamai és a lengyel válság kapcsolatáról. Hasonló tartalommal, de szerényebb méretben angol nyelven is megjelent egy forrásgyűjtemény a hadiállapot bevezetésének huszonötödik évfordulójára (*From Solidarity to Martial Law. The Polish Crisis of 1980–1981. A Documentary History, 2007.*).

Az MSZMP irataiból fontos dokumentumokat publikált Tischler János, mely elsősorban a magyar pártvezetés és a lengyel válság viszonyába enged bepillantást (*Századok, 1998/5.*), valamint magam is közzéttem néhány jelentős iratot, mely az eseményekről kialakított szovjet álláspont magyarországi leképeződését mutatja be (*Kút, 2006/4.*).

---

¹⁶ Magyarul: *A Politikai Bizottság titkos dokumentumai. A LEMP és a „Szolidaritás” 1980–1981.*

¹⁷ Magyarul: *Út a „legkisebb rosszhoz”. A hatalom táborának stratégiája és taktikája 1980. június–1982. január.*

¹⁸ Magyarul: *December 13. előtt és után. A keleti blokk államai a lengyelországi krízissel szemben 1980–1982.*

Visszaemlékezések

A források külön csoportját alkotják a visszaemlékezések és az interjúkötetek. A még élő lengyel politikusok szinte mindegyike tollat ragadott annak érdekében, hogy bemutassa az eseményeket a saját szemszögéből. A szovjet–lengyel viszonyt közvetlenül alakító lengyel politikusok, mint Gierek, Kania, Jaruzelski, vagy Rakowski számos helyen kifejtették nézeteiket az eseményekkel kapcsolatban.¹⁹ E munkákat azonban különösen erős forráskritika alá kell vetni. Nem csupán azért, mert minden forrás esetében szükséges ez az eljárás, hanem azért, mert e visszaemlékezések és interjúk keletkezéseinek körülményei, eleve megkérdőjelezik a hitelességüket. Arról van szó, hogy a rendszerváltozás után, 1992-ben az első szabadon megválasztott Szejm, melyben az egykori ellenzék volt többségben, határozatot fogadott el arról, hogy a hadiállapot bevezetése *törvénytelen* volt.²⁰ Ennek jogilag természetesen semmilyen következménye nincsen, hiszen a törvényhozó testület nem bíróság, ám ezt követően egy bizottság is létrejött, melynek feladata volt a régi hatalom képviselőire terhelő adatok gyűjtése egy leendő bírósági perhez. Így ezek a visszaemlékezések már a „védelem” jegyében születtek, melynek célja: bebizonyítani, hogy a hadiállapot bevezetése egy preventív akció volt, mert a Szovjetunió és más szocialista államok katonai intervenciója a küszöbön állt. Ennek eredménye az események egyoldalú beállítása, „terhelő” tények elhallgatása stb. E munkának nem feladata bekapcsolódni ebbe a máig is tartó lengyel belpolitikai küzdelembe. Éppen ezért a kutatás során a lehető legnagyobb mértékben próbáltam a korabeli dokumentumokra támaszkodni, és csak abban az esetben fordultam a visszaemlékezésekhez, ha az a dolgok megértése szempontjából elkerülhetetlen volt.²¹

A rendszerváltozás utáni lengyel belpolitika ily módon rendkívül sokat ártott az objektivitásra törekvő történetírásnak. Míg a régi rendszer vezető politikusai a szovjet levéltárakból előkerült iratok hitelességét megkérdőjelezték, a valóságtartalmukat teljesen negligálták, addig a vádlóik kizárólagos igazságnak fogták fel.²²

---

¹⁹ Lásd a bibliográfiában.

²⁰ Lásd erről: „*Sąd nad autorami stanu wojennego. Oskarżenia, wyjaśnienia, obrona.* Szerk.: KARAŚ, Anna, Warszawa, BGW, 1993., valamint SIEMIENSKI, Feliks: Stan wojenny 1981 r. w świetle prawa konstytucyjnego. In: *Dziś. Przegląd społeczny.* III. (1992) nr 3. 7–18, ill. SIEMIENSKI, Feliks: „Sąd” nad autorami stanu wojennego. In: *Dziś. Przegląd społeczny.* V. (1994) nr 2. 80–89.

²¹ Egy külön tanulmány tárgya lehetne a Szolidaritás történetének megírása a visszaemlékezések tükrében.

²² Természetesen ez nem tudományos vita volt, de máig érezhető a hatása a tudományban is. Lásd: WERBLAN, Andrzej: Czy w 1981 roku groziła interwencja? In: *Dziś. Przegląd społeczny.* V. (1994) nr 6. 38–48., JARUZELSKI, Wojciech: Szekretnaja „Papka Szuszlova” – bolsze voproszov, csem otvetov. In: *Novoje vremja*, (1993) Nr 47. JARUZELSKI, Wojciech: „Jeszli bi mi nye vveli vojennoje polozsenije, nasz bi vzjali tyepenykimi...” Wojciech Jaruzelski o dokumentach „Komisszii Szuszlova”. In: *Moszkovszkije novosztii*, Nr

Ellentétben a lengyelekkel, Oroszországban szinte semmilyen politikai szerepet nem játszottak 1991 után a napvilágra került dokumentumok. Azok a politikusok, akik aktív részesei voltak a politikai döntéseknek (Brezsnyev, Szuszlov, Andropov) már nem élnek. Mivel röviddel az események után szinte mindannyian elhunytak, emlékiratokat sem készítettek. Akik túléltek a rendszerváltást, néhányan közülük papírra vetették elbeszéléseiket (Gribov tábornok a Varsói Szerződés parancsnoka, Pavlov a KGB varsói rezidense, Kostyikov a KB lengyel szektorának vezetője). E munkákban a szovjet–lengyel viszony egészen más megvilágításban látszik. A forráskritika itt is szükséges, ám az előkerült levéltári források inkább megerősítik a volt szovjet vezetők állításait (természetesen nem mindenkiét), mint a lengyeleké. Mark Kramer tett először kísérletet a lengyel és a volt szovjet vezetők visszaemlékezéseinek összehasonlító vizsgálatára, következtetése szerint az utóbbiak valóban közelebb állnak a dokumentumokkal is alátámasztható tényekhez.²³

A szakirodalom

Az elemzésem szűken vett témáját tekintve nincs számottevő szakirodalom sem a magyar, sem a nemzetközi történettudományban. A lengyel Szolidaritás kialakulásának és tizenhat hónapos történetének feldolgozása is meglehetősen szegényes. Máig alapmunkának számít Jerzy Holzer 1984-ben megírt *„Solidarność” 1980-1981. Geneze i historia* című monográfiája,²⁴ illetve Timothy Garton Ash magyarul is megjelent *„A lengyel forradalom”* című műve. Minkét munka a rendszerváltás előtt levéltári források nélkül született. A szerzők szemtanúi voltak az eseményeknek, tehát bizonyos forrásértékkel is rendelkeznek. A mozgalom 25. évfordulója alkalmából újabb összegző igényű munka került kiadásra *Droga do niepodległości. „Solidarność” 1980–2005.* címen, mely a téma legjobb lengyel szakértőinek a tanulmányait tartalmazza.²⁵ Emellett számos érdekes rész tanulmányt közöltek a lengyel *Instytut Pamięci Narodowej* (Nemzeti Emlékezet Intézete) havonta megjelenő bulletinjeiben is.

37., 12 szeptember 1993 g. Jaruzelski „szürrealista előadásnak” és „farizeus beszédnek” minősítette például az SZKP PB 1981. december 10-i ülésének jegyzőkönyvének tartalmát.

²³ KRAMER, Mark: Kriziszi v otnosenijah SZSZSZR szo sztrani Vosztočnoj Jevropi, 1948–1981:

Izpolzovanyije novih dannih. In: *Holodajaja vojna: Novije podhodi, novije dokumenti.* Otv.red.: NARINSZKIJ, M.M., Moszkva, RAN, 1995. 127–150.

²⁴ Magyarul: *„Szolidaritás” 1980–1981. Genezis és történelem.*

²⁵ Magyarul: *Út a függetlenséghez. „Szolidaritás 1980–2005.*

A huszadik századi lengyel történelem néhány kiváló összefoglalása is természetesen foglalkozik a Szolidaritás történetével. Különösen Andrzej Paczkowski, Wojciech Roszkowski, Antoni Dudek és Jerzy Eisler munkái jelentették e dolgozat számára is a kiindulási pontot. Egyetlen nem lengyel szerzőt emelnék ki, akinek elemzései bizonyára még a lengyel szerzőkre és a lengyel társadalomra is inspiráló hatással bír: Norman Davies. Az eredetileg angolul, majd lengyelül és néhány éve végre magyarul is megjelent, *Lengyelország története* című alapműve számomra is fontos viszonyítási pontként szolgált.

Külön ki kell emelni egy wrocławiai fiatal történész, Łukasz Kamiński munkásságát. Elsősorban a lengyel *munkásság* kutatásaiban elért eredményeire támaszkodtam, de a forráskiadás területén is jelentőset alkotott, mely munkám során nélkülözhetetlen volt. Az *ellenzéki mozgalom* történetének feldolgozásában alapvető jelentőségű Andrzej Friszke *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980.* című munkája.²⁶ Az egyház és a Szolidaritás kapcsolatára vonatkozóan pedig Jan Żaryn *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944-1989*,²⁷ illetve Antoni Dudek és Ryszard Gryz *Komuniści i kościół w Polsce (1945-1989)*²⁸ című munkáira támaszkodtam.

A lengyel-szovjet konfliktus elemzésére kevesebb jól használható tanulmány született. A LEMP és a Szolidaritás harcát kiválóan elemzi Paczkowski a már említett művében: *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980-styczeń 1982.* Természetesen néhány ponton érinti a szovjet politikai állásfoglalásokat is. A szovjet vonatkozásokra leginkább Mark Kramer munkáiban találhatunk fontos megállapításokat.

Az orosz szakirodalom is foglalkozik a Szolidaritás idején kialakult lengyel-szovjet konfliktussal. Elsőként Rudolf Pihója Szovjetunióról szóló monográfiájában olvashattunk erről, aki a RGANI-ban őrzött dokumentumok alapján dolgozta fel tíz oldal terjedelemben a témát: *Szovjetszkij Szozuz: Isztorija Vlasztyi 1945-1991.*²⁹ Pihójához hasonlóan kiemelt területként foglalkozik a Szolidaritással Medvegyev az Andropovról szóló életrajzában. Valerij Muszatov szovjet diplomata és történész külön könyvet szentelt a három kelet-európai válságnak (1956, 1968, 1980-81), mely szintén elsősorban a szovjet dokumentumokra és visszaemlékezésekre támaszkodik: *Predvesztyniki buri. Polityicseszkije kriziszi v Vosztocnoj Jevrope (1956-1981).*³⁰

---

²⁶ Magyarul: *Politikai ellenzék az LNK-ban 1945-1980.*

²⁷ Magyarul: *A Katolikus egyház története Lengyelországban 1944-1989.*

²⁸ Magyarul: *A kommunisták és az egyház Lengyelországban (1945-1989).*

²⁹ Magyarul: *Szovjetunió: a hatalom története 1945-1991.*

³⁰ Magyarul: *A vihar előszele. Politikai krízisek Kelet-Európában (1956-1981.)*

Mindezekon kívül a magyar nyelvű szakirodalom néhány művét is meg kell említeni. A Szolidaritással kapcsolatban Tálas Péter, Tischler János, Kovács István tollából több érdekes cikket is olvashatunk a magyar sajtóban és a tudományos folyóiratokban. Legjelentősebb tudományos műnek Tálas Péter már említett kandidátusi értekezését, valamint Tischler János a lengyel–magyar viszonyt elemző „*Hogy megcsendüljön minden gyáva fül*” *Lengyel–magyar közelmúlt* című monográfiáját tartom, melyek számomra is inspirálóan hatottak. A szovjet–lengyel kapcsolatokról magyarul e dolgozat néhány általam írt előtanulmánya áll rendelkezésre.

Végül, de nem utolsósorban nem hagyható figyelmen kívül a korabeli sajtó sem. Elemzésemhez felhasználtam a történet három főszereplője: a LEMP hivatalos lapját (*Trybuna Ludu*), az SZKP lapját (*Pravda*) és a Szolidaritás által megjelentetett legnagyobb példányszámú hetilapot (*Tygodnik Solidarność*). E lapokban a felek hivatalos állásfoglalásai mellett programokkal és véleményekkel is találkozni, így jól kiegészítik a levéltári dokumentumok által rajzolható képet.

1. A SZOLIDARITÁS TÖRTÉNELMI GYÖKEREI

Az 1980 augusztusában bekövetkezett események jellegére jelentősen rányomta a bélyegét a lengyel társadalomnak a 35 éve fennálló rendszerhez való viszonya. Számos tény bizonyítja, hogy a „kommunista” rendszert a lakosság döntő többsége nem tekintette a lengyel történelmi fejlődés szerves folytatásának: az új rendszer az 1939. augusztus 23-án megkötött Molotov–Ribbentrop paktum titkos záradékának következtében Lengyelország újbóli felosztása, az 1939. szeptember 17-i szovjet katonai megszállás következménye volt. Vagyis a szovjet típusú „kommunizmust” ráerőltették a lengyel nemzetre, megszakítva ezzel újra a történelmi folytonosságot.³¹

A második világháború eseményei még inkább gátolták a szovjet ideológia és társadalmi-gazdasági rendszer későbbi meggyökereztetését Lengyelországban. A szovjet állambiztonság által lengyelek ellen elkövetett tömeggyilkosság Katyńban, az 1944 augusztusában kirobbant varsói felkelés idején a szovjet segítségnyújtás elmaradása, a felkelők kivéreztetése, a földalatti lengyel állam utolsó vezetőinek és a Honi Hadsereg (Armia Krajowa) tagjainak szovjet légerekbe hurcolása, később mind a lengyel „kommunizmus” számlájára is íródtak.³² A Szovjetunió politikája azonban szintiszta pragmatizmus volt. Így látta ezt Czesław Miłosz Nobel-díjas lengyel író is, aki már az ötvenes évek elején az emigrációban világosan megfogalmazta azt, amit még évtizedekkel később is nehéz a lengyeleknek morálisan elfogadni:

„Az oroszoknak semmilyen ésszerű indokuk nem volt arra, hogy segítséget nyújtsanak Varsónak. Nyugat felé vonultak, a felszabadulást hozták Hitler és az addigi rendszer alól, melyet egy jó rendszerrel, a sajátjukkal akartak felváltani. Lengyelországban a kapitalizmus megdöntését akadályozta a „földalatti állam” és a londoni emigrációs kormány, hiszen a Vörös Hadsereg hátszágában már működött a másik, Moszkvában felkészített lengyel kormány.”³³ „A Varsói felkelés az értelmiség hattyúdala volt, és annak a rendszernek a végét jelentette, amelyet védett.”³⁴

Mindez mégis beágyazta a szovjetellenességet – mely párosult a cári időkől megőrződött oroszellenességgel – a lengyel társadalmi tudatba, még akkor is, ha valóban

---

³¹ Ez a beállítás nem csak egy elterjedt korabeli felfogás volt, hanem erőteljesen jelen van napjaink lengyel történetírásában és politikájában is.

³² KULA, Marcin: Polska 1980–1992: splot motywów społecznych i narodowych. In: *Przegląd historyczny*, LXXXIV évf. (1993) 2. sz. 222.

³³ MIŁOŚZ, Czesław: *A rabul ejtett értelem*. Budapest, Európa Könyvkiadó 1992. 140.

³⁴ uo. 142.

„indokolatlan volt elvárni, hogy a nagy honvédő háború kellős közepén” Sztálin a „nyugati hatalmak ösztökélése nélkül nagylelkű gesztust tegyen szövetségeseinek azon szövetségesei felé, akik mindazzal alapvetően szemben álltak, amit ő képviselt.”³⁵ A varsói felkelés győzelme természetesen nem állt érdekében Sztálinnak. A felkelés célja az volt, hogy a lengyel állam jelezze, hogy él, van legitim vezetése és részt akar venni a háború utáni békekonferencián, mint győztes állam. Ezzel szemben Sztálin célja az volt, hogy ne jöjjön létre Lengyelországban egy tőle független legitim hatalom, mely minden bizonnyal szovjetellenes lesz és egy demokratikus választáson legyőzheti a kommunistákat.

A szovjetellenesség annak ellenére erős és meghatározó tudott maradni a társadalmi tudatban, hogy számos érv szólt a világháború után a kommunista ideológia elfogadása mellett is. Egyrészt a nyugat irányában érződött bizonyos ellenségesség éppen amiatt, hogy hagyták az országot a német–szovjet osztozkodás martalékává válni, és nem nyújtottak segítséget a nácik támadása után. Másrészt, főleg a fiatalok számára komoly perspektívát nyújtott az új rendszer intellektuális és anyagi értelemben is. A nyugati földek „visszaszerzése” pedig a lengyel nemzeti érzést táplálhatta, erősítette. Nem elhanyagolható, hogy jelentős ellenszenv élt a lakosság túlnyomó többségében a harmincas évek világával, annak gazdasági válságaival, munkanélküliségével, gyakran véres összetűzésekbe torkolló sztrájkjaival, antiszemitizmusával és agresszív nacionalizmusával, valamint a korszak vezetőivel szemben; e korszak nem volt képes a katasztrófát elkerülni, mely az ország szinte teljes lerombolásával, és több millió lengyel áldozattal járt együtt.³⁶ Ebből a nézőpontból akkor még eltörpült az a tény, hogy az új politikai, gazdasági és társadalmi berendezkedés az állami szuverenitás részleges feladásával, a nemzeti kultúra és a tradíciók szinte teljes elnyomásával járt. „A munkásszármazású fiatal értelmiségiek többségének véleménye dióhéjban alighanem így fejezhető ki: »Szocializmus – igen, Oroszország – nem», és itt kezdődtek az elvi különbségtételek,” fogalmazta meg világosan Czesław Miłosz a háború utáni ambivalens érzéseket az „Új Hittel” kapcsolatban.³⁷

1.1. A háború utáni munkás-önszerveződések

A Szolidaritás mozgalom történelmi gyökerei minden bizonnyal a lengyel társadalom fejlett önszervező képességében és az ezzel együtt járó társadalmi szolidaritásban, valamint

³⁵ DAVIES, Norman: *Lengyelország története*. Budapest, Osiris, 2006. (ford.: Bojtár Péter). 793–794.

³⁶ FRISZKE, Andrzej: *Opozycja polityczna w PRL 1945-1980*. Londyn, Aneks, 1994. 68–69.

³⁷ MIŁOSZ, i. m. 1992. 93.

a belőle következő önrendelkezésre való igényben rejlik. A társadalom konspirációs önszerveződésének komoly hagyománya még felosztások idején (1795-1918) alakult ki szorosan összekapcsolódva a lengyel nemzeti fejlődéssel, a modern lengyel nacionalizmus kialakulásával. Így a társadalmi tudatot alapvetően meghatározta.

Lengyelország újkori történelme nagyobbik részében az *„államtalanság volt a lengyelek számára a normális állapot.”*³⁸ Ezzel együtt öt-hat generáció számára „Lengyelország” csupán absztrakcióként létezett, felidézhetette a múltat, vagy álmodhatott magának egy államot, de a jelenben csak a képzeletükben élt. Lengyelországnak alapvetően „szellemi létezése” volt. „Lengyelország” ebben az időszakban „Eszmévé” változott, önálló területként nem létezett, az emberek fejében (szívében) azonban mindig is megmaradt.³⁹ A lengyelek tehát egy olyan közösséghez tartoztak, amely a modern nemzeti tudatát úgy alakította ki, hogy szemben állt annak az államnak a politikájával, ahol élt. Így a lengyel hazafiság kezdettől összefonódott az ellenállással, a másként gondolkodással és a felkeléssel.⁴⁰ A lengyel nemzeti tudat kialakulásában a legnagyobb szerepet a „politikai frusztráció” játszotta: az emberek leküzdhetetlen vágya az után, amit nem kaphatnak meg.⁴¹ Továbbá a lengyel nacionalizmus politikai felfogását kezdettől fogva behatárolta a fennálló rend kompromisszumokra képtelen jellege. Ez nemcsak a felosztások korában volt így, amikor a három felosztó abszolutista nagyhatalom semmilyen módon nem támogatta a lengyel elképzeléseket, hanem az 1948 után megszilárdult államszocialista berendezkedésben is, amikor a külpolitikai, és közvetve a belpolitikai merevséget a jaltai világrendszer determinálta. E folyamat következményeként az *„állam”* fogalma a lengyel társadalomban azonosult az *„idegen hatalommal”,* míg az *„igazi”* lengyel *„államiság”* fogalma tartotta össze a nemzetet, melyet a társadalom testesített meg.

A lengyel társadalom e sajátos fejlődésének „eredménye”, hogy az önszerveződés nagyobb hangsúlyt kapott, mint a régió más népei körében. Az állami intézményeket sokáig a katolikus egyház pótolta. A 19. század végén azonban már megjelentek más önszervező kezdeményezések is. A munkásság körében, – mely a lengyelek által lakott területeken különösen Sziléziában, valamint Varsó és Łódź környékén volt jelentős – elsősorban a szakszervezetek jelentették az önszerveződés bástyáit. A munkásokat és így a

---

³⁸ DAVIES, i. m. 2006. 438.

³⁹ uo. 440. Ennek egyik legszebb irodalmi megfogalmazását olvashatjuk Wyspiański 1901-ben írt *„Mennyegző”* című drámájában a Költő és a Menyasszony párbeszédében. Lásd: WYSPIAŃSKI, Stanisław: *Drámák.* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989. 158–159. A drámát a hetvenes években megfilmesítette Andrzej Wajda.

⁴⁰ DAVIES, i. m. 2006. 445.

⁴¹ uo. 454

szakszervezeteket is erősen áthatotta a nemzeti függetlenség vágya valamint a katolikus egyházhoz való kötődés. Az egyházhoz kötődés és a nacionalizmus a két világháború között sem szűnt meg. E kontinuitás megfigyelhető nemzedékről nemzedékre a munkásság körében is.

A második világháború alatt a szakszervezetek ugyan legálisan nem működhettek, de a társadalom jelentős része – a hagyományoknak megfelelően – azonnal bekapcsolódott az önszerveződő konspirációs tevékenységbe. Többek között a vasutas szakszervezet irányításával számos szabotázs-diverzáns akciót hajtottak végre a német megszállók ellen. 1940–1943 között, a megszállás alatt működő négy legnagyobb párt létrehozta a Politikai Egyeztető Bizottságot. A Lengyel Szocialista Párt – Szabadság, Egyenlőség, Függetlenség (PPS-WRN), a Néppárt, a Munkapárt és a Nemzeti Párt közösen próbáltak egyeztetni a Lengyelország jövőjével kapcsolatos programjukat.⁴² Amellett, hogy minden párt programjában megemlítették a munkás-önkormányzás bevezetésének lehetőségét, a leghangsúlyosabban a PPS-WRN által 1941-ben kiadott „Népi Lengyelország programjában” szerepelt. Ebben kiálltak a legfontosabb gazdasági ágak társadalmasítása mellett és elismerték a *munkástanácsok jogait a társadalmasított tulajdon igazgatására*.⁴³ Ugyanakkor ellenezték az 1941-es Sikorski tábornok által aláírt lengyel-szovjet megállapodást, amely előrevetítette, hogy az ország keleti területei a Szovjetunió részét fogják majd képezni.⁴⁴ Ezért vezetőjük Kazimierz Puzak ki is lépett a földalatti állam Politikai Egyeztető Bizottságából.⁴⁵ A baloldalon tehát létezett koncepció a munkásosztály önszervező alapokon nyugvó megszervezésére. Ekkor azonban még nem lehetett tudni, hogy a háború végére egészen már lesz a világpolitikai realitás. Látszólag hasonló volt az 1942-ben, Moszkvában létrehozott Lengyel Munkáspárt (PPR) programja is.⁴⁶ Az 1943-ban kiadott „*Miért harcolunk?*” (O co walczymy?) programdeklaráció szerint, a nemzet

⁴² SZOKOLAI Katalin: *Lengyelország története*. Budapest, Balassi Kiadó, 1996. 191.

⁴³ JAKUBOWICZ, Szymon: *Bitwa o samorząd 1980–1981*. Londyn, Aneks, 1988. 13. Magyarul: TÁLAS Péter: A munkásönkormányzás kérdése Lengyelországban 1945–1989. In: *Önkormányzás vagy az elitek uralma*. Szerk.: KRAUSZ Tamás, MÁRKUS Péter. Budapest, Liberter Kiadó, 1995. 138.

⁴⁴ A Szovjetunió álláspontja világos volt a háború kezdete óta, és ebben támogatta legfőbb európai szövetségese, Nagy Britannia is. Lásd: RZSEVSZKII, O.A.: *Sztalin i Csercsill. Vsztrecsi. Beszedi. Gyiszkuszzii. Dokumenti i kommentarii 1941–1945*. Moszkva, Nauka, 2004.

⁴⁵ PACZKOWSKI, Andrzej: *Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 1997. 57.

⁴⁶ Az SDKPiŁ és a PPS-Lewica 1918-ban egyesült Lengyelország Kommunista Munkáspártja (KPRP) néven. A párt a húszas években felvette a Lengyelországi Kommunista Párt (KKP) nevet, majd miután egy „téves” helyzetértékelés következtében támogatták Pilsudski 1926. májusi puccsát, a Kominternben feketelistára kerültek a párt vezetői. A sztálini tisztogatások során a párt szinte teljes tagságát fizikailag is megsemmisítették, majd 1938-ban a pártot is feloszlatták. Csak a második világháborúban, a németek Szovjetunió elleni támadása után vált fontossá Sztálin számára újra létrehozni egy lengyel kommunista pártot. Végül 1942 januárjában megalakult a Lengyel Munkáspárt (PPR). Az 1948-ban létrehozott Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) e párt jogutóda.

*politikai hatalmát össze kell kapcsolni a nemzeti vagyon társadalmi tulajdonlásával. Az azonban csak később vált világossá, hogy a „társadalmi tulajdonlás” a PPR értelmezésében valójában az állami tulajdont jelentette.*⁴⁷

Hogy a pártok programja volt-e hatással a munkásság megmozdulásaira azt nehéz megmondani, tény viszont, hogy közvetlenül a háború után az *egész országra kiterjedő sztrájkhullám kezdődött. 1945 és 1948 között 1120 alkalommal volt sztrájk Lengyelországban.*⁴⁸ Egymás után alakultak az országban a munkástanácsok és üzemi bizottságok, amelyek az új állami adminisztráció kiépüléséig megszervezték és biztosították a termelést, ezzel akaraton kívül, de segítették a Lengyel Munkáspárt hatalomátvételét. A Moszkvából irányított PPR tehát egészen az államosításokig tolerálta a munkás-önigazgatás különböző intézményeinek a létét. Ekkor azonban megváltozott a velük szemben képviselt álláspont. A PPR az állami szektorban önkormányzatként kizárólag a Szejmet ismerte el. Az üzemi kollektívák azon törekvését, hogy a termelési tervet, a beruházások körét meghatározzák, illetve beleszóljanak az igazgatók kinevezésébe, egyszerűen a kapitalizmus egy válfajának tartották.⁴⁹ A sztrájkjog megítélése is hasonlóan változott. Amíg a kapitalizmus elleni harc egy formájáról volt szó, addig a párt is támogatta, ám az állami szektorban a sztrájknak csupán egyetlen elfogadott változata létezett: ha azt a párt valamilyen politikai céllal megszervezte, hogy a saját érdekei mellett felsorakoztassa a munkásságot (ahogy később 1968-ban a diákság ellentette). A párt véleménye az volt, hogy a munkásosztály nincs a tudatában ennek a különbségnek, ezért erről fel kell világosítani. Minden másfajta sztrájk az államosított gazdaságban a rendszer elleni tevékenységnek számított.⁵⁰

A négy évig tartó sztrájkhullám elsősorban a *lódzi, a katowicei, a krakkói és a kielcei vajdaságot érintette*: ide összpontosult a tiltakozások 80 százaléka. E térséget érintette a háború utáni migráció legkevésbé, illetve mint láttuk itt voltak a legerősebbek a munkások önszerveződési hagyományai. A létező társadalmi kapcsolatok bizonyosan hozzájárultak a tiltakozásra való nagyobb hajlamhoz.⁵¹ A legtöbb sztrájkra 1946-ban került sor. Ebben az évben összesen több mint 340 ezer munkás sztrájkolt 565 alkalommal. Ez a szám az összes iparban alkalmazottnak a 28 százaléka volt. Ezzel szemben a két világháború közötti

---

⁴⁷ JAKUBOWICZ, i. m. 1988. 14.

⁴⁸ E korszak kiváló elemzését adja KAMIŃSKI, Lukasz: *Strajki robotnicze w Polsce w latach 1945–1948*. Wrocław, GAJT, 1999.

⁴⁹ JAKUBOWICZ, i. m. 1988. 15.

⁵⁰ Vö: JAKUBOWICZ, i. m. 1988. 18., CHUMIŃSKI, Jędrzej: *Strajki robotnicze w Polsce (1945–1948)*. In: *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*. Szerk.: KAMIŃSKI, Lukasz. Tom I. Wrocław. 1998. 15–16.

⁵¹ KAMIŃSKI, i. m. 1999. 108–109.

időszakban csak a húszas évek elején, illetve a nagy gazdasági világválság idején sztrájkoltak a munkások ilyen magas arányban.⁵² A követelések túlnyomó része a közellátás és az élelmezés javítására vonatkozott. Politikai jelleggel a sztrájkok mindössze 13,23 százaléka bírt.⁵³ A legsúlyosabb helyzet Gdańskban alakult ki 1946 augusztusában, amikor az állambiztonsági szolgálat szétverte a hajógyári sztrájkot. Több száz résztvevőt tartóztattak le.⁵⁴

A háború utáni munkásmegmozdulások egyik fontos jellemzője volt, hogy nem a legrosszabb körülmények között élő dolgozók sztrájkoltak elsősorban. Döntő többségében azok vettek benne részt, akik a textil- és a kitermelőiparban a privilegizált munkások közé tartoztak mind a fizetés, mind az ellátás terén. A kvalifikáltabb, magasabb képzettséggel, nagyobb élettapasztalattal rendelkező és a politikailag is képzettebb réteg dominált a sztrájkok alatt. Köztük erősebb volt a nacionalizmus is. A rendelkezésre álló források arra engednek következtetni, hogy a rossz gazdasági helyzet, az alacsony fizetések még nem adtak elegendő okot arra, hogy a munkások sztrájkba lépjenek.⁵⁵ A politikai jellegű követelések pedig jelzik, hogy az új valósággal elégedetlen „munkás elit” és nem a képzetlenebb, kevés bérből élő tömegek sztrájkoltak.⁵⁶ Hasonló megfigyeléseket tehetünk majd a Szolidaritás létrejöttében is. 1970 decemberében és 1980 augusztusában a gdański hajógyári munkások, illetve a sziléziai bányászok az ország többi részén dolgozókhoz képest többet kerestek és privilegizáltabb helyzetben voltak. Nem a legrosszabb életkörülményekkel bíró, „legelnyomottabb” bérből, fizetésből élők tiltakoztak tehát a fennálló rendszer ellen, hanem a magasabb szakképzettséggel rendelkező munkások.⁵⁷

A háború utáni sztrájkok során létrejött önzagató munkástanácsok és üzemi bizottságok önállóságát az 1947. január 16-i dekrétum szüntette meg, bekapcsolván őket a centralizált szakszervezetekbe: az üzemi bizottságok a szakszervezetek üzemi szintű szerveivé váltak.⁵⁸

Hasonló folyamat játszódott le 1956 és 1958 között. 1956. június 28-án, a poznańi eseményekben szintén a szakmailag kvalifikált dolgozók játszották a kezdeményező szerepet. A kiélezett sztrájk, majd az azt követő utcai demonstráció a fennálló elosztási-

---

⁵² KAMIŃSKI, i. m. 1999. 112.

⁵³ uo. 114.

⁵⁴ CHUMIŃSKI, i. m. 1998. 31.

⁵⁵ uo. 1998. 42-48.

⁵⁶ KAMIŃSKI, i. m. 1999. 120.

⁵⁷ Lásd: TOURAINE, Alain–STRZELECKI, Jan–WIEWIORKA, Michel–DUBET, François: Solidarność. Analiza ruchu społecznego 1980–1981, Warszawa 1989. (A mű kéziratban elkészült magyar nyelvű változata elérhető a Politikatörténeti Intézet könyvtárában, hivatkozásaim e fordítás oldalszámai jelzik), 21–22.

⁵⁸ TÁLAS, i. m. 1995. 140.

és normarendszer ellen szerveződött elsősorban. A létrejött üzemi tanácsok képviselői a sztrájk megkezdése előtt Varsóban próbáltak az illetékes miniszterrel tárgyalni. A tiltakozásnak legalább annyira politikai jellege volt, mint gazdasági, ami később kifejeződött a pártszékház ostromában, illetve az állambiztonsági szervekkel való véres összecsapásban is.⁵⁹

1956 októberében ismét országsszerte alakultak az üzemekben a munkástanácsok. A legerősebb bázisa kétségkívül a varsói Żerań városrész autógyárában (FSO) alakult ki. A lengyel és a szovjet pártvezetés közötti konfliktusban a lengyel pártnak is érdekében állt a munkástanácsokra támaszkodni, hogy a szovjetek felé demonstrálja a párt társadalmi erejét. Ennek érdekében az üzemeket fegyverrel látták el egy esetleges szovjet támadás esetére.⁶⁰

Miután Władysław Gomułka az októberi hatalomátvétel után megszilárdította a hatalmát, már nem volt szüksége az erős munkástanácsokra, amelyeket 1958. december 20-án a „munkás-önkormányzati konferenciákról” szóló törvénnyel megszüntetett.⁶¹

A Munkáspárt célja kezdettől fogva a munkásság szervezeteinek a centralizálása volt. A LEMP létrejötte után szinte azonnal, 1949-ben létrehozták a Szakszervezetek Szövetségét (Zrzeszenie Związków Zawodowych – ZZZ), melyet a Szakszervezetek Központi Tanácsa (Centralna Rada Związków Zawodowych - CRZZ) irányított. E központosított szervezet 1970-ben már 10 milliós létszámmal a legnagyobb szakszervezeti szövetség volt Kelet-Európában a Szovjetuniót leszámítva. E szakszervezetek azonban már nem önszervező úton, hanem felülről lefelé létrehozva az államszocialista rendszer szerves részei voltak, az ún. „transzmissziós szíj” a párt és a munkásosztály között.

A munkásság viszonya a hatalomhoz az életszínvonal alakulásának függvényében változott az államszocialista időszakban is. Nem lehet őket egyértelműen az ellenzék-hatalom viszonyrendszerben elhelyezni. Magatartásuk sokszor változott mind a párttal, mind a létrejövő ellenzéki értelmiségi csoportokkal szemben. Ugyanígy nem lehet egységesnek tekinteni a munkásosztályt még a válságos időszakok alatt sem. A Szolidaritás létrejöttéig nem volt példa arra, hogy az ország munkásságának döntő többsége egyszerre lépett volna fel a hatalommal szemben.

---

⁵⁹ Az eseményekről kiváló monográfiát készült: MAKOWSKI, Edmund: *Poznański czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 2006.

⁶⁰ VOLOBUJEV, V.V.: *Krizisz 1956 goda i zarozhdyeniye politycheszkoj opozicii v Polse*. In: *Problemi szlavianovegyenija v trudah molodih ucsonih*. Moszkva, RAN, 2003. 122–144.

⁶¹ TÁLAS, i. m. 1995. 143.

1970 decembere és 1971 márciusa között az előre be nem jelentett áremelések miatt robbant ki az újabb konfliktus. Sztrájkok és munkabeszüntetések kezdődtek az ország több városában. A legnagyobb tiltakozások a tenger melléki hajógyárakban, Gdańskban, Gdyniában és Szczecińben zajlottak le, melyekre a hatalom erőszakkal válaszolt: többször a munkásokra lövetett. Az áldozatok számát minimum 41 főre, a sebesültekét több mint ezerre teszik.⁶² Nagyjából 3000 főt tartóztattak le. Gomulkrát az SZKP jóváhagyásával leváltották, de a legfelsőbb vezetésben kevés változás történt. Az újonnan megválasztott első titkár, Edward Gierek nehéz örökséget vett át. A Szovjetunió ugyan 7 milliárd zloty azonnali segítyt nyújtott Lengyelországnak,⁶³ de a tiltakozások nem enyhültek. Országos volt a szolidaritás a meggyilkolt hajógyári munkásokkal. A gyárakban egyszerre követelték a bűnösök felelősségre vonását és az áremelések visszavonását, valamint a fizetések felemelését.⁶⁴ A legsúlyosabb helyzet Łódźban alakult ki 1971 februárjában. A többségében női munkásokból álló textilipari dolgozók tiltakozása már általános sztrájkkal fenyegetett. Noha decemberben még csak 25 esetben jegyezték fel kisebb munkabeszüntetést a városban, február 12-én már 12 ezer, három nappal később pedig már 55 ezer munkás sztrájkolt. A Piotr Jaroszewicz miniszterelnök vezetésével a városba érkezett pártdelegáció drámai hangvételű, éjszakába nyúló „tárgyalásokat” folytatott a többségében nőkből álló kollektívákkal. Az eredmény kézzel fogható volt: a decemberi áremeléseket a kormány visszavonta.⁶⁵

Az eseményeknek két súlyos következménye volt a hatalom számára. Egyfelől bebizonyította, hogy a pártvezetés képtelen megreformálni a rendszert, ezzel együtt növelte a rendszer áldozatainak számát is. E tapasztalat majd fontos szerepet játszik a gdański Szabad Szakszervezetek és a Szolidaritás létrehozásában. Másfelől azt is megmutatta, hogy a munkások képesek elérni a céljaikat, képesek a hatalom döntéseit megváltoztatni.

---

⁶² Az adatokkal kapcsolatban lásd: PACZKOWSKI, i. m. 1997. 259., EISLER, Jerzy: *Zarys Dziejów politycznych Polski*. Warszawa, BGW, 1992. 114. GIEREK, Edward: *Válogatott beszédek*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978. 12. Hivatalosan 45 halott és 1165 sebesült volt az áldozatok száma, de létezik olyan állítás is, hogy csak Szczecińben 147, összesen 800 halottja volt az összecsapásoknak, vö: ROSZKOWSKI, Wojciech: *Najnowsza historia Polski. Tom II: 1945–1980.*, 2003. 591.

⁶³ uo. 592.

⁶⁴ BALBUS, Tomasz–KAMIŃSKI, Łukasz: Wydarzenia grudniowe 1970 roku poza Wybrzeżem. In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, nr 1. (2002) 1. 143–160.

⁶⁵ LESIAKOWSKI, Krzysztof: Strajk robotników łódzkich w lutym 1971 roku. In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, nr 1. (2002) 1. 133–142.

1.2. Lengyelország a hetvenes években

Az 1960-as évek végére kialakult gazdasági krízis, majd a válság következtében kirobbant társadalmi elégedetlenség okai az erőltetett gazdaságfejlesztési koncepció politikájában, az ebből következő aránytalanul magas beruházási hányadban, az anyagi termelői szféra (A szektor) prioritizálásában, a nem anyagi termelői szféra, a mezőgazdaság (B szektor) diszpreferálásában és az elavult irányítási rendszer fenntartásában keresendő. E szerint tehát a termelés struktúrája folyamatosan az A szektor javára tolódott el. 1970-ben a nemzeti jövedelem 66,3%-a származott az A szektorból és csupán 33,7% a B-ből. Az erőltetett iparfejlesztéssel szemben állt az elhanyagolt mezőgazdaság és az ebből adódó élelmiszerhiány. Az alacsony beruházási arány, illetve az alacsony felvásárlási árak következtében a parasztság nem volt érdekelt a piacra történő termelésben. Az extenzív jellegű iparosítás eredményeként nőtt a felhalmozás, ami főképpen a munkaerő növekedésből adódott, de a reálbérek stagnáltak, a fogyasztási cikkek termelése pedig messze elmaradt a lakossági igényektől, így a fogyasztás mértéke sem tudott növekedni a vártak megfelelően.⁶⁶

Ennek ellenére változtatás nélkül a „szelektív és intenzív” fejlődés koncepciójának megfelelően dolgozták ki 1969-ben az új 1971–1975 közötti ötéves tervet. Lényege továbbra is az volt, hogy csak a gazdaság kiválasztott területeire investálták a költségvetési eszközöket a modern és stabil állam létrehozása céljával. Ez bérbefagyasztással, a munkatermelékenység növelésével, a fogyasztás tudatos alacsony szinten tartásával és az infrastruktúra (közlekedés, építkezés) elhanyagolásával járt.⁶⁷

Kérdés volt, hogy az 1970 decemberében bekövetkezett véres események után hatalomba került új vezetők le tudták-e vonni a megfelelő következtetéseket. A LEMP KB 1971 februárjában tartotta VIII. plénumát, melynek elsődleges feladata a helyzetértékelés, az okok feltárása és a további fejlődési út meghatározása volt. Edward Gierek az újonnan megválasztott főtitkár beszédében hangsúlyozta, hogy „a párt és a népi állam politikájának alapelve a társadalmi szükségletek egyre jobb kielégítése.” Sajnos, – értékelt a párt első embere – a korábbi vezetés nem helyezett kellő hangsúlyt e probléma megoldására, többek között a lakásépítés elmaradása is súlyos teherként öröklődött tovább. Viszont nem vonta kétségbe, hogy a Gomulka által vezetett erőltetett iparosítás komoly eredményekkel járt,

⁶⁶ BALOGH László: *A gazdaságpolitika, a gazdaságirányítás és a hatalmi struktúra fontosabb jellemzői Lengyelországban a hatvanas években*. Budapest, 1986. 16–17.

⁶⁷ GRALA T., Dariusz: *Reformy gospodarcze w PRL (1982–1989). Próba uratowania socjalizmu*. Warszawa, Trio, 2005. 27.

sőt kritizálta, hogy a növekedés üteme elégtelen volt a beruházási költségekhez képest. Ennek legfőbb okát abban látta meg, hogy a központi gazdaságirányítás nem működött elég hatékonyan, a vezetési hibák és a hosszú távú koncepció hiánya vezetett a válsághoz.⁶⁸ A főtítkár azonban a gazdaságirányítási és igazgatási módszerek megváltoztatásáról nem szólt. Előadásából úgy tűnik, hogy nem látta szükségesnek a strukturális átalakításokat. Egyszerre bírálta a revizionista gondolatokat és az ideológiai merevséget. Középen akart állni, pragmatikus politikát folytatni. Ami azt jelentette, hogy nagyobb hangsúlyt fog fektetni a párt arra, hogy kiegyensúlyozottabb legyen a termelés szerkezete, vagyis felismerték, hogy a fogyasztási cikkek termelése fontos a társadalmi stabilitás érdekében. A plénumon előadott beszédből az is kiderült, – egy fél mondat erejéig – hogy külföldi hitelek felvételével igyekszik majd az ország vezetése egyes iparágakat fejleszteni.⁶⁹

Gierek egyúttal meghirdette Lengyelország hosszú távú fejlődési stratégiáját, miszerint át kell térni „a már megvalósult ipari forradalomról a tudományos-technikai forradalomra”, ez a mélyreható változás fog munkát biztosítani a hetvenes években felnövő nemzedéknek és ez fogja biztosítani az ország versenyképességét a világban.⁷⁰

Lengyelország lakossága (ezer főben)⁷¹			
	Városi lakosság	Falusi lakosság	Összesen
1946	7517	16109	23930
1950	9605	15009	25008
1960	14206	15200	29776
1970	17064	15578	32642
1978	20150	14911	35061
1980	21922	14823	36745

Súlyos gondot okozott a hetvenes években a háború utáni népességrobbanás. A háborút követő másfél évtizedben egész Európához képest kiemelkedően magas – 15–19,5 ezrelék – volt a lengyelországi természetes szaporodás aránya. 1946 és 1960 között 5 millió 846 ezerrel nőtt a lakosság száma. E korosztály éppen a hetvenes években vált felnőtté, vagyis évente 3–400 ezer új munkaképes korú fiatal lépett be a gazdaságba, így az évtized során összesen 2,887 millió fővel bővültek a munkaerőforrások az országban.⁷²

⁶⁸ GIEREK, i.m. 1978. 13–16.

⁶⁹ uo. 20.

⁷⁰ uo. 26.

⁷¹ *Polska. 40 lat PRL 1946–1983*. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny, 1984. 2. A népszámlálási adatok szerint. Az 1980-as adatok becslések.

⁷² uo. 3. 1980-ban az aktív kereső korban lévők száma 21,211 millió fő volt. Vö.: *Lengyelország gazdasági fejlődése 1970–1980*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, Statisztikai Kiadó Vállalat, 1981. 9–11.

Ezzel szemben az iparban foglalkoztatottak száma csupán 792 ezer fővel gyarapodott 1970–1980 között.⁷³ Nehezítette a helyzetet, hogy szinte kizárólag a városlakók száma növekedett, mely 1970-re megduplázódott, ami közel hét millió új embert jelentett. A hetvenes évtized során ráadásul - az erőltetett iparosítás és a mezőgazdasági fejlesztések elmaradása miatt – folytatódott a kisparaszti gazdaságokból az iparba történő áramlás, számuk 1,1 millió főt tett ki.⁷⁴ Így a várossal szemben a falusi lakosság száma csökkenést mutatott.

Ezzel együtt komoly probléma keletkezett a lakásépítések számának elmaradása, illetve lassú növekedése,⁷⁵ valamint a munkahelyteremtés terén. Végül, de nem utolsósorban a mezőgazdaság elsorvadása, a paraszti munkával foglalkozók előregedése a mezőgazdasági termelés visszaesésével járt. Mindez a vezetést arra ösztönözte, hogy gyorsított ütemben hajtsa végre a növekedést eredményező terveket. A beruházásokat elsősorban arra kellett összpontosítaniuk, hogy e problémákat mérsékelni tudják, miközben – a megnövekedett munkaerő mellett – továbbra is fent akarták tartani a teljes foglalkoztatottságot és ki akarták elégíteni a megnövekedett társadalmi szükségleteket és igényeket.

Az 1970 decemberében bekövetkezett véres eseményeket követő személycserék bár nem volt olyan mélyrehatóak, mint 1956 októberében, de a propagandában érezhető volt, hogy új hangot ütött meg a párt vezetése. A „megújulás” (odnowa) lett a fő szlogen. Előtérbe került a technokrata pragmatikus kormányzási stílus. A pártvezetés a legitimációja biztosítása érdekében is új forrásokat keresett. Egyre nagyobb hangsúly helyeződött a patrióta, nacionalista szólamokra és a lengyel nemzeti büszkeség felerősítésére. E politika szimbolikus példája a második világháború alatt porig rombolt varsói királyi palota újjáépítése volt.

A LEMP VI. kongresszusát tehát a „megújulás” szellemében hívták össze 1971 decemberében. Az új vezetés azt hangoztatta, hogy a szocializmus építésének „együtt kell

---

⁷³ *Polśka. 40 lat PRL 1946–1983...* i. m. 43. A nem állami szektorban egy évtized alatt csupán 68 ezer fővel bővült az iparban foglalkoztatottak száma. A hivatalos statisztika szerint a fennmaradó közel 2 millió új munkaerő az iparon kívül, de az állami szektorban helyezkedett el. Lásd: uo. 11. Feltételezhető, hogy volt bizonyos munkanélküliség is.

⁷⁴ uo. 9–11. A természetes szaporulat még a hetvenes évek folyamán is átlag feletti (8,5–10,7 ezrelék) volt Lengyelországban.

⁷⁵ 1980-ban új lakásra 10 évet kellett várni, de az ország egyes területein ez 15 év is lehetett. Kb. 1 millió fiatal házaspár lakásszükségleteit nem tudták kielégíteni. Ráadásul ez a terület volt a megelőző évek egyik leglátványosabb programja a propagandában. Lásd: RAKOWSKI, Mieczysław F.: *A Köztársaság a nyolcvanas évek küszöbén. A válság forrásai*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék, 1984. 34–35. (Eredetileg megjelent 1981-ben lengyel nyelven.)

járnia a tömegek anyagi és kulturális körülményei állandóan érezhető javulásával”.⁷⁶ Tehát a korábbi koncepcióval – a bérek befagyasztásával és a fogyasztás visszafogásával – leszámoltak. Ennek megfelelően 1972. június 8-án elfogadták az új öt éves tervet az 1971–1975-ös időszakra, mely a nemzeti jövedelem 40%-os, az ipari termelés 50,2%-os és a mezőgazdasági termelés 19-20%-os növekedésével számolt.⁷⁷ Az újabb erőltetett iparosítás ideológiai alapját Dzisław Rurarz közgazdász azzal a tézissel támasztotta alá, hogy elég az NSZK vagy Japán példáját követni. Az importált új modern technológiák segítségével, azok alkalmazásával a tervgazdasághoz különösebb erőfeszítés nélkül sikeres – azaz exportképes – lesz a lengyel gazdaság és ezzel együtt a látványosan javulni fog az életszínvonal. Ebben egyszerre volt benne a kincstári optimizmus, a politikai vakság és az a tény, hogy nem számoltak a világgazdaság strukturális sajátosságaival sem.

1971-ben Jan Szydłak vezetésével egy kormánybizottságot hoztak létre, melynek feladata volt az új gazdasági koncepció kidolgozása. A bizottság összetétele már előre jelezte, hogy komoly változásokra nem kell számítani. Nem is volt szó új struktúrákról, viszont nagyobb önállóságot ígértek a vállalatoknak, ezzel egyidejűleg pedig a központi tervezés erősítését tüzték ki célul. Hamarosan határoztak arról is, hogy egyes üzemekből ún. „szocialista konszerneket” hoznak létre. Ennek eredményeként 1973-tól létrejöttek az ún. Nagy Gazdasági Szervezetek (WOG).⁷⁸

Elméletileg ezen egységek olyan ipari termelő és kooperáló szállító komplexumokat alkottak volna, melyek a kutatással, fejlesztéssel és a piaci komponensek beépítésével is foglalkoznak. A logikai alapja az volt, hogy az ilyen nagyméretű vállalatok képesek kihasználni a gazdasági előnyöket, illetve megbirkózni a technológiai változások problémáival a tervezéstől és a termelésen át az eladásig, az új termékek és folyamatok gondozásáig. Éppen ezért a WOG szabadabban működhetett a központi utasításoktól, mint a többi vállalat. Voltak bizonyos gazdasági paraméterek, melyek keretein belül kellett maradniuk, de azon belül szabadon gazdálkodhattak. Felvehettek például hiteleket, a fizetések meghatározásánál is nagyobb szabadságot kaptak. Bevezették a teljesítményalapú bérezést. Beépíthették az árakba az import költségeit. A WOG egy része önfinanszírozó volt, bár a beruházásai a központi tervtől és a banki hitelektől függtek. A flexibilis árak, a profit megjelenése valamint a piaci orientáció a piaci szocializmus irányába mutatott. A reform azonban nem érintette a döntéshozás minden szintjét, részleges volt és relatíve

---

⁷⁶ GIĘREK, i. m. 1978. 52.

⁷⁷ GRALA, i. m. 2005. 29.

⁷⁸ uo. 28.

késői.⁷⁹ A „reform” gyakorlatilag sem az árrendszeren, sem a központi tervezés jellegén nem változtatott. Végeredményben nem hozott változást a termelés hatékonyságában sem.

Mindenesetre a decemberi események után átmenetileg javult a közellátás, Lengyelország ötször több húst, kétszer több személyautót és motorkerékpárt vásárolt, mint korábban. Csökkent a sorbaállás átlagos napi ideje is: 1970-ben még napi 94 percet, egy évvel később már csak napi 73 percet töltött egy család sorban állással.⁸⁰

A mezőgazdaságban is engedményeket tett a pártvezetés. Növelte a felvásárlási árakat, a legfontosabb azonban a kötelező beszolgáltatás 1972-es eltörlése volt. Továbbá bevonták az ingyenes orvosi ellátás körébe az egyéni gazdálkodókat is. Rendezték a tulajdonviszonyokat, elismerve saját tulajdonként a mezőgazdasági reform alatt megszerzett földeket. Mindez pozitív eredményekkel járt: az 1960–1970 közötti 32,3%-os növekedéssel szemben 1971–1974 között 29,1%-kal nőtt a termelés; az állattenyésztés területén pedig az 1960–1970 közötti 21,9%-kal szemben 1971–1974 között már 72,5%-os volt a növekedés! Mindennek ellenére a hatalom nem tett le eredeti céljáról, hogy „társadalmasítsa” a mezőgazdaságot. 1973-tól kezdődően újra támadást indítottak az egyéni gazdálkodók ellen, miközben ők adták a termelés 80%-át. 1971–1974 között a beruházási eszközök csupán 35%-át kapták az egyéni parasztok.⁸¹ Különböző törvényekkel – például a magánföldek állami tulajdonba adása nyugdíjért cserébe – próbálta a párt növelni az állami szektor nagyságát kevés sikerrel: míg 1970-ben 75,1%-a volt a termőföldeknek magánkézben, 1977-re még mindig csak 68,6%-a. A nagyjából 1/3-nyi területtel rendelkező állami szektor privilegizált helyzetben volt a magángazdaságokkal szemben. Mindennek következtében 1975-től mind az állat, mind a gabonatermés csökkent. 1973-tól folyamatosan importból fedezte az állam a lakossági szükségleteket, 1976-tól kezdve viszont lavinaszerű importnövekedés következett be.

1973 októberében összehívták a LEMP I. pártkonferenciáját, ahol a kezdeti optimizmus még magasabbra csapott. Az eltelt három év valóban váratlanul jó eredményeket hozott. Gierek hangsúlyozta az elért sikereket és még magasabbra tette a mércét. Számos tervszámot megemelték, úgymint a nemzeti jövedelem növekedését, a lakásépítés számait, a fogyasztási alap növelését és a reálbérek emelését is.⁸² Majd

---

⁷⁹ *Background to Crisis: Policy and Politics on Gierek's Poland*. Ed.: SIMON, Maurice D.–KANET, Roger E., Westview Special Studies on the Soviet Union and Eastern Europe, Colorado, Westview Press, 1981. 307–312.

⁸⁰ SASANKA, Paweł: *Czerwiec 1976. Geneza, przebieg, konsekwencja*. Warszawa, IPN, 2006.

⁸¹ uo. 42.

⁸² *I. Krajowa Konferencja PZPR 22-23 października 1973 r. Podstawowe dokumenty i materiały*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1973. 20, 25.

deklarálta, hogy „Lengyelország szocialista fejlődésének felső szakaszának az elején állunk.”⁸³

A pártkonferencia nem szólt a 1973-as arab–izraeli háború nyomán kialakult energia válságról, az ebből adódó problémákról és arról sem, hogy mennyire energiaigényes az az ipar, melyet Lengyelország éppen fejleszt. A lengyel vezetés nemhogy nem számolt a világgazdasági átalakulás negatív következményeivel, hanem azt egyenesen pozitívként értékelték. A nyugat-európai országok a válság túlélése érdekében közeledtek Kelet-Európa felé. Szívesen adtak hiteleket a szocialista államoknak, hogy azok fizetőképeseek legyenek a nyugati termékekre. Pénz bőven volt az olajválság után, Lengyelország pedig élt is a lehetőséggel: egyre inkább a nyugati hitelekre támaszkodva tudták finanszírozni az importot.

A kelet–nyugati enyhülést már korábban megalapozták az 1970 augusztusában a Szovjetunió és az NSZK, majd decemberében a Lengyelország és az NSZK közötti szerződésekkel. Ezzel Lengyelország nyugati határait végre a nyugatnémet állam is elismerte. A keleti blokk meghirdette a Helsinki folyamatot, melynek eredményeként 1975 nyarán 35 állam aláírta a Helsinki záróokmányt. E dokumentum garantálta a szocialista államoknak a modern technológiák importját.

A Nyugat-Európát elérő recesszió és a növekvő infláció azonban nem kerülhette el a KGST országokat sem. Az importáruk árait előbb-utóbb be kellett építeni a hazai termékek áraiba is; vagyis azok az importberendezéseken gyártott termékek, melyek a belső KGST piacon lett értékesítve szintén drágábbak lettek, viszont nem kaptak érte konvertibilis valutát. Így már rövidtávon feszültség keletkezett az importszükséglet és a fizetőképesség között, mely végleg adósságspirálba taszította az országot. De szükségszerű volt, hogy az energiaárak növekedése is elérje a szocialista országokat. A KGST-n belül még 1958-ban az ún. „bukaresti árelv” bevezetésével megszüntették az addig fix árakat és ezután 5 évenként a világgiaici átlagárakhoz igazították azokat. 1974-ben éppen az olajár-robbanás hatásai azonnali érzékelésének elkerülése okán életbe léptették az ún. „csúszó árbázist”, mely szerint minden évben módosították az árakat az előző 5 év átlagához. Így néhány év késéssel, de mégiscsak elérte a KGST-t és benne Lengyelországot is a magas olajár, mely jelentősen megdrágította a termelést. 1976 és 1983 között a KGST piacon a kőolaj ára megnégyszereződött.

---

⁸³ uo. 17.

Nem oldódott meg a mezőgazdaság problémája sem, mely továbbra is két részre oszlott: az ún. társadalmiasított szektorból és a magánszektorból. 1980-ban az összes termőterület 31,8%-án gazdálkodó társadalmiasított szektor három fajtája – az állami gazdaságok, a termelőszövetkezetek és a mezőgazdasági körök – a bruttó termelés 23,1%-át tette ki, míg a termőterület 68,2%-át birtokló magánszektor a termelés 76,9%-át adta.⁸⁴ Nem nőtt, sőt kicsit csökkent a Gomulka-korszakhoz képest a mezőgazdasági beruházások aránya. Míg 1966–1970 között az összes beruházás 17,8%-a került a mezőgazdaságba, addig 1971–1975 között már csak 15,5%, az évtized második felében pedig csak egy százalékkal több.⁸⁵ Ennek következtében a hetvenes évtized során a kulcsfontosságú termékek éves hozama nem nőtt. A búza éves termésátlaga 1980-ban (4175 ezer tonna) nem érte el az 1966–1970 közötti átlagot (4260 ezer tonna), jelentős növekedés csupán a takarmánnyként használt árpa tudott produkálni, ám így is bőven importra szorult az állattenyésztés e téren. A KGST országok közül a lengyelországi hektáronkénti termésátlag a búza esetében csak Romániát és a Szovjetuniót, az árpa tekintetében csak a Szovjetuniót tudta meghaladni a hetvenes években. Így 1980-ban búzából 3372 ezer tonna importra kényszerült a lengyel gazdaság.⁸⁶ Ezzel együtt a helytelen árpolitika visszatartotta a magánszektor az állattenyésztésről a növénytermesztésre való áttérésben, a szocialista szektort pedig kifejezetten kényszerítette az állattenyésztésre. Mindez az állati takarmány importjától tette függővé a termelés mennyiségét.⁸⁷ De nem járt pozitív eredménnyel az sem, hogy 28%-kal csökkent az évtized során a magángazdaságban dolgozók aránya (4,4 millióról 3,2 millióra), valamint hogy 800 ezerről 1,1 millióra nőtt a szocialista szektorban alkalmazottak száma. A rendkívül szétaprózódott lengyel mezőgazdaságban ez azt jelentette, hogy a közel 3 millió magángazdaságban gazdaságonként alig több mint 1 fő volt alkalmazásban, ráadásul e gazdaságok 85,6%-a 10 hektárnál is kisebb területű volt.⁸⁸

Az olyan kemény, hideg telek, mint 1975–1976-ban vagy 1979–1980-ban megmutatták a mezőgazdaság hiányosságait. Azonnal ellátási nehézségek léptek fel, mely mindkét esetben társadalmi robbanással jártak együtt.

A lengyel gazdaságot befolyásoló külső tényezők tehát a következők voltak:⁸⁹

⁸⁴ Lengyelország gazdasági fejlődése 1970–1980... i. m. 1981. 25.

⁸⁵ uo. 16.

⁸⁶ uo. 26.

⁸⁷ NUTI, Mario: Polish crisis: economic factors and constraints. *Crisis in the East European Economy*. Ed.: DREWŃOWSKI, Jan. New York, St. Martin's Press, 1982. 28.

⁸⁸ Az ezzel kapcsolatos adatokat lásd: Lengyelország gazdasági fejlődése 1970–1980... i. m. 1981. 26. ill. NUTI, i. m. 1982. 28.

⁸⁹ uo. 30–31.

1. Megszűnt a központosított gazdaság elszigeteltsége a külső hatásoktól. A nemzetközi infláció beáramlott Lengyelországba is. A kereskedelmi árak beépültek az árképzésbe, illetve a bérekbe.
2. A „petrodollárok”, vagyis az olajár-emelkedések miatt keletkezett hatalmas és olcsó hitelkínálatok, lehetővé tették a könnyebb utat a vezetésnek: az adósságnövelést a deflációs politika helyett.
3. A fejlett kapitalista országokban elfogadott monetáris politika az infláció megfékezése érdekében háromszorosára emelték a kamatlábat, a lengyel adósságok rövid- és középtávúak voltak, a kamatnövelés azonnali hatással volt a lengyel adósságállományra.
4. A fejlett kapitalista államok a recesszió következtében új kereskedelmi kapcsolatokat kezdtek Kelet-Európával és vonzó ajánlatokat tettek, Gierk pedig fokozta az importot főleg az ipari technológiák terén.
5. A lengyel ipar erősen függött a szovjet, iraki és az iráni olajtól, miközben az olajár drasztikusan emelkedett.
6. A világgazdasági recesszió érintette a lengyel ipar exportlehetőségeit, azok a szektorok, melyekre a lengyel beruházások koncentráltak éppen a fémipar és a gépgyártás voltak.

A hetvenes években a világpiacon a transznacionális vállalatok váltak meghatározóvá, melyeknek a termelés extenzív kiterjesztése volt a céljuk. A recesszió miatt a versenyképességük éppen a külföldi leányvállalataik sikerességén múlt. 1970 és 1980 között a működő tőkekivitel 12 milliárd dollárról 47 milliárdra bővült. A csökkenő profit miatt éleződött a verseny, a tőke az alacsony bérköltségű országokba „menekült”. Nyugaton felgyorsult a piacok liberalizációja és deregulációja, mindez az informatikai fejlődéssel együtt lehetővé tette, hogy a fejlett országok fölös tőkéi újabb lehetőségekre leljenek.⁹⁰ A nyugati fejlett kapitalista államok tehát az 1973 utáni gazdasági válságot mindenekelőtt úgy „élték túl” (ma már látjuk, hogy csak elodázták annak teljes kibontakozását), hogy a világgazdaság tőkepiaci globalizációja segítségével, a „felesleges likvid tőkéik nemzetközi mozgatásával, a fejlődő és közepesen fejlett, közöttük az akkori szocialista országoknak a történelemben példátlan, negatív kamatokkal megédesített eladásításával, az árfolyamkülönbségek, a vásárlóerő-paritástól eltérített valutaárfolyamok, állampapír-hozamok, tőzsdei műveletek segítségével a legnagyobb befektetőknek továbbra

---

⁹⁰ ARTNER Annamária: Az ipari-technikai fejlődés tendenciái és Magyarország. In: *Eszmélet*, 11. (1999) 44. sz. 100–118.

is jövedelmet biztosítottak. Azoknak a tőkének, amelyek zárt nemzetgazdasági keretek között elértéktelenedtek volna.”⁹¹ A kapitalista országok tehát saját túlélésük reményében eladósították a szocialista államokat, köztük Lengyelországot. A lengyel vezetők azonban – az alacsony kamatokat és a visszafizetést tekintve – messze a legoptimistábban álltak a hitelfelvétel kérdéséhez. Nem vettek tudomást az eladósodás veszélyeiről, sőt úgy ítélték meg, hogy ez egy soha vissza nem térő alkalom a lengyel gazdaság mozgásba hozására.

1975 decemberében a LEMP VII. kongresszusa minden válságjelenség ellenére, ha lehet, még optimistább volt, mint a korábbi összejövetelek. Megállapították, hogy az elmúlt 5 év politikája minden tekintetben helyes volt és a korábbi irány folytatását tűzték ki célul. Az új ötéves terv (1976–1980) szerint a nemzeti jövedelmet 40–42%-kal (!) kell növelni, az ipari termelés értéke pedig mintegy 48–50%-kal fog emelkedni.⁹²

A propaganda által sikeresnek mondott évek után a valóság mégis mást mutatott. 1976-ban kiderült, hogy az új vezetés sem képes más megoldásokra, mint az előző. A Gierek-rendszernek nem volt már sem pénzügyi, sem morális tartaléka, így a válságot sem tudta eredményesen kezelni. Júniusban sztrájkok törtek ki az előre be nem jelentett áremelések miatt Radomban, Ursusban és Płockban. A munkások joggal érezték úgy, hogy ismét becsapta őket a hatalom. A tervek a propaganda szerint teljesültek, az ígéretekből mégsem lett semmi. A rendőrségi alakulatok (ZOMO) brutálisan szétverték a sztrájkoló munkásokat. Az események az ellenzéki értelmiséget is aktivizálta. Megalakult meg a Munkásvédő Bizottság (KOR), mely jogi és anyagi segítségben részesítette az elbocsátott, letartóztatott, és a hatóságok által megvert, meghurcolt munkásokat és családtagjaikat. Ezzel a párt ismét aláasta saját legitimációját, egyre kevesebben bíztak meg benne. 1976 után ráadásul már sem az extenzív gazdaságpolitikával, sem a hitelek felvételével nem tudták többé az egyensúlyt megteremteni.

A tervszámokkal szemben a hetvenes évek közepétől a nemzeti jövedelem növekedése egyenletesen csökkent. Míg 1970–1975 között a lengyel gazdaság átlagosan évi 9%-os növekedést produkált, 1976-ban már csak 6,8%, 1977-ben 5%, 1978-ban 3% volt a növekedési ráta. A lassuló növekedés 1979-ben valódi csökkenéssé változott (-2,3%), majd az 1980-ban szinte megduplázódott (-5,4%). Ez példa nélküli volt a háború utáni Lengyelországban, sőt egész Kelet-Európában is (Csehszlovákiában egyszer 1963-ban volt negatív). A nemzeti jövedelem egy év alatt az 1974–1975-ös szintre esett vissza,

---

⁹¹ FARKAS Péter: A tőkés világgazdaság jelenlegi válságáról. In: *Eszmélet*, 11. (1999) 44. sz. 84–99.

⁹² *A Lengyel Egyesült Munkáspárt VII. kongresszusa*. 1975. december 8–13. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976. 15.

sőt e tendencia a következő években is folytatódott. A valóság tehát élesen szemben állt az 1976–1980-as öt éves terv számaival, melyek átlagosan évi 7,3%-os növekedéssel számoltak.⁹³

A látványos csökkenéshez hozzájárult a mezőgazdaság hozamának esése, valamint a kedvezőtlen időjárási viszonyok, különösen 1975–1976-ban és 1979-ben.⁹⁴ A mezőgazdaság mellett az ipari termelés növekedése is lassulni kezdett. 1979-ben már csak 1,9%-os volt a növekedés, majd 1980 első felében már -1,2%. Ezzel szemben hirtelen megnőtt a felhalmozás aránya a nemzeti jövedelmen belül.⁹⁵

Tovább nőtt a kereskedelmi deficit és az államadósság, főleg a nyugati államokkal szemben. A nyugati államokkal való külkereskedelem mérlegét éppen a felgyorsult beruházási tevékenység terhelte meg, mivel a beépített és a beépítésre váró gépek 30–40%-a ezekből az országokból származott. Az ipari termelés importigényével nem tudott lépést tartani az ipar exportképessége, illetve a konvertibilis deviza-kitermelő képessége.⁹⁶ Éppen ezért hitelek felvételével próbált meg devizához jutni az ország vezetése. 1971-ben a nettó külső adósság 1,2 milliárd dollár volt, de a központi bank becsült tartalékai ekkor még elérték az 1 milliárd dollárt. Ezzel szemben 1979-re az adósság 20,5 milliárd dollárra emelkedett, nem számítva bele a rövid lejáratú kölcsönöket. 1980-ban a külső államadósság elérte a 23 milliárd dollárt, melyhez 2 milliárd dollár rövid lejáratú hitel is kapcsolódott. Emellett, Lengyelországnak 2 milliárd dollár tartozása volt a Szovjetunió és a kelet-európai országok felé is.⁹⁷ Az exportbevételek egyre nagyobb hányadát kellett az adósságszolgálat törlesztésére fordítani. Ezzel a lengyel gazdaság belekerült abba az ördögi körbe, hogy a pénzühiány miatt csökkenteni kellett az importot, az importra pedig éppen az exportképes új beruházások tartottak igényt. Ezzel csökkentek az exportlehetőségek, az adósság pedig egyre nőtt. Lengyelország pedig egyre nehezebben fizette vissza tartozásait.

Jelentős probléma volt az infláció növekedése. Az 1970 után visszavont áremelések után 1976-ig a termelési költségek emelkedése ellenére nem volt jelentős áremelés, ami maga után vonta az óriási és egyre növekvő állami szubvenciót: ez 1971-ben 19 milliárd zloty, 1980-ban már 166 milliárd zloty volt.⁹⁸ Tartóssá vált a fogyasztási cikkek hiánya. A

---

⁹³ *Crisis in the East European Economy...* i. m. 1982. 19., GRALA, i. m. 2005. 34., *Polska. 40 lat PRL 1946-1983...* i. m. 1984. XVII. Ha az 1977-es év nemzeti jövedelmét vesszük 100 egységnek, akkor 1978-ban 103, 1979-ben 97,7, 1980-ban 94, 1981-ben 88 egységnyi volt a nemzeti jövedelem.

⁹⁴ 1978-1979 telén a hideg és a hó rávilágított a rendszer hibáira. Az ipar 50%-a nem dolgozott 1979 januárjában. A vasutat szinte teljesen lefoglalta a szénfuvarozás. Lásd: RAKOWSKI, i. m. 1984. 40.

⁹⁵ *Crisis in the East European Economy...* i. m. 1982. 19–21.

⁹⁶ *Lengyelország gazdasági fejlődése 1970-1980.* i. m. 1981. 16. és 24.

⁹⁷ uo. 21.

⁹⁸ uo. 23.

lakossági megtakarítások és a kereslet növekedésével nem tudott lépést tartani a fogyasztási cikkek kínálata. A zloty egyre inkább elértéktelenedett, virágzott a feketepiac, ahol külföldi valutával fizettek. 1979 márciusában a Belkereskedelmi Minisztérium szerint 280 termék volt hiánylistán, a következő év folyamán ez a sor még bővült. A hiány következtében csökkent a pénzügyi ösztönzés hatékonysága, nőtt a válogatás nélküli felvásárlás, a még kapható cikkek pocskékolása és szakszerűtlen elosztása. Mindezt tovább fokozta a hiányt és a feketegazdaság növekedését, ahol jóval magasabb áron lehetett megszerezni a termékeket kapcsolatokon keresztül, korrupcióval. Ezt a „második” gazdaságot azonban kényszerből tolerálta a hatalom, mert enyhítette a rá nehezedő gazdasági terheket.⁹⁹ Az áruhiány még számos kárt okozott a nemzetgazdaságnak. Csökkentette a fogyasztást, mely kihatott a termelésre. Rontotta a tervezés és a végrehajtás hatékonyságát, megkezdődtek a végeláthatatlan alkudozások a központ és a vállalatok között.

Nem hagyható figyelmen kívül a lengyel ipar energiaigényessége sem. Bár Lengyelország ásványi anyagokban a KGST országok közül a Szovjetunió után a második leggazdagabb ország volt, az ipari termelés fajlagos energiaigénye kétszer nagyobb volt a nyugati fejlett országok átlagánál. A hetvenes évek végére kieleződött az ellentét az országban megtermelt villamosenergia-mennyiség és az ipar villamosenergia-igénye között. A lengyel gépgyártás és a fémfeldolgozó ipar 20–30%-kal több energiára tartott igényt a KGST átlagnál. Mindemellett a nagy ipari beruházások következtében bekövetkezett növekedés nem biztosította a mezőgazdasági iparcikkek iránti igények kielégítését. Becslések szerint az ipari termelés csupán 5%-a került mezőgazdasági hasznosításra.¹⁰⁰

A hivatalos KGST statisztikai kimutatás szerint a hetvenes évek végére Lengyelország a nemzeti jövedelem tekintetében a középmezőnybe tartozott, az egy főre jutó mezőgazdasági végső termelés mutatója szerint pedig az utolsó helyen állt. Az egy lakosra jutó beruházás alapján az európai KGST országok között szintén az utolsó helyet foglalta el, ám a lakosság egy főre jutó személyes fogyasztását tekintve a középmezőnyt erősítette. A munkatermelékenység színvonalát tekintve pedig szintén közepes teljesítményt nyújtott.¹⁰¹

---

⁹⁹ uo. 23–25.

¹⁰⁰ *Lengyelország gazdasági fejlődése 1970–1980...* i. m. 1981. 24.

¹⁰¹ uo. 8.

A gazdasági problémák, a lakossági szükségletek és a piaci kínálat között lévő égbekiáltó ellentmondások, a termelés dezorganizálódása természetesen kihatott a társadalom hangulatára is. Érzékelték ezt a pártvezetés józanabb része, mely szembe tudott nézni azzal, hogy a párt VIII. kongresszusán (1980. február) elhangzott öndicsőítő sikerpropaganda és a valóság között óriási a különbség. Mieczysław Rakowski szerint „a lengyel társadalomban a kifáradás, az apátia, az elkeseredés és a demoralizálódás félreérthetetlen szimptómái jelentkeztek.” [...] „senki sem állíthatja, legyen akárcsak nagyon korlátozott kapcsolata is a társadalommal, hogy elégedett azokkal a körülményekkel, melyek között él.” Eluralkodott a „sorbanálló hangulat” [...] „Bekövetkezhet egy olyan pillanat, amikor a társadalom illetőleg annak bizonyos rétegei, erőszakos módon kérdőjelezik meg vezetési képességünket az ország fejlődési irányainak felvázolásában. Az események ilyen alakulása tragikus következményekkel járhat. Lengyelország nem engedhet meg magának egy olyan újabb robbanást, mint az 1956-os poznańi események, vagy az 1970-ben a Tengeremelléken történtek. Radom és Ursus megismétlődése is katasztrófa lenne.”¹⁰²

Rakowski 1980-ban még csupán Szejm képviselőként és a *Polityka* című hetilap főszerkesztőjeként fogalmazta meg a rendszer problémáival kapcsolatos észrevételeit. Elengedhetetlennek tartotta a változásokat: „Ma már nem elegendő a központilag meghatározott mutatók számának csökkentése, a rendeletek és utasítások korlátozása, a nagy gazdasági körzetek visszaállítása, a harmonikus fejlesztés alapelveinek szem előtt tartása stb.” [...] „Ma már szükségszerűvé vált, hogy a hatalmi struktúrák felsőbb szintjéhez is eljussunk.”¹⁰³ Rakowski – aki a helyzet súlyosságával tisztában volt, később pedig reformpártinak tartották – elemzésének fő hiányossága, hogy miközben vég nélkül ostromozza a „túlzottan centralizált rendszert”, sürgeti a decentralizációt, indítványozza a felelősség megosztását a központ és a vállalatok között, egy szót sem veszteget a valódi, önigazgató munkásönkormányzatok létrehozására, nem említi a már létező független szakszervezeteket, mint a gazdaságirányítás lehetséges szereplőit. Az 1960-as évek csehszlovák mintáját állítja példaként, azaz a gazdasági ösztönzők bevezetése és bizonyos jogkörök decentralizálása által kívánja megoldani a problémákat. Nincs adekvát válasza az 1970-es évek végére kialakult lengyel helyzetre. Már itt érdemes megjegyezni, hogy egy meglehetősen felületes szovjet PB elemzés szerint Rakowskit mint a jugoszláv-modell képviselőjét említik. Ezzel szemben a valóság az, hogy Rakowski nem gondolkodott a

---

¹⁰² RAKOWSKI, i. m. 1984. 7–12.

¹⁰³ uo. 60.

munkás-önigazgatás jugoszláv-modelljének lengyelországi átültetésében. Rakowski inkább az Ota Šik-féle koncepcióhoz áll közelebb, vagyis a gazdasági ösztönzők bevezetésének gondolatát melegítette fel,¹⁰⁴ mely hosszú távon a gazdasági liberalizáció felé nyitást jelentette. Még csak nem is Brus-féle piac és terv egyidejű működésében gondolkodott. A „*piaci mechanizmusok*” vagy a „*keresletre való termelés*” kifejezések nem is szelnek Rakowski művében. Ennek hangsúlyozása azért fontos, mert világosan mutatja – még a válság kirobbanása előtt – hogy a párt későbbi reformszámánának egyik prominense sem rendelkezett olyan elképzelésekkel, mely valós választ adhatott volna a felmerülő kérdésekre, sőt az általa képviselt koncepció élesen eltért a társadalmi ellenzék képviselőitől.

A Szovjetuniótól való függőségnek is meghatározó szerepe volt. A függés mértéke és jellege természetesen eltérő volt az egyes országok esetében. Lengyelország több szempontból speciális helyzetét determinálta egyrészt a földrajzi fekvése: a Szovjetunió nyugati határán a legnagyobb kiterjedésű ország, mely a Német Demokratikus Köztársasággal közvetlen összeköttetést jelentett, stratégiaileg a legfontosabb volt Moszkva számára. A hidegháború éveiben ez kulcsfontosságú volt mind politikailag, mind katonailag. Másrészt az ország hadseregét tekintve, a Szovjetunió után a második legnagyobb létszámmal rendelkezett, utánuk a Varsói Szerződés többi tagállama nagyságrendekkel maradtak el e tekintetben. „A függőség mégis elsősorban abban fejeződött ki - állítja Jadwiga Staniszkis, híres szociológus, hogy a *hidegháborús fegyverkezésnek alárendelt beruházási politikát rákényszerítették Lengyelországra*, mely a Szovjetunióból importált nyersanyag- és energiafüggőséget okozott. Éppen ezért Moszkva soha nem adta engedélyét semmilyen strukturális változásra a gazdaságban. *Emiatt soha nem sikerült megteremteni a kiegyensúlyozott fejlődés feltételeit, döntően befolyásolva ezzel az éppen soros gazdasági reformkísérletek sikertelenségét.*”¹⁰⁵ A lengyel hadiipar jelentősége valóban óriási volt, 1950 és 1955 között nagyjából 4 milliárd dollárt költöttek a fegyverkezésre, a hatéves terv végére 166 gyár termelt a hadiiparban. A hadsereg létszáma 1948-ban 140 ezer, 1953-ban 400 ezer fő volt.¹⁰⁶ Még a nyolcvanas években is mintegy 84 gyár 200 ezer munkása dolgozott a hadiiparban. Lengyelország a fegyverexportban a világ

---

¹⁰⁴ Lásd: uo. 64.

¹⁰⁵ STANISZKIS, Jadwiga: *Ontologia socjalizmu*. Kraków-Nowy Sącz, DANTE, 2006. 114.

¹⁰⁶ *Między modernizacją a marnotrawstwem. O gospodarce PRL z historykiem Krzysztofem Madejem rozmawia Barbara Polak*. In: http://niniwa2.cba.pl/komunizm_gospodarka_prl_ipn.htm (2008. 06. 03.)

első tíz országa közé tartozott.¹⁰⁷ 1981-ben, a gazdasági krízis legsúlyosabb évében is 5,5 milliárd dollárt (!) irányzott elő a lengyel kormány hadikiadásokra.¹⁰⁸ A lengyel hadsereg a Varsói Szerződésen belül – a szovjet után – a legfejlettebb haditechnikával rendelkezett.

A lengyel–szovjet viszony mélyponton volt nemcsak politikailag, hanem a két nép (lengyel és orosz) egymásközi megítélésében is, amikor hirtelen szövetséges államokká váltak. A társadalomra erőltetett „szövetség” soha nem nyert legitimációt a lengyel lakosság döntő többségében. A pártvezetés sikertelenül sulykolta az orosz és a lengyel munkásosztály közös harcainak jelentőségét – az 1905–1907-es forradalomtól kezdve a lengyel függetlenségen át a náci ellen vívott közös harcig – legitimációs szándékkal. A lengyel nemzeti szimbólumok, ünnepek ugyanúgy tiltottá váltak, mint a cári időkben. Még a lengyel nyelvet is megpróbálták az oroszhoz „idomítani” szóhasználatában, illetve a magázási formák oroszból való átvételével. A lengyel magatartás azonban a szovjet politikát is befolyásolta. *Moszkvának éppen Lengyelország geopolitikai és katonai jelentősége miatt nem állt érdekében lengyelekkel rossz viszonyt ápolni, sőt éppen ellenkezőleg, az volt az érdeke, hogy a lengyel társadalommal elfogadtassa magát.* A hidegháború, de elsősorban inkább a Jaltában létrehozott világrend logikája azt diktálta a Szovjetunióknak, hogy ha meg akarja tartani a szuperhatalmi státuszát, akkor szüksége van a kelet-európai államok szövetségeire. És ebben a szövetségi rendszerben Lengyelország volt a legfontosabb láncszem.

1968 után kiderült, hogy a Brezsnjev-doktrína gyakorlati alkalmazása, ahogy Csehszlovákiában történt, nem oldotta meg a szocialista táboron belüli krízist. A szocialista világrendszer belső kohéziója még problematikusabb volt, mint a csehszlovákiai intervenció előtt. Albánia kiválása (1961) után világossá vált Románia külön utas politikája és Kína végleges szakítása a Szovjetunióval. Lengyelország gazdasági- és társadalmi problémái pedig véres konfrontációhoz vezettek 1970 decemberében. Ez arra készítette a szovjet főideológusokat, hogy „revízió” alá vegyék a korábbi kelet-európai államokkal kapcsolatos politikát: ennek célja az ún. „szocialista internacionalizmus” nemzetközi jogba való beemelése volt. Valójában ez azt jelentette, hogy a „kölcsonös segítségnyújtás elve” olyan jogi elvvé változik, melynek betartása minden résztvevő felet kötelez. A kétoldalú

---

¹⁰⁷ PIĄTKOWSKI, Krystian: Polski przemysł zbrojeniowy na rozdrożu. In: *Polska w Europie*, nr 1. (2003) 43.sz. 153. <http://www.pwe.org.pl/pdf/4307.pdf> (2008. 06. 03.) Magyarországon a hatvanas és a hetvenes években az állami ipar csupán 1–2%-t, a gépipar 5–7%-át tette ki a hadiipar, de még itt sem vezették be a reformokat az új gazdasági mechanizmus idején. Továbbra is maradt a központi tervirányítás rendszere, vö: GERMUSKA Pál: A haditechnikai termelés és az új gazdasági mechanizmus. In: „*Hatvanas évek*” *Magyarországon. Tanulmányok.* Szerk.: RAINER M. János, Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 126–160.

¹⁰⁸ GRALA, i. m. 2005. 37.

szerződésekkal megerősített elvek igazi próbája az volt, hogy sikerül-e elfogadtatni a nem szocialista világgal is. 1975-ben, a Helsinki Záróokmányban végül sikerrel jártak a szempontból a szovjetek. Elfogadta a világ a status quot. Az „új Brezsnyev-doktrína” a Monroe-elv szocialista változata volt, vagyis a szovjetek a mögöttük lévő katonai, politikai és gazdasági erővel azt követelték, hogy a kapitalisták tartózkodjanak a szovjet blokk zavarásától és attól, hogy a „progresszív átalakulásokat” megakadályozzák.¹⁰⁹ Ez végső soron a szocialista államok vezetőit kötelezte arra, hogy megoldják az országukban kialakult problémákat, a nyugatot pedig arra, hogy tartózkodjon a beavatkozástól, a lázítástól és a fellázítástól. A szovjet vezetők azonban nem arattak teljes sikert, hiszen a Záróokmány harmadik kosara „megengedte” az ellenzéknek, amit a nyugatnak nem. A szovjet vezetők azonban hittek a szocialista társadalmi rend felsőbbrendűségében és túlzottan optimisták voltak ahhoz, hogy erre a „kihívásra”, vagyis az emberi- és polgári jogok szabadságának garantálására választ kerestek volna. Nem is tűnt olyan fontosnak az a néhány nyugaton világhírűvé vált ellenzéki író vagy aktivista, ha az Egyesült Államokban a fekete lakosság diszkriminációjára vagy az Amerika-barát Chilére gondolunk. Kétségtelen azonban, hogy az államszocialista rendszereket a legnagyobb kritika Nyugatról a polgári szabadságjogok megsértése miatt érte. A kelet-európai ellenzék is, a lengyelrel az élen erre helyezte a hangsúlyt, s nem a kapitalizmus és a szocializmus közötti harcra.

1.2.1 Ellenzéki programok

A lengyel ellenzéki értelmiség szerepe is meghatározó volt a Szolidaritás mozgalom létrejöttében. A különböző elképzelések a fennálló rendszer megváltoztatására azonban szinte egyidősek magával a rendszerrel. Törvényszerű, hogy egy olyan rendszerben, amelyben a politika, a gazdaság, a kultúra és a sajtó teljes mértékben monopolizálva van a vezetés kezében, illetve az eltérő vélemények elfojtásában segítségükre van a rendőrség és a hadsereg, ott csak akkor jelenhetnek meg az ellenzéki hangok, ha a rendszer válságban van, a hatalom meggyengül. A hatalmon belüli harcok is hozzájárulnak az ellenzéki hangok nyilvánosságra kerüléséhez. Így volt ez a tizenkilencedik században is, a felkelések

---

¹⁰⁹ MITCHELL, R. Judson: *Ideology of a superpower. Contemporary soviet doctrine on international relations*. Stanford, California, Hoover Institution Press, 1982. 32–34., 105. James Monroe az USA 5. elnöke (1817–1825) külpolitikai elve később hivatalos doktrínává vált: „az amerikai kontinenseket ezután nem tekintik európai hatalmak által gyarmatosítható területnek”, s mivel az európai államok politikai rendszere eltérő, „ezért békénk és biztonságunk szempontjából veszélyesnek tartjuk politikai rendszerükre erre a félgömbre történő kiterjesztését”.

mindig akkor robbantak ki, amikor a fennálló világrend egyik pillére meggyengült, de az októberi orosz forradalom is akkor következett be, amikor a cári hatalom a háborúban kivérezte magát. Lengyelországban a fentebb tárgyalt sztrájkhullámok, a hatalomtól független szervezkedések is mindig olyan pillanatban következtek be, amikor az állami hatalmi apparátus gyengeséget mutatott.

Felmerül a kérdés, hogy mit nevezünk ellenzéknek? A hatalom fogalma ugyanis eléggé egyértelmű. Ahogy azt a vele szembenállók is gyakran megfogalmazták egy olyan „bürokratikus politikai elit”, amely rendelkezik az egész társadalmat érintő politikai és gazdasági döntések jogaival. Az ellenzék ennél összetettebb fogalom. A lengyel történészek által lefolytatott vita alapján megállapíthatjuk, hogy legalább kétféle típusa van a hatalommal szembenálló *ellenzéki tevékenységnek*. Az egyik a „*politikai ellenzék*” (*opozycja polityczna*), vagyis a tudatosan megtervezett, programokra támaszkodó szervezett tevékenység, amely a rendszer megdöntésére vagy annak megreformálására irányul. Ennek az ellenállásnak a formái és szervezetei megjelenhetnek társadalmi-politikai tömegmozgalmakban, tömeges tüntetésekből vagy sztrájkokban. Ez egy nyilvánvalóan szűkebb társadalmi réteget felölelő kör. Ezzel szemben a másik, szélesebb értelemben vett ellenzékiesség, melyet gyakran csak „*ellenállásnak*” (*opór*) vagy „*társadalmi ellenállásnak*” (*opór społeczny*) neveznek a történészek, spontán, nem szervezett mozgalmat jelent. Tudatosan felépített programja nincs, nem irányul konkrétan a fennálló rendszer megdöntésére, gyakran a tradicionális értékekhez kötődik. Intézményi keretei különbözőek lehetnek a katolikus szervezetektől a cserkészetig. Az ellenzékiességük lehet rendszeren belüli vagy kívüli tiltakozás is.¹¹⁰

1956 októberére minden korábbinál komolyabb katalizátor szerepet játszott az ellenzéki gondolatok terjedése és fejlődése terén. Władysław Gomułka a társadalomra, főképpen éppen a munkásosztályra támaszkodva került hatalomra, ám ezért a legitimációért cserébe a párt kénytelen volt figyelembe venni az ún. „lengyel sajátosságokat”: maradhatott a paraszti magángazdaságok túlsúlya, a katolikus egyház viszonylagos szabadsága (ne felejtsük: Magyarországon Mindszenty József prímás az amerikai nagykövetség „foglya” volt), a kultúrában pedig egyedülálló szabadság köszöntött be Lengyelországban. Más volt a helyzet a gazdasági reformok terén: a

---

¹¹⁰ Lásd erről: FRISZKE, i. m. 1994., STRZEMBOSZ, Tomasz: Polacy w PRL: sprzeciwi, opozycja, opór. (Zachowania opozycyjne w systemie totalitarnym.) In: *Arcana*, nr 35. (2000)., Sprzeciwi, opozycja, opór w PRL – anketa historyczna. In: *Arcana*, nr 38. (2001) 40–74., KAMIŃSKI, Łukasz: Władza wobec opozycji 1976–1989., Opozycja demokratyczna w działaniach władz PRL., MADEJ, Krzysztof: Opozycja w PRL 1956–1980. Stan badań. In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, nr 2. (2003) 4. 9–67., 227–252.

közgazdászok reformkezdeményezései ellenére sem a piaci mechanizmusok korlátozott bevezetésére, sem a decentralizáció irányába mutató reform magvalósítására nem került sor. Mindez azt eredményezte, hogy az ellenzéki nézetek a többi szocialista országhoz képest szabadabban fejlődhettek és terjedhettek, miközben a romló gazdasági helyzet tapasztalata egyre jobban ösztönözte is az ellenzékieket az aktív tevékenységre. Így Gomulka végső soron nehezebb helyzetben találta magát, mint Kádár Magyarországon. Azzal, hogy elkerülte a szovjet beavatkozást, megnyerte ugyan a lakosság rokonszenvét, – soha nála népszerűbb kommunista vezető nem volt az országban – de ez a népszerűség egyúttal meg is kötötte a kezét. Hamarosan kiderült, hogy a lakosoknak túlzott elvárásai voltak vele szemben a reformok megvalósítása tekintetében. Minden lépéssel, amellyel az októberi „eredményektől” távolodott, a társadalom szemében egyre népszerűtlenebbé vált.

Miközben a párt megpróbálta a meggyengült hatalmát visszaállítani, – ezáltal egyre több támadás érte az értelmiségi klubokat valamint az egyházat – a hatvanas években számos értelmiségi és diákcsoport alakul Varsóban, amely a fennálló rendszer és a Szovjetunióval kötött szövetség legitimációját, illetve a párt vezető szerepét kérdőjelezte meg. Ezekben az években alakult ki az az értelmiségi kör, mely végül kinevelte a hetvenes évek végére a lengyel ellenzék fő alakjait. A különböző vitafórumokon olyan kérdéseket feszegettek, amelyek teljesen tabunak számítottak a hatalom számára. Felvetették, hogy mi történt Katyńban; mi történt a második világháború alatt és után a Szovjetunióba került lengyel állampolgárokkal; mit tartalmazott a Molotov–Ribbentrop paktum titkos záradéka. Olyan indexen lévő szerzőktől olvastak, mint Milovan Gyilas, George Orwell vagy Artur Koestler.

A pártvezetés részéről érezhető egyre nagyobb nyomás, valamint a cenzúra erősödése következtében az értelmiség első nyílt tiltakozása 1964 márciusában a „34-ek levele” formájában valósult meg. Elleneztek a könyv- és sajtótermékek nyomtatásához szükséges papírmennyiség csökkentését és tiltakoztak a nemzeti kultúrát veszélyeztető állami politika ellen. Először hivatkoztak arra, hogy a szabad véleménynyilvánításuk jogát a Lengyel Népköztársaság Alkotmánya garantálja. A levelet az akkori lengyel értelmiség színe-java aláírta, többek között Jerzy Andrzejewski (író), Antoni Słonimski (költő), Tadeusz Kotarbiński (filozófus), Stefan Kisielewski (prózaíró, zeneszerző), Stanisław Mackiewicz (publicista), Edward Lipiński (közgazdász), Adam Ważyk (költő) és Aleksander Gieysztor (történész).¹¹¹

---

¹¹¹ A levelet lásd: EISLER, i. m. 1992. 85.

A diákok és az értelmiség többsége kapcsolatban állt marxizmussal, sok diák kommunista gyökerű családból származott. A hivatalos marxista-leninista ideológiát azonban erősen kritizálták. Lev Trockij munkái jó elméleti kiindulópontnak bizonyultak a „szovjet típusú rendszer” bírálatához. Nem voltak ők mind „trockisták”, de módszerileg megfelelő fegyver volt a trockista hagyomány a kezükben. A diákok gyakran heves vitákat gerjesztettek, megjelenésük csoportosan sokszor váratlanul érte a jelenlévőket (ezért kommandósoknak is hívták őket). E vitafórumokon egyébként olyan, később híressé vált tudósok vettek részt, mint Włodzimierz Brus közgazdász, Zygmund Bauman szociológus, Leszek Kołakowski filozófus.

Ha a Szolidaritás szempontjából vizsgáljuk, hogy az ellenzék mely „ideológusai”, illetve mely programok voltak a legjelentősebbek, akkor három alapvető jelentőségű írást kell kiemelni. Ezek elvi állásfoglalások voltak, kevés konkrét programmal, mégis nyomon követhető bennük az ellenzékiesség fő áramának a gondolati evolúciója.

Az első ilyen, az 1964-ben Jacek Kuroń és Karol Modzelewski által írt elemzés és program, mely *„Nyílt levél...”* néven vált széles körben ismertté.¹¹² A szerzők nem titkolták, hogy a LEMP politikai gyakorlatával ellentétes álláspontot képviselnek, s a párt társadalmi szerepét negatívan ítélik meg. Az elsődleges céljuk az volt, hogy képet adjanak a fennálló társadalmi-, gazdasági- és politikai viszonyokról. Szembeállították az államot a társadalommal, felhasználva a katolikus egyház történelmi hagyományát, mely Lengyelországban a 18–19. század folyamán az egyetlen komoly társadalomszervező erő volt a lengyelek felett az uralkodó hatalmakkal szemben.¹¹³ A kiindulópontjuk szerint az uralkodó osztály, a pártállami elit, vagyis *a központi politikai bürokrácia*, amely a társadalmi ellenőrzéstől függetlenül, önállóan hozza meg az országos jelentőségű állami döntéseket és uralkodik *a vele szemben álló munkásosztály, az egyéni parasztság és a technokrácia* felett.¹¹⁴ Majd hosszasan elemezték, hogy miképpen zsákmányolja ki a

---

¹¹² A 128 gépelt oldalból álló iratot a szerzőknek nem állt szándékukban nyilvánosságra hozni. Miután azonban a biztonsági szolgálatok tudtára jutott, hogy szűk baráti körben szeretnék ezt az ellenzéki dokumentumot megvitatni, a rendőrség rajtaütésszerűen elkobozta az elkészült példányokat. A szerzőket hamarosan kizárták a pártból is. Ez után döntöttek úgy, hogy nyílt levél formájában teszik közzé a LEMP-hez és a Szocialista Ifjúsági Szövetséghez címezve. *List otwarty Jacka Kuronia i Karola Modzelewskiego do członków Podstawowej Organizacji Partyjnej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej i członków uczelnianiej organizacji Związku Młodzieży Socjalistycznej przy Uniwersytecie Warszawskim, przedstawiający oparty o marksowską teorię społeczeństwa krytyczny obraz systemu politycznego i społeczno-ekonomicznego Polski jako ustroju biurokracji partyjnej*. In: HEMMERLING, Zygmunt–NADOLSKI, Marek: *Opozycja wobec rządów komunistycznych w Polsce 1956–1976. Wybór dokumentów*. Warszawa, Uniwersytet Warszawski, Instytut Nauk Politycznych, 1991. 157–245.

¹¹³ *Centralno-Vosztocnaja Jevropa vo vtoroj polovinye XX v., 3-h t. Ot stabilizacii k kriziszi. 1966–1989*. T. 2. Főszerk.: NYEKIPELOV, A.D., Moszkva, Nauka, 2002. 96.

¹¹⁴ *List otwarty...* i. m. 1991. 162.

központi politikai bürokrácia a vele szembenállókat. Konklúziójuk szerint a munkásokat az általuk létrehozott többletterméktől erővel fosztották meg, sem a mértékére, sem az elosztására nincs befolyásuk, sőt mindezt a munkásokkal ellenséges célokra használják fel.¹¹⁵ A hatalom a kiváltságokra, a társadalom és a termelés feletti ellenőrzés fenntartására költi a megtermelt többletet. Minden, ami a rendszer szociális vívmányaként jelenik meg (az ingyenes egészségügy, az olcsó élelmiszerek stb.), az valójában a hatalom számára csupán a szükséges rossz, vagyis az az összeg, amit el kell költenie ahhoz, hogy a hatalmát fenntartsa, vagyis ezzel vásárolja meg a munkás munkaerejét.¹¹⁶

Programjuk szerint egy olyan decentralizált gazdasági rendszert kell létrehozni, amelyben a munkásokhoz vagy a technokráciához kerül a döntés joga. Ez a rendszer a munkás-önigazgatáson alapulna, ami teljes „munkásdemokráciát” követel meg az államban. A fő célként tehát azt tűzték ki, hogy a fennálló termelési viszonyokat a bürokrácia osztályuralmának megdöntésével meg kell változtatni. Amíg ugyanis ez fennáll, addig semmilyen decentralizáció nem képzelhető el. Ebben az új rendszerben a vállalat maga döntene a saját termeléséről, a központi terv realizálása csak adminisztratív ajánlás útján történne, csak gazdasági befolyásolási eszközökkel. A vállalatokat a jövedelmezőségük szerint kellene értékelni, azaz fontossá válna a felvevő piac szerepe. A fogyasztás struktúrája határozná meg a termelést. Megnöve a technokrácia szerepe, részt venne a központi döntésekben, illetve a vállalatokban erős hatással lenne a jövedelmek elosztására is.¹¹⁷ A decentralizált modell alkalmazása erőteljesen jelen volt *Włodzimerz Brus munkáiban* is, melyet magyarra is lefordítottak az új gazdasági mechanizmus előkészítése idején. Ő azonban Kurońéktól eltérően nem a terv és a piac, a centralizált és decentralizált szocialista gazdasági modellek ellentéteiben gondolkodott. Szerinte ezek nem zárják ki egymást, hanem *meg kell teremteni az optimális egyensúlyt* közöttük úgy, hogy a központi irányítás *szabályozott piaci mechanizmus alkalmazásával* szűkíti a decentralizált döntések körét, hogy biztosítsa a népgazdaság terveiben megállapított felsőbbrendű célokat.¹¹⁸ Kuroń és Modzelewski viszont ezeket a „felsőbbrendű célokat” a

---

¹¹⁵ uo. 169–172.

¹¹⁶ uo. 173.

¹¹⁷ uo. 1991. 181–183. E gondolatok forrása Michał Kalecki, Włodzimerz Brus és Oskar Lange munkáiban is megtalálható. Kalecki a harmincas években együtt dolgozott John Keyneszel és jelentős hatással volt az angol közgazdász később nagy karriert befutott teóriájára. Brus és Lange munkái inkább a szocialista országok gazdasági reformjaira voltak hatással.

¹¹⁸ BRUS, Włodzimerz: *A szocialista gazdaság működésének általános problémái*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967. (Eredetileg 1960-ban jelent meg lengyelül.) Megjegyzendő, hogy Brus egy korábbi, 1956-ban írt munkájában is felveti már, hogy a szocializmusban is lehetséges lenne szabályozott formában alkalmazni a piaci mechanizmusokat (Valójában ezt már Sztálin is felvetette). E munkáját 1957-

társadalmi ellenőrzés segítségével biztosította volna, amit éppen a bürokrácia léte akadályoz meg.¹¹⁹ A „Nyílt levél...” szerint a kialakult krízis kiváltó oka a felépített termelőpotenciál és az alacsony társadalmi fogyasztás közötti ellentétben keresendő. Ez csak akkor oldható fel, írják a szerzők, ha a termelés célját változtatják meg, azaz ha fogyasztásra termelnének, ez pedig a jelenlegi rendszerben nem valószínűsíthető meg.¹²⁰

Kurońék az 1956-os lengyel és magyar eseményeket az „első bürokráciellenes forradalomnak” tartották, amelyek azért buktak el végső soron, mert a baloldal nem szervezte meg önmagát, hanem beállt az antisztálinista liberálisok mellé. Ezzel előkészítette saját halálát.¹²¹ Ebből azt a tanulságot vonták le, hogy „*a munkásosztálynak tudatában kell lennie a saját különálló érdekeivel, melyet politikai formába kell önteni és meg kell szerveződni, mint egy hatalomért harcoló osztály*”, hogy képes legyen vezető szerepet játszani.¹²² E felismerés volt a Szolidaritás megvalósítása felé tett első tudatos lépés, még akkor is, ha valójában végül a munkásosztály nem „osztályként” lépett fel a hatalommal szemben.

A harc formáját is meghatározták. A munkásosztály számára egyetlen lehetőséget láttak helyzetük megváltoztatására, a forradalmat: „a jelenlegi termelési viszonyok és a bürokrácia megdöntése, az uralom átvétele és az ellenőrzés megszerzése a saját munkája, termelésének célja felett, vagyis a munkádemokrácián alapuló gazdasági, társadalmi és politikai rendszer.”¹²³ Ezt a forradalmat a fejlődés elengedhetetlen feltételének tartották.

Az 1956-os magyar forradalom leverése után, de még az 1968-as csehszlovákiai katonai intervenció előtt úgy látták, hogy sikeresen is megvalósítható egy forradalom a rendszerrel szemben. Véleményüket arra alapozták, hogy egy össztársadalmi megmozdulás megbénítja a hatalmat, amely nem lesz képes ellenállni. Ám a szovjet katonai fellépés fenyegetése a magyar események tapasztalata alapján, meggyőző érvek tűnt a forradalom ellen. Modzelewskiék azonban úgy ítélték meg, hogy 1964-ben egészen más a helyzet, mint nyolc évvel korábban volt. Akkor azért tudták a szovjet tankok segítségével leverni a

---

ben már kiadták magyarul is jelezvén, hogy a reformra szükség van. BRUS, Włodzimierz: *Az értéktörvény és a gazdasági ösztönzők*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957.

¹¹⁹ Ezzel szemben Ota Šik, csehszlovák reformközgazdász a szocialista piaci viszonyok kialakulását szükségszerűnek nevezte. Véleménye szerint az általános társadalmi érdek, mely Brusnál és a Nyílt levélben is megvalósítandó célként szerepel, csupán absztrakció. Éppen ezért Šik nem a döntések decentralizációját javasolja, bár megjegyzi, hogy bizonyos esetben ez elkerülhetetlen, hanem a közgazdasági ösztönzők bevezetését szorgalmazza. Šik, Ota: *A szocialista áruviszonyok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968. (Eredetileg 1965-ben jelent meg cseh nyelven.)

¹²⁰ *List otwarty...* i. m. 1991. 195-199.

¹²¹ uo. 206–209.

¹²² uo. 208.

¹²³ uo. 214. Vagyis az 1917-es munkás- és katona tanácsok (szovjetek) mintájára.

magyar forradalmat, mert az azt megelőző iparosítás és gazdasági növekedés következtében a hatalom még jelentős gazdasági és társadalmi tartalékokkal rendelkezett, tehát a hatalom meg tudta oldani a krízist.¹²⁴ Jelenleg azonban már nincs tartaléka a hatalomnak egyik szocialista országban sem, beleértve a Szovjetuniót is. Így nem tud a hatalom *engedményeket és reformokat* ígérni a válság megoldása érdekében.

1968-ban azonban, amikor a prágai tavasz folyamán az „*emberarcú szocializmus*” éppen kibontakozóban volt és a szabadabb politikai légkörben sorra jelentek meg a reformgondolatok, amikor Magyarországon a reménykeltő új gazdasági mechanizmust csupán néhány hónapja vezették be; Lengyelországban ellenkező irányú folyamatok játszódtak le. Az 1968. márciusi országos méretű diákmegmozdulások, tüntetések, sztrájkok és a hatalom részéről érkező brutális válasz a rendőri erőszakkal és az ún. cionistaellenes kampánnyal fordulópontot jelentettek a lengyel ellenzék történetében. A diákok március végén megfogalmazták követeléseiket. Ez nem gazdasági program volt, de érintettek olyan strukturális kérdéseket, mint az oktatási reform, a független diákszervezetek, alkotmánybíróság vagy a szabad szakszervezetek létrehozása.¹²⁵ A hatalom válasza brutális antiszemita és értelmiség-ellenes pogromba torkolt, melyet Moczar tábornok belügyminiszter vezényelt le, s egyedülálló volt a kelet-európai országok 1945 utáni történetében.¹²⁶ Az ellenzék ekkor döbönt rá, hogy céljaik elérésére az államszocializmus létező keretei között más eszközöket kell választaniuk.

A lengyel diákmegmozdulások azonban nem csupán az egyetemi hallgatókat érintették. Valódi társadalmi mozgalommá nőtte ki magát, bizonyítja ezt az a tény, hogy nem egy olyan városban is tüntetéseket szerveztek, ahol nem volt egyetem vagy főiskola. Másrészt a tiltakozások leverése után a 2700 letartóztatott csupán egynegyede volt egyetemi diák, a többség fiatal munkás, illetve szakközépiskolás volt.¹²⁷ Összességében azonban a munkásság nagy részét sikerült a diákok ellen fordítania a hatalomnak, ezzel megakadályozták a társadalom egységes fellépését.

1968 márciusa valójában a demokratikus ellenzéki mozgalom megszületése volt. Lengyelországban is eloszlatták azt a mítoszt, hogy az értelmiség és az egyetemi ifjúság a hatalom kiszolgálója. A párt számára egyértelművé vált a politikai ellenzék léte. Az ellenzék körében pedig megerősödött az a meggyőződés, hogy van alternatívája a fennálló

---

¹²⁴ uo. 220–221.

¹²⁵ EJSLER, Jerzy: *Polski rok 1968*. Seria „Monografie”: tom 22. Warszawa, IPN, 2006. 446.

¹²⁶ Lásd: EJSLER, i. m. 2006.

¹²⁷ Lásd: Łukasz Kamiński összefoglalóját:

http://www.marzec1968.pl/portal/m68/797/6964/Protesty_studenckie.html (2009. január 14.)

rendszernek. A háború után először, az ellenzéki tevékenységek módszerei újra megjelentek a gyakorlatban is: tüntetések, sztrájkok szervezése és az utcai szóróláposztás. Mindemellett morálisan is megerősödött az ellenzék.¹²⁸

Az augusztusban bekövetkező csehszlovákiai katonai intervenció azonban azt bizonyította, – ellentétben Kurońék várakozásaival – hogy a Varsói Szerződés tagállamai még mindig képesek katonailag is fellépni, ha érdekeik úgy kívánják és a külső körülmények ezt lehetővé teszik. A prágai tavasz leverésénél viszont azt is látni kell, hogy az nem elsősorban gazdasági, hanem inkább politikai krízis volt. Tehát csak részben cáfolták a hatvannyolcas események Kurońék álláspontját. Nem számolhattak azonban a szocialista világ két jelentős gazdasági tartalékával. Egyrészt, hogy a „bürokratikus politikai elit” óriási mértékű nyugati hiteleket fog felvenni annak érdekében, hogy megtegye a szükséges „engedményeket és reformokat” a krízis csökkentése érdekében. Másrészt, hogy a hatvanas évek végén, a Szovjetunió új gázlelőhelyeinek feltárása Nyugat-Szibériában óriási pluszbevételhez juttatja a szocialista gazdaságokat. A nyugati hitelek és a világpiaci ár alatti olcsó szovjet energia még évtizedekig segített a kelet-európai rendszereknek a fennmaradásban.

A lengyel diákmegmozdulások utáni represszió 13 ezer ember emigrációjával végződött, a potenciális ellenzéki diákság és értelmiség jelentős része elhagyta az országot. Köztük olyan nagy nevek is, mint Leszek Kołakowski, a Varsói Egyetem filozófia tanára, akit már 1966-ban kizártak a pártból, miután az ötvenhatos események évfordulójára szervezett konferencián erősen bírálta a fennálló rendszert. Akkor az volt a véleménye, hogy bár a rendszer már nem olyan (totalitáriánus), mint az ötvenes években, de semmilyen intézményes garancia nincs az ellen, hogy bármikor újra olyan legyen. Már ez a meglátása tartalmazta csírájában azt a gondolatot, melyet csak az emigrációban fejtett ki 1971-ben, a párizsi *Kultura* hasábjain.

A „*Tézisek a reményekről és reménytelenségekről*” című esszéje az otthon maradt ellenzékiek krédója lett.¹²⁹ Részen Kuroń és Modzelewski megállapításainak a folytatása, részben annak felülvizsgálata annak érdekében, hogy használható programot mutasson az ellenzék számára a hatalommal szembeni harcban. Egyetértett a „Nyílt levél...” azon megállapításával, hogy a despotikus (monopol) hatalmat *nem lehet részben* megszüntetni, hiszen akkor az nem lenne monopoljellegű. Ezzel szemben elvetette azt a korábbi nézetet,

¹²⁸ KUROŃ, Jacek: Spór o wydarzenia marcowe. In: uő.: *Polityka i odpowiedzialność*. Londyn, Aneks, 1984. 104–105.

¹²⁹ Lásd: KOŁAKOWSKI, Leszek: Tezy o nadziei i beznadziejności. In: uő.: *Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań*. Kraków, Znak, 2006. 405–426.

hogy csak erőszakos, azaz forradalmi úton lehet a rendszert megváltoztatni. Szerinte ez a „mindent vagy semmit” politikája, amely túlságosan leegyszerűsíti a lehetőségeket. Az az empirikus tapasztalat, hogy a rendszer változik tagadhatatlan volt. Kolakowski ebbe a ténybe kapaszkodott bele téziseinek kifejtésekor. Megállapította, hogy a rendszer merevsége attól függ, hogy a benne élő emberek mennyire vannak meggyőződve erről a merevségről. Ráadásul a rendszer belső ellentmondásai miatt – melyekre már Kurohék is felfigyeltek – folyamatosan gyengíti önmagát.¹³⁰ A filozófus szerint éppen ez a rendszer gyenge pontja, amit ki lehet használni, és ezen a ponton visszatért Hegel „úr-szolga viszonyának” értelmezéséhez, vagyis hogy az úr-szolga viszony elsősorban tudati. Legfőbb következtetése abban állt, hogy a munkás öntudatra ébredése, a szolgatudat önreflexiója magát az alávetettségi viszonyt is megszüntetheti. Azt állította, hogy egy öntudatra ébredt társadalmi ellenállási mozgalom ellensúlyt képezhet, amely képes korlátozni, és tovább gyengíteni a rendszert. Ez véleménye szerint nem vezet egy tökéletes társadalomhoz, a szocializmushoz, de legalább alkalmasabb lesz az életre. Tehát ez a „reformista” álláspont azért nem abszurd, mert úgy fogja fel önmagát, mint a rendszer veleszületett kizsákmányoló ellentmondásainak aktív ellenállása.

Kolakowski elsősorban a fennálló politikai intézményrendszer megváltoztatására helyezte a hangsúlyt, hiszen ez akadályozta a gazdasági reformok bevezetését. A leendő gazdasági mechanizmussal nem foglalkozott részletesen, de világossá tette, hogy nem akar kapitalizmust. Elemzése viszont bizonyos szempontból mégis absztrakció volt, hiszen joggal merül fel a kérdés, hogy a nyugat-európai diáklázadások során miért nem állt a munkásság az ifjúság mellé, ha már felmerült a „forradalmi” alternatíva is. Másrészt pedig egyszerre akarta érvényesíteni a piaci mechanizmusokat a munkás-önigazgató rendszer bevezetésével.

A Szovjetunió szerepét úgy értékelte, hogy miközben a rendszer legitimációs ideológiája teljesen hidegen hagyja a társadalmat, a szovjet „*imperialista ideológia*” elért bizonyos sikereket. Ennek hatására ugyanis az emberekben él az a meggyőződés, hogy a szovjet vezetők képesek erőt alkalmazni minden nem eléggé engedelmes „protektorátussal” szemben.¹³¹ Ugyanakkor azt hangsúlyozta, hogy nem feltétlenül kell a forradalmaknak fegyverrel győzni, hanem a rendszer erkölcsi összeomlásával a változás amúgy is be fog következni, ahogy az az orosz cári birodalom esetében is történt 1917-

---

¹³⁰ uo. 412.

¹³¹ uo. 417.

ben.¹³² Véleménye szerint az összeomlást segítheti a lengyel–szovjet viszony ellentmondásos jellege. A szovjetektől való függés ugyanis egyrészt garanciát jelent a kormányzó pártnak a saját pozícióinak megtartásában, másrészt pedig a kormányzó párt is érdekelt a függés gyengítésében a saját döntési szabadságának szélesítése érdekében. Ez az ellentét feszültséget szül a hatalmi gépezetben, gyengíti a rendszer egészét, majd létrejön az a pont, amikor a társadalmi nyomás sikeres lehet. Kołakowski szerint a nemzeti szuverenitás nem elég, de szükséges feltétele a népesség társadalmi emancipációjának. Ebben pedig elsősorban az értelmiségnek van feladata, melynek segítségével a felosztások idején a lengyel nemzet ellen tudott állni a ruszifikációnak és a germanizációnak is.¹³³

A cél egy olyan önigazgató társadalom létrehozása volt, amelyben a társadalom gyakorolja az ellenőrzést a termelési eszközök, illetve a nemzeti jövedelem elosztása felett. De emellett már megjelentek a hatvannyolcas diákokéhoz hasonló követelések, mint a *szabad szakszervezetek létrehozása*. A „Tézisek...” a politikai pluralizmust és az *üzemi szervezetek szabadságát* tűzte ki célul.¹³⁴ Kołakowski tehát egy olyan társadalmi mozgalmat képzelt el 1971-ben, amely az egyre gyengülő hatalmat változásokra tudja kényszeríteni. Ez az elképzelés köszönt vissza 1978 októbere után a II. János Pál pápa kelet-európai, de elsősorban a lengyel politikájában is, vagyis a társadalmon keresztül való nyomásgyakorlás a kormányzatra.

Az ellenzéki értelmiség körében általános volt a politikai pluralizmus bevezetésének és a „demokratizált szocializmus” létrehozásának követelése. Ugyanakkor senki nem támogatta a kapitalizmus visszaállítását és a reprivatizációt. Két okból sem tették ezt. Egyrészt a saját meggyőződésük szerint is jobb lett volna egy „demokratikus szocializmus”, mint bármilyen kapitalizmus, másrészt a munkásság támogatását nem lehetett volna megnyerni egy kapitalista programmal. Ezt még az emigrációban élő, a két világháború közötti Lengyelországhoz kötődő nagy hatású publicista, Juliusz Mieroszewski is felismerte. A lengyel ellenzék tehát a hetvenes évek elején már egyre inkább az első világháború alatti Szocialista Párt (PPS) programjához közeledett; célkitűzésük szerint a függetlenség csak a társadalmi reformokkal együtt érhető el és nem fordítva. A kommunizmus fennálló (totalitáriánusnak tartott) formáját elvetették, helyette egy demokratikus szocialista társadalmat képzeltek el.

---

¹³² uo. 418.

¹³³ uo. 419–420.

¹³⁴ uo. 423.

Elvetették a szocializmus szembeállítását a kapitalizmussal, mely egyben a hivatalos ideológia része is volt, helyére a *totalitárius rendszer és a demokrácia ellentétét* állították. Ebben a harcban a politikai demokráciát csupán eszköznek tartották a termelés társadalmi ellenőrzésének megvalósítása érdekében.¹³⁵ A „Nyílt levél...” és Kołakowski tézisei mellett a harmadik alapkőve az ellenzéki gondolkodásnak Adam Michnik *„Új evolucionizmus”* esszéje volt, melyet az 1956-os események huszadik évfordulójára tett közzé szintén a párizsi *Kulturában*.¹³⁶ Ebben Michnik erősen támaszkodott a két korábbi dokumentumra, de azokat tovább is fejlesztette egy önálló programmá.

Kurońékhoz hasonlóan ő is úgy látta, hogy a baloldali és demokratikus, „*revizionista*” politikai platform 1956-ban nem szerveződött önálló párttá, ezért vereséget szenvedett. Ez persze nem derült ki azonnal, csupán akkor vált nyilvánvalóvá, amikor a társadalmi konfliktusok kiéleződtek és nyíltan állást kellett foglalni egy-egy ügyben. A revizionisták a párton belül nem tudtak 1968-ban a diákság, 1970-ben pedig a munkásság mellé állni, így végleg kompromittálódtak.¹³⁷ Hasonló sorsa jutott az általa „*neopozitivistának*” nevezett irányzat is. Ők elsősorban a katolikus Znak-csoportot jelentették. Az első világháború előtti nemzeti demokraták (Roman Dmowski) hagyományát folytatva a hatalom támogatásáért cserébe vártak engedményeket. A másik katolikus csoport a *Wież* folyóirat köré szerveződve ötvözte a revizionista és neopozitivisták álláspontját. Ez utóbbiak tették lehetővé a baloldali értelmiség számára az egyházhoz való közeledést. A neopozitivisták azonban a kompromisszumtól a kompromittációig jutottak, folyamatosan lemondtak saját alapelveikről a hatalomtól kapott engedményekért cserébe.¹³⁸

1968 Michnik számára azt jelentette, hogy mindkét irányzatnak vége. Ahogy már Kołakowski is megfogalmazta, az ellenzéki értelmiség feladata, hogy megszervezze a társadalmat. Mindannyian úgy vélték, hogy ebben nem számíthatnak a párt segítségére, alulról kell jönni a kezdeményezésnek. 1968 továbbá azt is jelentette Michnik számára, hogy lehetséges a változás. „A csehszlovák lecke az evolúció határait szemlélteti, de

---

¹³⁵ Az ellenzéki gondolatok evolúciójáról lásd: SKÓRZYŃSKI, Jan: *Od Solidarności do Wolności*. Warszawa, Trio, 2005. 129–187.

¹³⁶ MICHNIK, Adam: *Új evolucionizmus*. In: uő.: *Gondban a bohóc. Esszék és tanulmányok*. Pozsony, Kalligram, 1996. 19–33.

¹³⁷ uo. 22–26.

¹³⁸ uo. 24–25. 1968 után a katolikus csoportok lehetővé tették a baloldali értelmiség (volt revizionisták) számára, mint Michnik, Lipiński, Woroszyński, Słomiński, hogy publikáljanak a legnagyobb katolikus hetilapban a *Tygodnik Powszechny*-ben. Az ideológiai különbségek ellenére kialakult a közös platform, melynek alapja a totalitárius állam demokratizálása volt. A baloldali és a katolikus értelmiség közeledését Michnik a *Kościół, lewica, dialog* (Egyház, baloldal, párbeszéd) című művében foglalta össze. Lásd: SKÓRZYŃSKI, im. 2005. 148–149.

bizonyítja azt is, hogy az evolúció lehetséges.”¹³⁹ Kolakowski gondolatait folytatva arra szólított fel, hogy az ellenzéki politika címezze a társadalom legyen. Hiszen nem a párt számára, hanem az emberek számára kell programot adni. A párt számára a legjobb útmutató az alulról jövő nyomás. A prágai tavasz ellenzéki programjaként értelmezhető „2000 szó” még a pártot szólította fel, hogy szabaduljon meg a dogmatikusoktól, vagyis demokratizálódjon.¹⁴⁰ Michnik szerint a szocializmus emberarcúra formálása ezen az úton már nem lehetséges.

Az új evolucionizmus lényege, hogy a munkásságra támaszkodva rákényszeríti a hatalmat a változásokra. Ez az a társadalmi réteg, melytől a hatalom a legjobban tart, erre a történelem sok példát szolgáltatott már. Az intézményi kereteket nem határozta meg, de felvetette a független szakszervezetek vagy munkásbizottságok létrehozását. Mintának a Franco utáni spanyol átmenetet tekintette, vagyis nem a „reform vagy forradalom” dichotómiában gondolkodott, hanem a lassú és fokozatos változások kikényszerítését tűzte ki célul a hatalomra irányuló társadalmi nyomás fokozása által.¹⁴¹

Michnik a Szovjetuniót sem hagyta figyelmen kívül. Kuroń és Modzelewski korábban úgy ítélte meg, hogy Moszkva gazdasági okok miatt nem avatkozna be fegyverrel a lengyel változások menetébe, hiszen elfogytak már az ötvenes évek gazdasági és társadalmi tartalékai, melyekkel konszolidálni lehetne a helyzetet. Kolakowski szerint morálisan fog összeomlani a rendszer a társadalmi nyomás alatt, így nem lesz ereje beavatkozni. Emellett sem a lengyel, sem a szovjet hatalomnak nem érdeke a fegyveres intervenció. Ezzel szemben Michnik Gomułka példájára emlékeztetett, aki azt a történelmi tapasztalatot jelentette, hogy lehetséges meghallgatásra találni és támogatást szerezni Moszkvában is. Szerinte mindkét fél számára katasztrófa lenne egy katonai fellépés a lengyel változásokkal szemben. A lengyel vezetők számára ez „trónfosztást” jelentene, a szovjeteknek pedig számolniuk kellene a nemzetközi következményekkel. A katonai intervenció elleni érv továbbá, hogy a lengyel munkások elszántsága és hagyományos oroszellenessége miatt egy ilyen akció egyet jelentene egy valódi hadüzenettel. Melyet végül a Szovjetunió természetesen katonailag meggyerne, de politikailag mindenképpen

---

¹³⁹ MICHNIK, i. m. 1996. 23. Michnik gondolata sem volt eredeti, hiszen a *Frankfurti iskola* egyik kiemelkedő filozófusa, Herbert Marcuse már 1958-ban a *Soviet Marxism* című művében rámutatott a liberalizáció lehetséges irányaira ellentétben azokkal, akik a szovjet kommunizmust olyan bürokratikus rendszerként értelmezték, mely képtelen a reformra és a demokratizálódásra. MARCUSE, Herbert: *Soviet marxism: a critical analysis*. New York, Vintage, 1961.

¹⁴⁰ *Centralno-Vosztocsnaja Jevropa...* i. m. 2002. 99.

¹⁴¹ MICHNIK, i. m. 1996. 29.

elveszítene.¹⁴² Ebből adódik, hogy mindenki szeretné elkerülni az események ilyen irányba való sodródását.

Az 1968-as év a lengyel ellenzéki mozgalom evolúciójában tehát fordulópontot jelentett. Az a nemzedék, mely a második világháború után született és a hatvanas évek második felében élte fiatalágát, egész világon hasonlóan érzett. Ezt a lázadó generációs élményt a vasfüggöny mindkét oldalán átérezték a fiatalok milliói. Párizs, Róma vagy Berlin utcáin ugyanúgy harcoltak az államhatalom rendőrségével a fiatalok, ahogy Lengyelországban. Következményeiben azonban eltérések mutatkoztak Keleten és Nyugaton. Az 1968-as lázadó nemzedék Nyugaton, a fejlett kapitalista országokban integrálódott a fogyasztói társadalomba, sőt a rendszer nem ritkán karriert „ajánlott” neki.¹⁴³ Ezzel szemben Kelet-Európában ugyanennek a generációnak a szabadságvágyát – elsősorban Csehszlovákiában és Lengyelországban – az államhatalom elfojtotta és belekényszerítette egy rendszerellenes magatartásformába, életstílusba. Míg nyugaton e generáció jelentős része a középosztály vezető „elitjévé” válik, keleten az ellenzéki mozgalom élére sodródnak. Két alternatíva maradt számukra: emigráció vagy ellenzékiiség. Csehszlovákiában a VSZ katonai beavatkozás közvetlen tapasztalatának következtében erőtlenné válik a 68-as generáció, Lengyelországban viszont a legerősebb ellenzéki mozgalom szerveződik meg. A közép-kelet-európai alrégió harmadik államában, Magyarországon pedig az 56-os forradalom bukása utáni megtorlás eredményeképpen nem is tudott kialakulni 1968-ra számottevő alulról jövő diákmozgalom. Így csak a nyolcvanas évek elején, éppen a lengyel események szelétől megérintve kezd mozgolódni az ellenzéki értelmiség.

A kelet-európai államszocialista rendszerek többnyire nem az integrációs, emancipációs utat választották, hanem a „kirekesztést”, vagyis a 68-as lázadókat meg sem próbálták bevonni a rendszerbe, hanem adminisztratív és büntető eszközökkel tudatosan megfosztották őket a részvétel lehetőségétől. Ezzel együtt keleten is számos példa van a kompromisszumra.

Ennek kézzel fogható következménye lesz az 1980-ban létrejövő Szolidaritás mozgalom és egyben ez az egyik magyarázata annak, hogy mindez miért éppen Lengyelországban történt.

---

¹⁴² Uo. 28.

¹⁴³ E generáció feloldódása, komercializálódása nyomon követhető a lázadó rock zenekarok szövegvilágában is. Példaként említhető a The Who *My generation* 1965-ös „*I hope I die before I get old*” harcos strófája, majd ezzel szemben a már 1968 márciusában megjelenő Frank Zappa *We're Only in It for the money* lemeze, illetve 1971-ben szintén a The Who énekelt meg a lázadó barát későbbi karrierjét a *Won't Get Fooled Again* című dalban: „*Meet the new boss Same as the old boss*”.

1.2.2. A szervezett politikai ellenzék

A lengyelországi politikai ellenzék a hetvenes évek második felében öltött szervezett formát. Aktivizálódására jelentős hatással bírt az 1975-ben Helsinkiben aláírt Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmányának tartalma, melyet aláírt minden európai szocialista állam vezetése. Számukra a legkritikusabb a 3. kosár tartalma volt, mely az emberi jogi, humanitárius és egyéb kérdésekkel foglalkozott. A kelet-európai ellenzéki aktivisták Moszkvától Prágáig, Varsótól Budapestig ettől kezdve erre a dokumentumra hivatkozva próbálták gyakorolni jogaikat.

Az első lépéseket a mozgalom szervezetté válásához, Helsinki után néhány hónappal, a Lengyel Népköztársaság alkotmánymódosításával kapcsolatos országos felháborodást követően tették meg. Három ponton is szemben állt az új tervezet Helsinki szellemével. Egyrészt a jogok gyakorlása az állampolgári kötelezettségek teljesítésétől függött volna. Másrészt deklarálta volna a lengyel–szovjet szövetséget, amellyel alkotmányossá tették volna az ország szuverenitásának korlátozását. Valamint nehezményezték az államban és a társadalomban a párt vezetőszerepének becikkelyezését.¹⁴⁴ A tiltakozó akciókban az ellenzéki gondolkodók mellett részt vett az egyház is. A nyílt levelek sora és a Püspöki kar tiltakozása ellenére az alkotmánymódosítást a Szejm egyetlen ellenszavazattal elfogadta.

1976-ban végül a munkásság újabb sztrájkhulláma, majd annak brutális elfojtása után létrejött a *Munkásvédő Bizottság* (KOR), mely elsődleges feladatául tűzte ki a sztrájkokban részt vett munkások anyagi és erkölcsi támogatását. Elsősorban a Varsó külvárosában fekvő Ursus traktorgyár, valamint Radom és Płock, majd a Tenger mellék munkásai számíthattak ilyen segítségre.¹⁴⁵

A KOR önmagát nem politikai ellenzékként definiálta, hanem az etikai értékek és az általános morális elvekért küzdő csoportként. Ezzel szemben gyakorlatilag minden lépésük politikai ügy volt, ami a rendszer jellegéből adódott. A totalitarizmus elleni harc fontosságát hangsúlyozták. Új dolog volt a nyilvánosság használata: a Bizottság minden tagja nyilvánosan névvel, címmel és telefonszámmal végezte munkáját.¹⁴⁶ Nyíltan vállalták a demokráciáért és a szuverenitás megszerzéséért folytatott harcot. Vállalták a századelő szocialista hagyományát, a Lengyel Szocialista Párt (PPS) programja, a század eleji

---

¹⁴⁴ LIPSKI, Jan Józef: KOR. *Komitet Obrony Robotników – Komitet Samoobrony Społecznej*. Warszawa, IPN, 2006. 110.

¹⁴⁵ Az 1976 júniusában lezajlott sztrájkok eseményeit itt most nem tárgyaljuk. A témával részletes monográfia foglalkozik lengyel nyelven: SASANKA, i. m. 2006.

¹⁴⁶ LIPSKI, i. m. 2006. 129–130.

keresztény szocialista értelmiség hagyománya és a patriotizmus mind meghatározó volt számukra.¹⁴⁷ Az alapító tagok között régi szocialisták, a világháború alatti földalatti állam aktivistái és a Honi Hadsereg volt katonái voltak többségében. Élő legendaként a 88 éves Edward Lipski erősítette a Bizottságot. 1906-tól (!) volt a Szocialista Párt tagja, az egyesítés után vált a LEMP tagjává és egyetlenként a KOR-ban is megtartotta tagságát.

A KOR mellett hamarosan megalakult a jobb-közép irányzatot képviselő *Mozgalom az Emberi és Polgári Jogok Védelmére* (ROPiO) Andrzej Czuma és Leszek Moczulski vezetésével, amely 1978-ban szétszakadt: Czuma vezetésével a ROPiO azonban tovább működött. Moczulski pedig létrehozta az első illegális pártot, a piłsudskista hagyományokat folytató *Független Lengyelország Konföderációját* (KPN). A radikális fiatalok, pedig Gdańskban megalapították a Dmowski nézeteihez közel álló *Fiatal Lengyelország Mozgalmát* (RMP).¹⁴⁸

E szervezetek aktív részvételével szerveződtek az első Szabad Szakszervezetek Katowicében, Gdańskban és Szczecińben.¹⁴⁹ Folyóiratokat adtak ki, melyekben programjaikról és az általuk tervezett tüntetésekre, megemlékezésekre hívták a lakosságot. A Szabad Szakszervezetekhez kapcsolódva megjelentek az első kizárólag munkásoknak szóló szamizdat újságok is. Varsóban a *Ruch Związkowy* (Szakszervezeti Mozgalom), Gdańskban a *Robotnik* (Munkás), majd a *Robotnik Wybrzeża* (A tengerpart munkása) voltak a legjelentősebbek. Útmutatót készítettek a munkásoknak, hogyan harcoljanak a jogaiért, egy saját szakszervezet létrehozásáért. Útmutatót közöltek arról, hogyan kell a kollektíva képviselőket megválasztani az üzemi tanácsokba, hogyan kell azt létrehozni. Hogyan szervezzenek sztrájkot, mit követeljenek.¹⁵⁰

1979. december 1-jén kiadták a „*Munkásjogok Kartáját*”.¹⁵¹ Ebben számos szociális és gazdasági követeléssel álltak elő. Követelték többek között a minimálbér biztosítását és a mindenkori árakhoz való igazítását, a fizetések kiegyenlítését, a 40 órás munkahét bevezetését, a szabad szombat garantálását, a munkabiztonság előírásainak betartását, az igazgatóságtól független intézmények létrehozását, a párttagok privilegizált előrelépési lehetőségének megszüntetését, az 1975-ben elfogadott munkakódex előírásainak jelentős változtatását és elsősorban a sztrájkjog elismerését. De követelték, hogy az elbocsátások

---

¹⁴⁷ I. o. 162–165.

¹⁴⁸ Piłsudski és Dmowski a független Lengyelország létrehozásának két különböző útját képviselték az első világháború alatt. Lásd erről, SZOKOLAY, i. m. 1996. 118–143.

¹⁴⁹ Lásd a következő alfejezetben.

¹⁵⁰ LIPSKI, i. m. 2006. 330–331.

¹⁵¹ *Karta Praw Robotniczych*. Eredetileg megjelent a *Robotnik* 35. számában. Lásd: LIPSKI, i. m. 2006. 598–607.

esetében az igazgatóság adjon magyarázatot, hiszen gyakori volt a politikai okokból való kizárás a munkahelyekről. E jogokat elviekben a Lengyel Népköztársaságnak garantálni kellett volna az általa is aláírt nemzetközi szerződések értelmében. Ilyen hivatkozási alapként szolgált többek között a nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 87. egyezménye, melyet Lengyelország 1957-ben ratifikált. A KOR ezen kívül országos hálózatot épített ki és minden ipari körzetben megadott néhány nevet és címet, melyeken keresztül a munkások kapcsolatba tudnak velük kerülni sztrájk vagy egyéb jogi probléma esetén.

A szervezett ellenzéki csoportok kiterjedt tevékenységet folytattak. Oktató munkát végeztek, ún. „*Repülő Egyetemeket*” hoztak létre. Könyvkiadással foglalkoztak. A szamizdat kiadás ekkor élte aranykorát Lengyelországban. Jogsegélyt nyújtottak a represszió alá került állampolgároknak. Anyagilag támogatták a bebörtönözött személyek családjait. A néhány száz főt számláló ellenzéki csoportokat azonban a legszigorúbban ellenőrizte az állambiztonsági szolgálat. Nem ritkán megverték az aktivistákat, lakásukat felforgatták, bebörtönözték őket. A legsúlyosabb eset kétségkívül 1977 májusában történt.

Május 7-én holtan találták Krakkóban a KOR egyik egyetemista aktivistáját, Stanisław Pyjast. A fiatalembert brutálisan megverték és a sérüléseibe belehalt, az elkövetők máig ismeretlenek. Ez az eljárás nem volt ritka Lengyelországban az ellenzékiekkel szemben. Az egyetlen szemtanút augusztusban szintén furcsa körülmények között holtan találták meg. A májusi egyetemi napok alatt (Juwenalia) került sor a diákok első demonstrációjára. A tizenötödikére tervezett gyászmegemlékezés előtt a rendőrség több egyetemistát letartóztatott és átadott az állambiztonságnak. A Wawel alá vonult több ezres tömeg előtt olvasták fel a *Solidaritás Diákbizottsága* (SKS) alapító deklarációját. Az azt követő napokban Łódźban, Lublinban, Poznańban, Gdańskban és Varsóban is megemlékezéseket tartottak. A hatalom válasza sem maradt el. Május 14-től 21-ig a KOR 48 aktivistáját vettek őrizetbe, és 11 főt tartóztattak le. Hatalmas sajtókampány indult ellenük. A legképtelenebb, ellentmondásokkal teli vádak hangzottak el, a Hitlerrel való együttműködésüktől kezdve a cionista összeesküvésig. A pártvezetés azonban elszámította magát, az általa indított kampány a visszajára fordult. A „társadalom” a védelmébe vette a KOR-t. Az értelmiség, a papság, az írók, de a munkások is tiltakoztak az eljárás ellen. A gliwicei bányászok levélben követelték a letartóztatottak szabadon bocsátását. A társadalmi szolidaritást érzekelve és a nyugati sajtó cikkeinek nyomására végül amnesztiát hirdetett a hatalom.¹⁵²

---

¹⁵² LIPSKI, i. m. 2006. 235–267.

A Pyjas halála utáni tapasztalatok vezettek a KOR intézményi átalakulásához. A feladatok megsokszorozódtak, országossá nőtte ki magát a szervezet. A tevékenységük összehangolása érdekében kialakították az állandó struktúrákat az addig gyakran ad hoc intézkedések helyett. Ezzel a Munkásvédő Bizottság átalakult és felvette a „*Társadalmi Önvédelmi Bizottság KOR*” (KSS-KOR) nevet jelezvén, hogy immár társadalmi feladatokat látnak el.

1.2.3. A Szabad Szakszervezetek létrehozása

A lengyel munkások a hatalomhoz való viszonyának evolúciójában több fordulópont volt 1980 augusztusáig. Ebben az ellenállás (opór), az alkalmazkodás (przystosowanie), illetve az elfogadás (zaangazowanie) különböző magatartásformái keveredtek, váltakoztak.¹⁵³ 1945 és 1948 között a rendszer elutasítása volt a domináns, jelentős szerepet játszott a nacionalizmus a hatalommal szemben. Az ötvenes évek sztálinista időszakában több tényező megváltozott. Az erős propaganda, illetve a biztonsági szolgálatok hatásos működése eredményeként a rendszer „kikényszerített elfogadása” dominált. Ehhez hozzájárul, hogy megváltozott a munkásosztály szerkezete is. A megsokszorozódott munkásság döntő többsége néhány évvel korábban még paraszti sorban élt, az újonnan munkássá vált falusiaknál gyengébbek voltak a tradicionális munkáskötélékek, erősebb tudott lenni a párt befolyása. 1956-ban újra elvetette a fennálló rendszert a munkásság többsége. Megjelentek a szovjetellenes jelszavak is: Poznańban a munkásokra tüzelő katonákról elterjedt a hír, hogy szovjet katonák lengyel egyenruhában. Ezután követelték az ország demokratizálását és a Szovjetuniótól való függetlenedést.¹⁵⁴ Ugyanakkor kevésbé voltak szervezettek, mint a háború után, így a pacifikálásuk is könnyebb volt az új vezetés számára. Ezt követően azonban az életszínvonal emelkedése miatt a hatvanas évek közepéig a társadalom alkalmazkodott a realitásokhoz. A párt öndicsérő propagandájával élesen szemben álló és egyre jobban érezhető gazdasági krízis, a párt egyre élesebb konfrontációja az egyházzal, valamint a rendszer fokozatos merevedése az ellenállás irányába vezette a munkásokat is.

1970 után viszont hasonló volt a munkások viszonya a párthoz, mint az 1956 utáni években egészen a hatvanas évek elejéig. A gazdasági tartalékok és reformok helyett, a

---

¹⁵³ KAMIŃSKI, Lukasz: Stosunek robotników do władzy 1944–1989 i jego ewolucja. In: *Dla władzy, obok władzy, przeciw władzy. Postawy robotników wielkich ośrodków przemysłowych w PRL*. Szerk.: NEJA, Jarosław. Warszawa, IPN. 2005. 12.

¹⁵⁴ MAKOWSKI, i. m. 2006. 144.

hitelből feljavított életszínvonal meghozta az eredményét, a munkásság újra alkalmazkodott és sokan elfogadták a rendszert is: a Gierek-féle stabilizáció és az általános eufória a lakosság nagy részében optimizmust keltett. Majd 1976 után újra egyre inkább szembekerültek a párttal.¹⁵⁵ Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy sohasem a „szocializmust” utasították el a munkások, hanem a fennálló rendszert, a párt monopolhatalmát, vagyis a „létező szocializmust”. A lengyel munkásság mindig a gazdasági helyzet és az életszínvonal alakulása szerint foglalt állást a fennálló rendszerrel kapcsolatban: ez határozta meg, hogy az elfogadás és az elutasítás közötti skálán éppen hol foglalt helyet.

A párt természetesen folyamatosan harcolt a munkásosztály bizalmáért. Ha ezt gazdasági eszközökkel nem tudta megszerezni, akkor jelentős szerepet kapott a propaganda. Időnként a munkásság nemzeti érzéseit kihasználva a párt kijátszotta a nacionalista kártyát is. Ha érdekei úgy kívánták, hallgatólagosan a szovjetellenességet is eltűrték. A propaganda másik eleme az értelmiség ellen irányult. A munkásság „természetes” értelmiség-ellenességét állandóan erősíteni „kellett”, elkerülendő a köztük lévő szövetség létrehozását, a munkásság végleges csatlakozását az ellenzékhez. Ennek legjellegzetesebb példája 1968 márciusában az országos diáktüntetések idején mutatkozott meg. A párt és a központosított szakszervezetek országszerte munkagyűléseket szerveztek, ahol elítélték a diákok mozgalmát, gyakran antiszemita jelszavakkal kísérve. E példák azt mutatják, hogy a munkásság bizonyos periódusokban elfogadta, sőt támogatta a pártot.

A párttól független szakszervezetek létrehozásának ötlete mégsem teljesen önállóan fejlődött ki a munkásság köreiből. Pontosabban a fogadókészség többé-kevésbé létezett egy önálló és független érdekvédelmi szervezet létrehozására, de legalább annyira erősek voltak a fenntartások is vele szemben. Így az ilyen kezdeményezések nem a gyárakban, hanem az ellenzéki csoportoktól indultak el. Az első Szabad Szakszervezetet (Wolny Związek Zawodowy – WZZ) Kazimierz Świton rádió- és tévészerelő hozta létre Katowicében 1978. február 21-én. Świton szorosabb kapcsolatban állt a KOR-al és a ROPCiO-val,¹⁵⁶ mint a sziléziai munkássággal. A néhány aktivistából álló szervezet az ország ellenzéki szempontból legnehezebb terepén dolgozott. A nagy területen fekvő, szétszórott üzemekben nehéz volt állandó kapcsolatot tartani a tagokkal. Emellett a térségben volt az egyik legnagyobb számú a rendőrség és az állambiztonság állománya is. Jellemző,

---

¹⁵⁵ KAMIŃSKI, i. m. 2005. 15–16.

¹⁵⁶ Mozgalom az Emberi és Polgári Jogok Védelmére.

hogy nagyobb népszerűséget akkor tudott szerezni a Szakszervezet magának, amikor Świtont letartóztatták. Ennek következtében a KOR és a ROPCiO hangos kampányt indított a kiengedése érdekében, amely néhány hónap múlva be is következett. E szakszervezet azonban nem játszott kezdeményező szerepet az 1980 augusztusában kirobbant sztrájkok szervezésében, még akkor sem, ha Świtont végül a tapasztalatai miatt meghívták a létrejött Üzemközi Sztrájbizottságba.¹⁵⁷

Ezzel szemben a Tenger melléken munkások aktívabb részvételével jöttek létre és eredményesebben működtek a Szabad Szakszervezetek. Gdańskban Krzysztof Wyszkowski kezdeményezésére 1978. április 29-én, Szczećinben több hónapos előkészület után 1979. október 11-én alakultak meg az első csoportok. Gdańsk több szempontból alkalmasabb volt erre, mint Katowice. Egyrészt a kisebb területen, koncentráltabban elhelyezett üzemek, másrészt az erősebb ellenzéki csoportosulások kedveztek a szervezkedésnek. De fontos szerepet játszott, hogy a munkások jelentős részében élénken éltek az 1970 decemberében bekövetkezett események emlékei. Ez pedig minden év decemberében jó alkalmat adott a megemlékezésre, tömeges gyűlésekre.¹⁵⁸ 1980 augusztusáig azonban nagyobb munkástömeget itt sem sikerült bevonni a szabad szakszervezeti munkába. Sőt, augusztusban is a KOR aktivisták (Borusewicz) kezdeményezése kellett ahhoz, hogy sztrájkba lépjen a hajógyár! Anna Walentynowicz és Lech Wałęsa azonban már évek óta ismert személy volt a gyárban, mint a Szabad Szakszervezetek aktivistái. Szczećinben viszont bizalmatlanok voltak a munkások az ellenzéki csoportokkal szemben. A fordulat ott is augusztusban állt be, ám a korábbi szakszervezetisek nem kaptak Wałęsához hasonlóan nagyobb szerepet.¹⁵⁹

1.3. A katolikus egyház szerepe és a lengyel pápa

A lengyel nemzettudat alakulásában és a társadalom megszervezésében jelentős szerepet játszott a katolikus egyház. A lengyel állam felosztásának idején *az államigazgatás hiánya miatt a katolikus egyház vált a legerősebb társadalmi bázissal rendelkező, egyetlen folytonosan fennálló intézménnyé, amely a lengyel nemzet szimbólumává is vált.* Az 1918-ban létrejött új Lengyelországban a katolikus vallás alkotmányjogilag államvallásra emelkedett, de a politikába nem volt beleszólása. Jelentős szerepre az újabb felosztás után,

---

¹⁵⁷ Részletesebben lásd: Wolny Związki Zawodowe (Szabad Szakszervezetek). In: *Biuletyn IPN*, nr 4 (2008) 87. sz.

¹⁵⁸ uo.

¹⁵⁹ uo.

a második világháború alatt tett szert. Szorosan kötődött a konspirációs hagyományokhoz, illetve a háború alatt felállított Honi Hadsereghez is. A háború után az egyház társadalmi bázisának növekedéséhez hozzájárult, hogy karizmatikus személyeket tudott a közösség élére választani, akik felelős „politikusként”, ha kellett a hatalommal is meg tudtak egyezni az egyház és a hívők érdekében: Stefan Wyszyński prímás 1948 óta vezette a lengyel egyházat egészen 1981-ig, a Szolidaritás idején bekövetkezett haláláig.¹⁶⁰ Jelentős szerepet tulajdonítanak neki abban, hogy 1978. október 16-án lengyel pápát választott a vatikáni konklávén. Karol Wojtyła krakkói érsek pápává választásának óriási hatása volt a lengyel társadalmi tudat és a nemzeti identitás átalakulására. II. János Pál pápa személye egy olyan nemzeti szimbólummá tudott válni a rendszerben csalódott, kiábrándult társadalomban, amely jól ki tudta tölteni az itt keletkezett űrt. Akaratán kívül egyfajta társadalmi igényt teljesített, egy szimbolikus vezetővé vált. Ez nyíltan kifejeződött az első lengyelországi látogatása alatt 1979 júniusában.

A lengyel pápa és a demokratikus ellenzék kölcsönös hatással voltak egymásra. Karol Wojtyła pápává választása nemcsak a vallási élet megerősödésével járt Lengyelországban, hanem az egyre bátrabb nem hivatalos, a párttól független tömeggyűlések is gyakoribbá váltak.¹⁶¹

A Szovjetunió számára Lengyelország a legfontosabb tagállam volt geopolitikai szempontból a Varsói Szerződésben, amely biztosította az NDK területén állomásozó szovjet hadosztályokkal való összeköttetést. Ezért a Kreml számára ideológiailag és közvetve politikailag veszélyes volt, hogy éppen ebben az országban rendelkezett a katolikus egyház legerősebb társadalmi bázissal és itt volt a leggyengébb a kommunista párt is. Ez arra ösztönözte Moszkvát, hogy óvatosabban kezelje a lengyel problémákat. Világos volt, hogy a Vatikán számára is éppen Lengyelország a legfontosabb láncszem a keleti politikájában. *„Lengyelország az egyetlen szocialista ország, ahol az egyház viszonylag szabadon működhet, és a gyakorlatban valósulhat meg a Vatikán stratégiai vonala a kelet-európai országokkal kapcsolatban.”* – fogalmazott egy moszkvai elemzés.¹⁶² Mindezzel együtt a kelet-európai országok vezetői Wojtylát „edzettebbnek” és tapasztaltabbnak tartották a többi lehetséges pápajelölnél, az „egyházra leselkedő

---

¹⁶⁰ Magyar nyelven lásd a korszak rövid összefoglalását: KŁOCZOWSKI, Jerzy–MÜLLEROWA, Lidia–SKARBEK, Jan: *A katolikus egyház Lengyelországban*. Budapest, 1994. 343–413., ill. CYWINSKI, Bohdan: *Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. kötet: „...tüteket üldözni fognak” 1944–1958*. Budapest, 2005. 15–140. Lengyel nyelven az elmúlt években született néhány kiemelkedő összefoglaló munka: DUDEK, Antoni–GRYZ, Ryszard: *Komuniści i kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków, Żnak, 2003.; ŻARYN, Jan: *Diłże Kościoła katolickiego w Polsce 1944–1989*. Warszawa, Neriton, 2003.

¹⁶¹ LIPSKI, i. m. 2006. 438.

¹⁶² RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 26. I.

veszélyek elleni harcban”, ugyanakkor úgy értékelték, hogy politikailag hajlékony és tárgyalásra kész személyiség, hiszen egyik előmozdítója volt VI. Pál „keleti politikájának”, vagyis a kommunista országokkal való kapcsolatfelvétel kezdeményezésének.¹⁶³

Karol Wojtyła pápává választása komoly zavart okozott Varsóban. A pártvezetés ugyan tudomásul vette a tényt azzal, hogy „jobb Rómában, mint Lengyelország jövőbeli Prímásaként itt”,¹⁶⁴ ám hamarosan kiderült, hogy a pápa lengyel származása komolyabb problémákat okoz a hatalomnak, mint azt várni lehetett. Wojtyła pápává választását a lengyel társadalom, a várakozásainak megtestesüléseként fogta fel. 1978 őszén „egy boldog, változásra várakozó társadalommal,” valamint az egyre erősödő ellenzékkel állt szemben a megtört és eladósodott hatalom Lengyelországban.¹⁶⁵

Éppen ezért, amikor világossá vált, hogy az új pápa lengyelországi zárandoklatot tervez, az ország vezetése nem tehette meg, hogy azt megtagadja. A Wyszyńskivel való találkozáson Gierek elismerte, hogy „a pápának, mint Lengyelország polgárának joga van a beutazásra”, ám kikötötte, hogy mint a vatikáni állam fejének meg kell egyeznie velük az időpontban.¹⁶⁶ Majd Gierek Moszkvában próbálta meggyőzni az SZKP főtitkárát, hogy figyelembe kell venni azt a tényt, hogy „a jelenlegi pápa lengyel, a Lengyel Népköztársaság állampolgára és nehéz megtagadni tőle azt a jogát, hogy a hazájába látogasson.”¹⁶⁷ A lengyel pártvezető azzal érvelt, hogy „éles konfliktusokhoz vezethetne a társadalom katolikus részével” (vagyis szinte az egész lengyel társadalommal – M.M.), ha megtagadnák a beutazását. Brezsnyevet a KGB alapos helyzetelemzése is meggyőzték arról, hogy beláthatatlan ideológiai és végső soron politikai károkat szenvedne el a LEMP egy ilyen látogatás következtében. Kérése továbbra is az volt, hogy ne engedjék Lengyelországba látogatni a pápát: „mondjátok meg neki, ő bölcs ember, mondja azt, hogy megbetegedett és nem jön”¹⁶⁸ Brezsnyev megértette, hogy nem tagadhatják meg nyíltan II. János Pál pápa hazalátogatását, hiszen az óriási elégedetlenséget váltana ki a lengyel társadalomban. A cél tehát az volt, hogy ő maga mondja le az utat, azaz „diplomáciai

---

¹⁶³ MOL ÁEH XIX-A-21-c-18. 23. doboz (1978).

¹⁶⁴ DUDEK, Antoni: Gratulacje i obawy In: *Biuletyn IPN*, 51. (2005) 4.sz. 25.

¹⁶⁵ Polski Papież. O wpływie Jana Pawła II na zmianę oblicza Polski rozmawiają ks. Jan SIKORSKI, Antoni DUDEK, Barbara POLAK i Jan M. RUMAN. In: *Biuletyn IPN*, 51. (2005) 4.sz. 4–5.

¹⁶⁶ Informacja Edwarda Gierka o rozmowie z Kardynałem Stefanem Wyszyńskim przekazana zapewne w czasie telekonferencji z sekretarzami komitetów wojewódzkich PZPR, b.d. In: *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979. Dokumenty KC PZPR i MSW*. Wstęp i opracowanie: FRISZKE, Andrzej–ZAREMBA, Marcin. Warszawa, Biblioteka „Więzi”, ISP PAN, 2005. 118.

¹⁶⁷ Notatka z rozmowy Edwarda Gierka z Leonidem Breżniewem w Moskwie 13 marca 1979 r. In: *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979*. im. 2005. 139.

¹⁶⁸ SIKORSKI–DUDEK–POLAK–RUMAN, i. m. 2005. 5.

betegség” miatt ne jöjjön Lengyelországba. Moszkva minden igyekezete ellenére a lengyel kormány meghívót küldött Vatikánba a pápa részére.

Végül 1979. június 2-án érkezett el a nap, amikor Karol Wojtyła immár a katolikus egyház fejeként újra lengyel földre léphetett. A Szent Szaniszló mártírhálálának 900. évfordulójára érkezett pápa viszonylag önállóan viselkedett országjárása alatt. Beszédeit – az előzetes megbeszélésekkel ellentétben – nem a pártvezetés kívánalmainak megfelelően mondta el, emellett a hatalom rosszállása ellenére többször találkozott személyesen az ifjúsággal is. Szaniszló példájával pedig az állammal való szembenállást erősítette a lengyel társadalomban. A pápa kilenc nap alatt Varsóban, Gnieznóban, Częstochowában, Krakkóban kétszer, Kalwaria Zebrzydowskán, Wadowicében a szülőfalujában, Oświęcimben (Auschwitz) és Nowy Targban fordult meg. Ez alatt a becslések szerint 5–6 millió lengyel láthatta élőben a „saját pápáját”, valamint több millióan láhták, hallgatták a televízió közvetítéseknek köszönhetően, amikor II. János Pál azt mondta: „Ne féljetek!”¹⁶⁹ Ezzel a társadalomban élő egyik legnagyobb gátat szabadította fel. A lengyel nép azt érezte, hogy a keresztény világ egyik legnagyobb erkölcsi tekintélye áll mögötte, s nem kell félni a hatalomtól.

A félelem annál inkább megjelent a lengyel párt legfelsőbb vezetése körében. Még a látogatás előtt Kowalczyk belügyminiszter úgy foglalta össze 1979. május 11-én, egy értekezleten, hogy *„számítani kell arra, hogy a pápa lengyelországi látogatása előtt közvetlenül, és a látogatás alatt, a Lengyelországgal ellenséges erők megerősödve támadnak, törekedni fognak arra, hogy ezt a látogatást az országunk érdekeivel ellenséges célokra használják fel. Szintén ebben az irányba fogják inspirálni az antiszocialista csoportokat az országban. És nem lehet kizárni a politikai provokáció lehetőségét sem.”*¹⁷⁰ E feltételezések végül nem igazolódtak be, semmilyen provokációt nem jegyeztek fel a belügyi szervek, ami e kilenc nap alatt történt volna. A miniszter által „szocialistaellenes csoportoknak” nevezett ellenzékiek viszont kétségkívül megerősödtek, önbizalomra tettek szert. Így értékelte az eseményeket a *Bunte* című nyugatnémet lap is: *„a pápa látogatása felszabadította a lengyelekben a nagy testvériség és az egység érzését. Lehetőséget adott, hogy demonstrálják az egyházzal való széles szolidaritást. És reményt adott nekik, hogy a*

---

169 II. János Pál pápa első lengyelországi útjáról részletesebben lásd: MITROVITS Miklós: II. János Pál pápa első lengyelországi látogatása – a lengyel pápa a lengyel és a szovjet dokumentumok tükrében (1978–1980). In: *Kút*, (2007) 1.sz. 145–163.

¹⁷⁰ *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979*, i. m. 2005. 52.

hitük elég erős ahhoz, ahogy legyőzzék a félelmet és az elnyomást.”¹⁷¹ Egy másik értékelés szerint a lengyel társadalom öntudatra ébredése, a „*társadalmi tudat forradalma*” zajlott le ebben a kilenc napban.¹⁷²

Pavlov tábornok, aki a KGB rezidenciáját vezette Varsóban a német laphoz hasonlóan látta az eseményeket, vagyis „*ez a látogatás kevésbé vallási, inkább politikai volt, támogatást nyújtott a politikai ellenzéknek, a Karol Wojtyła által Lengyelországban energikusan folytatott sokéves ellenzéki tevékenység megerősítéséhez.*”¹⁷³ A párttagok számára igazi sokk volt Wojtyła lengyelországi útja.¹⁷⁴ A párt tekintélye összeomlott, a hivatalos ideológia teljes vereséget szenvedett. A KGB vezetése tökéletesen értette, hogy „a szocializmus ilyen deklarált ellensége, mint amilyen Wojtyła kardinális volt” megerősítette az egész szocialista blokkon belül a „szocializmushoz kritikusan viszonyuló erőket.”¹⁷⁵

Cinyov, a KGB Külföldi Hírszerzése Első Főigazgatóságának (PGU) parancsnok-helyettese jelentésében II. János Pál pápa „ideológiájára” helyezte a hangsúlyt. Cinyov úgy vélte, hogy a pápa valamiféle harmadik utat követ, mivel „sem a kapitalizmus, sem a kommunizmus nem tudja megszüntetni a társadalmi igazságtalanságot és a háború fenyegetését. [...] Arra lehet számítani, hogy az egyháznak sikerül az ateisták meghatározott részét az egyház társadalmi ideológiájának követőjévé változtatni. Ezzel kapcsolatban lehetséges a »nem hívó keresztények« megjelenése, akiket egyesíthet a keresztény kultúra a hívőkkel. [...] A »szerető egyház« lehetővé teszi az egyház népszerűségének növekedését úgy a hívők, mint a nem hívők között, Lengyelországot is beleértve.”

Mindemellett – szól tovább a KGB jelentése – az egyház elfogadta az állam ügyeibe való be nem avatkozás elvét, de a nevelő tevékenység aktivizálása a lakosság körében azt is elősegíti, hogy az ország kormányzó köreire nyomást gyakoroljanak „*a társadalmi vélemény alakításának az útján.*” Mindez az „*ideológiai kontrasztok puhulását*” okozza. A pluralizmus eszközzé válik az egyház kezében, „*amely képes lesz megnövelni a*

---

¹⁷¹ Idézi: SMOLEŃ, Dionizy: *Tłum czy społeczność zorganizowana?* Strajkujący w Stocznii Gdańskiej w sierpniu 1980. In: *Solidarność w ruchu 1980–1981*. Szerk.: KULA, Marcin. Warszawa, SuperNowa, 2000. 182.

¹⁷² „*Revolucja polskiej świadomości*” kifejezést Norman Davies használta, lásd: DAVIES, Norman: *Boże Igrzysko. Historia Polski. Tom II. Od roku 1975*. Kraków, Znak, 1992. 804. A könyv angol nyelvből készített magyar kiadásában nem található ez a részlet, lásd: DAVIES, i. m. 2006.

¹⁷³ GENERAL PAWŁOW: *Byłem Rezydentem KGB w Polsce*. Warszawa, BGW, 1994. 24.

¹⁷⁴ ROLICKI, Janus–GIEREK, Edward: *Przerwana dekada*. Warszawa, Fakt, 1990. 176.

¹⁷⁵ PAWŁOW, i. m. 1994. 24–25.

*kereszténység hívóinek számát.*¹⁷⁶ Cinyov tehát – nem alaptalanul – a „nevelőmunkát” állította II. János Pál pápa tevékenységének középpontjába, amelynek hatása van nem csupán a társadalomra, hanem a kormányra is. Az egyház így akart „reálpolitikát” folytatni annak érdekében, hogy javítson a lakosság szociális helyzetén és elkerülje a vérontást.¹⁷⁷ A társadalmi nyomás által kikényszeríthető változások gondolata, mint láttuk megjelent már Kołakowski és Michnik írásaiban is. Gyakorlatilag ez vált később a Szolidaritás mozgalom alapjává.

A lengyel belügyminisztérium értékelése is hasonlóan ítélte meg a Vatikán által folytatott politikát. Miközben „*az egyház élesen fellép az emberi jogok és a vallásszabadság védelmében, de egyidejűleg ellene van a negatív társadalmi hangulatok eszkalációjának, és a feszültségek enyhítését szorgalmazza.*”¹⁷⁸

Az SZKP Központi Bizottsága ezzel szemben élesebben bírálta a vatikáni politikát, de lényegében a KGB-hez hasonlóan látta azt, vagyis a Vatikán arra törekszik, hogy „a hívőkben lángra lobbantsa a vallási fanatizmust, és a szocialista társadalmi rendszer ideológiai és társadalompolitikai normáival ellenséges útra terelje őket.”¹⁷⁹ II. János Pál pápa megválasztása után „a Vatikán egyre kitartóbb kísérleteket tesz a katolicizmus felélesztésére a Szovjetunió országaiban, mindenekelőtt Litvániában, Lettországbán, Belorusszia és Ukrajna nyugati részén. János Pál többször fordult a Szovjetunió területén élő katolikusokhoz. Ezen kívül a Vatikán rádión és a sajtón keresztül inspirálja és támogatja az illojális papság tevékenységét.”¹⁸⁰

Egy másik jelentés szerint, „a Vatikán ösztönzi az illegális ún. litván katolikusok jogvédő bizottságát, a »Litván Katolikus Egyház krónikája« című illegális folyóirat kiadását, amelyben szovjetellenes írásokat publikálnak.”¹⁸¹ II. János Pál azzal is a litván

---

¹⁷⁶ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 22-23. I

¹⁷⁷ uo. 23.

¹⁷⁸ 1980 grudzień 22, Warszawa – Ocena sytuacji wewnętrznej w kraju i propozycje działań resortu spraw wewnętrznych, przygotowane przez Sztab Operacji „Lato '80”. In: Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980-1983). Szerk.: KOPKA, Bogusław–MAJCHRZAK, Grzegorz, Seria „Dokumenty”: tom 6. Warszawa, IPN, 2001.

¹⁷⁹ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 4. I.

¹⁸⁰ uo.

¹⁸¹ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 33. I. A Szovjetunióban e tevékenységet a Büntető Törvénykönyv 58. paragrafusában értelmében ítélték el, mint „szovjetellenes agitáció büntette”. Ezekben az években is számos letartóztatás történt éppen e folyóirat terjesztéséért. Lásd: 58.10. Nadzornije proizvodsztva Prokuraturi SZSZSZR po gyełam ob antyisovjetszkoj agitacii i propagangye. Mart 1953-1991. Szerk.: KOZLOV, V.A. – MIRONYENKO, Sz. V., Moszkva, Mezsdunarodnij fond „Gyemokratyija”, 1999.

katolikus egyházat erősítette, hogy főtanácsadójának nevezte ki Andris Backist. Backis apja, a két világháború között, a független Litvánia párizsi nagykövete volt.¹⁸²

Ugyanilyen ellenséges tevékenységnek tartották a Kreml vezetői, hogy a lengyel pápa megpróbálta feltámasztani az ukrán unitus egyházat, amelyet a második világháború után a föld alá kényszerített a szovjethatalom. Komoly problémát jelentett, hogy Litvánia, Ukrajna és Belorusszia nyugati része kánonjogilag a lengyel püspökségek alá tartoztak, tehát befolyással lehettek az itt élő hívőkre.¹⁸³ Moszkva szerint Lengyelországból számos „misszionáriust” irányítottak a Szovjetunióba turistának álcázva. E „misszionáriusok” a templomokban szovjetellenes hangulatot keltettek és a hívők között ellenséges folyóiratokat, újságokat és imakönyveket osztogattak.¹⁸⁴ KGB-nek azonban már 1971-ben sikerült beszervezni Lvovban (Łwów) a földalatti unitus egyház egyik vezetőjét, aki az egyik legfontosabb kapcsolatot jelentette a lengyel katolikus egyházzal. Mitrohin szerint ő több „turistának álcázott” lengyel papot megnevezett a szovjet titkosszolgálatoknak.¹⁸⁵

Az SZKP vezetése 1980. október 4-én döntést hozott a lengyel sajtó korlátozásáról a Szovjetunió területén.¹⁸⁶ E döntésnek volt az egyházat érintő következménye is. Szigorúan korlátoztak minden Lengyelországból származó újságot, folyóiratot, könyvet és egyéb „sajtóterméket”. Így, 1981. január–február hónapjában lefoglaltak 55 ezer Bibliát, 500 darab egyházi naptárt, 1100 vallásos jellegű könyvet, brosúrát, amely Lengyelországból származott.¹⁸⁷ E „sajtótermékek” terjesztése bűncselekménynek számított. Számos letartóztatás történt, elsősorban a „Litván katolikus egyház krónikája” című folyóirat terjesztése miatt.¹⁸⁸

A lengyel katolikus egyháznak fontos szerepe volt abban, ahogy a társadalom azonosságtudata kialakult, és ahogy az folyamatosan megerősödött. Az ötvenes és a hatvanas években az egyház által szervezett tömeges rendezvények (Wielka Nowenna) „megerősítették a vallási és nemzeti érzést” a társadalomban.¹⁸⁹ A kereszténység felvételének millenniumi ünnepei (1966) pedig azt a feladatot teljesítették, hogy

---

¹⁸² ANDREW, Christopher–MITROHIN, Vaszilij: *A Mitrohin archívum. A KGB otthon és külföldön*. Talentum, Budapest, 2000. 523.

¹⁸³ Miközben az ország nyugati felében, 1972-ben pápai bullával rendezték a németekkel fennálló vitás kérdéseket, így 4 új egyházmegyével gyarapodott a lengyel katolikus egyház, keleten megtartotta a második világháború előtti egyházmegyéket. Lásd: CYWINSKI, i. m. 2005. 8. és *Atlas historii Polski. Mapy i komentarze*. Red.: OLCZAK, Elżbieta. Świat ksiązki, Warszawa, 2004. 136–137, 180–181.

¹⁸⁴ RGANI 89. f. 32. p. 13. d. 34. l.

¹⁸⁵ ANDREW–MITROHIN, i. m. 2000. 512–513.

¹⁸⁶ RGANI 89. f. 46. p. 59. d. 60. l.

¹⁸⁷ RGANI 89. f. 46. p. 81. d. 119. l.

¹⁸⁸ KOZŁOV–MIRONYENKO, i. m. 1999.

¹⁸⁹ KŁOCZOWSKI–MÜLLEROWA–SKARBEK, i. m. 1994. 402.

minden lengyelnek az országban és az egész világon felmutatta a saját kulturális gyökereit, illetve még jobban tudatosította bennük nemzeti és vallási azonosságukat.¹⁹⁰ Végül Karol Wojtyła pápává választásával egy szimbolikus vezető került a társadalom élére. A nemzeti és a vallási szimbólumok egybeforrtak és ekkor már a létező államszocializmus semmilyen pozitív jövőképet nem tudott kínálni sem materiális, sem szellemi tekintetben a társadalom jelentős részének. Az államhatalom vereséget szenvedett mind ideológiailag, mind erkölcsileg még a Szolidaritás létrejötte előtt a társadalommal szemben. Ez specifikusan csak Lengyelországban következett be a Varsói Szerződés tagállamai közül.

A sztrájkok idején gyakorlatilag minden összejöttökés a hatalommal vallási jelleget öltött. Ez nem azt jelentette elsősorban, hogy minden munkás hívő katolikus volt, hanem a szimbolikus térben volt fontos szerepe. Egyrészt elkülönítette a benne résztvevőket a hatalomtól, másrészt össze is kötötte egymással a társadalom tagjait.¹⁹¹ Az azonosságtudatot erősítette az emberekben. A gyárakat feldíszítették nemzeti zászlókkal, II. János Pál portréjával és a częstochowai Szűz-Mária képével. Az „Internacionálé” mellett, majd később, helyette a lengyel vallási jelleggel bíró történelmi énekek kerültek elő, mint a „*Żeby Polska, była Polska*” vagy a „*Boże, coś Polskę*”. Bizonyos esetekben a szimbolikus közösségi jelképek mitizálódtak és a résztvevők tudatában védelmet jelentettek a küzdelemben. A Gdański Hajógyár kapuját oltárra emlékeztető módon díszítették fel. A kapu jelentette a sztrájkoló munkások tudatában a határt az ő világuk, illetve a létező szocializmus között. Úgy gondolták, hogy a pápa arcképével díszített kapu valós védelmet jelent, hiszen „lengyel katona nem lő a pápára, a tank nem megy át az oltáron”.¹⁹² A jelképek funkciójuk szerint a közösség közös múltjának emlékét biztosította. Ez az „emberek saját tulajdona volt, és nem a párté.”¹⁹³ A Szolidaritás tehát ennek a nemzeti, patrióta és egyházi szimbólumrendszernek a felvállalásával és tudatos alkalmazásával az emberek mozgósításában, kívül helyezte magát a létező rendszeren. Ez világosan kikristályosodik a hatalommal való tárgyalások alatt is.

1.4. Katyn emléke

Az 1976 után alakult illegális demokratikus ellenzéki szervezetek, a KOR, a ROPCiO, illetve a Független Lengyelország Konföderációja (KNP) a hetvenes évek végén

---

¹⁹⁰ uo. 404.

¹⁹¹ KULA, i. m. 2000. 71

¹⁹² SMOLEŃ, i. m. 2000. 197.

¹⁹³ uo. 199.

számos akciót szerveztek annak érdekében, hogy a rendszer által tiltott vagy elhallgatott nemzeti szimbólumokat a köztudatba emeljék. E gyűléseknek a jelentősége éppen a *nemzeti szimbólumok* középpontba állítása volt. A résztvevők általában azt érezték, hogy a részvétellel teljesítették a saját patrióta kötelességüket, valami olyat csináltak, ami az övék. Az egésznek volt bizonyos társadalom-pszichikai hatása.¹⁹⁴ A „nemzeti szimbolika” megkönnyítette a mozgalom strukturizálódását. A közös nyelv, a közös jelképek létezése segítette összetartani a közösséget.¹⁹⁵ Mint láttuk a szimbólumok mellett hasonlóan fontos szervező funkciót töltött be a *katolikus egyház* is. Mint integráló tényező jelentős, hiszen a meglévő egyházi struktúrákon keresztül könnyebben tudták az emberek jelentős részét mozgósítani.

A „szimbólumgyártás” első helyén a Katyínt kell említenünk. Katyín egyszerre vált a lengyel önrendelkezés megsértésének és a szovjetellenesség jelképévé. Ismert, hogy az önrendelkezési elv megsértése általában nacionalizmust erősíti,¹⁹⁶ így a lengyelek esetében is a nemzeti érzés fellángolásának katalizátora volt.

Katyínban és más helyszíneken a Szovjetunió Kommunista (bolsevikok) Pártjának Politikai Bizottsága 1940. március 5-én hozott döntése alapján,¹⁹⁷ az NKVD egységei kivégezték három szovjet hadifogolytábor (Kozelszk, Sztarobelszk és Osztaskov) összesen 14700 lengyel foglyát. Többségében hivatásos katonákat, tartalékos tiszteket, értelmiségieket, köztük számos orvost, mérnököt, tanítót, újságírórt. A szovjet vezetés célja a háború alatt az volt, hogy megsemmisítse egy önálló, kapitalista lengyel állam lehetséges elitjét, mely minden bizonnyal szovjetellenes lesz. A tömegsírokat a náci Németország hadserege fedezte fel a Szovjetunió megtámadása után 1943-ban. Ezt április 13-án közölte a berlini rádió. Ezzel szemben a szovjetek három nappal később a németeket vádolták meg a tömeggyilkosság elkövetésével.¹⁹⁸ A háborús érdekekre hivatkozva a szovjetekkel szövetséges angol és amerikai vezetésnek nem állt szándékában az igazság kiderítése. Ettől a pillanattól kezdve szovjetellenes propagandának számított Katyín pusztá megemlézése, az enciklopédiákból törölték még a helység nevét is. Még Hruscsov sem említette meg a

---

¹⁹⁴ LIPSKI, i. m. 2006. 381.

¹⁹⁵ KULA, i. m. 2000. 32.

¹⁹⁶ Lásd erről: BIBÓ István: A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. II. rész: Az önrendelkezési elv kritikai és apológiája. In: *Bibó István válogatott tanulmányok*. IV. kötet. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990. 464–465.

¹⁹⁷ *Katyín. Mart 1940 g.–szentjabr 2000 g. Rassztrel. Szugybi szivih. Eho Katyni. Dokumenti.* Szerk.: LEBEGYEVA, N.Sz. Moszkva, Vesz Mir, 2001. 43–44. A döntés Sztálin kezdeményezésére született. A Politbüro Lavrentyij Beriját bízta meg a végrehajtással. 1940. október 26-án Berija utasítása alapján pénzbeli jutalmat is kaptak az NKVD munkatársai „a speciális feladat sikeres végrehajtásáért”, lásd: *Katyín*, i. m. 2001. 275–277.

¹⁹⁸ *uo.* 447–449.

sztalini bűnök között az 1956-ban tartott híres kongresszusi beszédében. Így a teljes elhallgatás és tiltás bizonyos értelemben mítosszá változtatta Katyń nevét. 1990-ben Mihail Gorbacsov ismerte el először szovjet részről, hogy a bűntényt a szovjet hatóságok követték el.

A lengyel lakosság azonban nem felejtette el Katyń emlékét. Az értelmiséget pedig mindig is foglalkoztatta az igazság kimondása. A hatvanas évek derekán a Varsó Egyetem vitaestjein a hallgatók többször feltették a kérdést, hogy mi történt pontosan 1940-ben. Hivatalosan azonban erről hallgatnia kellett Lengyelországnak. 1980-ban az események 40. évfordulója jó alkalomnak látszott arra, hogy újra napirendre kerüljön a téma. Nemcsak Lengyelországban, hanem a Szovjetunióban is az ún. disszidensek, vagy másként gondolkodók, valamint a Helsink-i értekezlet után létrehozott jogvédő szervezetek is követelték az igazság kimondását. 1980 áprilisában egy orosz jogvédő csoport, köztük Vlagyimir Bukovszkijjal, felhívást tettek közzé, amelyben biztosították a lengyeleket, hogy közülük soha senki nem felejtette el és nem fog a jövőben sem elfeledkezni arról a *„felelősségről, amelyeket a mi országunk visel ezért a bűntényért, amelyet az ország képviselői követtek el Katyńban.”*¹⁹⁹

A Szovjetunió szccecini és gdański főkonzuljai aggodalmas jelentéseket írtak Moszkvába arról, hogy az ellenzéki csoportok egyre erőteljesebben propagálják a lakosság körében az ún. „Katyń ügyet”. 1980 márciusában az „szocialistaellenes csoportok” aktív előkészületeket kezdtek Szczecinben, hogy a „katyńi áldozatokra” megemlékezzenek. A szovjet jelentés szerint a „leginkább ellenséges tevékenységet a KNP és a KOR fejtette ki.”²⁰⁰ Április 13-ra a város központi temetőjébe szervezték a misével egybekötött megemlékezést, ahol egy makett emlékművet koszorúztak volna meg. A jelentést írók megfigyelték, hogy a megemlékezésre 250 darab lengyel nemzeti zászlót vásároltak a szervezők, melyekre a „Katyń áldozatainak” feliratot írták. Ezzel szemben pozitív lépésként értékelték a szccecini püspök állásfoglalását, aki megtiltotta a temető plébánosának a mise lefolytatását, illetve a lengyel biztonsági szolgálatok megelőző tevékenységét. Ennek köszönhetően a gyűlésre invitáló kétezer darab szórólapból még a szétosztásuk előtt ezerötszázat elkoboztak, a maradék ötszáz darabot pedig megpróbálták az utcán begyűjteni. Az emlékmű-makettet és a nemzeti zászlókat a hatóságok elkobozták. A szórólap tartalma a szovjet álláspont szerint *„a történelmi tényekkel szemben, a hazug imperialista propagandán alapult, a katyńi eseményeket a szovjet hatóságok keze által*

---

¹⁹⁹ uo. 442.

²⁰⁰ RGANI 89. f. 67. op. 4. d. 1. l.

véghezvitt cselekménynek tartja”.²⁰¹ A szórólap ezen kívül tartalmazta II. János Pál pápa felhívását, hogy minél többen menjenek el a megemlékezés alkalmával tartandó istentiszteletre. A jelentés felhívja a figyelmet arra is, hogy e csoportok további akciókat terveznek, ám egyelőre sikerült megakadályozni őket azzal, hogy a kilenc legaktívabb személyt letartóztatták. A szovjet főkonzul fontosnak tartotta megemlíteni, hogy az egymással ellentétben álló ellenzéki csoportok a „*saját szovjetellenes akcióikat*” közösen szervezték az egyház részvételével, ami az elmúlt időszakban nem volt megfigyelhető.²⁰²

A Gdańskban jóval erősebb bázissal rendelkező KOR és más csoportok szintén szerveztek megemlékezéseket. Nem sokkal később az évfordulós megemlékezések után, újabb nemzeti ünnep megünneplésére került sor. Május 3-át, az 1791-es lengyel alkotmány ünnepét gyakran állították szembe a május elsejei munka ünnepével, mint a nemzeti függetlenség szimbólumát. 1980 áprilisában a Fiaatal Lengyelország Mozgalmának (Ruch Młodej Polski) aktivistái szórólapokat terjesztettek a városban, melyen május 3-ára, a Mária templomban megtartandó misére és az azt követő emléktábla koszorúzásra invitálták a lakosságot.²⁰³ Ekkorra már kialakult forgatókönyve volt e megmozdulásoknak. Rendszerint valamelyik nagyobb templomban kezdődött egy szentmisével, majd utána a templom előtt összegyűlt tömeg együtt vonult a demonstráció színhelyére. Ez általában lehetett egy szobor vagy emléktábla, esetleg egy nagyobb tér. Itt három-négy szónok tartott beszédet, majd a tömeg szétszórt. Rendzavarásokról nem tudni a rendelkezésre álló források alapján. Ezzel szemben a biztonsági szolgálatok is kialakítottak egy gyakorlatot. Törvény szerint 48 órára letartóztathatták a szervezőket, így el lehetett érni, hogy a leendő főszónok nem tudott részt venni a rendezvényen. Rendszerint megpróbálták begyűjteni a szórólapokat, illetve a falakról eltávolítani a plakátokat.

A már említett május 3-i esemény is templomban kezdődött, majd a szervezők elővették transzparenseiket, zászlóikat. A feliratok között a francia forradalom némileg módosított hármas jelszava, a „Testvériség, Egyenlőség, Függetlenség”, illetve az „Emlékezz Katyńra” felhívás volt olvasható. A szovjet megfigyelések szerint körülbelül 1500, más források szerint 15 ezer résztvevő előtt Dariusz Kobzdej és Tadeusz Szczudłowski „*rosszindulatú, szovjetellenes, szocialistaellenes*” jellegű beszédeket mondtak, „kirohanásokat intéztek a Lengyel Népköztársaság létező államrendje, a LEMP és a kormány vezetői ellen,” akiket többek között a gazdaság összeomlása miatt vádoltak

---

²⁰¹ *uo.*

²⁰² RGANI 89. f. 67. op. 4. d. 2. l.

²⁰³ RGANI 89. f. 67. op. 3. d. 1. l.

Sobieski János szobra előtt.²⁰⁴ A szónokok „*rámutattak az ország függetlenségének hiányára, a Szovjetuniónak való teljes alárendeltségre, a személyi szabadság hiányára stb.*” Visszatérő témaként Katyń sem maradt ki a beszédekből. A szónokok a „*Szovjetuniót vádolták a lengyelek tömeges megsemmisítéséért a második világháború alatt*”, illetve a „*keleti lengyel földek okkupációjával.*”²⁰⁵ Az ilyen éles és valóban szovjetellenes megnyilvánulásokat a lengyel hatóságok sem hagyták büntetlenül. A rendezvény után a főszervezőket letartóztatták és megverték. A KOR levélben fordult az Amnesty Internationalhoz és a lengyel Szejmhez is az ügy kivizsgálását kérve, ám egyik címzett sem adott választ.²⁰⁶

A szovjet értékelés szerint Lengyelországban Varsó után Gdańsk állt a második helyen az ellenzéki disszidens mozgalom méreteit tekintve. Figyelmeztettek, hogy az ellenzék „*bomlasztó tevékenysége egyre jobban aktivizálódik, egyre inkább legálissá válik és világosan kifejezett szovjetellenes irányt vesz.*”²⁰⁷

A LEMP Vajdasági Bizottsága (VB) és a vajdasági biztonsági szolgálatok azzal magyarázták a szovjet fél felvetéseit, hogy nem tudtak idejében felkészülni, így a „bomlasztó elemek ki tudták használni az Alkotmány évfordulóját és az emlékmű koszorúzását egy szovjet- és szocialistaellenes gyűlés megtartására.” Tadeusz Fiszbach a LEMP VB első titkára a szovjet kérdésre válaszolva kijelentette, hogy „előbb vagy utóbb nyílt konfrontációra kell lépni” az ellenzékkel. E célok megvalósítása érdekében egyelőre a vajdasági és a helyi párszervezetek közös munkájának megerősítését tűzte ki feladatnak.²⁰⁸

Katyń emléke továbbra is visszatérő probléma maradt a lengyel–szovjet viszonyban, ahogy a Molotov–Ribbentrop paktum titkos záradéka is. Az augusztusi sztrájkok következtében kialakult új szabadabb feltételek között számos publicisztika és brosúra jelent meg e témákban továbbra is szovjetellenes emocionális töltséggel. Egyik legismertebb ilyen kiadvány a KOR-hoz közel álló Głos (Hang) kiadó gondozásában megjelent Leopold Jerzewski álneven írt mű.²⁰⁹

Hogy a lengyel lakosság a sztálini bűnökkel mennyire megterhelte a lengyel kommunistákat is, jól mutatja az az eset, amikor a sztrájkok következtében létrehozott kormánybizottság Gdańskban tárgyalta az Üzemközi Sztrájkbizottsággal. A tárgyaláson,

²⁰⁴ Vö: RGANI 89. f. 67. op. 3. d. 1. l. és LIPSKI, i. m. 2006. 460.

²⁰⁵ RGANI 89. f. 67. op. 3. d. 1. l.

²⁰⁶ LIPSKI, i. m. 2006. 461.

²⁰⁷ RGANI 89. f. 67. op. 3. d. 2. l.

²⁰⁸ RGANI 89. f. 67. op. 3. d. 2. l.

²⁰⁹ A szerző valódi neve Jerzy Łojek. JERZEWSKI, Leopold: *Dzieje spraw Katynia*. Warszawa, Głos, 1980. A magyar ellenzéki mozgalom megkésetttségét mutatja, hogy magyarul csupán a rendszerváltás után jelent meg orosz nyelvből fordítva: JERZEWSKI, Leopold: *Katyń, 1940.*, Szekszárd, Babits Kiadó, 1990.

ahol a szovjetek nem is lehettek jelen, Anna Walentynowicz azt hozta fel a lengyel kormánnyal szemben, hogy a Szovjetunió „*agyonlőtt 15 ezer lengyelt Katyńban és se a Szovjetunióban, se Lengyelországban nincs emlékmű a hősöknek.*” A feljegyzés szerint a felszólalást taps kísérte, de a pártvezetők részéről nem volt semmilyen határozott, érvelő válasz.²¹⁰ Az emlékműállítás 1981. július 31-én végül megvalósult Varsóban, igaz csupán egyetlen éjszakára. A biztonsági szolgálatok még aznap eltávolították a temetőben emelt keresztet.

A Katyńban elkövetett tömeggyilkosság tehát az ellenzéki mozgalmak egyik fő szimbóluma lett a szovjet típusú rendszerrel szemben. Ez valójában nyílt orosz- és szovjetellenesség volt részükről, melyet vállaltak is. Ráadásul könnyen vállalható volt az oroszokkal amúgy is ellenszenvet tápláló lengyel társadalom széles rétegei számára.²¹¹

---

²¹⁰ RGANI 89. f. 67. op. 5. d. 4. l.

²¹¹ Nem hallgatható el azonban, hogy az ukránok és a németek által lengyelek ellen elkövetett népirtások nagyságrendileg nagyobbak voltak a katyíni esetnél, de akkor nem ez volt a lényeges kérdés. Az orosz etnikum tudatos, ám téves azonosítása a szovjet állammal máig tartó politikai jelenség, mellyel itt nem kívánok foglalkozni.

2. SZOVJET GONDOK A HETVENES ÉVEKBEN

A Szovjetuniónak a világpolitikában elfoglalt helyét és lehetőségeit több tényező befolyásolta. Mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államokkal való szembenállás, mely a konfrontáció és a kooperáció párhuzamosan létező jelenségei mentén haladt. Az enyhülés folyamatának bizonyítéka a fegyverkezési versenyt megállítani szándékozó szovjet külpolitika, mely különböző nemzetközi egyezményekben realizálódott, illetve az 1975-ben, Helsinkiben, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezleten (EBEE) aláírt záróokmány volt. Egyértelműen szovjet siker volt az NDK és az európai status quo elismertetése a nyugattal, mely egyúttal legitimálta is a szocialista tömb létét. Ezzel szemben negatívan befolyásolta a Szovjetuniót a vietnami háború befejezése után az amerikai–kínai viszony látványos javulása, valamint a hatvannyolcas csehszlovákiai szovjet tapasztalatok is.

2.1. A csehszlovák lecke

Az 1968-as események, mint később kiderült komoly megrázkódtatást jelentettek a Szovjetunió és a kelet-európai szocialista országok viszonyában. Lengyelországban és Csehszlovákiában hatalmi harcok bontakozta ki a kommunista párton belül. Magyarországon sikerült a hatalomnak a kezében tartani a változásokat, s a maga kezdeményezte új gazdasági mechanizmus reformja mellé megnyerni a társadalom többségét. A lengyel vezetés, mint láttuk kemény kézzel törte le a társadalom irányából érkező hullámokat, példát mutatva az új, Aleksander Dubček vezette Csehszlovák Kommunista Pártnak (CSKP). Prágában azonban a korábbi főtitkár, Antonín Novotný elmozdítása után a párt nem tudott egységes maradni. A CSKP Elnökségét nem csupán a reform kezdeményezői és ellenzői közötti törésvonal választotta ketté, hanem a szlovák és cseh nemzeti szembenállás is.

A szovjet politikai vezetés számára a legfontosabb volt, hogy az adott szocialista országban legyen egy egységes, Moszkvához *lojális, határozott* cselekvésre kész *pártvezetés*; a „szocializmus ügyét” védelmezni képes *határozott állambiztonsági erő*; egy Moszkvához *lojális katonai vezetés fegyvelmezett hadsereggel* és végül a pártvezetés

rendelkezzen az *információ monopóliumával*, azaz a sajtó és a tömegkommunikációs eszközök teljes ellenőrzésével.²¹²

Vitathatatlan, hogy 1956 októberében, Magyarországon és 1968 januárjától egészen augusztusig terjedő időszakban, Csehszlovákiában a Kreml vezetői e tényezőket vették figyelembe, amikor döntést hoztak a katonai beavatkozásról. A kialakult válságok idején minden lehetséges politikai eszközzel ezeket az elveket próbálták érvényesíteni. Ezzel szemben mind Nagy Imrének, mind Dubčeknek és a körülöttük formálódó reformellenzéknek jelentős átalakításokat követelő programja volt. Ezek idővel magukban foglalták nemcsak a gazdasági, hanem a politikai rendszer átalakítását is. Nem vitás, hogy a „két lázadás potenciális kimenetele csak hasonló lehetett: külső beavatkozás nélkül mindkét országban előbb-utóbb egy polgári demokratikus rendszer kialakulása következett volna be.”²¹³

1968 tavaszán Csehszlovákiában gyakorlatilag megszűnt a cenzúra, ennek következményeként destabilizálódott a párt helyzete az ország irányításában. Egymás után váltották le a Szovjetunióhoz lojális pártfunkcionáriusokat. Felmerült a sajtóban, majd nem sokkal később már a hadsereg vezetésében is, hogy újra kellene értékelni Csehszlovákia szerepét a Varsói Szerződésben.²¹⁴ Ez különösen veszélyes volt a Szovjetunió számára, hiszen Albánia 1961-es kilépése után, éppen 1968 elején merült fel Románia esetleges kilépése is a szövetségből. Az új csehszlovák vezetés ráadásul kísérletet tett egy román–jugoszláv–csehszlovák szövetség létrehozására.²¹⁵ Ezt a hidegháború status quo logikája szerint gondolkodó szovjet vezetés ugyanúgy nem tudta elfogadni, mint 1956 októberében egy esetleges lengyel–magyar–jugoszláv szövetség létrejöttét.²¹⁶ Moszkva számára alapelv volt, hogy a szövetségesei rajta keresztül érintkezzenek egymással, nem engedte meg, hogy a szövetségen belül mini-szövetségek jöjjenek létre. Ez veszélyeztette volna a blokk

---

²¹² RAINER M. János: Szovjet döntéshozatal Magyarországról 1956-ban. In: *Évkönyv II.* 1993. Budapest, 1956-os Intézet, 1993. 33. Rainer szerint elég volt akár csak egyetlen pillér megrendülése a politikai beavatkozáshoz, ám tünet együttes esetén ez katonai formát is öltött, ill. BÉKÉS Csaba: Párhuzamos látlelet: 1956–1968. Az 1956-os magyar forradalom és az 1968-as prágai tavasz nemzetközi háttere. In: BÉKÉS Csaba: *Európából Európába. Magyarország konfliktusok keresztjében, 1945–1990.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2004. 230.

²¹³ BÉKÉS, im. 2004. 223–224.

²¹⁴ PIHOJA, R. G.: Csehszlovákia, 1968. Moszkvai nézőpontból, az SZKP dokumentumai alapján. In: *Múltunk*, XLIII. (1998) 1. sz. 19–21.

²¹⁵ Több utalás található erre a visszaemlékezésekben, lásd: KUN Miklós: *Prágai tavasz – prágai ősz. 1968 fehér foltjai.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968. 195.

²¹⁶ OREHOV, A.M: Szobityija 1956 goda v Polse i krizisz polszko–szovjetszkij otnosenij. In: *Holodnaja vojna. Novije podhodi, novije dokumenti.* Szerk.: NARINSZKIJ, M.M. Moszkva, RAN-IVI, 1995. 231. Az orosz szerző szerint 1956-ban éppen ezt elkerülendő alkalmazott Hruscsov eltérő megoldási módszereket a magyar és a lengyel válság megoldása érdekében. Így meg tudta osztani a formálódó egységet.

egységét és végső soron a Jaltában létrehozott világrendszert, melyet az USA és a Szovjetunió egyaránt védelmezett.

Miután Dubček képtelen volt garantálni a CSKP vezető szerepét az országban egyre jobban felerősödtek azok a nézetek, hogy katonailag kell erőt demonstrálni. Nem volt azonban egységes a szovjet vezetés e tekintetben. A később Brezsnyev nevéhez kötött „korlátozott szuverenitás doktrínája” kissé igazságtalan, hiszen a dokumentumokból kitűnik, hogy éppen Brezsnyev volt az egyik, aki megpróbálta a politika megoldást sikerre vinni. Oly mértékben szerette volna elkerülni a katonai intervenciót, hogy még 1968. augusztus 13-án, miután már gyakorlatilag elfogadták a katonai megoldás tervét, az SZKP PB felhatalmazása nélkül telefonon győzködte a csehszlovák főtítkárt, hogy valósítsa meg az ágcsernyői megegyezésben foglaltakat. Dubček megdöbbentő módon közölte a szovjet első titkárral, hogy ő nem tehet semmit, nem tőle függenek a dolgok. „Csináljatok azt, amit a Politikai Bizottságotok helyesnek tart” zárta le Dubček a beszélgetést.²¹⁷ Brezsnyevhez hasonló pozíciót foglalt el Mihail Szuszlov szovjet főideológus is, aki 1956-ban jelentős szerepet játszott a magyar forradalom leverésében. *Taktikai okokból nem tartotta helyesnek a katonai megoldást.* Szerinte egy ilyen megoldás megronthatja a pártközi kapcsolatokat és megmérgezi az év végére tervezett Kommunista Világkonferencia légkörét.²¹⁸ A szovjet vezetésben még Zimjanyin a *Pravda* főszerkesztője, aki korábban éppen prágai nagykövet volt és Cservonyenko prágai nagykövet is a politikai megoldás mellé állt.²¹⁹ E vonalhoz csatlakozott Kádár János is, aki sokáig szintén nem támogatta a katonai fellépést Csehszlovákiával szemben, hiszen jól tudta, hogy ez veszélyeztetheti a magyar gazdasági reformok továbbvitelét. Gomułka és Ulbricht a katonai intervenció pártján állt. Azonban július 14–15-én a Varsóban összehívott Varsói Szerződés tanácskozáson Kádár is változtatott az eredeti álláspontján. Azzal fenyegették ugyanis, hogy a következő Magyarországot lesz.²²⁰

Az SZKP vezetésében is többségben voltak azok, akik a katonai fellépést szorgalmazták. Közéjük tartozott Koszigin miniszterelnök, Mazurov az Elnöki Tanács

---

²¹⁷ PIHOJA, i. m. 1998. 33. 1968. július 29. és augusztus 1. között a szovjet–csehszlovák határ közelében, Ágcsernyőn találkozott a két fél. Dubček ígéretet tett, hogy belátható időn belül megteszi a szükséges személyi változtatásokat elsősorban a Belügyminisztériumban és a hadseregben és visszaállítja a saját pártellenőrzését.

²¹⁸ CARTER M., Paul: *Séf-ideolog: M.A. Szuszlov i „nauka” o kommunizme v SZSZSZR.* Moszkva, Tyeisz, 2003. 153.

²¹⁹ Sztjepan Cservonyenko az SZKP PB 1968. július 2-i ülésén (a „2000 szó” megjelenése után) tartott beszámolójában politikai eszközöket javasolt a konfliktus megoldására. Őt támogatta Zimjanyin és Szuszlov is. Lásd: PIHOJA, i. m. 1998. 22–23.

²²⁰ Lásd bővebben: HUSZÁR Tibor: *1968 Prága–Budapest–Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció.* Budapest, Szabad Tér, 1998. 164–171.

tagja, Podgornij és Pelse. Döntő szava azonban valószínűleg Pjotr Selesztnek, Ukrajna első emberének és Jurij Andropovnak a KGB elnökének volt. Mindketten a kemény fellépés hívei voltak.

A katonai megoldáshoz kedvező volt a nemzetközi környezet is. Az USA a vietnami háború közepén, világméretű tiltakozások és békemenetek árnyékában nem akart beleavatkozni a szocialista blokk belügyeibe. Rush amerikai külügyminiszter július 22-én közölte, hogy egyáltalán nem akarnak beszólni a csehszlovákiai eseményekbe. Másrészt pedig Nyugat-Európában és az USA-ban a diáklázadások hulláma még véget sem ért teljesen. Párizs, Berlin, Róma, Chicago utcáin, véres tüntetéseken baloldali jelszavakkal tiltakoztak a kapitalista rendszer elitjeinek uralma ellen. Beszólást követeltek a döntésekbe, akárcsak a prágai tavasz támogatói. A dezintegráció volt jellemző mindenütt. E történelmi pillanatban a NATO tagállamainak vezetői egy platformra kerültek a Szovjetunió dogmatikusával. Charles de Gaulle és Leonid Brezsnyev ugyanúgy ellenezte azokat a baloldali, maoista és egyéb kommunista jelszavakat skandáló tömegek követeléseit, mint Kurt Georg Kiesinger vagy Lyndon Baines Johnson, függetlenül attól, hogy konzervatívok, kommunisták vagy éppen demokraták voltak. Ezzel együtt a lázadó fiatalok baloldalisága miatt, egy esetleges NATO beavatkozás a szovjet érdekszférába még szimpátiát is kelthetett volna a nyugati lakosságban a Szovjetunió iránt. Végül pedig az USA is tiszteletben tartotta az európai status quot. Azért érdemes ezt hangsúlyozni, mert 1980–81-ben, a lengyel válság idején radikálisan más nemzetközi környezetben találta magát a Szovjetunió, amely jelentősen csökkentette az esélyét Lengyelországgal szemben a „csehszlovák-megoldás” alkalmazását.

A katonai siker azonban politikai kudarccal végződött. Andropov is hamarosan rádöbbsent, hogy nem valósítható meg az általa erőltetett politika. Csehszlovákiában nem sikerült az „egészséges erőkből” magyar mintára egy „Forradalmi Munkás-Paraszt kormányt” létrehozni. Az Alois Indra vezette bábkormány néhány napot sem tudott átvészelni. A szovjet vezetésnek bele kellett egyeznie, hogy Dubčekékkel kell tárgyalnia. A súlyos politikai kudarc mellett azt is tapasztalnia kellett a szovjeteknek, hogy a társadalom jelentős része, beleértve a lojálisabb szlovák részt is, komoly ellenállást tanúsított a bevonuló hadseregekkel szemben. A vértelen intervenció legendája ellenére a dokumentumok szerint, mind a csehszlovák, mind a szovjet részen számos áldozattal járt az akció. A lakosság passzivitása és szabotázs akciói pedig jelentősen megnehezítették a normalizációt.

Sztyepan Cservonyenko prágai nagykövet visszaemlékezése szerint „az a helyzet alakult ki, hogy ott vannak a csapatok, a rádió meg a szocializmus ellen agitál! A televízió is a szocializmus ellen dolgozik. *Vagyis azzal, hogy bevittük a csapatokat, valójában nem avatkoztunk be az ügyekbe. Egy cseppet sem!* Ezt pedig kihasználták, mint a gyengeségünk jelét. És továbbra is felléptek bizonyos erők. A vysočany kongresszus... Még aktívabban működtek az ellenzéki értelmiségi klubok. Decemberben és a következő év januárjában pedig még hevesebb szovjet- és szocializmusellenes megnyilvánulásokra került sor. Ezt úgy tekintették, mint az odaküldött szovjet erők gyengeségének jelét.”²²¹

Ugyanilyen keserű tapasztalatai voltak Jurij Andropovnak is a hozzá eljutott KGB jelentések olvasása közben. Egy októberi tájékoztató szerint a bevonulás utáni napokban számos alkalommal tüzet nyitottak szovjet katonákra elsősorban Prágában és Brnóban. Augusztus 23-án a taxisok blokád alá vették Prágát. Česky-Brodban 4–500 fő akadályozta a szovjet konvoj haladását, miközben kövekkel dobálták őket. Prágában a Vencel téren kiállították a meggyilkolt csehek fotóit. Augusztus 29-én a Zólyom melletti reptér őrségét tették harcképtelenné, közben tűz alá vettek egy szovjet helikoptert is. Szeptember 2-án Prágában tűzpárbaj alakult ki, melynek következtében néhány cseh meghalt. Ugyanekkor Kassán öltek meg egy szovjet katonát. Szeptemberben elterjedtek a szabotázsakciók, a „legsikeresebb” vállalkozás a kutak megmérgezése volt. Ennek következtében többen megbetegedtek.²²² A sajtó követelte a csapatok kivonását. A csehszlovák hadsereg ugyan semleges maradt, köszönhetően a lojális Svoboda államfőnek és Martin Džúr honvédelmi miniszternek, de a csehszlovák tisztek és a vezérkar csak formálisan támogatta az akciót. Egyáltalán nem törekedtek baráti kapcsolatokra a megszállókkal. Az öregebb tisztek és tábornokok között terjedt az a nézet, hogy nekik nem kell kollaboránssá válniuk. A csehszlovák felderítés főparancsnoka kijelentette, hogy a tiszteknek lehet saját véleményük a szövetséges hadseregek bevonulásáról. A honvédelmi minisztérium katonai rádióállomásai közvetlenül együttműködtek az illegális rádióadókkal. Pavel belügyminiszter a leváltása után fél-illegalitásba vonult az embereivel. Az új miniszter Pelnai is csak látszólag hajtotta végre a parancsokat, de konstruktív együttműködésre nem volt hajlandó, legalábbis a szovjetek szerint.²²³

A szovjet vezetők kénytelenek voltak belátni, hogy a katonai intervenció számos hátránnyal járt. A lakosság okkupációnak tekintette az akciót. Nem tudták

²²¹ Interjú Sztyepan Cservonyenkovval. In: KUN, i. m. 1998. 22–23.

²²² RGANI 89. f. 61. p. 5. d. 2–39. l.

²²³ RGANI 89. f. 61. p. 5. d. 40–58. l.

megakadályozni, hogy az ENSZ elé kerüljön az ügy. De a legsúlyosabb probléma egyértelműen az volt számukra, hogy nem készültek fel arra, hogy az ellenzék földalatti ellenállást fog tanúsítani. Egy értékelés szerint, „*ha fegyveres harcra kerülne sor, akkor a hadseregünk és a titkosszolgálatunk a legnehezebb helyzetbe kerülnének. [...] földalatti szervezet jelen van az egész államban a legmagasabb párt és állami szinten, ez precedensnélküli eset. Ez komoly probléma.*”²²⁴ A jelentés szerint az ellenállás legyőzése csak a titkosszolgálatok „mély belső beépülése eredményeképpen” lehetséges. Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a második világháború alatt a világ egyetlen felderítésének sem sikerült megbénítani az ellenálló mozgalmak földalatti tevékenységét. Minden országban e mozgalom improvizációs jelleget hordozott. Éppen e tapasztalatok miatt szükséges lett volna, írják a jelentésben, hogy az akció leelejétől kezdve legyen egy komplex terv, mely magába foglalta volna a propagandát, a különleges adminisztratív tevékenységeket és más intézkedéseket, melyek a katonai ellenőrzéssel együtt biztosították volna az „ellenforradalmi ellenzék” legyőzését az országban. Megállapították, hogy ilyen terv nem volt és ez messzemenő nehézségeket okoz.²²⁵

Problémát jelentett továbbá, hogy a sajtó és a tömegkommunikációs eszközök még a katonai akció eredményeképpen sem kerültek ellenőrzés alá. A belügyminisztérium semlegesítése is csak az első lépésnek számított. A Kreml szerint nem lehetséges a rendet helyreállítani a helyi belügyi szervek nélkül. Ennek érdekében komoly tisztogatást kell végrehajtani, de „ezt a tisztogatást cseh kezek által (rukami csehov) kell véghezvinni.”²²⁶

Nem voltak tehát túlzottan optimisták a szovjet vezetők. Úgy látták, hogy ha nem találnak új embereket a vezetésbe, akkor „az adott helyzetben lehetséges még egy nagy politikai és katonai krízis is.” Annak érdekében, hogy a lakosság körében népszerű Dubček tekintélyét csökkentsék, a szovjetek az általuk legnagyobb ellenségnek tartott ún. „jobboldali erők” támogatását tűzték ki célul. A terv szerint, ha ezek az erők nyomást gyakorolnak a csehszlovák vezetésre, akkor azok idővel kompromittálódnak. Másrészt pedig szükséges kiemelni fiatal új kádereket, akiket még nem ismer a lakosság, ők lojálisak lehetnek a Szovjetunióhoz. A helyzet olyan, hogy a dezinformáció és kompromittáció eszközt kell alkalmazni, állt a helyzetértékelésben.²²⁷

Súlyos gondot okozott a Csehszlovák Hadsereg magatartása is. A szovjet katonai vezetők között már régóta tartotta magát az a nézet, hogy a csehszlovák hadsereg

²²⁴ RGANI 89. f. 61. p. 6. d. 1–6. l.

²²⁵ RGANI 89. f. 61. p. 6. d. 7–8. l.

²²⁶ RGANI 89. f. 61. p. 6. d. 9–10. l.

²²⁷ RGANI 89. f. 61. p. 6. d. 11–13. l.

harcképtelen. De mégis úgy érezték, hogy fennáll a veszélye annak, hogy bizonyos feltételek mellett a jobboldal alá kerülve fegyveresen is felléphet a szovjet hadsereg ellen. Éppen ezért radikális tisztogatást javasoltak a fegyveres erőknél is. Ennek érdekében azt is felvetették, hogy az ország területén 10–12 illegális szovjet rezidentúrát kell létrehozni, és e pozíciókból kellene megerősíteni az „egészséges erők” pozícióját az országban.²²⁸

Az idézett dokumentumokból világosan látszik, hogy a szovjet vezetők számára, a már említett négy tényező, vagyis a párt vezető szerepe, a belügy, a hadsereg lojalitása és a sajtó pártellenőrzése volt a legfontosabb. Ugyanakkor az is látszik, hogy ha a társadalom jelentős része ellenáll, akkor még katonai erővel is komoly nehézségek árán lehet e célokat elérni.

E tapasztalatok 1968 után alapvetően meghatározták a Szovjetunió és Kelet-Európa viszonyát, jelentősen befolyásolták a szovjet vezetést abban, hogy lehetőség szerint többet ne kerüljön sor egy ilyen katonai intervencióra. A csehszlovák intervenció utáni időszak egyértelműen bizonyította, hogy a katonai fellépés nem oldja meg a kialakult válságot.

2.2. Szovjet gazdasági problémák a hetvenes évek végén

Az 1968-as csehszlovákiai katonai intervenciónak komoly gazdasági következményei voltak, melyek meghatározták a kelet-európai és a szovjet gazdaság további fejlődési irányát, így 1980–1981-ben már súlyos gazdasági problémákat kellett mérlegelni a lengyel krízis megoldásával kapcsolatban.

A problémák eredete még a hatvanas évek elejére nyúlik vissza. 1963–64-ben több kelet-európai szocialista országban döntöttek a gazdasági mechanizmus megreformálásáról. Magyarországon 1968. január 1-jén vezették be az új gazdasági irányítási rendszert, mely figyelembe vette a piaci mechanizmusokat a beruházások és az árképzés területén és bizonyos decentralizációt hozott a gazdasági döntések meghozatalában.²²⁹ A Szovjetunióban is hasonló reformok léptek életbe már Hruscsov megbuktatása után fél évvel. A Koszigin miniszterelnök nevéhez fűződő reform az ipari vállalatok önelszámolásra való áttérését a VIII. öt éves terv végére irányozta elő, melyet teljesítettek is 1970-re.²³⁰ Az új rendszer a mezőgazdaságot is érintette, a szovhozok 40%-a

---

²²⁸ RGANI 89. f. 61. p. 6. d. 15–16. l.

²²⁹ ROMCSIS, i. m. 2004. 440–441.

²³⁰ A reformról részletesen lásd: BARSZENKOV, A. Sz.–VDOVIN, A. I.: *Isztorija Rosszii 1938–2002*. Moszkva, Aszpekt Pressz, 2003. 243–248.

az új feltételek mellett működött a tervidőszak végére. A gazdálkodás új feltételei azonban a demokrácia és az önállóság kiszélesedéséhez vezettek volna.²³¹

Az 1968-as csehszlovákiai események viszont nem csupán a gazdasági decentralizáció, hanem a politikai demokratizálás irányába is haladtak. A Csehszlovák Kommunista Párt „Akcióprogramja” megkérdőjelezte a párt abszolút vezető szerepét a politikában, a gazdaságban és a társadalomban. Megkérdőjelezte a tömegtájékoztatási eszközök abszolút birtoklásának jogát és nem utolsósorban az állambiztonsági szolgálatok jogát a politikai problémák kezelésére.²³² Az események ilyen irányú változása felerősítette a szovjet vezetés reformellenes táborának az aggodalmait. Így jelentős szerepet játszott – hasonlóan az 1956-os magyarországi katonai beavatkozáshoz – a reformellenes tábor megerősödése és nyomásgyakorlása a Politikai Bizottság döntéseire.

A csehszlovákiai intervenció után, 1969-ben az SZKP Központi Bizottsága decemberi plénümán elutasították a további gazdasági reformokat.²³³ Ezzel gyakorlatilag megpecsételődött a csehszlovák után a magyar reform sorsa is. Jelentős hibának minősült e döntés az elkövetkező évtizedekre való tekintettel. A reformok elfojtása azt eredményezte, hogy a Szovjetunió nem tudta kihasználni a hatvanas években feltárt új nyugat-szibériai gáz- és olajmezőkből származó – és az 1973 utáni olajár-robbanással jelentősen megnövekedett – váratlan pluszbevételek adta lehetőségeket, kénytelen volt ezen összegeket a mezőgazdasági termékek importjára költeni, miközben a szovjet mezőgazdaság a reform hiányában az összeomlás szélére került. Mindezzel szemben, az ország világpolitikában elfoglalt pozíciója erősebbnek tűnt, mint valaha. Feltételezhető, hogy ez a tény tévesztette meg a szovjet vezetőket.

A hetvenes években a Szovjetunió gazdasága teljesen olajfüggővé vált, azaz csak a gáz és az olaj exportjából származó valutabevételekből, és az ország aranytartalékának felhasználásával tudta fedezni a lakossági szükségleteket.²³⁴ A fő probléma pedig továbbra is a mezőgazdaság maradt. A termelés alacsony szintje évtizedeken keresztül nem változott. A hatvanas években a mezőgazdasági termelés átlagban évi 3 százalékkal növekedett, a hetvenes években már csupán 1 százalékos volt a növekedési ütem. Miközben 1971 és 1985 között az állami tőkebefektetés az agráriparban 579,6 milliárd rubelt tett ki, 1971-1975 és 1981-1985 közötti periódusokban pontosan ugyanakkora volt a

---

²³¹ uo. 247.

²³² FEJTŐ, Ferenc: *A népi demokráciák története*. I–II. kötet. Budapest, Magvető Kiadó – Párizs, Magyar Füzetek, 1991. 221–222.

²³³ ПИХОJA, Р.Г.: *Совjetszkij Союз: Истoрия Власzты 1945–1991*. Новосибирск, Сибирский Хронограф, 2000. 331.

²³⁴ uo. 332.

gabonatermés mértéke (161,7 millió tonna), vagyis a befektetett összeg ellenére nulla volt a termelés növekedése.²³⁵ A hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek végéig stagnált a gabonabegyűjtés mértéke is. Eközben a Szovjetunió városi lakossága 1965 és 1980 között közel 50 millió fővel megnőtt.²³⁶ Ennek következtében hetvenes évek közepétől ellátási zavarok léptek fel az országban. Az áruhiány miatt 1979–1980-ban számos lakossági fogyasztást érintő termék kiskereskedelmi árát felemelték.²³⁷ A lakossági elégedetlenség következtében a Szovjetunióban is sztrájkok sora robbant ki. 1980 folyamán Szverdlovszkban, Litvániában, Észtországban, a Cseljabinszki területen, Ukrajnában, Szevasztopolban és a Krasznajarszki kerületben is sztrájkoltak a munkások.²³⁸

Csernyenko az SZKP PB tagja 1981 februárjában arról tett jelentést, hogy tájékoztatni kell a lakosságot a kenyér és egyéb gabonatermékek ellátásában keletkező „átmeneti zavarokról.”²³⁹ Mihail Gorbacsov pedig, aki 1978-tól az SZKP KB mezőgazdaságért felelős titkára volt, 1981. július 16-án feljegyzésben tájékoztatta Brezsnyevet az aktuális helyzetről. Gorbacsov úgy látta, hogy elsősorban az Orosz SZSZK került „szélsőségesen nehéz helyzetbe” [...], amely „komoly csapást szenved a szárazságtól”. Véleménye szerint a gabonabegyűjtés 40 százalékkal is elmaradhat a tervtől, ez nagyjából 50 millió tonnát fog jelenteni.²⁴⁰ Így szárazság idején, amilyen 1981-ben is volt, a szovjet gabonaszükségletek 41,4 százalékát importból kellett fedezni.²⁴¹

A Szovjetunió 1963-tól kezdve folyamatosan arra kényszerült, hogy külföldről szerezze be az ellátáshoz szükséges gabonamennyiséget. Fedezetként az ország aranytartalékához nyúlt a vezetés. 1963-ban az összes aranytartalék (1082,3 tonna) 34 százalékát használták fel közvetlenül élelmiszer vásárlására. 1972-ben, amikor a szovjet aranykészlet felhalmozás elérte a csúcát, az 1243,7 tonna tartalék 36 százalékára volt importfedezetként szükség. 1981-re, amikor a lengyel gazdasági krízis is elérte mélypontját már csupán 452 tonna aranytartalékkal rendelkezett a szovjet gazdaság, melynek több mint 60 százalékát, 286 tonnát váltottak gabonára.²⁴² 1981-ben már több mint 18 milliárd dolláros hiánnyal küszködött a szovjet mezőgazdaság. Szovjetunió a világ legnagyobb gabona-importőre lett. A nyolcvanas évekre minden harmadik tonna gabonatermék importból származott, az *Egyesült Államokból évi 9 millió*, Kanadából 5 millió,

²³⁵ GAJDAR, Jegor: *Gibel Imperii. Uroki dlja szovremennoj Rosszii*. Moszkva, Roszszipen, 2007. 158.

²³⁶ uo. 160.

²³⁷ uo. 166–167.

²³⁸ PIHOJA, i. m. 2000. 333–334.

²³⁹ RGANI 89. f. 43. p. 58. d. 4–7. l.

²⁴⁰ RGANI 89. f. 42. p. 45. d. 3. l.

²⁴¹ PIHOJA, i. m. 2000. 332–333.

²⁴² Az adatokat tartalmazó táblázatot lásd: PIHOJA, i. m. 2000. 332.

Argentínából 4 millió és Kínából 1,5 millió tonna gabonát kellett megvásárolniuk.²⁴³ A szovjet külkereskedelmi mérleg is 1980-ra érte el a negatív csúcst. Ebben az évben a deficit már 6,7 milliárd dollárt tett ki.²⁴⁴

Az aranytartálék felélése mellett a nyugat-szibériai gáz- és olajmezők feltárása és egyre nagyobb mértékű kitermelése, valamint az 1973-as energiaár-robbanás segítette a szovjet költségvetést túlélni.²⁴⁵ Az olajkitermelés Szibéria nyugati részén 1968-tól (évi 12,2 millió tonna) 1981-ig meg huszonhétszereződött (!), vagyis elérte a 334,3 millió tonnát. A kitermelés évi növekedése gyakorlatilag 1984-re elérte a csúcst. Ezzel együtt a világpiaci ár növekedése következtében 1980-ban már évi 25 milliárd dollár exportbevétele származott az olajból a szovjet költségvetésnek.²⁴⁶

Az 1979 és 1981 közötti újabb olajár-emelkedés már nem gyakorolt a korábbiakhoz hasonló komoly pozitív hatást a szovjet gazdaságra. 1985-től már nem csupán a kitermelés csökkent, hanem a világpiaci árszínvonal is stagnált, s a Szovjetunió olajexport-bevételei pedig csökkenni kezdtek. Ennek érdekében már 1981 őszén közölniük kellett a kelet-európai szocialista országok vezetőivel, hogy évi 10 százalékkal csökkentik az olaj- és gázszállításokat. A szocialista országok ugyanis a világpiaci árnál 3–4-szer alacsonyabb áron kapták a Szovjetunióból a kőolajat. A Szovjetunió számára ez óriási anyagi veszteséget jelentett, hiszen az összes olajexportjának a 73 százaléka a szocialista országokba irányult. Mindemellett 1981-re az egész szocialista blokk már 127 milliárd dolláros adósságot halmozott fel a hetvenes években felvett nyugati kölcsönökből.²⁴⁷ A Szovjetunió azt javasolta kelet-európai szövetségeseinek, hogy igényeik kielégítésére forduljanak az OPEC-hez, vegyenek kőolajat Iraktól. E célra készült el 1979-re az Adriakőolajvezeték. Bulgária Iránból és Mexikóból, Románia szintén Iránból importált kőolajat.²⁴⁸

Nem véletlen, hogy 1979-ben újra felmerült, hogy változtatni kell a kialakult helyzeten. V. A. Kirillin, a tudományért és a technikáért felelős miniszterelnök helyettes készített egy átfogó elemzést a szovjet gazdaság problémáiról. A jelentés radikális változásokat tartott szükségesnek az iparban.²⁴⁹ Kirillint azonnal nyugdíjazták, de a problémák megmaradtak. 1979-ben ugyanis a fegyverkezési verseny újbóli kiéleződése

---

²⁴³ GAJDAR, i. m. 2007. 172–175.

²⁴⁴ *uo.* 177.

²⁴⁵ Az 1973-as arab–izraeli háború következményeként a hordóként 3 dollár körüli olajár néhány hónap alatt majdnem elérte a 12 dollárt.

²⁴⁶ GAJDAR, i. m. 2007. 182.

²⁴⁷ *uo.* 185–194.

²⁴⁸ FEJTŐ, i. m. 1991. 334.

²⁴⁹ PIHOJA, i. m. 2000. 333.

miatt nem lehetett komoly gazdasági átalakításokba kezdeni. Eközben a nyugati kapitalista világ a hetvenes évek energiaválsága miatt új technológiákra kezdett áttérni: bekövetkezett a számítástechnikai forradalom. Az új technológiák segítségével anyag- és energiatakarékosabb lett a nyugati világ, a Szovjetunió pedig a hetvenes évek második felében behozhatatlan technológiai hátrányba került. A nyugati világ másik reakciója a szociális elosztórendszer érintette. Az 1973 után bekövetkező recessziót a „keynesi jóléti államok” leépítésével és a neoliberális gazdaságpolitikával élte túl viszonylag rövid idő alatt Európa. Ezzel együtt megerősödtek a neokonzervatív, szovjetellenes politikai erők elsősorban az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában.

A hidegháborús szembenállás felerősödött a hetvenes évek végére. Nehéz megmondani, hogy mennyit költött ez időben a Szovjetunió a hadiiparra, hiszen pontos adatok erről még ma sem állnak rendelkezésre. De ha abból indulunk ki, hogy a Szovjetunió gazdasága kb. négyszer kisebb volt az Egyesült Államokénál és fenn tudta tartani a katonai paritást a világban úgy, hogy közben finanszíroznia kellett egy 40 hadosztályból álló átcsoportosítást a szovjet–kínai határ ellenőrzésére és az afganisztáni intervenciót, akkor könnyű belátni, hogy óriási összegről lehetett szó. A fegyvergyártás kiadásainak folyamatosan magas szinten tartása nem azért történt, mert fokozni akarták a nemzetközi feszültséget, hanem az a meggyőződés élt a szovjet stratégiákban, hogy békeidőben kell a Szovjetunióknak felhalmoznia a fegyverkészletet, hiszen az USA háború esetén gyorsan utoléri a szovjet termelést (e tapasztalat még a második világháborúból származott). Ráadásul a hadiipar volt a leghatékonyabb ága a szovjet gazdaságnak ezért nem tűnt célszerűnek a leállítás. Ugyanakkor a szovjet hadiipari komplexum a nyolcvanas évek elejére elérte a lehetőségeinek a határát. Éppen ezért és az amerikai ellenlépések miatt kényszerült a szovjet vezetés arra, hogy kezdeményezze a leszerelést.²⁵⁰

2.3. Az afgán lecke

1979. június 15-én Jimmy Carter amerikai elnök és Leonid Brezsnyev szovjet vezető által aláírt SALT II megállapodást, a „hadászati támadófegyverek mennyiségi és minőségi korlátozásától” Alexander Haig, a NATO főtitkára, Ronald Reagan későbbi külügyminisztere azonnal bírálni kezdte, majd annak elhalasztását, illetve módosítását javasolta. E nyilatkozat egyértelműen mutatta az új neokonzervatív külpolitikai

---

²⁵⁰ GAJDAR, i. m. 2007. 200–205.

irányvonalat az USA-ban. A szerződés szellemével gyökeresen ellentétes volt a NATO ún. „kettős határozata” is, amelyet Brüsszelben fogadtak el december 12-én. E szerint Európában 108 darab közepes hatótávolságú (Pershing II) és 464 darab földi irányítású szárnyas rakéta telepítéséről döntöttek.²⁵¹ Az amerikai szenátus pedig döntött arról, hogy a SALT II szerződést a „jelenlegi formájában” nem ratifikálja, így nem emelkedik törvényerőre.²⁵² A Pershing II típusú rakétatelepítés bejelentése hivatalosan a NATO válasza volt a szovjet SS-20 típusú rakétatelepítésekre, de valójában az – még Kissinger is elismeri – csupán ürügyként szolgált.²⁵³ Szovjet szempontból azonban ez felborította a katonai egyensúlyt, hiszen míg az amerikai rakéták az NSZK területéről elérhették Moszkvát is, addig az SS-20-as rakéták nem érthették el az Egyesült Államokat.

1979. december 25-én kezdődött meg a Szovjetunió történetének utolsó nagyszabású katonai akciója, az afganisztáni intervenció. Az erről szóló döntést a legszűkebb körben hozta meg Brezsnyev, Andropov, Usztyinov, Gromiko és Csernyenko december 12-én.²⁵⁴ E döntés végleg lezárta az enyhülés szakaszát a két szuperhatalom között, ami csak Gorbacsov hatalomra kerülése után folytatódhatott egészen más történelmi körülmények között.

A közel-keleti probléma élesen vetődött fel az Egyesült Államok vezette táborban is. A hetvenes évek olajár-robbanása rámutatott arra, hogy mennyire függenek a Perzsa-öböl olajkitermelésétől,²⁵⁵ amelyhez – szerintük – a Szovjetunió az afgán akcióval „veszélyes” közelségbe került. Válaszlepésként az Egyesült Államok leállította a Szovjetunióba irányuló gabonakivitelét (ez súlyosan érintette a szovjet lakosság ellátását), megtiltotta a

---

²⁵¹ FISCHER Ferenc: *A kétpólusú világ. 1945–1989. Tankönyv és atlasz*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005. 311. Ezt megelőzően a NATO 1977-es londoni konferenciáján elfogadták a tagállamok a fegyverkezési kiadások évi 3%-os növeléséről szóló határozatot is az 1979–1984 közötti időszakra, amely éppen ekkor lépett életbe. Lásd. uo. 310.

²⁵² PÓK Attila: *A nemzetközi élet krónikája 1945–1997*. Budapest, História, MTA Történettudományi Intézete, 1998. 166–168.

²⁵³ KISSINGER, Henry: *Diplomácia*. Budapest, Panem–McGraw–Hill–Grafo, 1996. 776. Kissinger szerint a Pershing II-re azért volt szükség, hogy a nyugat-európai szövetségeseik vezetőit megnyugtassák, Amerika kész megvédeni őket. Ha meg lett volna ez a bizalom, akkor „feleslegesek lettek volna az Európaba telepítendő rakéták.” Ezzel együtt – véleményem szerint – inkább arról van szó, hogy az Iránban elveszített amerikai pozíciók ösztönözték az Egyesült Államokat arra, hogy Európába rakétákat telepítsenek. A helyzet paradoxona, hogy a szovjetek is és az amerikaiak is egyformán tartottak az iráni iszlám forradalom hatásaitól. Másfelől pedig az volt a cél, hogy a Szovjetuniót kétféle fronton (Kína és Nyugat-Európa), majd hamarosan háromfronton (Afganisztán) harcra kényszerítsék.

²⁵⁴ RGANI 89. f. 42. p. 7. d. 1–3. I. Ezt a katonai beavatkozásról szóló dokumentumot több helyen közölték, lásd: MEDVEGYEV, Roj: *Jurij Andropov: nyeizvesznoje ob izvesztjom*. Moszkva, Vremja, 2004. 267., PIHOJA, i. m. 2000. 350.

²⁵⁵ *Oxford Világtörténet a 20. században*. Szerk.: HOWARD, Michael–Wm. ROGER, Louis. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 204.

modern technológiák exportját a Szovjetunióba és az 1980 augusztusában, Moszkvában megrendezendő XXII. Nyári Olimpiai Játékok bojkottjára hívta fel a világ országait.

A szovjet–afgán konfliktus azonban különbözött a kelet-európai válságoktól: valódi hidegháborús krízist okozott. Afganisztán nem volt a Varsói Szerződés tagja, de mint szomszédos állammal semleges viszonyt ápolott a Szovjetunió. 1978-ban az ún. „áprilisi forradalomnak” nevezett puccs a szovjet vezetők előzetes információi nélkül zajlott le. Afganisztán Népi Demokratikus Pártja (ANDP) vette a kezébe a hatalmat, ám hamarosan kiderült, hogy vezetőinek semmilyen programjuk nem volt az afgán társadalmi-gazdasági rendszer szocialista átalakítására. Az új vezetés a hatalmi harcok mocsarába süllyedve felőrölte önmagát. A Muhamed Taraki vezette rezsim a társadalomban egyre kisebb támogatással bírt, miközben Hafizullah Amin a katonaságra támaszkodva próbálta a kezébe venni az irányítást. A forradalom harmadik vezetőjét Babrak Karmalt félreállították és Prágába „száműzték” nagykövetnek. Eközben megerősödött a szeparatizmus és az iszlám radikális mozgalom. A maoista jelszavakkal fellépő szegénymozgalmak Kínából kaptak támogatást és fegyvert, az iszlám fundamentalista hullám pedig Iránból érkezett. Az egyre véresebb represszió következtében 1979 márciusában felkelés robbant ki.²⁵⁶

1979. március 17-én Jurij Andropov az SZKP Politikai Bizottsága ülésén kifejtette a követendő szovjet álláspontot, melyet minden résztvevő támogatott: „Eltársak, alaposan végiggondoltam ezt a kérdést és arra a következtetésre jutottam, hogy nagyon-nagyon komolyan kell arról gondolkodtunk, hogy minek a nevében fogjuk a hadsereget bevetni Afganisztánba. Számunkra teljesen világos, hogy Afganisztán nem áll készen arra, hogy most minden kérdést szocialista módon megoldjunk. A vallás óriási ereje, a falusi lakosság majdnem teljes írástudatlansága, az elmaradottság a gazdaságban stb. Mi ismerjük Lenin tanítását a forradalmi helyzetről. Amilyen helyzetről szó van Afganisztánban, az nem ilyen szituáció. Ezért úgy tartom, hogy nem őrizhetjük meg a forradalmat csupán a szuronyaink segítségével, ez számunkra nem megengedhető. Ilyen kockázatot nem vállalhatunk.”²⁵⁷ Az április 12-i PB ülés hasonló szellemben foglalt állást. A katonai megoldást továbbra sem tartották célszerűnek, mivel az „súlyos károkat okozna a Szovjetunió nemzetközi tekintélyének, és visszavetné a leszerelést”, másrészt Taraki gyengeségét mutatná, ami erősítené a rendszer ellenségeit.²⁵⁸

²⁵⁶ MEDVEGYEV, im. 2004. 256–363.

²⁵⁷ Ob obosztrenyii obsztanovki v Demokratyicseszkoy Reszpublike Afganyisztan i naszhiv vozmozsnih merah. Zapisz zaszedanyija i Resnyije Polithjuro ot 17.03.79. RGANI 89. f. 42. p. 1. d. 15. l.

²⁵⁸ RGANI 89. f. 42. p. 4. d. 7. l.

Hogy mi készítette mégis arra a szovjet vezetést, hogy mindennek ellenére eleget tegyenek – a közben Taraki kivégzésével egyeduralkodóvá vált – Amin kérésének, annak geostratégiai okai voltak. Moszkva egyébként éppen Taraki pártján állt az afgán belharcokban, így Amin győzelmével, a Prágában lévő Karmal maradt az egyetlen alternatívája a Kreml vezetőinek Aminnal szemben.

A katonai akció mellett több tényező dönthetett. Egyrészt Moszkva megelégedte az Amin által véghezvitt vérontást, mely súlyosan érintette az ANDP tagjait is. Amin hatalomszeretét és kegyetlenségét látva egyre világosabb volt, hogy nem tudja stabilizálni a hatalom helyzetét az országban. Ennek pedig súlyos nemzetközi következményei lehettek, hiszen fennállt a veszélye, hogy az addig baráti, vagy inkább semleges Afganisztán az USA vagy Kína érdekkörébe kerül.

Másrész Iránban, 1979. április 1-jén kikiáltották az Iszlám Köztársaságot. Az iszlám forradalom az egész arab világra hatással volt. Félő volt, hogy Afganisztán is Irán befolyása alá kerül, de még veszélyesebbnek tűnt, hogy kiterjed a hatása a Szovjetunió iszlám térségeire is (kaukázusi népek). Mindeközben a kínai–amerikai szövetség egyre erősödött: január 1-jétől diplomáciai kapcsolat létesült a két állam között. Kína óriási hiteket és fegyvereket kapott az Egyesült Államoktól. A feszültég csak fokozódott, amikor a szovjet-barát vietnami hadsereg legyőzte a Kína-barát Pol Pot rendszert Kambodzsában. A kínai–szovjet határon nem volt ritka a tűzharc sem ebben az időben. A Szovjetunió stratégiái úgy gondolták, hogy Afganisztán elvesztésével megszűnhet Ázsiában a velük szövetséges Vietnam–Kambodzsá–India–Afganisztán alkotta „védelmi rendszer” és a földrész teljesen kínai és amerikai befolyás alá kerül.²⁵⁹ Ezzel és a nyugat-európai Pershing II-es rakétákkal a Szovjetunió biztonsága komoly veszélybe került volna, és felborult volna a második világháború óta tartó katonai egyensúly a világban. A katonai akció megkezdése után, december 27–28-i PB ülésen tartott indoklás szerint, Amin az USA-val és a muzulmán ellenzékkel való kapcsolatfelvétele rendkívül bonyolult helyzetet teremtett, amely a Szovjetunió biztonságát fenyegette.²⁶⁰

A Szovjetunió afganisztáni katonai akciója érintette a többi, nyugattal egyre szorosabb kapcsolatban álló szocialista országot is. A Varsói Szerződés tagállamainak vezetőit a szovjet döntés kész helyzet elé állította. Elsősorban Magyarország és Lengyelország nyugati politikáját érinthette kedvezőtlenül a kelet-nyugati kapcsolatok elhidegülése, de az NDK számára is nehéz helyzetet teremtett. A VSZ tagországok vezetői

---

²⁵⁹ MEDVEGYEV, i. m. 2004. 270–275.

²⁶⁰ RGANI 89. f. 42. p. 10. d. 2–3. l.

tisztában voltak azzal, hogy egy ilyen irányú folyamat jelentős gazdasági nehézségekkel járhat az országukra nézve, elsősorban a Nyugaton felvett hitelek tekintetében, hisz e források kiesése teljesen lehetetlenné tette volna az éves tervek teljesítését. A kelet-európai államok helyzetét nehezítette egyfelől, hogy a nyugat-európai országok és az Egyesült Államok a Szovjetunió gazdasági, politikai és kulturális elszigetelését szorgalmazták, másfelől szovjet részről is felmerült az igény, hogy az internacionalista szolidaritás elve szerint szakítsa meg minden velük szövetséges szocialista állam a nyugati kapcsolatait. Az MSZMP Politikai Bizottsága kemény hangon kritizálta a szovjet eljárást. Emellett elfogadhatatlannak tartották azt a szovjet kérést, hogy szakítsanak meg minden nyugati kapcsolatot. Ebben a sorsdöntő pillanatban a magyar pártvezetés egy bátor lépésre szánta el magát, Gyenes Andrást a Külügyi Osztály vezetőjét Moszkvába küldték konzultációra, Kádár János pedig levelet írt Brezsnyevnek. A magyar fellépés a nyugati kapcsolatok fenntartása érdekében sikerrel járt, a kompromisszum szerint Magyarország továbbra is támogatta a Szovjetunió afganisztáni politikáját, cserébe szabad utat kapott a kulcsfontosságú nyugati kapcsolatok folytatására és fejlesztésére.²⁶¹ A magyar párt kiadott nyilatkozatban támogatta a szovjetek által létrehozott új afgán kormányt. Lengyelország és Bulgária még erre sem volt hajlandó. Csehszlovákia „teljes szolidaritásról és támogatásról” biztosította az afgánokat, ami a gyakorlatban gazdasági, oktatási és technikai segítségnyújtást jelentett.²⁶² Ennél többet azonban már akkor sem szándékoztak tenni, azaz katonák küldéséről szó sem lehetett.

Egyedül Erich Honecker támogatta aktívan a szovjet politikát Afganisztánban. Mint később kiderült, nem csak szavakkal biztosította a Kreml vezetését támogatásáról, hanem a Szovjetunió mellett egyetlen országgént részt is vett az NDK az akcióban. A Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) Politikai Bizottsága és az NDK Minisztertanácsa is kiadott egy-egy nyilatkozatot: az „NDK következetes politikát folytat a Szovjetunióval közösen.” Megígérte a segítség kiterjesztését orvosi segítség és árucikkek formájában. Személyi segítséget nyújtottak a kormány felállításához és súlyosan sebesült afgán katonákat szállítottak keletnémet kórházakba.²⁶³

A várakozásokkal ellentétben már 1980 végére – 1981 elejére kiderült, hogy a katonai akcióval nem sikerült Afganisztánban megszilárdítani a hatalmat. A fegyveres

---

²⁶¹ Részletesebben erről: BÉKÉS Csaba: Miért nem lett második hidegháború Európában? In: *Évkönyv 2003. Magyarország a jelenkorban*. Szerk.: RAINER M. János–STANDEINSKY Éva. Budapest, 1956-os Intézet, 2003. 223–256.

²⁶² JEFFREY, Simon: *Warsaw Pact Forces. Problems of Command and Control*. Westview Press, 1985. 159.

²⁶³ *uo.* 158–159.

ellenállást vezető iszlám gerillaharcosok (mudzsahedinek) harcát pénzzel, fegyverrel és felszereléssel az Egyesült Államok, Pakisztán, Kína, Irán és Szaúd-Arábia is támogatta.

1981 márciusára kb. 450 ezer ún. Iszlám Bizottságot hoztak létre, amely alternatív hatalomként működött az országban. Ahol a szovjet vagy a velük szövetséges Afgán Hadsereg jelen volt, ott formálisan működött a „népi-demokratikus” hatalom, az ország egyéb területein az iszlám bizottságok irányítottak. Ekkora már Afganisztán 268 adminisztratív körzetéből 108 a lázadók kezére került, de a falun szinte csak az ő befolyásuk érvényesült. 1981 közepére a szovjet katonai vezetők is megértették, hogy hosszú távú harcra kell berendezkedniük.²⁶⁴

Az afgán társadalom egy része tehát gyorsan megszervezte önmagát a támadó szovjet hadsereggel szemben. A Szovjetunióknak újra egy „földalatti” állammal kellett megküzdenie. Afganisztán azonban abban különbözött Csehszlovákiától, hogy a társadalom tagjait erősen összekötötte a vallás (hasonlóan Lengyelországhoz). Súlyos lecke volt ez a szovjet vezetőknek.

Ebben a helyzetben találta a Szovjetuniót az újabb lengyel válság. Lengyelországban a történelmi tradíciók alapján, egy esetleges fegyveres megoldás esetén szintén számítani lehetett egy erős földalatti állam kialakulására (a második világháború mintájára), valamint Afganisztánhoz hasonlóan az egyház erős befolyására.

Az afgán válság azonban nem hozható összefüggésbe az ún. „Brezsnyev-doktrínával”. Ez egy tipikusan hidegháborús ügy volt. A Szovjetunió akarata ellenére belekényszerült egy olyan helyzetbe, melyet végül a katonai fellépéssel szándékozott megoldani, mint később kiderült hibásan. Bár hozzá kell tennünk, hogy a cél egy részét elérték, az iszlám forradalom hatását korlátozni tudták.

2.4. A moszkvai Olimpiai Játékok

A XXII. nyári Olimpiai Játékokat 1980. július 19. és augusztus 3. között rendezték meg Moszkvában, miközben Lengyelországban már számos helyen sztrájkoltak a munkások. Az afganisztáni intervenció elleni akció keretében az amerikaiak nemzetközi bojkott-felhívással fordultak a világ országai felé. Ám a washingtoni számítások nem hozták meg a kívánt eredményt, az európai NATO országok – Norvégia és az NSZK kivételével – teljes létszámban (Benelux-államok, Olaszország, Franciaország, Portugália

---

²⁶⁴ MAJOROV, Alekszandr Mihajlovics: *Pravda ob Afganszkij vojnye. Szvigyetyelsztva glavno vojnovo szovjetnyika*. Moszkva, Prava cseloveka, 1996. 134.

és Nagy Britannia) jelen voltak Moszkvában, de elküldte sportolóit Moszkvába Ausztria, Svájc Görögország, Spanyolország és a skandináv államok is. Néhányan közülük tiltakozásuk jeléül nem vettek részt a nyitó és záró ceremónián. A szocialista országok természetesen teljes létszámban megjelentek az olimpián.

Az Olimpiai Játékok azonban fontos szerepet töltek be a Szovjetunió külpolitikai terveiben is. Évek óta arra készültek, hogy az első szocialista országban rendezett Olimpia a Szovjetunió és a szocialista társadalmi berendezkedés óriási reklámja lesz a világ előtt. A Játékoknak a Szovjetunió békepolitikáját és a leszerelésben játszott kezdeményező szerepét kellett propagálnia, valamint az ország nemzetközi presztízsét emelnie. Éppen ezért óriási csapás volt az amerikai bojkott-felhívás. Arra nem számíthattak Moszkvában sem, hogy az Egyesült Államok a világ legjelentősebb sportrendezvényét is felhasználja hidegháborús céljaira.

A Szovjetunió a felkészülés idején hatvan országban 140 kiállítást rendezett és húsz dokumentumfilmet készített az ország népszerűsítése érdekében. Több mint 1300 találkozót bonyolítottak le külföldi újságírókkal közel 90 sajtókonferencián.²⁶⁵ A Szovjetunió eközben a külföldi diplomáciai képviselőitein keresztül próbált nyomást gyakorolni a nemzeti olimpiai bizottságokra, hogy vegyenek részt az Olimpián. Az akció sikerrel járt, hiszen a világ 147 országának olimpiai bizottságaiból nyolcvanvan jelezte részvételi szándékukat.²⁶⁶

Az SZKP augusztus 12-i PB ülésén – két nappal a gdański hajógyári sztrájk kirobbanása előtt – értékelték az Olimpia eredményeit. Az SZKP vezetése örömmel állapította meg, hogy a rendezvény a Szovjetunió „*nagy erkölcsi-politikai sikerévé vált.*”²⁶⁷ A beszámoló szerint, a „Játékok sikeres megrendezése komoly csapást mért az USA adminisztráció ambícióira, mely a nemzetközi feszültség növelésének kedvéért a moszkvai Olimpia meghíúsítására és a nemzetközi olimpiai mozgalom felbomlasztására törekedett.” Továbbá komoly politikai eredménynek tartották, hogy a nyugat-európai és a NATO országok többsége az amerikai nyomás ellenére is részt vett az Olimpián.²⁶⁸

Pozitívan értékelték az Olimpia hatását a Kreml nemzetközi politikájára is, mely reprezentálta a „leszerelés politikáját, a szovjet patriotizmus és a proletárinternacionalizmus erejét, a kifogyhatatlan lelkesedést és a szovjet emberek magas

²⁶⁵ RGANI 89. f. 46. p. 52. d. 3–4.1.

²⁶⁶ RGANI 89. f. 46. p. 86. d. 1–23. I. Főleg a jelentéktelenebb afrikai és ázsiai országok sportolói nem utaztak el Moszkvába. A két sport és politikai szempontból valóban jelentősebb állam: az USA, az NSZK nem vett részt az Olimpián. Kína viszont még nem volt tagja a Nemzetközi Olimpia Bizottságnak.

²⁶⁷ RGANI 89. f. 46. p. 96. d. 1. I.

²⁶⁸ RGANI 89. f. 46. p. 96. d. 1–2. I.

szervezettségét.” Bebizonyították, hogy a Szovjetunió képest magas szinten megszervezni egy ilyen rendezvényt.²⁶⁹ A Szovjetunió vezetőinek azonban hamarosan új, a korábbiaknál súlyosabb válsággal kellett szembenéznük Kelet-Európában.

---

²⁶⁹ RGANI 89. f. 46. p. 96. d. 12. l.

3. A SZOLIDARITÁS SZÜLETÉSE

3.1. Az augusztusi sztrájkok: az első csata

A lengyel kormány által 1980. július 1-jén, előzetes tájékoztatás nélkül bevezetett áremelés ugyanazzal a következményekkel járt, mint 1970 decemberében vagy 1976 júniusában. A munkások azonnal sztrájkba léptek; a korábbi lokális jelleggel szemben most az ország szinte minden ipari körzetére kiterjedtek a munkabeszüntetések. Sztrájkolt többek között a varsói *Ursus* traktorgyár, a sanoki *Autosan* autóbuszgyár, Tarnówban a *Ponar* szerszámgépgyár, a varsói *Huta*, Tczewben a *Polmo* autóalkatrész-gyár, Mielcében a gépgyár. A szwidniki autógyárban született meg az a népszerű, később sokat ismételt követelés, hogy a családpótlék mindenkinek ugyanannyi legyen, mint a rendőrségi alkalmazottak esetében. Itt választottak először sztrájkbizottságot is.²⁷⁰ A júliusi sztrájkok idején a munkások kizárólag gazdasági jellegű követeléseket fogalmaztak meg a gyár igazgatósága és a kormány felé. A LEMP Politikai Bizottsága ülésén, július 11-én Babiuch miniszterelnök figyelmeztetett arra a veszélyre, hogy ha a sztrájkokat úgy oldják meg, hogy felemelik a fizetések, akkor az további sztrájkokat generálhat a többi üzemben is.²⁷¹ A munkabeszüntetések hamarosan áttekintettek Lublinra, július 14-én már az egész városra kiterjedő általános sztrájk volt érvényben. A vasutasok sztrájkja komolyan érintette lublini vasúti csomóponton való zavartalan közlekedést. Itt haladt keresztül az a vonal, amelyen keresztül az NDK-ban állomásozó szovjet hadsereggel való összeköttetést biztosítani lehetett a Szovjetunióval. Gierke július 18-i PB-ülésen felvetette a vasút militarizálásának ötletét, éppen azért, mert számított a szovjetek aggodalmára.²⁷² Végül csupán arról döntöttek, hogy Jagielski miniszterelnök-helyettes vezetésével létrejön egy kormánybizottság a munkások követeléseinek áttekintésére.²⁷³ A bizottság 19-én Lublinba érkezett és a fizetésemelés ígéretével sikerült a sztrájknak véget vetnie.

A sztrájkhullám azonban nem szűnt meg, újabb üzemek dolgozói tették le a munkát Wrocławban, Świdnicában, Stalowa Wolán, Poznańban illetve Gdyniában, augusztus elején már Łódźban is. A pártvezetés Babiuch figyelmeztetése ellenére továbbra is

---

²⁷⁰ LIPSKI, i. m. 2006. 526–527.

²⁷¹ *Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność” 1980–1981.* Szerk.: WŁODEK, Zbigniew. London, ANEKS, 1992. 21.

²⁷² AAN, Nr. Mikr. B 2984./Sygn.1815. Nr. 13. 7.

²⁷³ LIPSKI, i. m. 2006. 527.

fizetésemelés módszerét alkalmazva próbálta a munkásokat munkára bírni. Ez, ahogy várható volt, további követeléseket generált.²⁷⁴

Több mint hat hete sztrájkolt az ország jelentős része, amikor a gdański *Lenin Hajógyárban* elbocsátották állásából Anna Walentynowiczot.²⁷⁵ Válaszul, augusztus 14-ére sztrájkot szerveztek a KOR, a ROPCiO és a Szabad Szakszervezetek aktivistái: Bogdan Borusewicz, Bogdan Felski, Ludwik Prądziński, Jerzy Borowczak, illetve Dariusz Kobzdej, Tadeusz Szczudłowski és Lech Wałęsa.²⁷⁶ A gdański sztrájk új fejezetet nyitott az események menetében. A követelések első helyére a független szakszervezetek létrehozása került; ahogy a KOR *Munkásjogok chartája* megfogalmazta, csak a párttól független szakszervezet védheti meg eredményesen a munkások érdekeit.²⁷⁷ Ezt további politikai követelésekkel társítva, napirendre került a cenzúra eltörlése, a politikai foglyok szabadon bocsátása, illetve az 1970. decemberi áldozatoknak egy emlékmű felállítása.

Ennek ellenére úgy tűnt, hogy a hajógyári munkásokat is sikerül ígérekkel kielégíteni. A gyár igazgatója 1500 zloty fizetésemelésre,²⁷⁸ sőt a Szabad Szakszervezetek létrehozásának kérdésében is ígéretet tett a munkásoknak. 16-án délután 2 óra körül Wałęsa bejelentette a sztrájk befejezését, majd néhány környékbeli kisebb üzem kérésére néhány órával később a folytatás mellett döntöttek és Wałęsa meghirdette a „*szolidaritás sztrájkot*.”

Augusztus 16-ról 17-ére virradó éjszaka folyamán létrehozták 21 sztrájkoló üzem képviselőiből az *Üzemközi Sztrájkbizottságot (MKS)*, valamint megfogalmazták a híressé vált 21 pontos követeléslistát. Ettől kezdve az MKS vált a sztrájkoló munkások hivatalos képviselőjévé, s a kormány minden igyekezete ellenére rákényszerült, hogy tárgyalopartnernek ismerje el. A munkások követeléseinek első változata még jóval radikálisabb volt, mint amit végül előterjesztettek. A szabad választások bevezetésének és a cenzúra azonnali eltörlésének követelése végül az értelmiségiekből álló tanácsadók javaslatára kikerült a 21 pontból.²⁷⁹

²⁷⁴ ROSZKOWSKI, i. m. *Tom III: 1980–2002*, 2003. 8.

²⁷⁵ Walentynowicz 1929-ben született Volhíniában, 1939-ben a háborúban elvesztette családját. 1950-től a hajógyárban dolgozott. 1970-ben túlélte a sortűzet. A hetvenes évek végén aktívan részt vett a Szabad Szakszervezetek létrehozásában. Cikkeket írt a *Robotnika Wýbrzeża* c. munkáslapba. Gyakran letartóztatták „*illegális tevékenysége*” miatt. Nyugdíjazása előtt öt hónappal, augusztus 9-én elbocsátották munkahelyéről.

²⁷⁶ Dni solidarności. In: *KARTA*, (2000) 30. sz. 4.

²⁷⁷ „*Karta Praw Robotniczych*” 1 grudnia 1979. In: LIPSKI, i. m. 2006. 598–607.

²⁷⁸ 1980-ban a lengyelországi átlagfizetés 6040 zloty volt. Lásd: *Rzeczpospolita* 2008. január 12. 15. (1979–1980 Jan Paweł II i Sierpień '80 - dodatek do "Rzeczpospolitej" z cyklu "Oblicza PRL" przygotowywany we współpracy z IPN)

²⁷⁹ TOURAINE–STRZELECKI–WIEWIORKA–DUBET, i. m. 75–76.

Ezt követően a gdański MKS mintájára néhány napon belül hasonló bizottság alakult Elblągban és Szczecinben, majd az ország számos más ipari körzetében is. Augusztus végére a gdański MKS körülbelül 700, míg a szzczecini közel 300 üzemet képviselt, ezzel az ország legjelentősebb központjaivá váltak.²⁸⁰

3.2. A követelések és megállapodások

A sztrájkbizottság megszervezése és az üzemek közötti horizontális struktúrák megteremtése, az MKS létrehozása alapjaiban zilálta szét a „szovjet típusú” államszocialista rendszer vertikális ún. „demokratikus centralista” felépítését Lengyelországban. Mind a pártszervezet, mint a párttól függő ágazati szakszervezetek felülről lefelé irányuló centralizált mechanizmus alapján működtek. Ebből fakadóan nem is tudták felvenni a küzdelmet a létrejövő új szervezettel szemben. A követelések teljesítésénél az állami szakszervezetek és a gyárigazgatók nem dönthettek önállóan, nem voltak meg azok a struktúrák, melyek lehetővé tették volna a többi gyár vezetésével való egyeztetést, az együttes fellépést. Így jelentős időt veszítettek a villámgyorsan kifejlődő sztrájkmozgalommal szemben. A szervezettség legékeőbb bizonyítéka a 21 pont megfogalmazása volt, mely telefonvonal hiányában gyakran a Szabad Európa rádión keresztül jutott el az ország különböző üzemeibe.

A 21 pont vált a tárgyalások alapjává. A követelések alapvetően négy tematikai egységet érintettek. Kiemelten fontos terület volt a szakszervezeti- és a munkásjogok követelése, melyet már a KOR említett „Munkásjogok Kartája” is megfogalmazott. A (1) „párttól és a munkaadóktól független szakszervezetek legalizálása, mely a Lengyel Népköztársaság által ratifikált ILO 87. egyezményéből következik” és a (2) „sztrájkjog garantálása” váltak a legfontosabb követelésekké.²⁸¹ Ide tartozik még a (7) sztrájknapok kifizetésének követelése úgy, ahogy az a szabadság esetében is történni szokott, illetve (21) a szabad szombatok követelése is.

A második legfontosabb az életszínvonalat érintő gazdasági kérdések voltak. Ezek közvetlenül érintették a munkásokat, így bizonyára mozgósító erejük is jelentős volt. Követelték (6) „a krízisből való kivezető valós tevékenység” megkezdését, a (8) a fizetések megemelését 2 ezer zlotyval, illetve a (9) „a fizetéseknek az áremelkedésekkel párhuzamos

²⁸⁰ SKÓRZYŃSKI, Jan–PERNAL, Marek: *Gdy niemożliwe stało się możliwe. Kalendarium Solidarności 1980–1989*. Warszawa, Świat Książki, 2005. 13–42.

²⁸¹ A 21 pontos követelést az „Információs Sztrájk Bulletin” (Strajkowy Biuletyn Informacyjny) tette közzé 1980. augusztus 22-én. A dokumentumot lásd: SKÓRZYŃSKI–PERNAL, i. m. 2005. 204.

emelésének a garantálását”. Követelték továbbá a (10) a „piac teljes ellátását”, (11) „kereskedelmi árak és a devizáért való árusítás megszüntetését”, a (13) „húsjegyz bevezetését”, valamint (20) az ingázók napidíjának felemelését 40-ről 100 zlotyra.

Legalább ilyen fontos volt a követelések harmadik típusa, mely a szociálpolitikát érintették. Ilyen volt (14) „a nyugdíjkorhatár csökkentése – a nők számára 50 évre, a férfiak esetében 55 évre, vagy a nyugdíj biztosítása nők számára 30 év, a férfiak esetében 35 év ledolgozása után,” valamint (15) a „régii állományban lévők nyugdíjának és járadékainak kiegyenlítése”. Követelték (16) „az egészségügy munkafeltételeinek javítását,” a (17) „megfelelő számú hely biztosítását a bölcsödékben és az óvodákban”, (18) „a 3 éves fizetett szülei szabadság bevezetését” és (19) „a lakásra várakozás idejének csökkentését” is.

A követelések negyedik kategóriája pedig a különböző alkotmányban és a nemzetközi egyezményekben garantált szabadságjogok betartását követelte. Ezek érintették (3) a szólás- és sajtószabadságot, (4) az 1970-es és az 1976-os sztrájkok következtében letartóztatottak szabadon engedését, illetve (5) az MKS létrejöttéről és a követeléseinek tartalmáról a sajtóban való megjelenést. Ide tartozik még (12) a rendőrség, a biztonsági szolgálat és a pártapparátus privilégiumainak megszüntetésére és a vezetők alkalmasság és nem párttagság alapján való kiválasztására vonatkozó követelés is.

Látszik, hogy a követelések listáját úgy állították össze, hogy abban ne szerepeljenek a rendszer alapvető kérdései. Nem érintették a párt vezető szerepét és a Szovjetunióval való szövetség kérdését sem. A cenzúrát is csupán érintőlegesen vetették fel. Nem követeltek sem átfogó gazdasági reformot, nem politikai decentralizációt. A követelések nem tartalmaztak egyetlen „*ellenforradalmi*” vagy „*szocialistaellenes*” célt sem. A szakszervezeti és a szabadságjogokkal kapcsolatos passzusokat nem csupán a lengyel kormány által aláírt nemzetközi szerződések, hanem a Lengyel Népköztársaság Alkotmánya is garantálta. A szociálpolitikai kérdések pedig abból adódtak, hogy a hivatalos propaganda szerint egy szocialista államban e problémáknak már nem lett volna szabad létezniük. Látszólag tehát a kérdések nem érintették a politika mezejét, valójában azonban a létező rendszerben minden egyes kérdés politikainak számított. Mindez hamarosan világossá is vált, az üzemek igazgatói a legtöbb kérdésben nem érezték magukat kompetensnek, a Politikai Bizottság döntése nélkül semmit sem tehettek. A legélesebb vita természetesen a független szakszervezetek legalizálása körül bontakozott ki, hiszen ez közvetve érintette a rendszer struktúráját, illetve a párt legitimációját is. Az ideológia szerint a párt volt a munkásosztály egyetlen legitim képviselője, az Alkotmány

szerint a társadalom vezető ereje, így „problematicus” volt egy tőle független munkás-érdekvédő szervezet elismerése.

Másnap, augusztus 18-án, Gdańskban 156 üzem két-két delegáltja megválasztotta az Üzemközi Sztrájkbizottság Elnökségét. Az Elnökség tagjai Lech Wałęsa (villanyszerelő), Joanna Duda-Gwiazda (Gdański Hajógyár hajómérnöke), Bogdan Lis (Gdański Hajógyár műszerese és a LEMP tagja), Anna Walentynowicz (hegesztő és darukezelő a gdański hajógyárban), Florian Wiśniewski (villanyszerelő az *Elektromontaż*ban), Lech Jendruszewski (a gdyniai *Párizsi Kommün Hajógyárban* szerelő), Stefan Izdebski (gdyniai kikötő dokkmunkása), Henryka Krzywonos (gdański villamosvezető), Tadeusz Stanny (vegyésztechnikus a gdański *Rafinaria*-olajvállalatnál), Stefan Lewandowski (gdański kikötő darukezelője), Lech Sobieszek, Józef Przybylski (lakatosok), Zdzisław Kobyliński (raktáros a tömegközlekedésnél), Andrzej Gwiazda (mérnök az Elmorban), Jerzy Sikorski (hajójavitó), Jerzy Kmiecik (hajótörzs-szerelő) és Andrzej Kołodziej (hegesztő a gdyniai *Párizsi Kommün Hajógyárban*) lettek.²⁸²

Ezzel egy időben 64 KOR-hoz kötődő értelmiségi felhívást fogalmazott meg, melyben követelték az MKS elismerését és a tárgyalások azonnal megkezdését a munkásokkal.²⁸³ Szükségesnek nevezték a kompromittálódott üzemi tanácsok feloszlását és az újonnan létrejött szabad szakszervezetek elismerését, hogy ezzel véget vessenek a sztrájkoknak. Figyelmeztettek arra, hogy a fizetések emelése szükségképpen áremeléshez fog vezetni, ami áruhiányt eredményez, ezért ki kell dolgozni egy átfogó gazdasági reformot. Véleményük szerint az eddigi politikai gyakorlat vereséget szenvedett, a magángazdáknak biztosítani kell minden lehetőséget a termeléshez, és abba kell hagyni a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok privilegizálását. Felszólították az államhatalmat, hogy vessen véget a sztrájkoló munkások és a családjaik megfigyelésének és a biztonsági szolgálat zsarolásainak, provokációinak. Néhány napon belül kétszázan írták alá a felhívást, majd Poznańból még ötvenöten csatlakoztak hozzá.

A felhívás megfogalmazói közül kerültek ki azok az értelmiségiek, akik az MKS Elnöksége mellett *tanácsadóként tevékenykedtek* kormány-bizottsággal folytatott tárgyalások alatt. Vezetőjük Tadeusz Mazowiecki a katolikus értelmiség egyik kiemelkedő alakja lett. A *„Tanácsadó Bizottságban”* részt vett még Bohdan Cywiński (történész-

---

²⁸² SKÓRZYŃSKI–PERNAL, i. m. 2005. 20. Gwiazda az értelmiségi szárny vezető alakja volt a sztrájkbizottságban. Személyes tapasztalatai voltak a szovjet valóságról: az 1935-ben született Gwiazdát a második világháború alatt családjával együtt deportálták a Szovjetunióba. 1940 és 1946 között Kazahsztánban egy kolhozban dolgoztak. Később részt vett az 1968-as tüntetéseken és az 1970-es sztrájkokban is.

²⁸³ *Apel, 18 sierpnia 1980 r.* In: LIPSKI, i. m. 2006. 607–610.

filozófus, a katolikus értelmiség alakja) Bronisław Geremek (történész, 1950–1968 között a párt tagja volt), Tadeusz Kowalik (közgazdász professzor, 1948–1968 között a párt tagja volt), Waldemar Kuczyński (közgazdász, 1958–1966 között a párt tagja volt), Jadwiga Staniszkis (szociológus doktor) és Andrzej Wielowieyski (jogász, a katolikus értelmiség alakja).²⁸⁴

Ezzel intézményesült a munkások–értelmiség szövetség, mely a párt számára a lehető legrosszabbat jelentette: elveszítette a legfőbb bázisát a munkásosztályt. Ettől kezdve az egyik legfontosabb feladat lett: éket verni az értelmiség és a munkások közé. Ezt szolgálta a párt *„kettős hullám-elmélete”*, miszerint a „szocialistaellenes értelmiség” felhasználja a gazdasági nehézségeket arra, hogy a munkásosztályt a párttal szembeállítsa. Vagyis azt jelentette, hogy a munkások által gerjesztett hullámot meglovagolták a szocialistaellenes aktivisták.

18-án este Edward Gierek a LEMP első titkára beszédet mondott a televízióban, ahol elutasított minden politikai követelést beleértve a szabad szakszervezetek alapítását is. Mindez a Politikai Bizottság tanácsstalansága következtében történt. Az események gyorsabban haladtak, mint amit a pártvezetés még kontrollálni tudott volna. Éppen ezért nem tehettek mást, minthogy teljesítik azt a követelést, hogy tárgyalódelegációt küldjenek Gdańskba és Szczecińbe. A Tadeusz Pyka miniszterelnök-helyettes által vezetett bizottság még megpróbálkozott a régen bevált *„oszd meg és uralkodj”* taktikával, ám nem sikerült elérnie, hogy az egyes üzemek sztrájkbizottságaival külön-külön tárgyaljon. A kormány rákényszerült, hogy elismerje az MKS-t, mint tárgyalópartnert. Pykát Mieczysław Jagielski, egy másik miniszterelnök-helyettes váltotta a gdański tárgyalóbizottság élén, Szczecińbe pedig Kazimierz Barcikowski vezetésével érkezett meg a kormánydelegáció. Az MKS által kiadott közlemény egyértelmű volt: „Csak a tisztességes és demokratikusan lefolytatott párbeszéd zárhatja le a sztrájkot. Csak a dolgozó tömegek akaratának, a tömegek által megfogalmazott követelések teljesítésén keresztül lehet normális élet az országunkban. A sztrájkoló kollektívák nem verik szét a lengyel nemzet egységét és nem a lengyel állam kárára tevékenykednek. Ha a hatalom meg akar erről győződni, akkor jöjjön a sztrájkoló üzemekbe, ismerje meg az MKS határozatait, melyek reprezentálják. [...] A gdański hajógyár kollektívája, mely egyben az MKS központja is, garantálja a kormánydelegáció teljes biztonságát a saját területén a tárgyalások alatt.”²⁸⁵

---

²⁸⁴ LIPSKI, i. m. 2006. 531.

²⁸⁵ SKÓRZYŃSKI–PERNAL, i. m. 2005. 25–26.

Jagielski és Barcikowski bizottságai megkezdték tehát a tárgyalásokat az Üzemközi Sztrájkbizottságokkal, ezzel elismerték, hogy a munkások érdekeit és jogait egy párttól független szervezet képviseli velük szemben. Tárgyalóasztalhoz ültek 1948 után először egy olyan szervezet képviselőivel, melynek vezetői és tanácsadó között számos ismert ellenzéki aktivista, illetve a katolikus egyházhoz szorosan kötődő értelmiségi volt. Mindeközben az egész ország területére kiterjedt a „szolidaritás sztrájk”. A sziléziai bányavidék, a wrocławai és a bydgoszcei tömegközlekedési vállalat, a lódzi textilipar, Nowa Huta, Krosno, Wałbrzych és Poznań is sztrájkba lépett.

Augusztus 24-én a LEMP KB IV. plénumán leváltották Babiuch miniszterelnököt, helyére Józef Pińkowski került. Gierek pozícióját megőrizte ugyan, de program és támogatás hiányában az erő alkalmazása maradt az egyedüli lehetőség a kezében. Gierek azonban nem merte vállalni ezt a kockázatot, egyrészt ő volt az, aki a tíz évvel korábbi vérengzés után megfogadta, hogy ez soha többet nem ismétlődhet meg a lengyel történelemben, másrészt *Stanisław Kania*, a KB Adminisztratív Osztályának vezetője, aki ebben a pozíciójában biztonsági szolgálatokat is ellenőrizte, illetve *Wojciech Jaruzelski* honvédelmi miniszter nem állt Gierek mögé.

A Politikai Bizottság tagjai szinte egységesen elleneztek a 21 pontról való tárgyalások megkezdését is. Végül a Gdańsk–Varsó és a Szczecin–Varsó között ingázó Jagielski és Barcikowski győzte meg a PB tagjait, hogy nincs más út, mint a megegyezés.

Augusztus 26-án a LEMP PB egész nap ülésezett. Délelőtt a szokásoknak megfelelően Kania ismertette az országban kialakult helyzetet. Álláspontja szerint „függetlenül a kockázattól fenn kell tartani az addigi álláspontot a szakszervezetek ügyében”, vagyis azt, hogy készek a „széleskörű és mély megújítására, ugyanakkor „kifejezetten nemet” mondott a „szocialista rendszer ellen támadó követelésekre” utalva a szabad szakszervezetek alapítására.²⁸⁶ Ebben többé-kevésbé minden PB tag egyetértett, de ugyanakkor többen érzékeltették, hogy ez már nem kérdés, hiszen a valóságban már létrejöttek és léteznek az új, független szakszervezet alapjai.

Az ülés este folytatódott. Ekkor már jelen volt a két tárgyaló-delegáció vezetője is. Barcikowski drámai hangon számolt be a tapasztalatairól: „Szczecinben gyakorlatilag általános sztrájk van. [...] Óriási a szolidaritás a sztrájkolókkal és a társadalom általános szimpátiája, a közlekedési nehézségek ellenére. Az MKS abszolút ura a helyzetnek, a bizottságon kívül bármilyen próbálkozás a tárgyalásokra lehetetlen, egyidejűleg

---

²⁸⁶ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 61.

megfékezik az erőszakos igényeket, rugalmasan tevékenykednek, nagy kultúrával (nincs részegeskedés, huliganizmus, gondoskodnak az üzemi vagyonról, nem szervezik rosszabbul a találkozókat velünk, mint a Kormány Védő Iroda dolgozói). Figyelnek, hogy egyetlen üzem se törje meg a szolidaritást.” A tárgyalásokon kb. 300 ember vesz részt. „A terem ki van hangosítva, gyakorlatilag az egész város hallgathatja a tárgyalást. Nincs agresszív magatartás. A tárgyalások tulajdonképpen vég nélküli polémiákból és a soros követelések előterjesztéséből állnak, [...] A legnagyobb probléma, kulcskérdés – a szabad, önkormányzó szakszervezetek. Ennek háttérében óriási harag van, talán ebből nem is fognak engedni. [...] Gyakorlatilag már elindult a szakszervezetekből kilépő mozgalom és az önkormányzó szakszervezetek összehívása, 50 zloty belépési díj és a sztrájkalapba gyűjtés, a befizetések egész Lengyelország üzeimeiből jönnek (1 millió zlotyt gyűjtöttek össze). Elfogadtuk azt az elvet, hogy ezekben az üzemekben, ahol az új szervezetek létrejönnek, a párttagok beléphetnek, mert ha nem, akkor egyáltalán nem leszünk jelen a szervezetekben. [...] Ha a párt mobilizálná, akkor nem lenne ez ilyen fenyegető.”²⁸⁷

Jagielski talán még borúlátóbban számolt be a Gdańskban kialakult helyzetről: „Gdańskban általános sztrájk van, a társadalom totális támogatása mellett. Ha valami működik, akkor csak az MKS egyetértésével. Irányításuk alatt van az egész Tengerpart, több mint 700 üzem, kb. 180 ezer ember. Itt van a központ, amely megpróbálja a politikai harcot. Ez az erő nagyon jól szervezett. Nem mutat fáradtságot – népszerű jelszó „nekünk még jó sztrájkolni”. A kapun kívül veszélyes, agresszív tömeg, magában a hajógyárban, átmeneti sátrakban táborozik kb. 6 ezer ember. [...] Tömören és összefoglalva törekedtem előadni, milyen a mi viszonyunk a 21 ponthoz, mi az, amit már elintéztünk. Azt felelték nekem: minket nem érdekel sem a plénum, sem az ott végrehajtott személyi változások, bennünket az érdekel, hogy mit tud Ön mondani a szabad szakszervezetekkel kapcsolatban. [...] A dolog lényege a tárgyalásokon részükről az alapkérdésre irányul – *beleegyezzünk-e a szabad, önkormányzó szakszervezetekbe? Ma még kérdezik, holnap már nem.* Az idő a mi kárunkra dolgozik. A jog területén kifogástalanul tevékenykednek, a genfi konvencióra hivatkoznak, melyet aláírtunk. [...] Mélyen meg vagyok győződve arról, hogy ha nem egyezünk be az új szakszervezetbe, akkor Gdańsk nem fog mozdulni.”²⁸⁸

Végül Kania összegezte a lehetőségeket. Figyelmeztetett arra, hogy ez a szervezet sokkal fontosabb lesz, mint a Szejm és nemzeti tanácsok együttvéve, ez a munkásosztály szervezete lesz, így „*elveszíthetjük a hatalom gyakorlását, meg lesz kötve a kezünk.*”

²⁸⁷ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 69–70.

²⁸⁸ *uo.* 70–72.

Ebből az következik, hogy a válasz „nem”, „de egy ilyen döntés szintén messze menő következményekkel jár, mert erőnk nincs.”²⁸⁹

A drámai beszámolók után Jagielski és Barcikowski visszatértek a tárgyalóasztalhoz. A PB nem adott felhatalmazást és konkrét útmutatást számukra, de az általános országos sztrájk fenyegetettsége alatt mégis megegyeztek a sztrájkbizottságokkal. Augusztus 30-án Gdańskban és Szczecińben is elfogadta a kormány-delegáció a szabad szakszervezetek alapításának jogát az Alkotmány alapján. Jagielski Varsóba utazott, hogy elfogadtassa a Politikai Bizottsággal a tervezetet, közben Barcikowski önhatalmúlag aláírta a *Szczecińi Megállapodást*. Másnap Gdańskban is sor került a megállapodás aláírására. Három nappal később, szeptember 3-án Jastrzębieben, a *Manifest Lipcowy* bányában is megerősítésre került a *Gdański Megállapodás*, majd 11-én *Huta Katowice*ben szintén. Szeptember 13-án az Államtanács elfogadta az új szakszervezet ideiglenes regisztrációjáról szóló határozatot. Az *Üzemközi Sztrájkbizottságok* egymás után átalakultak *Üzemközi Alapító Bizottsággá* (MKZ), a szervezet ezzel megtartotta a horizontális struktúráját. Szeptember 17-én az összes addig megalakult Alapító Bizottság ülésén döntöttek arról, hogy egyetlen szakszervezetbe tömörülnek, majd Mazowiecki javaslatára felvették a *Solidaritás Független Önkormányzó Szakszervezet (Solidarność NSZZ)* nevet. Majd szeptember 22-én elfogadták a Solidaritás szervezeti szabályzatát és két nappal később benyújtották a Varsói Vajdasági Bíróságra a regisztrációhoz szükséges dokumentumokat.²⁹⁰

Az augusztusi megállapodások mérőöldkönek számítottak. A kelet-európai szocialista országokban példanélküli módon, kommunista párt először ismert el hivatalos dokumentumban egy tőle független szervezetet, mint a munkásosztály hiteles képviselőjét. Ráadásul annak tudatában, hogy ez a független szervezet a társadalom többségének a támogatását tudhatja maga mögött, vezetői között pedig számos „szocialistaellenesnek” minősített személy is tevékenykedett. A 21 pontos követeléslistáról való tárgyalássorozat azonban valójában egy kompromisszum volt: a legfontosabb kérdésben ugyan nyertek a munkások, de összességében felemás volt a siker.

Mind a Szczecińi,²⁹¹ mind a Gdański Megállapodás²⁹² tartalmazta az önkormányzó, a párttól és a munkaadóktól független szakszervezetek létrehozásának lehetőségét az ILO 87. egyezményének 3. cikkelye szerint. Meghatározták azt is, hogy a létrejövő

---

²⁸⁹ uo. 73.

²⁹⁰ SKÓRZYŃSKI-PERNAL, i. m. 2005. 38–44.

²⁹¹ *Protokół ustaleń w sprawie wniosków i postulatów MKS z Komisją Rządową w Szczecinie*. In: SKÓRZYŃSKI-PERNAL, i. m. 2005. 279–282.

²⁹² *Protokół porozumienia zawartego przez Komisję Rządową i MKS w dniu 31 sierpnia 1980 roku w Stoczni Gdańskiej*. In: SKÓRZYŃSKI-PERNAL, i. m. 2005. 269–278.

szakszervezetnek „szocialista jellegűnek” kell lennie, és a Lengyel Népköztársaság Alkotmányával összhangban kell működnie. A megállapodások elismerték, hogy „a dolgozó osztály autentikus képviselője” lesz az új szakszervezet, ugyanakkor a rögzítették azt is, hogy az új szervezetek „nem szándékoznak egy politikai párt szerepét betölteni.” *El kellett ismerniük a termelő eszközök társadalmi tulajdonának elvét és a „LEMP vezető szerepét az államban,” valamint azt, hogy nem kérdőjelezi meg az ország nemzetközi szövetségi rendszerét.* Ez kulcsfontosságú volt a hatalom és a Varsói Szerződés számára. Ellenben a kormány bizottság garanciát vállalt arra, hogy „tisztelőben tartja az új szakszervezetek önkormányzatát és függetlenségét,” illetve „biztosítja az alapfunkciók teljesítésének lehetőségét a munkások érdekvédelmének, a dolgozók anyagi, szociális és kulturális szükségleteinek megvalósításának területén.” Ezzel együtt a kormány azt is garantálta, hogy az új szakszervezeteket nem érheti semmilyen diszkrimináció és megteremt a jogi feltételeit annak, hogy ne kelljen a Szakszervezetek Központi Tanácsába (CRZZ) belépniük, melyet az 1949-es szakszervezeti törvény előírt. Sőt arra is ígéretet tettek, hogy az új szakszervezeti törvény kidolgozásába bevonják őket, illetve a sztrájkhoz való jog be fog kerülni az új szakszervezeti törvénybe. Maguk a megállapodások azonban nem biztosították egyértelműen ezt a jogot. A *Szczecińi Megállapodásban egyáltalán nem szerepel a sztrájkhoz való jog, Gdańskban pedig csupán arra tettek ígéretet, hogy a törvény elfogadásáig „a kormány garantálja a sztrájkolók és az őket segítőknek a személyes biztonságot és az addigi munkafeltételek fenntartását”,* ez azonban nem a sztrájkjog elfogadását jelentette, bár implicite benne volt, hanem azt, hogy nem alkalmaznak velük szemben büntető passzusokat. Végül a Varsói Vajdasági Bíróság által *elfogadott szervezeti szabályzatba bekerült a sztrájkhoz való jog,* mint a szakszervezet végső eszköze.

A Gdański Megállapodás azt is előírta, hogy az új szakszervezeteknek joga lesz véleményezni az életfeltételeket döntően befolyásoló döntéseket, mint például a nemzeti jövedelem elosztását, a fizetésekkel kapcsolatos döntéseket vagy a többéves gazdasági terveket. E „garanciát” azonban gyengítette a Megállapodás harmadik pontjában rögzített korlátozás, mely a szabad információhoz jutás jogáról rendelkezett. A passzus meghatározta, hogy cenzúra feladata az állam érdekeinek, így a „gazdasági- és államtitkok” védelme is. A sajtóról szóló bekezdés „társadalmi ellenőrzést” írt elő a kommunikációs eszközök felett, melynek biztosítania kellett a különböző gondolatok megjelenését, ugyanakkor meg kellett akadályoznia a „káros tartalmak terjedését.” *A cenzúra vonatkozásában tehát nem történt előrelépés, ami kiemelt fontosságú volt a párt és*

a szovjet vezetés számára is. Így akadályos lett annak, hogy az új szakszervezet reálisan tudjon bármilyen döntést is „véleményezni”.

Nem sok konkrétum került bele a megállapodásokba a gazdasági és a szociálpolitikai követelésekkel kapcsolatban sem. Egyértelműen kimaradt a 2000 zlotys fizetésemelésre vonatkozó igény realizálására való ígéret, illetve gazdasági és népességpolitikai okokkal magyarázva elutasították a nyugdíjkorhatár csökkentésére vonatkozó kérést is.

Az olyan konkrétumokat nem tartalmazó követelésekre, hogy a fizetések párhuzamosan emelkedjenek az árakkal, hogy a lakáshoz jutásra kevesebb idő kelljen várni, illetve legyen elég hely a bölcsődékben, óvodákban, hasonlóan homályos ígéretek születtek. A standard-garancia a követelések nagy részénél abból állt, hogy ígéretet tett a kormány arra, hogy december 31-ig előáll az ügyet érintő valamilyen programmal. Ilyen, konkrétumokat nem tartalmazó garanciát írtak elő a szabad szombatokkal kapcsolatban is.

Összegezve elmondható, hogy a kompromisszum a kialakult helyzetben a hatalomnak volt előnyösebb, hiszen a gazdasági krízisben meggyengülő vezetés, reális program és tömegtámogatás nélkül kiharcolta a maximumot a lakosság abszolút többségét maga mögött tudó sztrájkbizottságokkal szemben.

Ennek ellenére a sztrájkbizottság elnöke Lech Wałęsa úgy értékelte, hogy „megszereztünk mindent, amit a jelenlegi helyzetben meg tudtunk szerezni.” Volt azonban olyan elnökségi tag, aki nem így gondolta. Andrzej Gwiazda ilyen megfontolásból nem is írta alá a megállapodást. A megállapodások kompromisszumos, vagy inkább ellentmondásos jellegének következtében Lengyelország „működőképessége” megbénult a következő tizenhat hónapban. Ez abból adódott, hogy engedélyezték ugyan egy független érdekvédelmi szervezet létrehozását, amelynek megfogalmazott céljai magában foglalták „a dolgozók jogainak, méltóságának és érdekeinek védelmét”, mint a szervezet „tagjainak és azok családtagjainak anyagi, kulturális és szociális érdekeinek védelmét”, a „munkásjogok biztosítását a szakmai munka, a bérezés, a társadalmi- és létfeltételek, vagyis a biztonság és a munka higiéniai végrehajtásának körében”, „a családi élet védelmét és a család erősítését”, „a demokratizmus szélesítését és a munkatársi szolidaritás erősítését”, „a szakmai kvalifikáció emelésének feltételeinek biztosítását”, „a társadalom- és gazdaságpolitika alakítására való befolyást” és „a Haza javára való tevékenység formáinak aktív alakítását”,²⁹³ de nem teremtették meg a feltételeit, illetve a rendszer

---

²⁹³ A célokat tartalmazta a Szolidaritás szervezeti szabályzata, lásd: *STATUT NSZZ „Solidarność” wersja z 22 września 1980 r.* In: *Statuty i projekty statutów NSZZ „Solidarność” 1980–1981.* Oprac.: OWSIŃSKI, J. M., In: <http://archsol.pl/pliki/01.doc> (2008-07-14)

maga, intézményi szempontból nem volt alkalmas arra, hogy a Szolidaritás gyakorolja e jogait. A megállapodások ugyanis nem nyújtottak törvényi garanciát minderre, gyakorlatilag az augusztus végére kialakult patthelyzetet szentesítették. A Szolidaritás egyetlen és hatásosnak bizonyuló eszköze a féllegális sztrájk maradt. A kormány és a párt tehát beleegyezett abba, hogy legalizálja az ellenzékét, de nem biztosítja a nyilvánosságot a számára a szabad sajtón keresztül a cenzúra eltörlésével. Nem biztosított számára valódi részvételt a politikában, ahol kifejthette volna álláspontját az ország gazdasági-, társadalmi- vagy politikai kérdéseiben. Nem történt semmilyen gazdasági vagy politikai decentralizáció a döntéshozatalban, ahol a Szolidaritás emberi aktívan részt vehettek volna. A Szolidaritás egy neokorporatív alternatívát kínált fel, de a párt nem tudta elfogadni az állam pluralizálását.²⁹⁴ Így a Szolidaritás ne is maradt meg tisztán szakszervezetként, hiszen állandóan politikai harcra kényszerült a saját léte érdekében: azokért a demokratikus intézményi garanciákért, amelyek nélkül képtelen volt ellátni a szakszervezeti funkcióját.²⁹⁵ Ezzel elindult az a folyamat, amely az ország termelésének megbénulásához, a gazdasági krízis elmélyüléséhez vezetett.

3.3. Politika vagy erőszak?

A LEMP Politikai Bizottsága üléseinek jegyzőkönyveiből egyértelműen kiderül, hogy augusztus 29-ig számolt a párt legfelsőbb vezetése az erő alkalmazásának eszközével a sztrájkhullám megfékezése érdekében. Végül elvetették ezt a forgatókönyvet, elsősorban azért, mert túl sok időt veszítettek a kifejlődő mozgalommal szemben. A sztrájkhullám olyan mérteket öltött addigra, hogy nem lett volna értelme egy-egy gyárat erővel pacifikálni, hiszen nem érte volna el a kívánt eredményt. A tiltakozások néhány napon belül az egész országra kiterjedtek. A szolidaritás-sztrájk jellege miatt csak súlyosbította volna a helyzetet, ha erővel beavatkozik a hatalom egy-egy helyen. A „hadiállapot”, vagy ahogy eleinte felvetették, a „rendkívüli állapot” bevezetésére pedig, ahogy Jaruzelski tájékoztatta a legfelsőbb grémium tagjait, nem voltak adottak a feltételek. Olyan döntést kell hozni, melyet végre is lehet hajtani – mondta Jaruzelski. A hadiállapot kihirdetése az ország egy részében vagy az egész területére hosszadalmas operatív előkészületeket igényeltek, nem beszélve a jogi háttéréről. Ebben az időszakban ezek nem álltak rendelkezésre.

---

²⁹⁴ OST, David: *Solidarity and the politics of the anti-politics: opposition and reform in Poland since 1968*. Philadelphia., Temple University Press, 1990. 114-126.

²⁹⁵ TOURAINE–STRZELECKI–WIEVIORKA–DUBET, i. m. 19.

3.3.1. Az első lépések a hadiállapot felé 1980 augusztusában

A gdański eseményekre azonnal reagált a hatalom. Gierek távollétében a hadsereg vezérkarában már augusztus 14-én létrehoztak egy Operatív Csoportot, melynek a sztrájkok „felügyeletével” kellett foglalkoznia szorosan együttműködve a Belügyminisztériummal. A csoport tisztjei egész napos ügyeletet teljesítettek, jelentéseket készítettek az aktuális helyzetről. A dokumentumok alapján megállapítható, hogy augusztus 14. és 31. között nem tervezték a hadsereg aktív részvételét a sztrájkhullám letörésében, hanem elsősorban logisztikai és technikai feladatokat láttak el. Közlekedési eszközöket biztosítottak és szállást készítettek elő a rendőrség alakulatainak. Lehallgatásokat végeztek, sőt a párt számára szórólapokat nyomtattak. Eközben néhány átcsoportosítás történt, elsősorban a tengerparti sztrájkoló városok és a szovjet–lengyel határ irányában. A hadsereg feladata tehát elsősorban a belügynek, vagyis a biztonsági szolgálatnak és a rendőrségnek való segítségben merült ki.²⁹⁶

Ugyanakkor a Védelmi Bizottság (Komitet Obrony Kraju) még augusztusban parancsot adott *Florian Siwicki* vezérkari főnök és honvédelmi miniszter-helyettesnek, hogy kezdje meg a hadiállapot bevezetésének munkálatait „az állam külső fenyegetettségének esetére.”²⁹⁷ A hadsereg első embere *Wojciech Jaruzelski* honvédelmi miniszter volt tehát a hatalomban az egyik, aki rendelkezett a legfontosabb információkkal arról, ami az országban történt.

A hadsereghez hasonlóan a belügyben is határozott lépésekre szánták el magukat. Augusztus 16-án a miniszteri rendelettel létrehoztak egy operatív törzset (Sztab Operacyjny), illetve vajdasági szinten a neki alárendelt törzseket a *Lato '80* (Nyár '80) elnevezésű akció irányítására. A stáb főnöke *Bogusław Stachura* tábornok, helyettese pedig *Józef Bejma*, a Biztonsági Szolgálatok III/A, a politikai ellenzékkel foglalkozó részlegének főnöke lett. A csoport augusztus 18-tól kezdve naponta, a PB ülések előtt tanácskozott. Alapvető feladata a Hármisváros (Gdańsk, Sopot, Gdynia) sztrájkoló üzemeinek a pacifikálása volt. A ZOMO (a Rendőrség Gépesített Tartalékegységei) egységeit Gdańsk közelébe helyezték 5000 fővel.²⁹⁸ Azonnal behívták a nem főállású tartalékosokat (ROMO), a hadseregtől páncélosokat kaptak, ami egyértelműen jelezte a

²⁹⁶ PACZKOWSKI, Andrzej: *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980–styczeń 1982*. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2002. 37–39.

²⁹⁷ *Stan wojenny w dokumentach władz PRL...* i. m. 2001. 13.

²⁹⁸ A ZOMO-t (Polgári Rendőrség Gépesített Egységei) 1956 után hozták létre a tüntetések, sztrájkok és egyéb demonstrációk leverésére.

hatalom szándékait a gdański eseményekkel kapcsolatban.²⁹⁹ E szervek a belügy hatáskörébe tartoztak, mégis a létrejött operatív törzsek vezetői többségében a hadsereg tábornokaiból kerültek ki.

Augusztus 26-ára a belügy alakulatai a „teljes készség állapotában” voltak mind az eszközök, mind az erők tekintetében. A hajógyár blokád alá vételére a tervek elkészültek. A város körül csoportosuló erők összesen 12 ezer főből álltak.³⁰⁰ Az előkészületek tovább folytatódtak, 3500 tartalékost mobilizáltak a ROMO-ba,³⁰¹ augusztus 29-én a stáb vezetője Stachura közölte, hogy a szolgálatok készen állnak a gdański „ellenforradalmi központ likvidációjára.”³⁰²

Az erőszakszervek mellett a párt legfelsőbb grémiumában, a Politikai Bizottságban is külön csoportot hoztak létre az események elemzésére és a tevékenységek összehangolására. Az augusztus 16-i PB-ülésem Gierек javaslatára Stanisław Kania vezetésével létrejött koordinációs csoport feladata szintén a sztrájkok likvidálása volt.³⁰³ A KB Adminisztratív Osztályának titkáráként, eleve Kaniához tartozott a szolgálatok politikai felügyelete, de többek között részt vett a csoport munkájában Kowalczyk belügyminiszter, illetve Józef Baryła tábornok a hadsereg Politikai Főcsoportfőnöke is. A döntéshozási mechanizmusban egyértelműen az ő dominanciájuk érvényesült, így a PB határozataiban ez tükröződött.

A belügyi, a katonai és a politikai vonalon létrejött munkacsoportok mindegyike még a híressé vált 21 pontos követeléslista megszületése előtt jött létre. Tehát nem a szabad szakszervezetek alapításához való jog és nem a politikai foglyok szabadon bocsátásának követelése miatt nyúlt a hatalom az erőszakos megoldás lehetőségéhez. Sokkal inkább a korábbi tapasztalatok, a beidegződések miatt. Hogy az augusztusi események politikai megoldással értek véget annak három fő oka volt. Egyrészt a munkások a korábbiakkal ellentétben nem vonultak ki az utcára, nem adva lehetőséget a hatalomnak arra, hogy könnyen felszámolja a tiltakozómozgalmukat. Az okkupációs sztrájk hatásos fegyvernek bizonyult a munkásság kezében. Másrészt a sztrájkhullám napok alatt kiterjedt az egész országra az egymással való szolidaritás miatt, a munkások hiába kaptak egy-egy helyen a fizetésemelésre ígéretet, nem hagyták abba a sztrájkot. Így lehetetlenné tették a hatalom számára, hogy likvidálja a sztrájkoló gyárat, hiszen az területileg nagyon kiterjedt volt.

---

²⁹⁹ PACZKOWSKI, i. m. 2002. 35–36.

³⁰⁰ PACZKOWSKI, i. m. 2002. 39.

³⁰¹ Polgári Rendőrség Tartalékos Egységei.

³⁰² PACZKOWSKI, i. m. 2002. 41.

³⁰³ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 36.

Harmadrészt pedig a hatalmon lévők döntésképtelenségük miatt annyi időt veszítettek, hogy túlnőtt a válság azon a ponton, hogy rendőrségi alakulatok kivezénylésével meg lehetett volna oldani. E tévova viselkedés pedig éppen abból adódott, hogy Gierek az 1970-es véres események rémképétől gyötörve, nem volt képes ilyen döntést hozni. Élénken élt benne az emlék 1971 januárjából, amikor személyesen győzte meg a gdański munkásokat, hogy segítsenek a pártnak megtalálni a válságból kivezető utat. Emiatt, bár a történelmi tapasztalat azt „diktálta” volna, nem tudott az erőszak mellett dönteni. Ebből fakadóan nem maradt más választása a pártnak, mint a munkásokkal tárgyalni, és politikai kompromisszumot kötni.

Gierek a saját sikerpropagandájának a foglya lett. A szolgálatok által készített jelentések az országban kialakult társadalmi feszültségekről olvasatlanul feküdtek az asztalán. Nem volt képes kritikusan viszonyulni a saját politikai kurzusához, nem vette figyelembe a figyelmeztető jeleket.³⁰⁴ Az első titkárnál mind Kania, mind Jaruzelski jobban értette, hogy mi történik valójában az országban. Gierek helyzete folyamatosan gyengült. Az év elején a LEMP VIII. kongresszusán leváltották Jaroszewicz miniszterelnököt, Gierek bizalmasát. Ugyanakkor sikerült a legfőbb ellenfelét, Olszowskit egyelőre távol tartani a Politikai Bizottságtól.³⁰⁵ Az augusztusi válság idején azonban már nem tudta meg akadályozni Olszowski és Grabski PB tagságát.

A július óta Gierekkel már nem számoltak komolyan ellenfelei. A lublini sztrájkok után – mielőtt mindenki elutazott volna a nyári szabadságára – Kania, Jaruzelski és Czesław Kiszczak, a Katonai Belső Szolgálat főnöke megbeszélték, hogy ha időközben romlana a helyzet, akkor azonnal értesítik egymást róla. Kania Bulgáriába, Jaruzelski a Kaukázusba, Kiszczak pedig Csehszlovákiába utazott.³⁰⁶ Kania időközben többször hazalátogatott, majd augusztus közepén értesítette a többieket is. Eközben Gierek a Krímben töltötte a szokásos nyári szabadságát. E hármas a továbbiakban is szorosan együttműködött, gyakorlatilag a kezükben összpontosult minden hatalom Lengyelországban.

---

³⁰⁴ POŻOGA, Władysław–PIECUCH, Henryk: „*Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie.*” *Mówi były szef wywiadu i kontrwywiadu, pierwszy zastępca ministra Spraw Wewnętrznych generał dywizji Władysław Pożoga.* Warszawa, Reporter, 1992. 61.

³⁰⁵ *uo.* 62.

³⁰⁶ *Generał Kiszczak mówi... prawie wszystko...* Szerk.: BEREŚ, Witold–SKOCZYŁAS, Jerzy, Warszawa, BGW, 1991. 105.

3.3.2. A szovjet reakció

Az augusztus 14. és 29. közötti időszakban a visszaemlékezések szerint egyértelműnek tűnik, hogy felmerült a szovjet katonai segítség kérésének lehetősége is. Edward Gierek az augusztus 23-i PB-ülés után magához hívatta Jaruzelskit, Kaniát, Karkoszkát, Grudzieńt és Kowalczykot.³⁰⁷ A beszélgetés tartalmát pontosan nem ismerjük, de feltételezhető, hogy ekkor esett szó a szovjet segítség kéréséről is. A KGB varsói rezidense Vitalij Pavlov, aki ez időben Kaniával és Milewskivel is jó kapcsolatot ápolt, így első kézből értesülhetett a hatalom kulisszái mögötti eseményekről. Miután tudomást szerzett Gierek javaslatáról azonnal informálta a moszkvai Központot (így hívták a KGB-t Moszkvában).³⁰⁸ Pavlov úgy értesült, hogy az első titkár arra kérte a jelenlevőket, hogy vizsgálják meg a lehetőségét egy szovjet katonai segítségnyújtás kérésének a „felkelők lenyugtatására”.³⁰⁹ Állítólag Kania ellenállására nem született döntés e kérdésben. Pavlov azonban ígéretet tett a Központnak, hogy elemzést készít 1980. október végéig, melyben bemutatja egy ilyen akció minden negatívumát a legkülönbözőbb aspektusokból szemlélve.³¹⁰ Pavlov elemzése szerint a katonai megoldás nem oldana meg egyetlen problémát sem Lengyelországban, de elveszítenék az országot, mint szövetségest, nem beszélve a fegyveres ellenállás lehetőségének veszélyeiről. A Központ és személyesen Andropov elfogadta ezt az álláspontot.³¹¹ A KGB javaslata szerint tehát a krízist politikai eszközökkel kell megoldani.

Úgy tűnik, hogy valóban nem érkezett tehát ilyen kérés Varsóból Moszkvába annak ellenére, hogy Gierek majdnem naponta találkozott Borisz Arisztov szovjet nagykövettel.³¹² Gierek azonban nagyon jó tudta, hogy Kanián és Milewskin keresztül néhány óra múlva Andropov asztalán lesz a jelentés arról, hogy a lengyel vezetés fontolgatja a szovjet „segítségnyújtás” kérését. A „válaszból” (illetve a válasz nem létéből) egyértelművé vált, hogy Giereket nem akarja megmenteni a szovjet vezetés, de az is világossá vált, hogy Moszkvában átmenetileg elfogadnák, ha a LEMP politikai kompromisszumot kötne a munkásokkal. A lengyel első titkár ettől kezdve tisztában lehetett azzal, hogy elfogyott a bizalom iránta Moszkvában. A leváltásához vezető út

---

³⁰⁷ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 60.

³⁰⁸ Így hívták a KGB moszkvai központját a Dzerzsinszki téren, ma Lubjanka tér.

³⁰⁹ PAWŁOW (PAVŁOV), i. m. 1994. 71.

³¹⁰ *uo.* 72.

³¹¹ *uo.* 72.

³¹² ROLICKI–GIEREK, i. m. 1990. 211.

visszafordíthatatlanná vált. Az SZKP vezetői is pontosan tudták, hogy Gierek nem rendelkezik semmilyen alternatív programmal a válság megoldására.

A LEMP PB augusztus 26-i ülésén Kania, talán utalva a három nappal korábbi Gierek által felvetett ötletre, határozottan hangsúlyozta, hogy „a konfliktust haladéktalanul meg kell oldani és saját erővel, az ehhez az állásponthoz való viszony, a Lengyelországhoz való viszony mértéke. [...] Erősen izolálni kell Gdańskot és Szczecińt, el kell határozni magunkat a Tengeremlék blokádjára és a nyugati határok lezárására.”³¹³

Ezt az álláspontot erősítette meg a PB augusztus 29-i ülésén Jaruzelski is, amikor a „rendkívüli állapot” bevezetését követelő Kruczeknek azt válaszolta, hogy „az alkotmány nem tartalmaz rendkívüli állapotot. Csak hadiállapot van, de azt nem lehet bevezetni, mert hogyan hajtánánk végre jogilag, amikor az egész ország áll. Ez nem reális. El kell kerülni az olyan intézkedések kiadását, melyeket nem lehet végrehajtani.”³¹⁴ Emellett úgy tűnik, hogy a Kania által felvetett tengeremléki városok blokádja sem tűnt reálisabbnak. Kowalczyk belügyminiszter szerint a tervek készen állnak az Északi Kikötő és a Świnoujście (az Odera tengeri kijáratának) bevételeire a rendőrség által, de „a bevétel után, ami nem megy vérontás nélkül – folytatta Kowalczyk, a munka nem fog elindulni, mert ki indítja el gépeket? A hadsereg vagy a rendőrség nem fogja.”³¹⁵

Brezsnyev már a Krímben figyelmeztette Giereket, hogy komoly veszélyeket rejt magában az ország túlzott nyugati eladósodása és az ellenzéki csoportok egyre szervezettebb tevékenysége.³¹⁶ Gierek ezzel szemben azzal nyugtatta a szovjet vezetőket, hogy közben tartja az eseményeket. Hogy nem így történt az már a Krímben világossá vált. A szovjeteknek is feltűnt, hogy a lengyel vezető állandó kapcsolatban volt az otthoniakkal és egyre idegesebbé vált a viselkedése. Majd a gdański sztrájkok hallatára azonnal félbeszakította a nyaralását és augusztus 14-én hazatért Varsóba.

A Moszkvából érkező első komoly figyelmeztetés a LEMP vezetése számára augusztus 21-én érkezett. Brezsnyev levélben fejezte ki aggodalmait a lengyelországi eseményekkel kapcsolatban. Felhívta Gierek figyelmét arra, hogy ne becslje le az országban tevékenykedő szocialistaellenes erőket.³¹⁷ A levél azonban nem tartalmazott

---

³¹³ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 61.

³¹⁴ uo. 87.

³¹⁵ uo. 88.

³¹⁶ WORONKOW, Władimir Iwanowicz (Voronkov): Moskiewska gra o Polskę. Przesłanki stanu wojennego z perspektywy KC KPZR. In: *Dziś. Przegląd społeczny*. VII. (1996) nr 4.

³¹⁷ PACZKOWSKI, i. m. 2002. 51.

olyan elemet, mely az erővel való megoldást tartotta volna kívánatosnak.³¹⁸ Másnap Zimjanyin egy „testvérpártoknak” tartott tájékoztató keretében röviden kifejtette, hogy „az SZKP-t is nyugtalanítja a Lengyelországban kialakult helyzet. Úgy látják, hogy több kellően át nem gondolt intézkedés után későn ismerték fel (a lengyel vezetők) a munkámegmozdulások lehetséges következményeit, nem mozgósították időben a párttagságot, a dolgozó tömegeket. Jelenleg (a szovjetek) gazdasági támogatást nyújtanak és a lehetőségekhez mérten biztosítják az árumozgást a szovjet kikötőkön keresztül.”³¹⁹ Pár nappal később pedig már konkrét cselekvésre szánta el magát a szovjet vezetés.

1980. augusztus 25-én, az SZKP PB ülésén döntést hoztak arról, hogy a „Lengyel Népköztársaságban kialakult helyzet figyelemmel kísérésére és a Politikai Bizottság rendszeres informálására,” valamint a részükről „lehetséges intézkedések” kidolgozására létrehoznak egy bizottságot.³²⁰ A bizottság vezetését Mihail Szuszlovra, a SZKP szürke eminenciására bízta. Ő rendelkezett e téren a legnagyobb tapasztalattal, hiszen a világháború után 1944–1946-ban az ő vezetésével „szovjetizálták” az erősen katolikus Litvániát,³²¹ majd 1956-ban jelentős szerepe volt a magyarországi forradalom leverésében is. A Brezsnyev-érában a hatalom második emberévé nőtte ki magát, elsősorban az ideológiai kérdések fő szakértőjeként volt ismert.

A vezetője után elnevezett *Szuszlov-bizottságba* beválasztották *Andrej Gromiko* külügyminisztert, *Jurij Andropov* KGB elnököt, *Dmitrij Usztyinov* honvédelmi-minisztert és *Konsztantyin Csernyenko* KB Osztályvezetőt, Brezsnyev legközelebbi bizalmasát. A főtitkárral együtt, ők hatan alkották a Szovjetunió legfelsőbb vezetőségének azt a szűk körét, amely minden fontos kérdésben döntött. A PB határozata értelmében tag lett még Mihail Zimjanyin, aki Szuszlov embereként 1965 óta a Pravda főszerkesztője volt, Ivan Arhipov, a Minisztertanács elnökhelyettese, Leonyid Zamjatin, a KB Nemzetközi Tájékoztatási Osztályának vezetője és Oleg Rahmanyin a KB Osztályvezető helyettese. Érdekes, hogy a lengyel ügyekben jártas Konsztantyin Ruszakov, aki 1957 és 1960 között a varsói követség tanácsosaként dolgozott és 1980-ban pedig a KB Osztályvezetője (Rahmanyin felettese) volt nem került be a Bizottságba. Ugyanígy kimaradt Pjotr

---

³¹⁸ *Wejść nie wejść. Polska 1980–1982: wewnętrzny kryzys, międzynarodowe uwarunkowania*. Konferencja w Jachrance 8–10 listopada 1997. Warszawa, Aneks, 1999. 28.

³¹⁹ *Tájékoztató a lengyelországi események alakulásáról. (80.08.25.)* MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4389. 6. e. 140–145.

³²⁰ RGANI 89. f. 66. p. 1. d. 1. l.

³²¹ MEDVEGYEV, Roj: *Okruszenyije Sztalina. Zsizny zamecsatyelnih ljugyej*. Moszkva, Molodaja Gvardija, 2006. 391–406.

Kostyikov, a KB Szocialista országokkal kapcsolatot tartó osztályának lengyel szektorának vezetője is.

A bizottság ettől kezdve megkezdte működését. Tagjai a Politikai Bizottság ülésein rendszeresen beszámoltak a lengyel eseményekről és jelentősen befolyásolták a döntéseket.

A Szuszlov-bizottság első ismert dokumentuma 1980. augusztus 28-án keletkezett, melynek megállapítása szerint „a Lengyel Népköztársaságban a helyzet továbbra is feszült. A sztrájkmozgalom országos méreteket ölt. Tekintettel a kialakult helyzetre, a Honvédelmi Minisztérium *kéri* a hadseregszervezet átrendezését a Lengyel Népköztársaságnak való katonai segítségnyújtás esetére elsősorban augusztus 29-én 18 órától, [továbbá *kéri*] teljes harci készségbe helyezni három páncélos (Balti Katonai Körzet-1, Belorusz Katonai Körzet-2) és egy gépesített gyalogos hadosztályt (Kárpát-menti Katonai Körzet).”³²² Mindezt kiegészítenék 25 ezer hadköteles behívásával és 6 ezer gépkocsi bevonásával. A dokumentum szerint a lengyel területre való bevonuláshoz minimum 5–7 nap szükséges lenne. Ám a helyzet további romlása esetén elengedhetetlen lenne a hadosztályok létszámának felemelése is. Abban az esetben, ha „a Lengyel Hadsereg az ellenforradalmi erők oldalán lépne fel, [akkor szükséges] a hadseregszervezet átrendezését 5–7 hadosztállyal megnövelni. Erre a célra a Honvédelmi Minisztérium tervezi még maximum 75 ezer hadköteles behívását és 9 ezer gépkocsi bevonását. Ez esetben összesen, a népgazdaságból 100 ezer hadkötelest és 15 ezer gépjárműt kell bevonni.”

Számos tanulmány bizonyítékként kezeli ezt a dokumentumot arra, hogy a szovjet vezetés fontolgatta a katonai beavatkozást még Gdański Megállapodás aláírása előtt. A dokumentumot valóban az öt legbefolyásosabb szovjet vezető, Szuszlov, Gromiko, Usztyinov, Andropov és Csernyenko látta el kézjeggyel, ám ez nem a Politikai Bizottság határozata volt, csupán egy munkaanyag. Brezsnyev aláírása nem szerepel a dokumentumon. Andrzej Paczkowski megállapítása szerint az is valószínűnek tűnik, hogy ez az irat nem is került a Politikai Bizottság elé.³²³ E megállapításon felül, arról sincs információ, hogy végrehajtották volna ezeket a *kéréseket, átszervezéseket*. Másrészt pedig nehéz elképzelni, hogy az augusztusi sztrájkok következtében ilyen drasztikus lépésre szánták volna el magukat a szovjet vezetők, amikor még egyáltalán nem volt

³²² E dokumentum a disszertáció írása idején nem állt a kutatók rendelkezésére egyik oroszországi levéltárban sem. A korábbi években vált ismertté. Először angolul publikálta Mark Kramer professzor, lásd: *Cold War International History Project Bulletin*, Issue 11. winter 1998. 102–109. Az eredeti dokumentum másolata elérhető a Harvard Egyetem internetes oldalán: <http://www.fas.harvard.edu/~hpcws/august28,1980.JPG> (2008. 07. 08.)

³²³ PACZKOWSKI, i. m. 2002. 53. A szerző azt is megjegyzi, hogy a dokumentumban nem szerepel az Északi Hadseregszervezet, mellyel mindenképpen számolni kellett volna, hiszen az éppen Lengyelország területén állomásozott.

világos, hogy milyen eredménye lesz a lengyel kormány és a munkások tárgyalásainak. Harmadrészt pedig nem valószínű, hogy a szovjet vezetés egy néhány nap alatt „megtervezett”, valójában teljesen előkészítetlen katonai akcióba bocsátkozott volna Lengyelországban, főleg nem a korábbi csehszlovákiai és afganisztáni intervenció tapasztalatai alapján.

E dokumentum keletkezésének napján (28-án) Borisz Arisztov varsói szovjet nagykövet a LEMP Politikai Bizottságának ülése előtt személyesen közölte Gierekkel a hivatalos szovjet álláspontot. Ebben újra kifejezték a kialakult helyzettel kapcsolatos aggodalmaikat. Moszkvában úgy tartották, hogy lengyel vezetők ellentámadása kevésbé eredményes. „Nem látni az aktív cselekvését, a sajtó hangvétele önkritikus vagy védekező. A Tengeremléken sok a külföldi újságíró, akik még uszítanak is.” Értetlenségüket fejezték ki a szovjet vezetők, hogy miért nem zárták még le a nyugati határokat. Érdeklődtek, hogy milyen megoldást látnak a lengyel vezetők, milyen tevékenységet fognak folytatni. A szovjet álláspont szerint a jelenlegi lengyel helyzet nagyon emlékeztet 1921-re, amikor a bolsevikok az anarcho-szindikalistákkal harcoltak. Giereknek a PB-ülésen tartott beszámolója szerint Arisztov hangvétele figyelmeztető volt, arra utalt, hogy veszély fenyeget.³²⁴ Ám azt nem fejtette ki, hogy mit takar szerinte ez a „veszély” konkrétan.

A nagykövetnek adott válaszában a lengyel első titkár elmondta, hogy politikai eszközökkel szándékozzák megoldani a kialakult helyzetet, de természetesen az adminisztratív-represszív eszközöket is igénybe veszik. Hangsúlyozta, hogy „ha kivezényelnék a hadsereget az utcára, akkor nem sokat érnénk el, de a vér folyna. Azok a tapasztalataink, 1956-ból és más évekből, amikor az utcára kivezényelt tankok közül sokat felgyújtottak, hogy a katona a tankban csak akkor eredményes, ha lő. Hogy vannak-e lengyelek még ma is, akik lőnének a munkásokra, nem tudom. Gondolkozunk az aktív mobilizálásán, a magyarázáson, lenyugtatáson. A sztrájkhullám különböző erejű az ország egyes régióiban.” Végül Gierek megerősítette, hogy ő maga jelenleg nem látja más eszközök alkalmazásának a lehetőségét, mint amit alkalmaznak.³²⁵

Másnap (29-én) viszont lengyel kérésre, újabb találkozásra került sor Arisztov és a LEMP vezetése (Gierek, Kania, Jaruzelski és Olszowski) között. A lengyelek szükségesnek tartották elmagyarázni a szovjet nagyköveten keresztül az SZKP

---

³²⁴ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 78.

³²⁵ *uo.* 78.

vezetésének, hogy miért szükséges megegyezni a munkásokkal és engedményeket tenni. Moszkvából sem akceptáló, sem elutasító válasz nem érkezett.³²⁶

Szeptember 1-jén jelent meg először a Pravdában az SZKP KB hivatalos álláspontja. Eszerint a „szocialistaellenes elemek” a tenger melléki városok üzemeibe beszivárogtak, a munkásosztály bizalmába férkőztek és a gazdasági nehézségeket a saját „ellenforradalmi céljaikra” használják fel. Követeléseik távol esnek a munkásosztály érdekeitől, ezzel „közvetlen kárt okoznak a létező szocializmusnak lengyel földön”. „Meg akarják szakítani a párt kapcsolatát a munkásosztállyal – a LEMP és a lengyel állam erejének fő forrásával.”³²⁷ A cikk egyértelműen figyelmeztető jellegű volt, a lengyel pártnak és nem a szovjet lakossághoz szólt. Nem említette a megállapodások aláírását, nem szólt a Szolidaritás megalakulásáról. Az államszocialista rendszer hivatalos marxista-leninista ideológiájának megfelelően, ám az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvének betartásával íródott. Nem említette egy szóval sem a lengyel-szovjet „baráti és szövetségi” viszonyt, sem a Varsói Szerződést. Alapjában véve kemény hangnemben, de tartalmilag visszafogottan foglaltak állást.

Ezzel együtt az SZKP vezetőit mind jobban aggasztotta, hogy a lengyel pártvezetésnek nincs semmilyen programja a válságból való kiútra. Ezért a Szuszlov-bizottság elhatározta magát arra, hogy kidolgozza a javaslatait, melyeket el is juttattak a lengyel vezetéshez. 1980. szeptember 3-án fogadta el az SZKP Politikai Bizottsága azokat a téziseket, amelyek tartalmazták a szovjet fél kívánalmait.

Három nappal a megállapodások aláírása után „*A tézisek a lengyel állam vezetőivel való tárgyalásokra*” című dokumentum viszonylag higgadtan foglalta össze a lengyel helyzetet, ám az értékelése és javaslatai nem mindig álltak összhangban a lengyel valósággal.³²⁸ Nem volt kétséges számukra, hogy a „rendezésnek” nagy politikai és gazdasági ára lesz. „Mi, természetesen, értjük, hogy milyen feltételek között kellett meghozni ezt a nehéz döntést. A megegyezés lényegében a szocialistaellenes ellenzék legalizálását jelenti. Létrejön egy szervezet, amely követeli a saját politikai befolyásának kiterjesztését az egész országra. A harc bonyolultsága abban áll, részben abban, hogy az ellenzékiek a dolgozó-, és munkásosztály védelmezőinek álcázzák magukat.” Ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy „a megegyezés nem szünteti meg a krízisjelenségek alapvető okait, sőt, most a lengyel gazdaság és a lengyel társadalom fontos problémáinak megoldása

---

³²⁶ *Wejda nie wejda...* i. m. 1999. 28., 100.

³²⁷ A. Petrov: Proiszki vragov szocializtyicseszkoy Polsi. In: *Pravda*, 1980. szeptember 1. № 245. 1.

³²⁸ RGANI 89. f. 66. p. 2. d. 1–7.1.

nehezebb lett.” A megkötött kompromisszum átmeneti lesz, ha a párt „egészséges erői” nem képesek megerősödni.

A szovjet vezetést ugyanaz foglalkoztatta, ami 1956-ban és 1968-ban is. Az a megfontolás volt érvényben, hogy az ország csak akkor maradhat meg a Varsói Szerződés tagjaként lojális szövetségesként, ha a párt visszaszerzi vezető pozícióját, a tömegtájékoztatási eszközök pártellenőrzése és monopóliuma fennmarad, valamint a hadsereg, illetve a biztonsági szolgálatok egysége és lojalitása teljes marad. E céloknak megfelelően vázolták fel a leendő feladatokat is a lengyel pártvezetőknek. „A LEMP-nek védekezésbe kellett átmennie. Most a feladat abban áll, hogy felkészüljenek az ellentámadásra és visszaszerezzék az elveszített pozíciókat a munkásosztályban és a népben. [...] A pártnak elvi politikai értékelést kell adnia az augusztusi eseményekről,” és mielőbb elő kell állnia a saját programjával, melynek tartalmaznia kell a dolgozók életének javulását is. A párt vezető szerepének visszaállítása érdekében javasolták, hogy a „pártszervezetek harcképességét” azonnal emeljék fel különböző politikai kurzusok segítségével. Meg kell szabadulni a pártnak az „idegen” elemektől. Azonnal össze kell hívni a KB plénumát, ahol egy pozitív programmal kell előállni annak érdekében, hogy gyengítsék a sztrájkbizottságok követeléseit. A helyzet javítása érdekében számolni kell a kongresszus összehívásának lehetőségével és a párt vezető szerveiben való személycserékkel. „Át kell tekinteni a kérdést, hogy a *Lengyel Hadsereg tapasztalt politikai munkatársait át kell irányítani a pártszervekbe vezetői munkára.*”³²⁹

Meg kell állapítanunk, hogy ez utóbbi felvetésen kívül a többi cél irreális volt a LEMP helyzetében. Szeptember 5-re összehívták ugyan a KB VI. plénumát, ahol Gierek leváltására is sor került, de ilyen rövid idő alatt, a gazdasági krízis közepette elképzelhetetlen lett volna, hogy valóságos „pozitív programmal” előálljon a párt vezetése.

Ugyanígy távol állt a lengyel valóságtól a régi szakszervezetek megújítására való szándék. A dokumentum szerint el kellene érniük a lengyel vezetőknek, hogy a Szakszervezetek Központi Tanácsa (CRZZ) „közeledjen maximálisan a munkásokhoz, és szerezzé meg a teljes bizalmukat.”³³⁰ Ha ez lehetséges lett volna, akkor minden bizonnyal nem is jött volna létre a Szolidaritás. A szovjet javaslat arra irányult, hogy a CRZZ „lépjön fel egy nagy társadalmi jellegű kezdeményezéssel, amely felemelheti a szakszervezetek

---

³²⁹ RGANI 89. f. 66. p. 2. d. 4. l.

³³⁰ RGANI 89. f. 66. p. 2. d. 5. l.

tekintélyét.”³³¹ Emellett korlátozni kellene az „önkormányzó” szakszervezetek hatását a tömegekre.

A szeptember 5-én a LEMP VI. KB plénúmán leváltották Edward Gierek első titkárát, helyét Stanisław Kania vette át, s beválasztottak a Politikai Bizottságba két keményvonalas ún. „betonhoz” tartozó politikust Tadeusz Grabskit és Stefan Olszowskit. A plénum után Brezsnyev telefonon gratulált Kaniának és erkölcsi, politikai és gazdasági támogatásáról biztosította az új vezetést. Erősen feltételezhető, hogy az idézett „téziseknek” megfelelően értékelte Brezsnyev a lengyelországi helyzetet. Amit viszont biztosan tudunk, kifejezte reményét, hogy az új lengyel vezetés megbirkózik az előtte álló feladatokkal.³³²

Kaniát Moszkvában átmeneti megoldásnak tartották, és azt nem is titkolták, hogy az első számú jelöltjük a legfelsőbb posztra Jaruzelski volt.³³³ Jaruzelski azonban egyelőre nem akart a párt első embere lenni, a plénumon Kaniát támogatta. Így a szovjetek elfogadták, hogy az energikusabb Kania lett az első titkár, de Jaruzelskivel szoros együttműködésben. Kania pedig hallgatott a honvédelmi miniszter tanácsaira.³³⁴ Nincs azonban arra dokumentum, hogy Kania a plénum előtt találkozott volna Andropovval, hogy az jóváhagyja Gierek leváltását.³³⁵ Valójában erre nem is volt szükség, hiszen Moszkvának nem volt ellenére a váltás, sőt egyértelműnek tűnt, hogy ebből a nehéz helyzetből Gierek nem képest kivezetni az országot.

Szeptember 10-én Jagielski, 15-én pedig Andrzej Werblan találkozott Moszkvában Brezsnyevvel és Szuszlovval. A szovjet vezetők személyesen is kifejezték az aggodalmaikat az új, párttól független szakszervezettel kapcsolatban. Ugyanakkor azt is elmondták, hogy reményeik szerint politikai eszközökkel sikerül az új szervezetet legyengíteni. Ez az álláspont két nappal később kényszerű változáson ment keresztül. *17-én az Üzemközi Sztrájkbizottságokból megalakult az egész országra kiterjedő Szolidaritás szakszervezet.* Ettől a pillanattól kezdve, a Kreml a hadiállapot bevezetése mellett érvelt.³³⁶ A szeptember 3-i „tézisekről” kiderült, hogy azok nem alkalmazhatóak.

A szovjet vezetés tehát kényszerűen elfogadta aényt, hogy Lengyelországban létrejött a párttól független szakszervezet. Ha a Kremlben 36 éve „elnézték” Lengyelországnak a magántulajdonra épülő mezőgazdaságot, nem követelték a katolikus

³³¹ RGANI 89. f. 66. p. 2. d. 6. l.

³³² *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 95.

³³³ POZOGA-PIECUCH, i. m. 1992. 63.

³³⁴ PAWŁOW (PAVLOV), i. m. 1994. 91.

³³⁵ Erről Gierek beszélt interjúkötetében, nem találtam azonban megbízható forrást arra vonatkozólag, hogy valóban így lett volna. Lásd.: ROLICKI-GIEREK, i. m. 1990. 222.

³³⁶ WORONKOW (VORONKOV), i. m. 1996. 80–81.

egyház szétzúzását, akkor éppen a munkás-önigazgatás legautentikusabb megnyilvánulása, a szakszervezetek váltották volna ki a szovjet vezetők nyílt haragját? Nyíltan nem lehetett egy munkások által létrehozott szakszervezetet bírálni. Ezért a nyílt tiltakozás nagyon vérszegény volt. A szovjet nagyköveten, Borisz Arisztovon keresztül továbbított titkos üzenet, mely ugyan ellenforradalminak nevezte a Szolidaritást, nem tartalmazott komoly fenyegetést. A szovjet vezetést inkább az nyugtalanította, tegyük hozzá jogosan, hogy ez a munkás-önigazgató modell nem fentről a párt berkeiből, hanem alulról, a társadalomból nőtt ki. Így a párt elveszítette az ellenőrzést a társadalom felett. Ez a tény súlyos problémát okozott mind a LEMP, mind az SZKP vezetésének. A társadalom irányából ugyanis a szocialista rendszerek történetében még soha nem érkezett ilyen jelentős „reformkezdeményezés”. Hogy ez milyen formában történt, azt a rendszer jellege határozta meg. A kompromisszumképtelen, merev struktúrák nem tették lehetővé, hogy ezt az alulról jövő erőt a párt integrálja a rendszerbe.

Hivatalosan természetesen máshá helyezték a hangsúlyt. A Pravda szeptember elseji cikke után újra értékelték a helyzetet. 27-én ismét Petrov álnéven közölték a KB állásfoglalását.³³⁷ A cikkben megállapították: nem hogy abbamaradtak, hanem még növekedtek is a szocialistaellenes tevékenységek Lengyelországban. Ennek okát elsősorban a nyugati titkosszolgálatok akcióiban láttatták: „a szocializmus ellenségei, mint ismert nem szórják a pénzt a levegőbe, bőkezűen finanszírozzák a lengyel állammal és a LEMP-pel ellenséges tevékenységet. E szerint az olyan jelszavak, mint a „szuverenitás”, a „munkások jogai”, „Lengyelország külön útja”, a „szocializmus modelljei” csak azt a célt szolgálják, hogy a kompromittálják azokat az elveket, amelyeken Lengyelország a második világháború után fejlődött. A Pravda szerint „az egyik oldalon – Lengyelország szocialista patriótái és barátai, a másik oldalon – rejtett és nyílt ellenségei” állnak. De kifejezte reményét, hogy a lengyel dolgozók és a munkásosztály tudja: *„a népi Lengyelország függetlenségének és szuverenitásának garanciája a többi szocialista országgal kötött baráti egységben, a sokoldalú és a kölcsönös előnyökön nyugvó együttműködés fejlesztésében van.”*

A Pravda cikkével szinte minden jelentős nyugati napilap foglalkozott. A szovjet vezetés jelezte: Lengyelország a szocialista blokk része és erőteljesen tiltakozott a nyugati államok beavatkozása ellen. Az ellenséges cselekedetek folytatódása esetére azonban nem helyezett kilátásba semmilyen lépést, a nyílt fenyegetéstől távol tartotta magát.

---

³³⁷ A. Petrov: Vmesatyelsztvo vo vnutrennije gyela PNR prodolzsaetszja. In: *Pravda*, 1980. szeptember 27. № 271. 5.

3.3.3. A konszolidáció időszaka

1980. szeptember közepétől december elejéig terjedő időszak minden szempontból a konszolidáció szakasza volt. A Szolidaritás szakszervezet legalizálása, a szervezet országos hálózatának kiépítése stabilizálta a mozgalom helyzetét az államban. Vele párhuzamosan az új, Kania vezette politikai vezetés is megpróbálta megerősíteni pozíciót. Különböző bizottságokat hoztak létre a megállapodásokban szereplő kérdések megoldására. Emellett a lengyel vezetés felvette a kapcsolatot a Varsói Szerződés tagállamainak vezetőivel, mindenekelőtt a Szovjetunióval, és megpróbálta a bizalmat megszerezni magának a szövetségesek körében. Harmadrészt a Szovjetunió is megbarátkozott a gondolattal, hogy a kialakult helyzet tartós lesz, tehát ki kell alakítani a megfelelő struktúrákat a szituáció kezelésére.

Emil Wojtaszek a LEMP KB titkára és a PB póttagja már szeptemberben körutazást tett a szocialista országokban, de még a francia és az olasz kommunista párthoz is ellátogatott, hogy tolmácsolja a lengyel pártvezetés üzenetét. Wojtaszek Magyarországon meglehetősen őszinte, a hivatalos propagandától eltérő véleményt mondott: „A szakszervezetek kérdésében vissza kellett lépni. A munkások nem láttak más garanciát a hibák újbóli elkövetése ellen, mint saját független szervezetük létrehozását. E nélkül nem voltak hajlandók megállapodni. A szabad szakszervezetek jelszavát a disszidensek adták ki, de azt a munkások elfogadták. *Meg kell mondani őszintén, hogy korábban csak a szakszervezetek karikatúrája létezett Lengyelországban. A munkások régen bírálják ezt a helyzetet. A párt nem hallgatta meg őket, ezért kell most nagy árat fizetni.*” A követelések három irányból tevődtek össze. „Tartalmazták a munkások megalapozott követeléseit, tükrözték az szocialistaellenes elemek törekvéseit és kifejeztek anarchista tendenciákat is.” Megnyugtatónak fontosnak tartotta elmondani, hogy „a hadsereg és a Belügyminisztérium állománya is fegyelmezett, nyugodt. Jól dolgoztak a legnehezebb időszakban is.” A lengyel vendég kitért arra is, hogy „a szovjet elvtársak nagyon nyugtalankodtak. Most megkönnyebbültek, hogy a nagy hullám elvonult. Brezsnyev elvtárs kifejezte az SZKP teljes szolidaritását és ígéretet tett arra, hogy minden fronton segítséget nyújtanak. Gazdasági szállításait fokozzák még olyan területeken is, ahol a Szovjetunió maga is kényszerhiánnyal küzd.” Kádár János válaszában azt kívánta, „hogy elvi és reális megoldást találjanak a jelenlegi problémákra.”³³⁸

³³⁸ Tájékoztató jelentés: Emil Wojtaszek szeptember 12–13-án Budapestre látogatott. MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4390. 6. e. 19–31.

Úgy tűnik, hogy a testvérpártok is elfogadták, hogy a lengyel vezetés képes politikai eszközökkel legyőzni a nehézségeket. Erről tanúskodik az MSZMP Központi Bizottságának október 16-i plénuma. Berecz János, a KB Külügyi Osztályának vezetője szerint bár „a megállapodások nem oldottak meg semmit, két szempontból új helyzetet teremtettek. Az egyik, hogy a konfrontációt szabályozott keretek közé helyezte, de nem oldotta meg a válságot. A másik: egy új intézményrendszert legalizált és próbál behozni a szocialista intézményrendszerbe, amely még akkor is fájdalmat okozna, ha válság nélkül, felülről született volna döntés, hogy teljesen át kell szervezni a szakszervezeteket.” Sokkal érdekesebb azonban Kádár meglátása az eseményekkel kapcsolatban. Beszámolt a Brezsnjevvel való beszélgetéséről: „azt mondtam, hogy mi itt, valamilyen körben úgy ítéljük meg, hogy jelenleg, amikor rendkívül cseppfolyósak a lengyel események, a leghelyesebb magatartás: tartózkodni attól, hogy kívülről beleszóljunk.” [...] *„Az imperialistáknál – van többoldalú információk erről – kialakult egy nézet: ők Lengyelországot a szocialista rendszerből kiszakítani nem tudják. Ez a nézetük. Bizonyos szélsőséges, politikailag furcsán gondolkodó elemek oda lyukadtak ki az imperialisták részéről, hogy tulajdonképpen a legjobb volna, ha a szovjet csapatok bevonulnának Lengyelországba most, mert ők úgysem tudják kiszakítani Lengyelországot a szocialista közösségből. És akkor ez volna az a lépés, amelyiken keresztül a kommunizmus, a Szovjetunió újra hosszú időre kompromittálódna, és politikailag új megterhelést kapna.*”³³⁹ Kádár jól érzékelte a nyugati hangulatot, mely jelentősen eltért az 1956-os vagy az 1968-as világpolitikai helyzettől. Most a Szovjetunió volt olyan helyzetben, hogy agresszív imperializmussal vádolhatták, hiszen csapatai ott harcoltak Afganisztánban, ellentétben az 56-os szuezi-válsággal és a 68-as vietnami háborúval.

Mindeközben a Szovjetunió is alkalmazkodott a kialakult helyzethez. Az SZKP PB még szeptember 26-án döntött arról, hogy megerősítik a varsói szovjet nagykövetség és a lengyelországi konzulátusok kádárállományát. Ennek következtében jelentősen bővült a KGB-hez tartozó személyek köre Lengyelországban.³⁴⁰

Egy szeptember 30-án készült SZKP KB dokumentum szerint a lengyel sajtóban gyakran kompromittálják a szocializmus alapelveit, „megkérdőjelezzik a párt vezető szerepét a szocialista és a kommunista építkezésben”, aláássák „a szocialista politikai rendszert, a szocialista struktúrákat.” Nem megfelelően mutatják be „a Szovjetunió és a

³³⁹ Központi Bizottság plénuma 1980. október 16. MOL M–KS 288. f. 4. cs. 174. ő. e.

³⁴⁰ WORONKOW (VORONKOV), i. m. 1996. 82.

többi baráti ország segítségnyújtását a nehézségek legyőzésére.”³⁴¹ Éppen ezért a Titkárság október 4-i ülésén határozatot hoztak a lengyel eseményekkel kapcsolatos propaganda megerősítéséről. Elsősorban a *Pravda*, az *Izvesztija*, a *Trud*, a *Komszomolszkaja Pravda*, valamint a *TASZSZ* és a *Novosztji* hírügynökségeket kapták azt a feladatot, hogy a lengyel eseményekről még alaposabban tudósítsanak „a szocializmus pozíciói erősítése és a nehézségek legyőzése” érdekében.³⁴² A határozat értelmében 31 lengyel újságot és folyóiratot vontak ki a piacról a Szovjetunió területén, valamint további 26 lapot vettek szigorúbb kontroll alá.³⁴³ A Titkárság december 22-i ülésén további intézkedésekről döntöttek a Lengyelországból érkező sajtótermékeket illetően, beleértve az egyéni előfizetőket és a tudományos intézeteket is. Határoztak arról is, hogy a *Glavlit*, vagyis a szovjet cenzúra hivatal négy lengyel nyelvtudással rendelkező szerkesztőt és ellenőrt vehet meg státuszba.³⁴⁴

1981. január 15-én a KGB javaslatára a KB Titkársága döntött arról, hogy Gdańskban egy új bázist létesítenek a *Novosztji* sajtóügynökség számára. Az intézmény, melyben 8 helyi állampolgárt is alkalmaznak, vezetőhelyettese a KGB munkatársa lesz. Elsődleges feladatául szabták az információgyűjtést és a szovjet propaganda terjesztését a Tengeremelléken. Emellett elemző munkát is végezniük kellett. A lengyel vezetők közül Olszowski, Fiszbach, valamint a varsói szovjet nagykövetséget is tájékoztatták.³⁴⁵

A szovjet vezetés tehát úgy érzekelte, hogy a LEMP vezető szerepének visszaállítása azért ütközik nehézségekbe, mert a tömegkommunikációs eszközök kicsúsznak a vezetés kezei alól. Így számos olyan írás jelent meg, mely a Szolidaritással szimpatizált, ennek következményeként korlátozták a lengyel sajtóterméket megjelenését a szovjet standokon.

1980 novemberében a sajtóhoz hasonlóan, korlátozásról döntöttek a turizmus területén is. A szovjet–lengyel csereturizmus legfőbb szervezőirodája az *Inturiszt* volt. Munkatársai inkább foglalkoztak az információgyűjtéssel, mint a kirándulásszervezésekkel. Ennek ellenére ebben az időben az ellenzékező tartozó Andrzej Wajda és Aleksander Gieysztor is Moszkvába látogathattott.³⁴⁶

---

³⁴¹ RGANI 89. f. 46. p. 59. d. 4. l.

³⁴² RGANI 89. f. 46. p. 59. d. 6–8. l.

³⁴³ RGANI 89. f. 46. p. 81. d. 3–4. l.

³⁴⁴ RGANI 89. f. 46. p. 81. d. 1. l.

³⁴⁵ RGANI 89. f. 43. p. 18. d. 1–4. l.

³⁴⁶ WORONKOW (VORONKOV), i. m. 1996. 82.

3.3.4. Kania Moszkvában

Október 15-én Stanisław Kania levélben kérte Brezsnyevet, hogy a Szovjetunió gazdasági eszközökkel segítse az új vezetés stabilizációját. A szovjet vezetés válaszában személyes találkozóra hívta Kaniát és az új miniszterelnököt Józef Pińkowski. A tárgyalásokra október 30-án került sor Moszkvában. Ez volt Kania első moszkvai útja első titkárrá választása óta, illetve ez volt az első legmagasabb szintű lengyel–szovjet találkozó az augusztusi sztrájkok óta.

A találkozó előtt, október 29-én az SZKP PB ülésén megvitatták a Szuszlov-bizottság által készített tervezetet, mely a lengyel vezetőkkel való megbeszélésére készült. Brezsnyev az ülés elején rögtön hangsúlyozta, hogy Lengyelországban „valójában féktelen ellenforradalom van, amiről a lengyel elvtársak és a lengyel sajtó nem beszél.” A többi résztvevő ennek ellenére került az „ellenforradalom” kifejezést és inkább „szocialistaellenes elemek tevékenységéről” beszéltek.³⁴⁷

Az ülésen elhangzottakból egyértelműnek tűnik, hogy a szovjetek ígéretet akartak kapni a hadiállapot bevezetésére és bíztak abban, hogy a Kania, Jaruzelski, Pińkowski vezette lengyel párt ezt meg is fogja mielőbb valósítani. Szuszlov értékelése szerint a lengyel vezetőgarnitúrából ezek a legjobbak, a keményvonalas Olszowski szerinte „rossz munkát végez, Moczar meg „balos”, aki árthat.”³⁴⁸

Usztyinov szerint, ha nem vezetik be a hadiállapotot, akkor a helyzet még nehezebb lesz. Megjegyezte azonban azt is, hogy a Lengyelországban állomásozó Északi Hadseregcsoporthoz teljes harci készenlétségben van. Erre azonban nem érkezett semmilyen reakció a többiek részéről. Gromiko szerint is mindenképpen szükséges lenne a hadiállapot bevezetése, ám azt nem szabad elsietni. Arra hívta fel a figyelmet, hogy ha rosszul készítik elő, akkor nem biztos, hogy sikeres lesz. Márpedig a Szovjetunió „nem veszítheti el Lengyelországot”, hiszen 600 ezer katonát veszítettek a hitleristákkal vívott harcban Lengyelország felszabadításáért, hangzott az „indoklás”.³⁴⁹

Az október 30-án Moszkvában sorra kerülő találkozóan Kania és Pińkowski mindent elkövetett, hogy a szovjet vezetők bizalmát megszerezze és elfogadtassa a válság politikai megoldását. Brezsnyev azonnal kifejtette álláspontját. A helyzet nagyon aggasztó, az ellenzék arra törekszik, hogy „demoralizálja a pártot és törvényesítse a politikai ellenzékot,

³⁴⁷ RGANI 89. f. 49. p. 34. d. 1–7. l.

³⁴⁸ A dokumentumban valószínűleg tévesen, Olszanskít írtak. RGANI 89. f. 49. p. 34. d. 3. l.

³⁴⁹ RGANI 89. f. 49. p. 34. d. 2–3. l.

s megragadja a hatalmat. Ezen ellenforradalmi elgondolást szakaszonként tervezik megvalósítani. Először a független szakszervezetek, aztán a tömegtájékoztató eszközök birtokbavétele, a hadsereg és a rendőrség semlegesítése, a Szejm feloszlatása és úgynevezett szabad választások megtartása.” Gyakorlatilag a prágai tavasz eseményeit vázolták fel Kania elé, mint fenyegető jövőt. Továbbá hangsúlyozták, hogy „a LEMP-nek már nincs hova visszavonulni többé, és hogy a lengyel vezetésnek van lehetősége az ellenforradalom visszaverésére. A vezetés támaszkodhat az államapparátusra, a hadseregre, a rendőrségre, a biztonsági szervekre, valamint a párt és a nép egészséges erőinek támogatására.”³⁵⁰ Ez valójában a hadiállapot bevezetésének követelését jelentette.

Brezsnyev a szokásos tanácsokkal is ellátta a LEMP vezetőit: oda kell figyelni a sajtóra, meg kell akadályozni, hogy a hadseregbe beszivárognak az „ellenséges erők”. Javasolta, hogy hozzanak létre „munkásosztásokat” a legmegbízhatóbb és a párt iránt odaadó emberekből, küldjenek politikai komisszárokat a nagyobb üzemekbe és a hírközlő eszközökhöz. Nem tudott azonban tanácsot adni a nyugati eladósodással kapcsolatban, melyet Kania drámainak nevezett a találkozón.³⁵¹

Kania Brezsnyev megnyugtatóra rámutatott, hogy a hadsereg és az állambiztonsági szervek helyzete és „eszmei politikai állapota és fegyelme” megfelelő. Egyetértett abban, hogy nincs már hova visszavonulniuk, és kijelentette, hogy „lesz bátorsága szükség esetén erőteljes eszközök alkalmazására.”³⁵²

A tárgyalások a gazdasági segítségnyújtásról való megbeszélésekkel zárultak, melynek eredményeképpen a Szovjetunió 150 millió dollár szabad-felhasználású, illetve 190 millió dollár élelmiszervásárlásra adott hitelt nyújtott. Ezen felül meghatározatlan időre prolongáltak 280 millió rubel tartozás megfizetését, valamint 150 millió rubel értékben energiahordozókat és nyersanyagot kaptak.³⁵³

A megbeszélések után mind a két fél elégedett lehetett: kihozták a maximumot a megbeszélésből. Moszkvában úgy tűnt, hogy elérték azt a kettős célt, hogy egyrészt megértessék a lengyelekkel a veszély nagyságát és rávegyék őket a határozott cselekvésre, másrészt hogy megerősítsék a hitet a saját erőikben és lehetőségeikben.³⁵⁴ Azt is tudomásul vették a Kremlben, hogy Lengyelország attól fél, hogy a hadiállapot bevezetése esetén a nyugati hitelcsapokat elzárják a NATO országok, ez pedig „térdre kényszerítené” az

³⁵⁰ MOL M-KS 288. f. 47. cs. 764. ö. e. 15. d. 81. vő.: WORONKOW, im. 1996. 83.

³⁵¹ MOL M-KS 288. f. 47. cs. 764. ö. e. 15. d. 82–83.

³⁵² MOL M-KS 288. f. 47. cs. 764. ö. e. 15. d. 86.

³⁵³ WORONKOW (VORONKOV), i. m. 1996. 84.

³⁵⁴ RGANI 89. f. 42. p. 35. d. 1. l.

országot. Brezsnyev nem felejtette el megemlíteni másnap a PB ülésen azt sem, hogy a lengyel vezetők továbbra is félnek az „ellenforradalom” szót kimondani.

A találkozó súlyos következményekkel járt a KGST tagországokra is. Öt nappal később Brezsnyev levelet írt a csehszlovák, a keletnémet, a bolgár és a magyar testvérpárt vezetőjének címezve. A levelek tartalma azonos volt. Arról tájékoztatta a feleket, hogy „a lengyelországi helyzet további romlása hatalmas károkkal fenyegeti az egész szocialista nemzetközösséget. Ezért internacionalista, sőt azt is mondhatnám, osztálykötelességünk megtenni minden tőlünk telhetőt, hogy ezt megakadályozzuk. [...] úgy gondoljuk, jelentős anyagi és gazdasági segílyt kell adni Lengyelországnak a keményvaluta engedélyezésének kiterjesztésével, valamint számos termék extra szállításával. Bár lehetetlen lesz segílyt adni más testvéri országok bizonyos fokú részvétele nélkül. [...] Konkrétan itt van, amire gondoltam. Javasoljuk, hogy mi kissé csökkentenénk a szocialista közösség egyes országainak szállított olajmennyiséget, eladnánk ezt az olajat a kapitalista piacon és a kapott valutát Lengyelországnak adjuk, az érintett országok nevében. Ez lehetővé teszi Lengyelországnak, hogy enyhítsék a kritikus pénzügyi helyzetüket és bizonyos életbevágóan fontos termékeket, és más árut szerezzenek be.”³⁵⁵ Ennek megfelelően, ami az NKD-t illeti, ott az 1981-es szállításokat 600–650 ezer tonnával, a Magyarországra szállított évi mennyiséget pedig 420–450 ezer tonnával csökkentették.³⁵⁶ Feltételezhető, hogy hasonló mennyiségű kérés érkezett Szófiába és Prágába is. Így nagyjából 2 millió tonna olaj világpiaci árát juttatták Lengyelországnak a többi négy KGST ország kárára. Ekkor egy tonna olaj 150 rubelbe került a világpiacon, így összesen 300 millió rubel segílytet kapott a Lengyel Népköztársaság a helyzet stabilizálására.

3.3.5. A konfrontáció küszöbén

Időközben azonban Lengyelországban újra fellángoltak az indulatok. Két országos botrány nehezedett a politika vezetésre. Az egyik a Szolidaritás bírósági bejegyzése körül bontakozott ki, a másik pedig az ún. Naroźniak-ügy volt.

A varsói bíróságon ugyanis a Szolidaritás által engedélyezésre benyújtott szervezeti szabályzatba betoldották, hogy a szakszervezet elismeri a párt vezető szerepét az államban. E passzus ugyan benne volt a Gdański Megállapodásban, de a szervezeti szabályzatban

---

³⁵⁵ Idézet az Erich Honeckernek írt levélből, lásd: KRAMER, Mark: *Soviet deliberations during the Polish Crisis, 1980-1981*. Washington, D.C, Cold War International History Project. 1999.

³⁵⁶ A Kádár Jánosnak írt levelet és Kádár választát lásd: MOL M-KS 288. f. 47. cs. 764. ő. e. 16. d. 93–102.

nem szerepelt. Zdzisław Kościelniak varsói bíró azonban tett egy kísérletet arra, hogy beillesse a párt vezető szerepéről szóló bekezdést a szabályzat preambulumba, illetve arra, hogy kihúzza a sztrájkjoggal kapcsolatos paragrafusokat.³⁵⁷ Ez utóbbi viszont, mint szó volt róla, nem volt egyértelműen meghatározva a megállapodásokban. Az általános sztrájkkal fenyegető Szolidaritás azonban meghátrálásra kényszerítette a varsói bíróságot, illetve újabb kompromisszum kötöttet. A sztrájkról szóló paragrafusok bent maradhattak a szabályzatban, a „párt vezető szerepét” pedig nem kellett belefoglalni, a párt „megelégedett” azzal, hogy csatolták a Gdański Megállapodás szövegét a szabályzathoz. Végül a Szolidaritás Szabad Önkormányzó Szakszervezetet 1980. november 10-én legalizálta a varsói bíróság.³⁵⁸

November 21-én robbant az újabb botrány. Letartóztatták Piotr Sapełot és Jan Narożniakot, akik a bíróság sokszorosítójában dolgoztak és eljuttattak a Szolidaritáshoz egy Lucjan Czubiniński legfőbb ügyész által jegyzett körlevelet, melyben az ellenzék legyőzésére tett javaslatai voltak összegezve.³⁵⁹ A Szolidaritás tiltakozó sztrájkot szervezett országszerte, követelték a letartóztatottak szabadon bocsátását.

Ilyen felforrósodott légkörben ült össze a Politikai Bizottság ülése november 26-án. A jelenlévők között nem volt összhang a szükséges lépések tekintetében. Barcikowski szerint el kellene engedni a két letartóztatottat, mert nincsenek abban a helyzetben, hogy egy általános sztrájkot kibírjanak Varsóban. Ezzel szemben Olszowski és Grabski merev álláspontra helyezkedett. „Konfrontáció lesz úgy is. Nem szabad engedni. Ki tudjuk bírni a tömeges méretű általános sztrájkot. Sztrájkellenes tevékenységet kell folytatni.” – hangsúlyozta Olszowski.³⁶⁰ Grabski feltette a kérdést: vagy újabb kompromisszum vagy általános sztrájk. Ez utóbbi esetében „nem lehet kizárni, hogy a diákok is csatlakoznak, hogy nem fog sikerülni a biztonság fenntartása az utcán azokkal az erőkkal, melyekkel rendelkezünk.” Kania és Jaruzelski ingadozott, inkább amellet érveltek, hogy ki kell dolgozni egy programot az ellenzék megfékezésére. Ez már a hadiállapotra vonatkozott. „Számba kell venni az erőinket, melyekkel rendelkezünk, tudni, hol vannak a gyűlékony pontok, milyen manőverezési lehetőségek vannak, nem lehet vakon, eszeveszetten, emocionálisan, mert fenyeget az, ami 1956-ban volt Magyarországon.” – mondta Kania. Végül javasolta, hogy tekintsék át a hadiállapot bevezetéséről szóló dekrétumok

³⁵⁷ STATUT NSZZ „Solidarność” „wersja Kościelniaka” z 24 października 1980 r. In: *Statuty i projekty...* i. m., é. n.

³⁵⁸ A 32. és a 33. § tartalmazta a sztrájkjogot, lásd: STATUT NSZZ „SOLIDARNOSĆ” [Przyjęty podczas rozprawy w Sądzie Najwyższym 10 listopada 1980 r.]. In: *Statuty i projekty...* i. m., é. n.

³⁵⁹ PACZKOWSKI, i. m. 1997. 314., PACZKOWSKI, i. m. 2002. 99–100.

³⁶⁰ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 181.

előkészítését, melyek érintik a sztrájkok és gyűlések betiltását, a cenzúra és a propaganda erősítését.³⁶¹ Így a nyílt konfrontáció elmaradt, a PB döntése értelmében létrehoztak egy bizottságot a hadiállapot törvényi hátterének megteremtése érdekében, valamint döntöttek a két fogva tartott elengedéséről. Látszólag a Szolidaritás újabb győzelmet aratott, a háttérben azonban már készült az ellenakció.

Másnap, november 27-én újabb látogató érkezett Magyarországra Tadeusz Grabski személyében. A Gáspár Sándorral és Németh Károllyal folytatott beszélgetésen Grabski már nem titkolta, hogy erővel szándékoznak megoldani a válságot. Nyilvánvalóan tudatos lépés volt az is, hogy a keményvonalas Grabskit küldték az újabb tájékoztató körútra, ezzel is érzékeltették, hogy irányváltás történt. A fordulóponton valóban túl voltak már a LEMP vezetői. Október folyamán a Belügyminisztériumban és a Vezérkarban hozzákezdtek a hadiállapot bevezetésének előkészítő munkálataihoz. Egy héttel később, november 4-én pedig Jaruzelski a Védelmi Bizottság ülésén közölte, hogy a hadiállapotot érintő nélkülözhetetlen jogszabályok elkészültek.³⁶² Grabski az egy nappal korábban lezajlott viharos PB-ülés után már ennek szellemében tájékoztatta a magyar vezetést: „a politikai követelések további eszkalációja azt fogja eredményezni, hogy felfüggesztik a sztrájkjogot és többé nem fognak fizetni bért a sztrájk idejére. Rendkívüli és katonai igazgatást vezetnek be a termelőüzemek egy részében. A Szejm tevékenységét a Szejm elnöke meghatározatlan időre felfüggeszti, az Államtanács határozata alapján kihirdetik a rendkívüli állapotot.”³⁶³ Világossá tette, hogy a „LEMP vezetése tisztában van a fejlemények irányával, ezért november 26-i ülésen úgy határozott, hogy energikus lépéseket kell tenni a rendkívüli állapot (valójában a hadiállapotról volt szó) esetleges bevezetésére való felkészülés érdekében. Ez a sztrájkjog azonnali felfüggesztését, a népgazdaság egyes ágazatainak katonai irányítását jelentené.”³⁶⁴

---

³⁶¹ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 185.

³⁶² KOWALSKI, Lech: Narodziny stanu wojennego. In: *Arka*, (1993) nr. 48. 176.

³⁶³ MOL XIX-J-1-j-Lengyelország-87-11006666/1-ig 5–6.

³⁶⁴ *Tájékoztató a Politikai Bizottság részére. Tadeusz Grabski budapesti látogatása. (80.11.27.)* MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4391. ő. e. 183–191.

4. FORRÓ TÉL (1980. DECEMBER)

A Varsói Szerződés tagállamainak vezetői, különböző okokból kifolyólag, de növekvő aggodalommal szemlélték a lengyelországi belpolitika alakulását. A Szolidaritás legalizálása, vagyis de facto ellenzékként, sőt a munkásosztály érdekképviselteként való elismerése alapján sértette meg azt a marxista-leninista uralkodó elvet, hogy a kommunista párt a munkásság egyedüli és legitim képviselője. Ám az ilyen ideológiai kérdések mellett sokkal jobban aggasztották a szövetséges államok vezetőit a saját országukban meglévő, és bizonyos mértékben a lengyel események hatására felerősödő problémák. Ezekben természetes módon ötvöződtek az ideológiai kérdések a társadalmi és gazdasági-politikai gondokkal, a világgazdaságtól való egyre növekvő pénzügyi függéssel, valamint a Szovjetunióhoz való viszonyal. Az adminisztratív intézkedések, vagyis a határok lezárása, a titkosszolgálatok egyre erősödő aktivitása (elsősorban a Stasi), a sajtó ellenőrzése nem orvosolta a „lengyel fertőzés” terjedésétől való félelmet. Másrészt pedig az egyre mélyebb lengyel válság jó lehetőséget adott a szövetséges államok vezetőinek kezébe, hogy bizonyítsák a saját lakosságuk felé a saját rendszerük „felsőbbrendűségét”, ezzel erősítve a saját legitimációjukat, illetve a Szovjetunióhoz való lojalitásukat.

1980 novemberének végén a Lengyelországgal szomszédos államok, Erich Honeckerrel az élen, találkozót kezdeményeztek a lengyel válság megvitatására Moszkvában. Gustav Husák és Leonid Brezsnyev támogatásával 1980. december 5-én, a Varsó Szerződés hét tagállama, a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság, Csehszlovákia, Bulgária, Románia, Magyarország és Lengyelország vezető politikusainak részvételével tanácskozást tartottak. A tanácskozás egyetlen napirendi pontja a Lengyelországban kialakult helyzet „megvitatása” volt. Az idézőjel nem véletlen, mint látni fogjuk, hogy a nézetkülönbségek ellenére, vita nem alakult, nem alakulhatott ki, minden résztvevő, beleértve a szovjeteket is, előre megszerkesztett beszámolókat tartott, utána semmilyen diszkusszió nem bontakozhatott ki. A közös nyilatkozat szövegét már a tanácskozás előtt ismerte minden résztvevő, beleértve a lengyeleket is.

1980 decembere nem csak a Szolidaritásról szólt, sokkal inkább a szövetséges államok egymás közötti viszonyairól, a szovjet-amerikai kapcsolatokról. Az ún. „kishidegháború”, mely éppen egy évvel korábban, az afganisztáni szovjet intervencióval kezdődött, leghidegebb pillanatait jelentették e napok. Az események máig tartó publicisztikai, kisebb mértékben szakmai viták tárgya. A ma már ismert dokumentumok

fényében egyre inkább úgy tűnik, hogy a decemberi feszült nemzetközi helyzet további éleződése, Lengyelország katonai fenyegetettsége csupán látszólagos veszély volt.

4.1. Az 1980. december 5-i moszkvai tanácskozás

A megbeszélést formálisan Erich Honecker kezdeményezte november 26-án egy Brezsnyevhez írt levelében. Honecker szerint „*a Lengyel Népköztársaságban az ellenforradalmi erők szüntelenül támadnak és minden halogatás egyenlő a halállal – a szocialista Lengyelország halálával.*” Ezért mindenképpen időszerű és fontos, hogy a szocialista országok vezetői találkozzanak Moszkvában és vitassák meg a lengyelekkel közösen ezt a súlyos problémát.³⁶⁵ A német pártfőtitkár szerint ezt a találkozót már a „jövő héten” meg kellene tartani, a „LEMP KB plénuma után.” A levél 26-án, azaz szerdán kelt, a LEMP KB soros plénuma december 1-ére és 2-ára, vagyis hétfőre és keddre volt kitűzve. Két nap múlva a NSZEP PB ülésén Honecker már a kezében tartotta Moszkva pozitív válaszát, melyben az állt, hogy a találkozót „rögtön” a LEMP KB plenáris ülése után fogják összehívni. A legvalószínűbb, hogy a lengyeleket elsőként, még aznap, 28-án tájékoztatták a szovjetek.³⁶⁶ Honecker leveléből az is kiténik, hogy előzetesen már egyeztettek Todor Zsivkovval és Gustav Husákkal e találkozó szükségességéről. November 30-án pedig Lubomir Štrougal csehszlovák miniszterelnök Bukarestbe utazott, ahol a Ceaușescuval folytatott négyszemközti tárgyaláson valószínűleg szóba került az előkészülőben lévő moszkvai találkozó. A román párt első titkára mindenestre hangsúlyozta, hogy a lengyeleknek maguk kell megoldani a problémáikat.³⁶⁷ Végül a gyors szervezésnek köszönhetően, illetve a LEMP KB plenumát és a VSZ tagállamai Honvédelmi Miniszterek Bizottságának (HMB) ülése után, a legkorábbi napra, ötödikére, péntekre tűzték ki a tanácskozás időpontját.

Minden résztvevő már egy nappal korábban (4-én) megérkezett Moszkvába. Nemcsak azért, hogy másnap kipihent állapotban tudják megvitatni a kétségtől fontos

---

³⁶⁵ A volt NDK pártarchívumból előkerült dokumentumot először német nyelven publikálta Michail Kubina és Manfred Wilke (1993), majd angolul KRAMER, Mark: The Warsaw Pact and the Polish Crisis of 1980-1981: Honecker's Call for Military Intervention. *Cold War International History Project Bulletin*, (1995) Issue 5. Spring, 124. Itt a lengyel fordítást használtam, lásd: In: *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982. Tom I. (sierpień 1980–marzec 1981).* Szerk.: KAMIŃSKI. Łukasz. Warszawa, IPN, 2006. 205.

³⁶⁶ PACZKOWSKI, i. m. 2002. 105.

³⁶⁷ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 224.

kérdéseket, hanem azért, hogy előzetesen megtárgyalják és kialakítsák a közös álláspontot. Erre az előtálalkozóra természetesen nem hívták meg a lengyeleket.³⁶⁸

A résztvevők ekkor döntöttek arról, hogy nem lesz katonai beavatkozás, a lengyeleknek egyedül kell megtalálniuk a válságból kivezető utat. A másnapra tervezett tanácskozásnak nem maradt más célja, mint a lengyel vezetőkre és a társadalomra való nyomásgyakorlás, valamint a lengyel elvtársak a baljósan hangzó „internacionalista segítségnyújtásról” való biztosítása. A tanácskozás nem a Varsói Szerződés soros Politikai Tanácskozó Testületének ülése volt. Azt, annak ellenére, hogy a szervezet legfőbb döntéshozó szerve volt, nem hívták össze egyetlen alkalommal sem a Szolidaritás létezésének tizenhat hónapja alatt. Emellett ez volt az egyetlen ilyen alkalom, ahol a VSZ tagállamai közösen, a legmagasabb vezető politikusaik részvételével „vitatták meg” az eseményeket.

Szovjet részről Brezsnyevén kívül, a Szuszlov-bizottság legbefolyásosabb tagjai, tehát Szuszlov, Andropov, Gromiko, Usztyinov valamint Tyihonov, a Minisztertanács új elnöke, illetve Ruzsakov, az SZKP KB osztályvezetője vett részt.

Kelet-Berlinből is „erős” delegáció érkezett. Erich Honecker mellett Erich Mielke államvédelmi miniszter és Heinz Hoffmann honvédelmi miniszter, vagyis a STASI és a hadsereg vezetői. Rajtuk kívül, még Willi Stoph miniszterelnök és Hermann Axen képviselte az NDK-t. Axen az NDK külpolitikája fő ideológusának számított. Ilyen minőségében ő készítette fel, illetve kísérte el Erich Honeckert hivatalos nyugati látogatásaira, azaz a keletnémetek nyugati politikájának fő képviselője volt.

Romániából Nicolae Ceaușescu, a Román Kommunista Párt főtitkára, Ilie Verdet miniszterelnök, Ștefan Andrei külügyminiszter, illetve Virgil Cazacu KB titkár és VB-tag érkezett Moszkvába. Kisebb számú delegáció érkezett Csehszlovákiából, csupán Gustav Husák és Lubomír Štrougal miniszterelnök, valamint magyar részről Kádár János, Borbándi János és Gyenes András. Szófiát Todor Zsivkov pártfőtitkár, Sztanko Todorov miniszterelnök és Petr Mladenov külügyminiszter képviselte.

Világosan látszik, hogy a szovjeteken kívül, kizárólag Berlin küldte el az erőszakszervek vezetőit Moszkvába. A külügyminiszterek szinte minden delegációban a nyugatbarát irányvonalat képviselték, még a németek esetében is. Ez egyben azt is

---

³⁶⁸ Erre december 4-én este került sor Moszkvában a keletnémet, csehszlovák, bolgár, magyar és a román vezetők részvételével. Dokumentum nem maradt fenn róla. Úgy tűnik egyik delegáció sem készített az ott elhangzottakról feljegyzést. Jaruzelski említi, hogy évekkel később tudta meg biztos forrásból, hogy volt ilyen találkozó, lásd: JARUZELSKI, Wojciech: *Stan Wojenny... Dłaczego?* Warszawa, BGW, 1992. 44.

jelentette, hogy egy olyan döntés, amely a katonai fellépést irányába mutatott volna, az általuk képviselt „enyhülési” politikát ásta volna alá.

Varsóból természetesen jelen volt Kania, Jaruzelski, Pińkowski, Barcikowski, illetve a keményvonalas Olszowski és a szovjetbarát Milewski belügyminiszter is.

A megbeszélésre érkezett politikusok többsége komoly „válságkezelő” tapasztalattal bírt. Szuszlov, Andropov és Kádár 1956-ban Budapesten, Husák és Štrougal előbbiekkal együtt 1968-ban, Csehszlovákiában szerzett az ún. „konszolidációval”, illetve „normalizációval” kapcsolatban nem elhanyagolható ismereteket. A lengyel vezetők többsége szintén „hatvannyolcas” volt. Jaruzelski részt vett a csehszlovákiai intervencióban, mint lengyel honvédelmi miniszter. Kania 1968-ban került a titkosszolgálatokat is felügyelő KB osztály élére. Közvetlen tapasztalatuk volt a permanens lengyel válságok megoldásairól (1956. 1968. 1970. 1976.).

4.1.1. Az események lengyel szemmel: „A közösség elszakíthatatlan része vagyunk”

A találkozási LEMP szűk vezetése egy 28 pontból álló tézisrövidítést dolgozott ki. Ezen alapvetés képezte a lengyel álláspontot a felmerülő kérdésekkel kapcsolatban. Kania is ez alapján készítette el saját beszámolóját, melynek elsődleges célja a szövetséges tagállamok vezetőinek meggyőzése volt arról, hogy a lengyel vezetés képes a kialakult politikai helyzet irányítására és van programja arra, hogyan oldják meg a válságos szituációt. A tervzet azonban elsősorban általánosságokat megfogalmazó téziseket tartalmazott, amelyek kevésbé rejtették magukban a konkrét megoldási javaslatokat. Három fő területre összpontosított Kania titkársága a tervzet kidolgozásánál. 1. Az ideológiai munka és a tömegtájékoztatás kérdése, 2. a központi párhatalom megerősítése valamint 3. a régi szakszervezetek, a Szolidaritás helyzete és a sztrájkjog problémája. A legfontosabb, a válságból kivezető gazdasági program csupán egyetlen tömondatot „érdemelt”: „szükséges egy reális gazdasági program”, ami világosan mutatta, hogy semmilyen konkrétumokat tartalmazó, kidolgozott gazdasági terv forgatókönyvével nem rendelkezett a hatalom. Amikkel pedig rendelkezett, azok sorra alkalmatlannak bizonyultak az ország gazdasági helyzetének javítására, sőt még a szinten tartására is.

A dokumentum többek között megállapítja, hogy az ideológiai téren végzett munka meggyengült, valamint a „nemzeti egység” jelszava elhomályosította az „osztályszemléletet”. Jelzi, hogy a tervek és a jelszavak nem lehetnek fiktivek. Különös figyelemmel és gondossággal kell a tömegtájékoztatási eszközöket kezelni, nem

megengedhető, hogy ott szocialistaellenes nézeteket is hirdessenek. Fontos feladatként jelöli meg, hogy megakadályozzák a Szolidaritás nézeteinek átszivárgását a pártszervekbe.

Jóval részletesebben foglalkozik a párt és a szövetséges államok által is a legfontosabbnak tartott problémával, a központi hatalom megerősítésével. „Szükséges a párt harcképességének felélesztése”, ennek érdekében „szükséges a hadseregbe, a biztonsági erőkre és az ágazati szakszervezetekre támaszkodni”. *„Minden eszközt igénybe kell venni, a katonai parancsnokság bevezetésén keresztül úgy, hogy ellenőrzése legyen a vasúti és összekötő vonalak felett.”* A szabad (a dokumentum nyelvezte szerint: „burzsoá”) választásokat nem lehet megengedni, sőt a szövetséges pártok (ez az Egyesült Néppártot, és a Demokrata Pártot jelentette) feletti befolyást is növelni kell. Más pártok létrejöttét meg kell akadályozni. A központosításra törekvés egyértelmű jele, hogy határozottan állást foglaltak a pártban a demokratikus centralizmus ügyében, ennek érdekében a *„különböző alulról jövő, a centralizmust sértő kezdeményezéseket” nem tolerálja a dokumentum.* A párt és a szövetségesek elleni minden támadást vissza kell verni, ennek érdekében szükséges a represszív apparátust (vagyis a rendőrséget, a biztonsági szolgálatokat és a hadsereget) is alkalmazni. Lépésről lépésre vissza kell szerezni az elvesztett pozíciókat. Az „ellenforradalom veszélyére” csupán egy homályos utalás emlékeztetett: lengyel vezetők a korábbi tragikus tapasztalatok miatt gondosan kerültek a kifejezés használatát.

A LEMP egyértelműen állást foglalt amellet, hogy az Alkotmány a legfelsőbb dokumentum, mely az állam „életfunkcióit” szabályozza, nem pedig az augusztusi megállapodások. És ígéretet tett, hogy minden törvénybe ütköző tevékenységgel szemben határozottan fel fog lépni a hatalom.

A tézisztervezet, a szakszervezetekkel és a munkások jogaival kapcsolatos megállapításai, egyértelműen elutasította a Szolidaritást, mint önálló, a munkások és a társadalom érdekeit kifejező szervezetet. Ezzel szemben nyíltan támogatta a régi ágazati szakszervezeteket, emellett feladatként jelölte meg, hogy megakadályozzák a Szolidaritás számára külföldről érkező segítséget. Felvetette annak lehetőségét, hogy a sztrájkolók ne kapjanak teljes fizetést, és ha kell, akkor megengedhető velük szemben a represszív eszközök használata is. A munkások ellenőrzésére és a termelés fenntartására pedig a Központi Bizottság által megbízott komisszárokat szándékozott küldeni a legfontosabb üzemekbe.

Az egész dokumentum azt a törekvést próbálta kifejezni, hogy a párt nem lehet tartózkodó az eseményekkel kapcsolatban, hiszen azt az ő gyengeségének fogja fel az

ellenség valamint, hogy ne keletkezzen az a benyomás, mintha Lengyelországban „kettős hatalom” lenne.³⁶⁹ A szövetséges államok vezetőinek ez határozott elvárása volt. A tézisztervezet Kania előadásához tehát azt tartalmazta, amit a szovjet vezetők hallani akartak, a lengyelek nem estek bele a „csehszlovák hibába”.

A tanácskozást Brezsnyev nyitotta meg, majd azonnal átadta a szót Kaniának, hogy vázolja fel a Lengyelországban kialakult aktuális társadalmi, politikai és a gazdasági helyzetet, kialakulásának okait és a krízisből való kiút programját.

Kania tehát az előre elkészített tervezet szerint azzal kezdte, hogy a KB V. plénuma a kialakult válság politikai úton való megoldása mellett döntött, amikor elkezdett tárgyalni a sztrájkoló munkások képviselőivel. Ennek oka – Kania szerint – a mélyen gyökerező gazdasági és az ebből fakadó társadalmi krízisben keresendő. A vezetés éppen ezért járult hozzá a szabad szakszervezet létrehozásához.

Bizonygatta, hogy a Központi Bizottság tudatában van, milyen következményekkel jár egy szocialista országban „az anarcho-szindikalista ideológiai platformról kinövő szakszervezet” tevékenységének legalizálása. Ez egy meghatározott kompromisszum volt az általános sztrájk fenyegetése és annak következményei miatt, amelyek a szocializmus számára reális veszélyt jelenthettek volna összeütközések és zavargások formájában. E kompromisszum elfogadásának két jelentős előzménye volt. Az első, hogy *„a munkáosztály jelentős része nem szocialistaellenes motívumokból választotta a szervezetet”*, a másik pedig, hogy az új szervezet szervezői a megkötött megállapodásban *„elismerték a termelőeszközök társadalmi tulajdonának sérthetlenségének elvét, a párt vezető szerepét az államban és Lengyelország nemzetközi szövetségeit.”*³⁷⁰ Tehát Kania a számára készített tervezethez képest még „meg is védte” a Szolidaritást.

A válságból való kiút kérdése továbbra is nyitott maradt. Kania semmi újjal nem tudott szolgálni. A párt megerősítése, a központi hatalom megszilárdítása természetesen elsődleges feladat volt, ebben mindenki egyetértett, ezért a felkészülés a LEMP IX. rendkívüli kongresszusára komoly munkát igényelt a vezetésből. A lengyel első titkár beszámolójában hangsúlyozta, hogy a régi szakszervezetekre támaszkodva, arra fognak törekedni, hogy a kongresszusi küldöttek megválasztása a pártvezetés akarata szerint

---

³⁶⁹ *Materiały do rozmów na spotkaniu państw-stron Układu Warszawskiego, Moskwa 1980 r.* AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 3–4.

³⁷⁰ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 28.

történjen. Miközben azon is dolgoznak, hogy Szolidaritásból „kiejtsék” az ellenséges, extremista elemeket.³⁷¹

Kania nyilvánvalóan az utána felszólalók támadásait tompítani igyekezvén elmondta, hogy előkészítik a „rendkívüli állapot (*stan wyjątkowy*) bevezetését arra az esetre, ha a Szolidaritás az állam biztonságát és közrendjét fenyegető tömeges megmozdulásokat szervezne. Szerinte a társadalomban növekszik a béke és a stabilizáció iránt vágy, így egy meghatározott pillanatban számíthat a pártvezetés a közvélemény támogatására a rendkívüli állapot sajátos intézkedéseinek bevezetéséhez. Ugyanakkor létre kell jönniük azoknak a körülményeknek, melyek igazolják annak bevezetését és a végrehajtását.”³⁷² A társadalmi támogatás megszerzése érdekében meg kell győzni a szövetséges pártokat, az egyházat, az értelmiség „érett részét”, a falut és számos pártonkívülit.³⁷³

A lengyel álláspont tehát világos volt: első lépésben a „kettős hullám-elméletnek” megfelelően le kell választani az értelmiséget a munkásokról. Ha ez sikerül, akkor a párt a munkásokkal majd megegyezik valamilyen formában. Az ellenzéki értelmiséget pedig majd letartóztatják. Ha mindez mégsem sikerülne, akkor jöhet a „rendkívüli állapot” bevezetése és az adminisztratív eszközök alkalmazása.

A feladat nehézségét is vázolta röviden Kania anélkül, hogy említést tett volna bármilyen gazdasági programról. Pedig a társadalom párttal szembeni bizalmatlanságának egyik fő oka éppen a gazdaság csődje volt. Kania inkább a Szabad Lengyelország Rádiót okolta, amely napi 20 órás lengyel nyelvű adást sugározott Münchenből. Emiatt október 17-én írásban tiltakozott is a lengyel külügyminiszter az Egyesült Államok varsói nagyköveténél. Továbbá az *Amerika Hangja*, a *Deutschlandfunk* és a *Deutsche Welle* napi 3-3 órás lengyel adással zavarta a lengyel pártvezetés nyugalalmát. A *London-BBC* és a *Radio Vatikan* pedig naponta több mint 4 óra hosszú lengyel nyelvű műsort sugározott Lengyelország területére.³⁷⁴ A lengyel vezetés, gazdasági program hiányában, e nyugati rádiókat okolta a társadalmi elégedetlenség növekedése miatt.

A lengyel első titkár tehát azt mondta, amit a hallgatósága hallani akart, világosan megfogalmazta a szocialista tábor „értékelését” a lengyelországi eseményekkel kapcsolatban: „*a mi krízisünk nehéz és nagyon terhes a szocializmus számára. Fellép az anarchia és az ellenforradalom. Tudatában vagyunk a nemzet, a szocialista közösség és a kommunista mozgalom sorsa iránti felelősségnek. A közösség elszakíthatatlan része*

³⁷¹ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 62.

³⁷² AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 63–64.

³⁷³ uo.

³⁷⁴ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 65.

vagyunk. Tudjuk, hogy saját magunknak kell kivezetni az országot a nehézségekből. Ez kötelezettség és meggyőződés abban, hogy ilyenek a mi reális lehetőségeink.”³⁷⁵

Kania azzal indokolta a Szolidaritás szakszervezet legalizálását, hogy a sztrájkokat az ellenforradalmi erők politikai célokra akarták kihasználni, mégpedig a régi ágazati szakszervezetek szétverése volt a céljuk a bányászatban és a vasútnál. Érzékeltetni szeretne volna, hogy keményen fellépnek a KOR és a KPN ellenséges „kalandor” tevékenysége ellen. Ennek érdekében letartóztatták a KPN vezetőjét, Moczulskit. Kania szerint javul a helyzetük a társadalomban: „sokat veszítettünk az igaz, de egyidejűleg nyertünk is a társadalomban a Szolidaritás némely köreivel szemben kialakult ellenszenvben”, hangsúlyozta. Majd kiemelte, hogy már elkezdték kidolgozni a terveket „a represszív tevékenységre.” A jelen lévő delegációk tagjai természetesen arról már tudtak – éppen a lengyelektől –, hogy előkészületben van a „rendkívüli állapot” esetleges bevezetése. Ezért nem érthette őket újdonságként az az információ, hogy a lengyel miniszterelnök vezetése alatt működő bizottság már előkészített „különböző döntéseket a rendkívüli állapot esetleges bevezetésére, a legaktívabb személyek letartóztatására, az összeköttetések, a szerkesztőségek és a közlekedés biztosítására.” Mondanivalóját nyomtatékosítva elmondta, hogy a megbízható párttagokból csoportokat hoznak létre, és ha kell, akkor fegyvereket is kapnak majd. Eddig „19 ezer ilyen elvtárs van, december végéig nagyjából 30 ezer lesz,” jelentette ki a lengyel pártvezető.³⁷⁶

Összegzőként, a válságból való kiút három feltételét jelölte meg Kania. A középpontba a *párt ügyét* helyezte. Emellett a tervezetnek megfelelően a *tömegtájékoztatási eszközök*, illetve a *szakszervezeti mozgalom* problémáit említette. Elismerte, hogy rászolgáltak a kritikára a tömegtájékoztatás terén, ennek érdekében végrehajtottak egy sor személyi változtatást és még többet terveznek. A pártlap (*Trybuna Ludu*) és a hadsereg lapja (*Żołnierz Wolności*) tekintetében megfelelő a helyzetről számolt be, a Rakowski által szerkesztett *Polityka* című hetilapot elfogadhatónak minősítette (látni fogjuk, hogy a szovjetek nem így gondolták). Véleménye szerint a legrosszabb a helyzet a *Życie Warszawy* napilap esetében. A szakszervezetek ügyében pedig szükséges az „osztály szakszervezetek” újjáépítése. Ígéretet tett, hogy aktívan befolyásolni fogják a Szolidaritáson belüli választásokat annak érdekében, hogy a „szélsőséges elemek” kiessenek, és a vezetésbe a párt tagjai is bekerüljenek.³⁷⁷ Végül kifejezte elégedettségét a

³⁷⁵ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 94.

³⁷⁶ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 98–99.

³⁷⁷ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 100.

belügyminisztérium és a fegyveres erők magatartásával. „Ezekben a fontos láncszemekben nincsenek nyugtalanító problémák, éppen ellenkezőleg, a helyzet nagyon jó, bár a nyomás e szolgálatokra nagyon nagy.”³⁷⁸

Végül Kania röviden érintette a Lengyel Népköztársaság legnagyobb gazdasági problémáját is, hogy a nyugati kapitalista országok felé 26–27 milliárd dollár adóssággal kell számolni. Sőt, 1981-ben előreláthatólag még 10 milliárd dollár hitelt kell felvenniük. Lengyelország a kapitalista országok függőségébe került, különösen az NSZK és az USA függőségével kapcsolatban. A teljes importot hitelből kell fizetni. A szónoklat végén megemlítette, hogy ha belépnének a Nemzetközi Valutaalapba, akkor kedvezőbb feltételekre számíthatnának a hitelek felvételéhez.³⁷⁹ Azt már nem tette hozzá Kania, hogy ez még nagyobb függőséget okozott volna a kapitalista piactól.

4.1.2. „A szocializmus nagy veszélyben van Lengyelországban”

Leonyid Brezsnyev véleményét utolsóként mondta el. Az előre megírt beszédét olvasta fel, tehát Kania előadása semmilyen módon nem befolyásolta a szovjet főtitkár előadását.³⁸⁰ Először is fájó szívvel konstataulta, hogy Lengyelország mély krízist él át, ám szerinte a lengyelországi folyamatokat meg lehetett volna előzni. Ő maga is többször beszélt erről még Gierekkel, de ő rendre elhárította a problémát azzal, hogy a párt uralja a helyzetet. A szovjet vezetést egyre inkább nyugtalanította az ellenzéki mozgalmak viszonylag szabad működése, a nacionalizmus erősödése és annak megjelenése különböző demonstrációkon. Az ezekkel gyakran együtt járó szovjetellenesség kifejeződése. A katolikus egyház erős befolyása a tömegekre, elsősorban a lengyel származású pápa 1979-ben Lengyelországban tett látogatása alkalmával tapasztalt jelenségek, ezzel együtt a párt- és az ideológiai munka gyengülése. De ugyanilyen aggasztó volt a szovjetek számára Lengyelország egyre nagyobb eladósodása a nyugati kapitalista államok felé, az előre be nem jelentett, előkészítés nélkül bevezetett áremelések következményei, a

---

³⁷⁸ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 94. 101.

³⁷⁹ uo. 102.

³⁸⁰ Brezsnyev 1980. december 5-i beszédéről több forrásunk is van. A volt NDK pártarchívumából előkerült feljegyzést Michail Kubina és Manfred Wilke németül publikálta először (1993). Ezt lengyelül is kiadták, lásd: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 274–280. A lengyel pártlevéltárban megtaláltam az elhangzott beszédéről készült feljegyzést, lásd: AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 88–92. Végül a Magyar Országos Levéltár gyűjteményében is megtalálható egy rövidített verzió: *Jelentés a Politikai Bizottság részére, 1980. december 8.* MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4391. ö. e. 225–227. A leírt szövegek között eltérések mutatkoznak. A legteljesebb, a minden bizonnyal szözszerinti verzió, a keletnémet dokumentum. A továbbiakban e három dokumentum alapján rekonstruálom a Brezsnyev által elmondottakat.

mezőgazdaságban jelentős túlsúllyal rendelkező magángazdaságok.³⁸¹ Gierek ennek ellenére nem vette komolyan Moszkva figyelmeztéseit.

Brezsnyev a lengyel pártot és a kormányt hibáztatta a kialakult helyzetért, melynek következményei kihatnak a nemzetközi helyzetre és a béke ügyére is. Érthetetlennek nevezte, hogy a LEMP miért vonult vissza az első támadást követően. Szerinte jelen pillanatban már nem szabad a múlttal foglalkozni, mert azzal az ellenség kezébe adják a fegyvert. A helyzet október vége óta sokat romlott, ezért nem lehet tovább visszavonulni, át kell venni a kezdeményezést. A visszavonulás „szákcúba vezet. [...] Egyszóval, a lengyel elvtársaknak *maguknak* kell támadást indítaniuk az ellenforradalom ellen. [...] a testvérpártok elvtársai is osztják e nézetet.”³⁸² A pártot ütőképesse kell tenni. Erre eddig is megvolt a lehetőség, hiszen a hadseregre, a rendőrségre és a biztonsági erőkre valamint a szakszervezetek egy részére lehetett volna eddig is támaszkodni.

A Szolidaritásról is kifejtette a véleményét: az ellenforradalmi szervezetek párttá akarnak alakulni a Szolidaritás bázisán. Meg akarják nyerni a parasztpártot is, alakulóban van egy kereszténydemokrata jellegű párt, burzsoá választási rendszer kialakításán dolgoznak, éket kívánnak venni a párt, valamint az értelmiség és az ifjúság közé, ennek érdekében együttműködnek az egyházzal. Fokozatosan magához ragadják a hírközlő eszközöket, sőt a hadseregben is aktivizálódnak, s az egyház segítségével arra is hatással vannak. Brezsnyev ugyanakkor hangsúlyozta azt is, hogy az SZKP kezdettől fogva helyeselte azt a szándékot, hogy *a válságra politikai megoldást keressenek*. Ma azonban az osztályellenség nem tanúsít tartózkodó magatartást. „Az egész krízis alatt kifejeztük a teljes megértésünket a lengyel elvtársak felé, hogy készek politikai úton megoldani a krízist. *Nem vagyunk amellelt, hogy szükség nélkül azonnal a végső eszközökhöz nyúljanak, és megértjük a párt részéről az óvatosságot is*. De az is biztos, hogy az ellenség hamarosan a hatalmat követeli és nem lesz olyan mérsékelt a saját tevékenységében. Tapasztalatból tudjuk, hogy ha az ellenség megszerezné a hatalmat, a végső eszközökhöz nyúlna, hogy megsemmisítse a pártot és lerombolja a szocializmust.”³⁸³ „*Ma gyakorlatilag kettős*

---

³⁸¹ A szovjet pártvezetés ezt már korábban, külön is megosztotta a lengyelekkel. AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 226–232.

³⁸² Az idézett mondat, amely arra utalt, hogy a lengyeleknek maguk kell megoldani a problémáikat, a lengyel archívumban található dokumentumban nem szerepel. Úgy tűnik, mintha Kania és a lengyel delegáció a saját politikai bizottságában is azt a látszatot igyekezett volna fenntartani, hogy ő képes egyedül a válság megoldására, nélküle még a szovjetek katonai beavatkozástól sem riadnak vissza. Ennek érdekében maradhatott ki e mondat a LEMP PB-nek szánt szövegből. Az idézett mondatot lásd: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 275.

³⁸³ Az idézett rész szintén hiányzik a lengyel feljegyzésből. A szovjet fél „*megértő*” magatartása szintén nem állt érdekében Kaniának, amennyiben éppen a keményvonalas PB tagoktól érezte magát veszélyben. In: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 276.

hatalom van Lengyelországban. A pártnak a dolgokat a nevén kell neveznie, mert a szocializmus nagy veszélyben van Lengyelországban.” A szovjet vezető szerint rá kell mutatni, hogy a jelenlegi helyzetet nemcsak a múlt hibái okozták, hanem az öt hónap sztrájkmozgalmai is. Továbbá leszögezte, hogy egyetlen lépést sem tehet a párt visszafelé, igent kell mondani a szocialista demokrácia továbbfejlesztésére, a szakszervezetek jogaira, de határozott nemet a párt, a szocializmus és a Lengyelország szövetségesei ellen indított támadásokra. Gazdasági téren eddig 2 milliárd dollár segítséget kapott Lengyelország a Szovjetuniótól. Brezsnyev kilátásba helyezte a további segítségnyújtást, de ennek érdekében „magának Lengyelországnak is erőfeszítéseket kell tennie.”

A szovjet főtitkár szerint a legfontosabb az, hogy a pártot meg kell erősíteni. A párttagokat mozgósítani kell, a demokratikus centralizmus elveit és a pártélet lenini normáit pedig be kell tartani. Továbbá hangsúlyozta, hogy eljött az ideje a Szolidaritás rendreutasításának, amely már politikai célokat is követ. Vissza kell szerezni a tömegtájékoztatási eszközöket. Bár az valójában sosem volt a Szolidaritás kezében. „Az ellenségeinknek tudniuk kell, hogy a szövetségesek nem dobják oda Lengyelországot az imperializmus javára.” Brezsnyev az előadása végére egyre keményebb hangnemet ütött meg és a represszív eszközök alkalmazására buzdította a lengyel vezetést. Arra hívta fel a figyelmet, hogy Nyugaton is erővel verik szét a politikai célokat megfogalmazó sztrájkokat, nemhogy még fizetést is kapnak a sztrájk teljes idejére, ahogy ez Lengyelországban történik. „Hivatalosan Lengyelországban nincs kihirdetve a rendkívüli állapot, de a valóságban rendkívüli állapot van” – állapította meg végül Brezsnyev. Pontosan megfogalmazta a teendőket: **„a lengyel elvtársak helyesen cselekednek, ha felkészülnek arra, hogy rendkívüli eszközökhöz nyúljanak. Azonnal meg kell tenni a szükséges lépéseket, hiszen nincs idő ellentámadásba menni. Holnap még nehezebb lesz legyőzni az ellenforradalmat.”**³⁸⁴ **„Elő kell készíteni egy pontos tervet, milyen módon tudják a hadsereg és a biztonsági erők biztosítani az ellenőrzést a szállítás és a fő közlekedési vonalak, illetve az összekötő vonalak felett, és ezt a tervet konzekvensen életbe is kell léptetni,”** hangsúlyozta Brezsnyev.³⁸⁵ Erre elsősorban a Varsói Szerződés érdekeinek és biztonságának érdekében van szükség indokolta a szovjet vezető. Továbbá arra is felszólította a lengyeleket, hogy a Központi Bizottság a legfontosabb gazdasági szektorokba jelöljön ki megbízottakat, akik biztosítani tudják a termelés folytonosságát.

---

³⁸⁴ Az idézett szöveg szintén csak a németek által feljegyzett szövegben található meg. Lásd: *Przed i po 13 grudnia* ... i. m. 2006. Tom I. 279.

³⁸⁵ *uo.* 279.

Végül „megüzente” a nyugati államok és az USA vezető köreinek, hogy „nem engedjük meg elszakítani Lengyelországot. [...] Lengyelország a szocialista közösség bástyája volt és lesz,” azaz az európai status quoból a Szovjetunió nem enged.

Brezsnyev beszédével véget ért a találkozó, semmilyen vita vagy hozzászólás nem volt. Az előre megírt és menetközben kissé módosított zárányilatkozatot (kommünikét) minden résztvevő hozzáfűznivaló nélkül elfogadta.

A szovjet főtitkár előadásából kirajzolódó álláspont egyértelművé tette, hogy a Kremlnek sincs válasza a Szolidaritás által feltett kérdésekre. Nem voltak képesek olyan programot megalkotni, amellyel a Szolidaritás követeléseit alól kihúzhatták volna a talajt. A szovjet vezetés az erőszakszervek erejében bízott egyedül, az európai status quot akarták fenntartani és ezzel a Szovjetunió biztonságát, nagyhatalmi státuszát garantálni. A Varsói Szerződés érdekeinek biztosítása és a második világháború után kialakult világrend fontosabb volt annál, hogy „szocializmus” lengyel útja ki tud-e bontakozni vagy sem. Mindez az európai békétől függött, 1945 óta senki nem kezdett Európában háborút. A szovjetek is tisztában voltak azzal, hogy mit jelentene a világbékére tekintve, ha Lengyelországot keletről a Szovjetunió, nyugatról pedig a keletnémet állam megtámadná. Ezért a szovjet vezetés mindent elkövetett, hogy a lengyel hadsereg és a lengyel erőszakszervek önállóan „állítsák vissza a rendet” az országban. Ezzel együtt nem utasították el a politikai megoldás lehetőségét, ha LEMP képes a Szolidaritás megosztására és a „szocialistaellenes értelmiség” leválasztására, akkor tegye, de a hangsúlyt egyértelműen az erőre helyeződött.

4.1.3. A harcias szomszédok

Mint láttuk, a konzultáció összehívásában meghatározó szerepe volt Erich Honeckernek, a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) főtitkárának. A keletnémet állam vezetése számára a lengyel Szolidaritás megalakulása és az országos sztrájkok óriási veszélyt jelentettek. Már 1980 augusztusában a sztrájkoló lengyel tengeremléki hajógyárak komoly aggodalmat szültek Kelet-Berlinben, hogy a munkástiltakozások áttérjedhetnek a német kikötőkre is. Másfelől a lengyelországi események Honecker politikáját kifejezetten negatívan érintették. A német főtitkár nyugatbarát politikáját, a nyugatnémet állammal való egyre szorosabb kapcsolatát a szovjetek egyre jobban kritizálták, miközben egy esetleges kemény, akár szovjet katonai fellépés a lengyel munkások mozgalma ellen veszélyeztethették a nyugati kapcsolatokat. Honecker

politikáját egyre gyanakvóbban szemlélte a szovjet vezetés, ráadásul az ország gazdasági fennmaradásához elengedhetetlen nyugati hitelek elvesztésének veszélye fenyegette. A keletnémet vezetés azonban kockázatos, ám tudatos lépésekre szánta el magát. Miközben a szovjet külpolitikát látványosan, sőt néha egyedül a szövetségesek közül támogatta, megpróbálta az NSZK-val a kapcsolatait fenntartani és javítani.

Az afganisztáni intervenció azonban megghiúsította a nyugatnémet kormánnyal való kapcsolatfelvételt. Honecker még 1979. december 13-án, egy nappal a NATO rakétatelepítési programjának elfogadása után függesztette fel a Helmut Schmidt német kancellárral való találkozót előkészítő munkatárgyalásokat. 1980 januárjában pedig szovjetek kérésére nem vehették fel a kapcsolatot Bonnal. Hosszú előkészítés után, augusztus 28–29-ére sikerült kitűzni a Honecker–Schmidt találkozót, melyet éppen a gdański sztrájkok miatt most Schmidt kérésére kellett elhalasztani.³⁸⁶

Honecker bízott abban, hogy a nyugatnémet kormánynak legalább olyan fontos a keletnémet kapcsolat, mint nekik a nyugati és a lengyel válsággal kapcsolatos kemény állásfoglalás nem fogja megszakítani az együttműködést köztük.³⁸⁷

Mint láttuk a december 5-i konzultáció ötlete Honeckertől indult, az ezzel egy időben zajló „Szojuz ’80” hadgyakorlatot pedig tőle függetlenül időzítették erre az időre a szovjet katonai és politikai vezetők. Az NDK szerepe amúgy is csekély volt a hadgyakorlatban. Egy vagy két hadosztállal kellett benne részt venniük. Honecker elképzeléseiben nem szerepelt, hogy az NDK hadserege részt vállaljon egy Lengyelország elleni katonai intervencióban. Nem is ilyen szándékkal kezdeményezte a találkozót. A keletnémet vezetőnek három fő célja volt a lengyel válsággal kapcsolatban. Egyrészt, hogy megkülönböztesse magát Edward Gierek leváltott lengyel pártfőtitkártól. Ugyanis mind a ketten fontosnak tartották a nyugati kapcsolatokat és nyugati hitelekből finanszírozták a gazdaságukat. Ezért Honecker a stabil és „ideológiailag tiszta” államvezetés képét igyekezett mutatni szemben Gierek bukott ideológiailag fertőzött rendszerével. Másfelől a nyugati kapcsolatok miatti szovjet bírálatokat enyhíteni szándékozva látványosan kiállt a szovjet politika mellett, ezzel bizonyítva lojalitását a Kreml felé, ahogy ezt már Afganisztánnal kapcsolatban is tette. Harmadrészt, ha a szovjet vezetés radikális lépésre kényszerülne, akkor Honecker felléphetett volna a kelet-nyugati kapcsolatok javítása

---

³⁸⁶ KUBINA, Michael: *Czy Honecker chciał zbrojnej interwencji w Polsce jesienią 1980 roku? Człowiek Moskwy w Biurze Politycznym KC NSPJ a polski kryzys na jesieni 1980 roku*. In: *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*. Tom I. Szerk.: KAMIŃSKI, Łukasz. Wrocław, GAJT, 1998. 109–114.

³⁸⁷ E reménye Honeckernek be is igazolódott, amikor 1981. december 13-án a hadiállapot bevezetésre került, akkor éppen Honecker vendége volt Schmidt, a hír hallatán nem szakította meg a keletnémet útját.

érdekében, így Bonn felé mutatva, hogy érdekelt a nyugati kapcsolatok fenntartásában. Egy esetleges szovjet katonai fellépés Lengyelországgal szemben még erősíthette is volna hosszú távon mind Moszkvával, mind Bonnal szemben Honecker pozícióját.³⁸⁸ Korábban éppen ilyen „híd szerepet” próbált Gierke kialakítani magának kelet és nyugat között.

Honecker Kania, Zsivkov és Kádár után szólalt fel a moszkvai találkozón.³⁸⁹ Természetesen előző nap este ő is részt vett azon a megbeszélésen, ahol egyeztettek az álláspontokat és megállapodtak abban, hogy nincs szó katonai fellépésről. Előadásában keményen bírálta a lengyel pártvezetés engedményekre épülő politikáját. Rövid, de határozott álláspontot képviselő beszédében tizenhétszer használta az „ellenforradalom” kifejezést, ezzel is nyomatékosítva, hogy szükséges az adminisztratív eszközök bevetése. Hangsúlyozta, hogy a LEMP vezetésének már az első „kapitulációja” súlyos hiba volt, s a párt azóta is állandó visszavonulásban van. Ez a magatartás még a szocializmushoz hű embereket is kiábrándítja. Értetetlen volt számára, hogy a lengyelek semmit nem tettek azoknak az intézkedéseknek a bevezetése érdekében, amelyekben október végén Brezsnjevvel megállapodtak. Utalt az 1953-as berlini és az 1968-as csehszlovákiai tapasztalatokra is. Hangsúlyozta, hogy a párt vezető szerepének döntő jelentősége van, azt vissza kell állítani, a szocializmust más úton nem lehet felépíteni. *Párt nélkül nincs államszervezet, nincs biztonsági szolgálat, nincs hadsereg.* Nem értett egyet Kaniának azon álláspontjával, hogy a sztrájkok a munkások jogos követelési miatt alakultak ki, és hogy a Szolidaritáshoz a munkások többsége nem szocialistaellenes motívumok miatt csatlakozott. Honecker szerint a munkásosztályt csak a párt képviselheti, csak a párt valósíthatja meg az érdekeit. Véleménye szerint a „sztrájkok a szocializmusban kizárólag maga a szocializmus ellen irányulnak.” Végül konstatálta, hogy LEMP rendelkezik ahhoz megfelelő erővel, biztonsági szolgálattal, hogy legyőzze a nehézségeket. Meggyőződése szerint a lengyel „hadsereg teljesíteni fogja a saját patrióta és egyidejűleg internacionalista kötelességét.” Nyíltan állást foglalt amellett, hogy nem kell és nem is szabad a Szolidaritással tárgyalni, nem kell a megosztásukra törekedni, hanem szét kell őket zúzni.

Honecker a konzultáció után is tartotta magát ehhez a harcias állásponthoz, a hadiállapot bevezetéséig keményen bírálta a lengyel belpolitikai eseményeket. Nem kezdeményezett azonban több közös fellépést, láthatóan az NSZK-val való kapcsolatépítésre koncentrált, miközben kényszeredetten teljesítette a szovjet utasításokat a

³⁸⁸ KUBINA, i. m. 1998. 115–118.

³⁸⁹ Honecker beszédéről is több forrás maradt fenn. A keletnémet pártlevéltárból: *Przed i po 13 grudnia...* im. 2006. Tom I. 256–260. A lengyel pártarchívumból: AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 79–83. és a magyar delegáció feljegyzése: MOL M-KS 288. f. 11. cs. 4391. ő. e. 228–229.

lengyel gazdaság megsegítésével kapcsolatban. A jelenleg ismert dokumentumokból megállapítható, hogy a keletnémet vezetés nem tervezett katonai fellépést a lengyel „ellenforradalommal” szemben, ám egy esetleges önálló szovjet intervenció ellen nem tiltakoztak volna.

Gustav Husák a Varsói Szerződés 1968-as katonai intervenciója után került hatalomra Csehszlovákiában. Az utána következő „normalizáció” időszakában megakadt minden korábbi gazdasági és politikai reform. 1970-től kezdve az egyre erősödő állami centralizáció kiterjedt nemcsak a gazdasági és politikai irányításra, hanem a kultúra, az oktatás és a szórakozás minden területére. A gazdaság a hetvenes évek első felében még növekedett, ami a prágai tavasz előtti reformoknak volt köszönhető, majd az évtized második felében rohamosan romlottak a mutatók. A csehszlovák vezetés is nyugati hitelekhez folyamodott az elért életszínvonal fenntartása érdekében. Az 1976-ban megkezdett öt éves terv vége felé már egyértelműen látszottak a nehézségek. A tervnek szinte egyetlen előirányzott mutatója sem teljesült 1980 végére. A vezetők belátták a reformok szükségességét és kidolgozták a tervezés és az irányítás új elveit, amelyek az 1968-as magyar új gazdasági mechanizmus néhány elemére épültek. Az új rendszert 1981. január 1-jétől kívánták bevezetni. A fő cél a munka minőségének és hatékonyságának javítása volt. A munkabért 80%-ban függővé tették a munka minőségétől, a vállalatok nagyobb önállóságot kaptak a gazdasági stratégiák és a tervek kidolgozásánál.³⁹⁰

A lengyel válság a csehszlovák rendszert is közvetlenül érintette. Egyrészt a lengyel ellenzéki csoportoknak személyes kapcsolataik voltak a csehszlovák Charta '77 mozgalommal, valamint az első Szabad Szakszervezet még 1978-ban a csehszlovák határhoz közel Katowicében alakult meg. A cseh és a lengyel nyelv hasonlósága miatt a lengyel ellenzéki kiadványok könnyen utat találhattak a csehszlovák lakossághoz is. Másrészt a csehszlovák vezetés megpróbált magának erényt kovácsolni a lengyel válságból. A CSKP vezetése 1980 őszén már széles körű propagandába kezdett a csehszlovák eredmények bemutatása céljával. Még 1970 decemberében fogadta el a CSKP Központi Bizottsága a *„Tanulások a válság fejlődéséről a pártban és a társadalomban a CSKP XIII. kongresszusa után”* című dokumentumot, amelynek a tizedik évfordulója alkalmából mutatták be a lakosságnak Csehszlovákia gazdasági és politikai eredményeit.³⁹¹ A lengyel válság kiváló alkalom volt arra, hogy a saját eredményeiket a lengyel

---

³⁹⁰ KOBUS, Andrzej: *Czechosłowacja wobec narodzin, rozwoju i delegalizacji „Solidarności” (1980–1982)*. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006. 26–28.

³⁹¹ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1255. 54.

kontextusban tárják a lakosság elé, mint pozitív példa. A csehszlovák pártlap a *Rude Pravo* egy nappal a moszkvai találkozó előtt publikálta az „Összeomlástól a fejlődésig” című cikket, melyben megállapították, hogy az elmúlt évtized a csehszlovák szocializmus történetében a legsikeresebb szakasz volt.³⁹²

Husák a moszkvai konzultáción is e szellemben beszélt.³⁹³ Az 1968-as csehszlovákiai eseményeket megelőző időszakot elemezve csak közvetett módon foglalkozott a lengyelországi válság politikai rendezésének módozataival. A csehszlovákiai tapasztalatok alapján értékelte a helyzetet és rámutatott arra, hogy 1968-ban is meg lehetett volna belső erővel oldani a problémákat, de a párt elveszítette kezdeményező szerepét, így augusztusban már csak a külső segítség igénybevételével lehetett a szocializmust megmenteni Csehszlovákiában. A lengyeleknek egy határozott program kidolgozását és a párt megerősítését javasolta, s csak ezután tartotta lehetségesnek a kongresszus összehívását. Hangsúlyozta, hogy 1968-ban azért került sor a külső katonai erők bevetésére, mert a párt, a biztonsági erők és a hadsereg is meggyengült. Az akkor vezetés nem tett határozott lépéseket az „ellenforradalmi erők” ellen. Szerinte a LEMP jelenleg sokkal jobb vezetéssel rendelkezik, mint a CSKP 1968-ban. A politikai megoldás nem azt jelenti, hogy ingadozni lehet a szocialistaellenes erőkkel folytatott harcban. Husák azt is hangsúlyozta, hogy nem azért meséli el a csehszlovák tapasztalatokat, hogy a radikális megoldás mellett agitáljon, hanem inkább azért, hogy felhívja a figyelmet a korábbi csehszlovák vezetés által elkövetett hibákra, melyek szükségszerűen vezettek el a radikális megoldáshoz. Husák tehát éppen a saját tapasztalatok okán nem tartotta lehetségesnek az ellenzékkel való tárgyalást. A csehszlovák példa ugyanis azt mutatta, hogy ilyen esetben a párt nagyon gyorsan elveszítheti az irányítást az események felett. A jelenleg ismert dokumentumok szerint azonban a CSKP vezetése sem állt a lengyelországi katonai intervenció partján, hiszen az veszélyeztette volna a nehezen felépített rendszerét.

4.1.4. Egy platform: a magyar-román érdekközösség

Jelentőségük jóval kisebb, ám mégis fontos szerepe volt Magyarország, Románia és Bulgária álláspontjának a megbeszélésen. A három ország kommunista pártjának első számú vezetői rájuk jellemző, a fő iránytól néha eltérő és sok olyan információt is

³⁹² *Rude Pravo*, 1980. december 4.

³⁹³ Husák előadásáról szintén több feljegyzés készült. Az NDK részéről lásd: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 266–274. Lengyel részről: AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 83–88. Magyar részről: MOL MKS 288. f. 11. cs. 4391. ó. e. 227.

tartalmazó beszédet mondott, melyek nem hangzottak el a többi előadásban.³⁹⁴ E három szónoklat kiegészíti és árnyalja a szovjet, keletnémet és a csehszlovák vezetők által elmondottakat: az előző esti előzetes egyeztetés érződött az előadásokon.

A találkozón Románia és Magyarország egy platformra került a keletnémet-csehszlovák harciasabb vonallal szemben. És ez a közös álláspont gyakorlatilag megmaradt egészen a lengyel válság „megoldásáig” annak ellenére, hogy a két ország közötti kapcsolatot ebben az időben még jóindulattal sem lehetett barátinak nevezni. A rossz viszony egyik fő eleme a romániai magyar nemzetiség egyre aktívabb elnyomása volt. A hetvenes években, de főleg 1975 után a román állami nacionalizmus homogenizációs törekvései egyre nagyobb ellenszenvet váltottak ki magyar részről. Az MSZMP maga is ellenezte ezt a román politikát, másrészt a magyar társadalom részéről is egyre nagyobb nyomás nehezedett a pártra, hogy tegyen valamit ez ellen. Harmadrészt pedig a román elkülönülési politika a VSZ-en és a KGST-n belül, mely éppen 1968-ban volt a leglátványosabb, a hetvenes évek második felében alábbhagyott, elsősorban gazdasági okokból. Ideológiailag pedig egyre közelebb került a brezsnyevi neosztálinista személyi kultuszhoz, mellyel Kádár egyáltalán nem szimpatizált. Kádár számára az jelentette a legnagyobb félelmet, hogy az erőszakos román nemzetépítési stratégia egyre inkább erősíti a magyar nacionalizmust, mint reakciót. Ez pedig végső soron veszélyezteti „a hatalom belpolitikai és az ország külpolitikai érdekeit.”³⁹⁵ E külpolitikai érdekek közé tartozott az IMF-hez és a Világbankhoz való csatlakozás ugyanúgy, mint az enyhülési politika kiszélesítése a gazdasági és a kulturális kapcsolatok területére is.³⁹⁶

A végkonklúzió abban foglalható össze, hogy a magyar félnek a lengyel válság idején nem volt érdeke a románokkal való nyílt konfrontáció, illetve a szocializmus román útjának nyílt kritikája, hiszen az egyre romló román gazdasági helyzetre és a csökkenő életszínvonalra Ceaușescu a nacionalizmus növelésével és diktatúra erősítésével válaszolt. És főleg nem volt érdekelt egy újabb konfliktus nyílt kirobantásában. Inkább mindkét fél abban vált érdekeltté, hogy a lengyel válság maradjon meg lengyel belügynek.³⁹⁷

³⁹⁴ A beszédek szövegei megtalálhatóak: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 244–256, 260–266, illetve: MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4391. ö. e. 227–228.

³⁹⁵ A magyar–román viszonyt részletesen tárgyalja: FÖLDES György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007. Lásd különösen a IV. fejezetet (169–221.) és az V. fejezetben „A lengyel válság hatása a magyar–román viszonyra” című alfejezetet (260–274.).

³⁹⁶ Az ENSZ pénzügyi szervezeteihez való csatlakozásról lásd: FÖLDES György: *Az eladósodás politikatörténete 1957–1986*. Maecenas, Budapest, 1995., a hetvenes évek magyar külpolitikájáról: FÖLDES György: Kádár János külpolitikái gondolkodása, 1968–1978. In: *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-élettről*. Szerk.: Rác Árpád. Budapest, Rubicon – Debrecen, Aquila, 2001.

³⁹⁷ Van olyan vélemény is, mely szerint Románia kész lett volna katonailag is beavatkozni a lengyelországi eseményekbe, lásd: SAHNAZAROV, Georgij Hoszrojevics: Vsztrecki sz ligyerami szocialiszttyicseszki sztran.

Moszkvában Kádár János volt az egyetlen résztvevő, aki nyíltan utalt is arra, hogy „a megoldás már el van fogadva,”³⁹⁸ egyértelműen jelezve, hogy nem a tárgyaláson kifejtett lengyel álláspont fogja befolyásolni a végkifejletet. Sőt, Kádár fogalmazta meg a legvilágosabban, hogy a tanácskozás célja az, hogy „figyelmeztesse azokat az erőket, amelyek Lengyelországban és az egész világon a szocializmus ellen lépnek fel.” A figyelmeztetés itt egyértelműen nem katonai fenyegetést jelentett, hanem a szocialista tábor összezárását, szolidaritását. A Szovjetunióra ugyanis komoly nemzetközi nyomás nehezedett az afgán ügy miatt, Magyarország, Románia pedig egyre inkább az eladósodás felé tartott. Joggal tarthattak attól Moszkvában, hogy a lengyel válság tovább terjed a táboron belül.

A szocialista integráció problémájára a román főtitkár Nicolae Ceaușescu is utalt, amikor előhozakodott egyik kedvenc témájával. Nevezetesen, hogy a KGST nem tud kielégítő választ adni a szocialista országok energia- és nyersanyagellátási problémáira. A KGST működési, szervezési problémáiból vezette le a lengyel válságot is. Hangsúlyozta: a „szocialista országoknak demonstrálniuk kell, hogy képesek megoldani az összetett problémákat, hogy a szocializmus erős alapot ad a gazdaság fejlődéséhez.” Ezzel együtt „határozottan kell tevékenykedni az államok közötti kapcsolatok erősítése érdekében, *a teljes egyenjogúság, a nemzeti függetlenség és a szuverenitás, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás*, a hatalom és a fenyegetés használatáról való lemondás elvére támaszkodva.”

Kádár és Ceaușescu többször kiállt az európai enyhülés és a nukleáris leszerelés mellett, Kádár e folyamatban játszott szerepéért külön megdicsérte a Szovjetuniót és biztosította Magyarország nyílt támogatásáról. Ceaușescu volt az egyetlen felszólaló, aki az enyhüléssel kapcsolatban nyíltan beszélt egy esetleges Lengyelország elleni katonai intervencióról úgy, mint ami „nagy veszélyt jelentene a szocializmusra általában, az enyhülés és a béke politikájára. Ezért is kell mindenkinek támogatni a lengyel elvtársakat, hogy *saját erőikkel és e helyzetben a legmegfelelőbb saját módszerekkel oldják meg a feladatokat.*”³⁹⁹

Önmagában az a tény, hogy Romániát meghívták a konzultációra, azt jelenti, hogy nem számoltak a szovjet vezetők egy olyan forgatókönyvvel, amely katonai beavatkozást írt volna elő. Románia tizenkét évvel korábban a csehszlovákiai katonai intervencióban

---

In: *Novaja i Novejszaja Isztorija*, (2000) 3.sz. 160. Erre azonban nincs semmilyen bizonyító erejű dokumentum.

³⁹⁸ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 249.

³⁹⁹ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 266.

sem vett részt és mindig fenntartotta magának a jogot arra, hogy különutas külpolitikát folytasson még a Varsói Szerződésen belül is.⁴⁰⁰

Egyetértettek abban is, hogy a hadsereg, a rendőrség és a biztonsági szolgálatok „szentháromsága” a hatalom alapja Lengyelországban, amelyre elsősorban támaszkodni kell. Ennek érdekében a párt megerősítése az elsőrendű feladat, hiszen az erőszakszervek irányítása a párt feladata. Kádár több példát is felhozott 1956 novemberéből a hatalom megszilárdítására, majd azt is megengedte magának, hogy szabadabban beszéljen a többieknel. Szólt arról, hogy a magyaroknak is vannak saját problémáik, félelmeik, amelyekkel harcolnak. Sőt a tárgyalás fő áramától eltérve bagatellnek tűnő ügyeket is megemlített a lengyelekkel kapcsolatban. Például azt, hogy meg kellene vitatni, hogy a magyarországi szakszervezeti kongresszusra milyen összetételű szakszervezeti delegációt küldenek a lengyelek. Lesz-e benne Szolidaritás tag? Kádár János talán valóban úgy gondolta, a többiekől eltérően, hogy ez a konzultáció arra szolgál, hogy mindenki elmondja az őt érintő problémás ügyeket vagy csupán oldani akarta a feszültséget. Véleményem szerint inkább az utóbbi történetelt. Kádár az egyik legtapasztaltabb vezetőként volt jelen, aki élete során már számos alkalommal vett részt ehhez hasonló szituációkban, szemben Kaniával, akinek ez volt az első ilyen alkalom. Kádár szerényen azt is megjegyezte, hogy nincs felhatalmazva arra, hogy tanácsokat osztogasson másoknak, minden országban más-más út lehet a megoldás. Végül ő is keményebb hangvételre váltott és kijelentette: *„Lengyelország nem eladó, Lengyelországot nem lehet megvenni, Lengyelországot nem lehet kiszakítani a Varsói Szerződésből.”* E szavak azonban semmi olyat nem tartalmaztak, amely ismeretlen lett volna a hidegháborús retorikában, azaz nem jelentettek többet annál, mint az európai status quo fenntartásának óhaját.

Ceaușescu beszédében azt hangsúlyozta, hogy a hadsereg, a rendőrség és a biztonsági szolgálatok eszközeihez csak abban az esetben lehet nyúlni, ha a munkásosztály és a nemzet bizalmát megszerezte a párt. E nélkül nem lehet sikeresen véghezvinni egy ilyen akciót. Ebben egyébként a LEMP vezetése is egyetértett, ez volt az egyik fő ok a hadiállapot bevezetésének halogatásában. A lengyel pártvezetés folyamatos felméréseket készített a társadalom hangulatáról, a párt elfogadottságáról.⁴⁰¹

Zsivkov, Kádár és Ceaușescu is javasolta a világos program kidolgozását, amely mellé fel lehet sorakoztatni a párt tagjait. Zsivkov figyelmeztetett, hogy a lengyelországi

⁴⁰⁰ Sőt, a hetvenes években a szovjet politika komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a románok ne lépjenek Albánia nyomdokaiba, és maradjanak meg a VSZ keretein belül.

⁴⁰¹ Dokumentumokat lásd erről: *Stan wojenny w dokumentach władz PRL...* i. m. 2001. Lásd későbbi fejezetben.

negatív események további fejlődése láncreakciókat indíthat el a többi szocialista országban, ezért ő inkább az adminisztratív eszközökkel való megoldás mellett érvelt. Véleménye szerint a politikai megoldás eszközei már kimerülöben vannak és fenn áll a reális veszélye annak, hogy Lengyelország társadalmi rendje megváltozzon. Ezzel ő valamivel keményebb álláspontra helyezkedett a többieknél (román–magyar), de ő is hangsúlyozta, hogy ezt a helyzetet lengyeleknek maguk kell megoldaniuk. Ceaușescuhoz hasonlóan Zsivkov is megemlítette a katonai intervenció veszélyeit. Szerinte az állítólagos katonai intervenciót a nyugati propaganda azért híreszteli, hogy élezze a nemzetközi feszültséget.

A román és a magyar álláspont hasonlósága mögött, a két ország viszonyán túl, eltérő helyzetértékelések is álltak. Ceaușescu erősen kritizálta az RKP októberben megfogalmazott üzenetében a Szolidaritást és a sztrájkokat. Szerinte erre nem ad okot még a rossz gazdasági helyzet sem. Ezzel szemben Kádár és a magyar vezetés elismerte a társadalmi elégedetlenségek jogosságát. Így a hivatalos megnyilatkozásokban a románok közelebb álltak a szovjet állásponthoz.⁴⁰²

Az előadásokból azt is kiderült, hogy a szövetséges államok vezetői tisztában vannak a lengyel válság okaival, a magyar és a román főtitkár külön megemlítette a mezőgazdaság kollektivizálásának hiányát, a lengyel pártvezetésben elkövetett komoly hibákat. A bolgár, magyar és román előadó az „ellenforradalom” kifejezés helyett inkább a „szocialistaellenes” jelzót használta. Kevesebb szó esett a lengyelországi ellenzéki mozgalmakról is. Összességében elmondható, hogy Erich Honecker durva retorikájához képest a szovjet és a csehszlovák inkább a centrumban helyezkedett el, míg a bolgár, magyar és román előadó a mérsékeltabb álláspontot képviselte.

4.1.5. Közös nyilatkozat (1980. december 5.)

A találkozóról kiadott közös nyilatkozatot a szovjet fél már előre elkészítette. December 4-én este, már a repülőtérrel Moszkvába vezető úton megkapta Kania, ahogy a többi résztvevő is a szöveget és mindenki, beleértve a lengyeleket is, elfogadta. A nyilatkozat megjelent a tanácskozás másnapján, december 6-án, a *Pravda* címlapján, illetve minden szocialista ország vezető pártlapjában. Tehát a találkozón elhangzottak semmilyen befolyással nem voltak a sajtóban megjelentekre, előre megírt szövegről volt

---

⁴⁰² FÖLDES, i. m. 2007. 260–261.

szó. A lengyel problémákkal a nyilatkozat csupán az utolsó viszonylag rövid bekezdésben foglalkozott, de ezen volt a hangsúly. A kommuniké nagy része a fegyverkezési verseny megállítása, a leszerelés, az európai béke megszilárdítása valamint a madridi konferencia körül összpontosult. Kiállt „a konfliktusok tárgyalásos úton való megoldása mellett és a kapcsolatok fejlesztése mellett minden országgal, függetlenül annak társadalmi berendezkedésétől, a függetlenség és a szuverenitás alapján, valamint az erő alkalmazásának és az erővel való fenyegetés elutasítása mellett az államközi kapcsolatokban, az ENSZ határozatainak szigorú betartása mellett.”⁴⁰³

A nyilatkozat az Egyesült Államok felé is tett egy gesztust arra vonatkozólag, hogy készen állnak az új elnöki (Reagan) adminisztrációval is a kapcsolatok fejlesztésére, ha hasonló magatartást tapasztalnak amerikai részről.

Lengyelországgal kapcsolatban kifejezték meggyőződésüket, „hogy a testvéri Lengyelország kommunistái, munkásosztálya és dolgozói képesek legyőzni a felmerülő nehézségeket, biztosítani az ország hosszú távú fejlődését a szocialista úton. [...] a szocialista Lengyelország, a LEMP és a lengyel nemzet számíthat a testvéri szolidaritásra és a VSZ tagállamainak támogatására.” Végül megerősítették, hogy Lengyelország szocialista ország volt a múltban, a jelenben és a jövőben is az lesz.⁴⁰⁴ A közleményben sem a „sztrájk” sem az „ellenforradalom” kifejezés nem szerepelt. E néhány sor, ami Lengyelországot érintette, vált a szovjet álláspont sarokkövévé. Minden későbbi nyilatkozatban az 1980. december 5-én kiadott közös nyilatkozatra utaltak vissza, hogy az ott leírtak vannak érvényben.

1980. december 11-én az SZKP Politikai Bizottságának ülésén Mihail Szuszlov számolt be a bizottság tagjainak a hat nappal korábbi konzultációról. Brezsnyev nem volt jelen indiai látogatása miatt, így az ülést a kialakult szokás szerint Szuszlov vezette. A Varsói Szerződés tagállamai delegációinak találkozóját teljesen időszerűnek és hasznosnak nevezte, ahol körültekintően mindenki kifejtette véleményét. Minden felszólaló alaposan felkészülve adta elő mondanóját. Kania felszólalását alapján véve tartalmasnak nevezte, bár véleménye szerint néhány kérdésben fogalmazhatott volna élesebben is.

---

⁴⁰³ *Pravda*, 1980. december 6. 1. Vlagyimir Ivanovics Voronkov megjegyzi tanulmányában, hogy a szovjet magatartást lehetett egyidejűleg blöffként és komolyan is kezelni. Lásd: VORONKOV, V. I.: Szobityija 1980-1981 gg. v Polse. Vzgljad szo Sztaroj Ploscsagyi. In: *Voproszi isztorii*, (1995) 10. sz. 104. Igaz lehet e megállapítás annak fényében, hogy 1956. október 30-án egy nappal a magyar forradalom elleni katonai intervenció elhatározása előtt is hasonló tartalmú nyilatkozatot tett a szovjet vezetés az országok szuverenitásának tiszteletben tartásáról, az egyenrangú kapcsolatokról. Lásd: Szovjet kormánynyilatkozat. 1956. október 30. In: *Döntés a Kremlben, 1956: a szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Szerk.: SZEREDA, Vjacseszlav–RAINER M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 200.

⁴⁰⁴ *Pravda*, 1980. december 6. 1.

Ugyanakkor a korábbi lengyel megnyilatkozásoknál sokkal önkritikusabbnak és helyesebbnek ítélte meg Szuszlov Kania mondandóját. A találkozó legfontosabb tanulsága, hogy a lengyel vezetők megértették azt a nagy veszélyt, amely Lengyelország felett függ és felismerték a szocialistaellenes elemek tevékenységének hatalmas kártevését, amely „nagy fenyegetést jelent a lengyel nép szocialista vívmányaira.” Szuszlov szerint pozitív, hogy Kania egyre józanabban gondolkodik Lengyelország gazdasági helyzetéről, a kapitalista eladósodásról és a segítségnyújtásról. Fontos, hogy Kania hangsúlyozta, hogy nem lesz több „meghátarlás” és „kedvezmény” a szocialistaellenes elemekkel szemben.⁴⁰⁵

Szuslov úgy összegezte Kania fellépését, hogy a lengyel nemzet egészséges erői, a fegyveres erők és az állambiztonsági erők, melyek támogatják a LEMP-et „képesek maguk saját erővel megbirkózni a helyzettel és normalizálni azt.”⁴⁰⁶

A többi felszólaló előadását értékelés nélkül csak röviden érintette Szuszlov, figyelemre méltó, hogy Erich Honecker álláspontját meg sem említette! Nem tartotta relevánsnak a közös álláspontot tekintve. Ezután Andropov kapott szót, aki csupán annyit tett hozzá a beszámolóhoz, hogy Brezsnyev előadása volt a leglényegesebb, ez határozta meg a találkozó hangnemet.⁴⁰⁷

Ugyanezen a PB-ülésen számolt be Usztyinov a VSZ HMB bukaresti ülésének eredményeiről. Itt nem esett szó Lengyelországról, a szovjet honvédelmi miniszter néhány mondatban összefoglalta a legfontosabb feladatokat a Varsói Szerződés számára, azaz a kádereképzés és az infrastruktúrafejlesztés fontosságát.⁴⁰⁸

A szovjet vezetés álláspontja tehát világos volt, a lengyeleknek saját erejükkel egyedül kell megoldani az országban kialakult helyzetet, ám ehhez továbbra is jelentős politikai és gazdasági támogatást nyújtanak a szövetséges államok.

A lengyel párt Politikai Bizottsága viszont már a moszkvai találkozó másnapján összeült, hogy meghallgassák Kania beszámolóját, majd meghatározták a további feladatokat. A PB-ülésen jelen volt Milewski belügyminiszter és Czyrek külügyminiszter is. Kania a szovjetekhez hasonlóan pozitívan értékelte a moszkvai megbeszéléseket. Véleménye szerint az ott elhangzottak megerősítették a lengyel pártvezetést pozíciójában még akkor is, ha nem érthetnek egyet minden ott elhangzott megállapítással. Ugyanakkor azt elismerte, hogy a helyzet olyan, hogy joguk van a szövetséges országoknak a „szűrösabb tekintethez.” Végül nagy ütőkártyának nevezte azt, hogy a szövetségesek

⁴⁰⁵ RGANI 89. f. 42. p. 59. d. 1. l.

⁴⁰⁶ RGANI 89. f. 42. p. 59. d. 2. l.

⁴⁰⁷ RGANI 89. f. 42. p. 59. d. 2. l.

⁴⁰⁸ RGANI 89. f. 42. p. 59. d. 3. l.

bizalommal vannak a lengyel vezetés iránt és hittel, hogy „a helyzetet uraljuk saját erőinkkel.”⁴⁰⁹ Majd egy tizennégy pontos tervet fogadott el a PB a moszkvai elvárásoknak megfelelően.

4.2. Intervenció vagy nyomásgyakorlás?

4.2.1. *Kania visszaemlékezése*

Egyes lengyel vezetők – elsősorban természetesen maga Kania – szerint, a Moszkvában tanúsított bátor és kemény fellépésük meggyőzte a Varsói Szerződés tagállamainak vezetőit, hogy nem szükséges a katonai beavatkozás Lengyelország belügyeibe. Sőt olyan nagyra értékelik e szerepük jelentőségét, hogy egyenesen ennek tulajdonítják, hogy leállították a szerintük már eltervezett, december 8-ára időzített katonai intervenciót.⁴¹⁰ Érdemes tehát megvizsgálni, hogy ezen állítások mennyire bizonyulnak igaznak a dokumentumok és a visszaemlékezések tükrében.

Kania először 1989 júniusában beszélt a nyilvánosság előtt arról, hogy 1980. december 5-én, Moszkvában az általa vezetett delegáció határozott fellépésével megakadályozta a Szovjetunió és a Varsói Szerződés egyes tagállamainak katonai intervencióját Lengyelország ellen. Jelentősen csökkenti Kania beszámolójának hitelességét, hogy éppen az első fél-szabad választások idején (1989. június 5. és 18.), az államszocialista rendszer összeomlása pillanatában jelent meg, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy a LEMP népszerűségét növelje, hazafiasságával és nemzetmentésével legitimálja magát. Vizsgáljuk meg Kania érvelését! Három érvet hoz fel önéletrajzi interjúkötetében arra, hogy saját fellépésének a jelentőségét, illetve a szovjet intervenciók szándékait bebizonyítsa. A sajnos semmilyen dokumentummal alá nem támasztott visszaemlékezésben a következőket találhatjuk.

Először, a találkozó összehívásának módja eltért a szokásostól. Brezsnyev – Kania állítása szerint – december 1-jét javasolta, ám a lengyel vezetés ezt elutasította azzal, hogy akkor éppen KB-plénum lesz. Ha közben a Politikai Bizottság vezetőit és a honvédelmi minisztert Moszkvába rendelik, azt a KB tagjai nyomásgyakorlásként értelmeznék, és felháborodásuknak adnának hangot. Továbbá Kania kifogásolta azt is, hogy a december 4-

---

⁴⁰⁹ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 189.

⁴¹⁰ KANIA, Stanisław: *Zatrzymanie konfrontację*. Warszawa, BGW, 1991. 86–97. vö: POŻOGA-PIECUCH, i. m. 1992. 79–80.

én tartandó Szent Borbála ünnepe előtt ne legyen ilyen tanácskozás. Köztudott, hogy Borbála a bányászok védőszentje, így attól tarthattak a lengyel vezetők, hogy komoly elégedetlenséget válthat ki és megmozdulásokra adhat okot a bányászok körében, ha éppen előtte zajlik le egy ilyen kétségkívül fenyegetőnek tűnő tanácskozás. Brezsnyev elfogadta Kania érveit, így december 5-ére jelölték ki az időpontot.⁴¹¹ Ezzel szemben láttuk, hogy valójában már november 28-án értesíthették Kaniát arról, hogy december 5-én lesz a tanácskozás. De az biztosnak tűnik, hogy Brezsnyev nem javasolhatta a december 1-jét a találkozó megtartására, ahogy azt Kania állította utólag.

Másodszor Kaniában gyanút keltett, hogy december 3-án Kulikov közölte Jaruzelskivel a *Szójuz '80* fedőnevű közös hadgyakorlat megkezdésének időpontját. A december 8-ára 0 órára kitűzött dátum azt jelentette, hogy elindul a hadgyakorlat második része, amely a szovjet, keletnémet és a csehszlovák hadseregek néhány hadosztályának Lengyelország területén, a Lengyel Hadsereggel közösen elvégzendő hadgyakorlatát jelentette. Kania ezt úgy értelmezi, hogy a szovjet tábornok a „*lengyel határ megnyitását*” kérte a szövetséges hadseregek számára, melyet egyértelműen el kellett utasítaniuk.⁴¹² Kania, Jaruzelski visszaemlékezéséhez hasonlóan nem tért ki e hadgyakorlat részleteire, sőt mindketten elhallgatták a Lengyel Hadsereg részvételét benne.⁴¹³ Ami azért furcsa, mert éppen azt állítják mindketten, hogy ez a hadgyakorlat valójában burkolt intervenciót jelentett volna Lengyelország ellen. A dokumentumok és más visszaemlékezők azonban – látni fogjuk – ellentmondani látszanak ezen állításoknak. Kania harmadik érve is azt szeretné alátámasztani, hogy valós volt a katonai akcióra való szándék, hiszen december 3-án és 4-én hiába szeretett volna Brezsnyevvel telefonon beszélni, ezt a szovjetek elutasították azzal, hogy „az első titkárnak a találkozó előtti elfoglaltsága miatt” nincs ideje.”⁴¹⁴

Kania azonban még egy megfellebbezhetetlennek tűnő „bizonyítékot” is felhoz annak érdekében, hogy alátámassza a szovjet intervenció szándékát. A december 5-i csúcstalálkozó után Brezsnyev fogadta a lengyel első titkárt egy hatszemközi beszélgetésen, amelyen rajtuk kívül még Konsztantyin Ruzsakov volt jelen. Kania visszaemlékezése szerint a Brezsnyev dolgozószobájában lezajlott találkozón egyetlen téma került megvitatásra: a Szovjet Hadsereg és a Varsói Szerződés többi tagállamának fegyveres intervenciója Lengyelországgal szemben. Anélkül, hogy a szovjet vezető

---

⁴¹¹ KANIA, i. m. 1991. 83–84.

⁴¹² Uo. 84. Látni fogjuk, hogy a dokumentumok nem erősítik meg ezt az állítást.

⁴¹³ V. Ö. JARUZELSKI, i. m. 1992. 36.

⁴¹⁴ KANIA, i. m. 1991. 84.

politikusok erről egy szót is ejtettek volna, ha hihetünk a beszámolónak, Kania azonnal védekező pozícióba helyezkedve tiltakozni kezdett egy ilyen katonai beavatkozás ellen.⁴¹⁵ Brezsnyev megszakítás nélkül végighallgatta lengyel kollégája monológját, aki az 1944-es varsói felkelésről, illetve egy esetleges katonai fellépés katasztrofális következményeiről beszélt. Végül a szovjet főtitkár – Kania szerint – úgy zárta le a vitát:

*„na, jó, nem megyünk be. De, ahogy bonyolódik, bemegyünk, bemegyünk. De nélküled nem megyünk.”*⁴¹⁶

Az idézett mondatok úgy tűnik valóban elhangzottak 1980. december 5-én Brezsnyev szájából, bár jegyzőkönyv nyilvánvalóan erről nem készült. Ezt támasztja alá némiképp másként, de lényegét tekintve hasonlóan Voronkov visszaemlékezése is, aki Ruzsakovtól hallotta vissza a szavakat.⁴¹⁷ A kérdés az, hogy mennyire lehet komolyan venni a félmondatoknak a tartalmát. Valóban úgy tűnik, mintha Kania kemény fellépése győzte volna meg a szovjet vezetést arról, hogy szükségtelen a katonai fellépés a lengyel válsággal szemben? Néhány nem jelentéktelen részlet cáfolja ezt a feltételezést.

Egyrészt Brezsnyev nem dönthetett egyedül egy ilyen horderejű ügyben. Korábban, minden hasonló esetben az SZKP PB határozata volt szükséges. Teljesen elképzelhetetlen, hogy erről a PB egyetértése és határozata nélkül Brezsnyev egyedül döntött volna, és ezt Kania tudomására hozza. Ezt csak abban az esetben tehetta meg, ha már korábban volt erről egy megállapodás a Politikai Bizottság, a hadsereg és a KGB vezetői között. Másrészt feltűnő, hogy sem Andropov, sem Szuszlov nem volt jelen ezen a beszélgetésen. Gyakorlatilag ők ketten voltak felelősek a lengyelországi válság megoldásáért. Egy ilyen komoly döntés bejelentésénél ők nem hiányozhattak volna. Harmadrészt pedig, a Brezsnyev idézet utolsó mondatának állítása, a történelmi tapasztalatok tükrében nem tűnik hihetőnek. Amikor Moszkvában úgy döntöttek, hogy katonailag kell megoldani egy-egy válságot a szovjet érdekszférában, ott sohasem tartották meg a korábbi pártvezetőt a funkciójában. 1956-ban, Magyarországon Kádár János, 1968-ban, Csehszlovákiában Gustav Husák váltotta Nagy Imrét, illetve Aleksander Dubčeket. De még Afganisztánban is, 1979 decemberében hasonló váltás történt (Amin – Karmal). Éppen Kaniát tartották volna meg első titkári pozíciójában? A dokumentumok szerint egyre kevésbé hitték a Kremlben, hogy Kania képes lesz úrrá lenni a kialakult helyzeten. Mögötte már ott készülődtek a Moszkvához hű, keményvonalas pártkatonák, mint Tadeusz Grabski vagy

---

⁴¹⁵ uo. 90.

⁴¹⁶ uo. 1991. 91.

⁴¹⁷ Voronkov szerint Brezsnyev azt mondta, hogy „ha mi úgy látjuk, hogy titeket megdöntenek, akkor bemegyünk.” In: VORONKOV, i. m. 1995. 104.

Stefan Olszowski. Nem hihető tehát, hogy egy esetleges fegyveres intervenció esetén Kaniával képzelték el a jövőt az SZKP Politikai Bizottságában.⁴¹⁸ A Kaniával szemben csökkenő bizalom nyilvános jele volt, hogy a december 5-i tanácskozáson Brezsnyev hangosan, hogy mindenki hallja a teremben, megkérte Ruzsakovot, hogy mutassa meg neki Milewskit. A lengyel belügyminisztert tartották a Kremlben, illetve a Lubjankán a szovjet vezetéshez leglojálisabb varsói vezetőnek. Voronkov visszaemlékezése szerint Brezsnyev váratlan kérése hallatán hirtelen csend lett a tárgyalóban. Világos kifejezése volt ez annak, hogy Moszkvában mely irányvonalat tartják a leghelyesebbnek.⁴¹⁹

4.2.2. A Szojuz '80 hadgyakorlat

A kulcskérdés továbbra is a *Szozuz '80* fedőnevű hadgyakorlat maradt. Valóban meglepetésként érte-e a lengyel politikai és katonai vezetést a hadgyakorlat terve és semmit nem tudtak a lengyel illetékesek az előkészületekről? Valóban egy gyakorlatnak álcázott szovjet–keletnémet–csehszlovák katonai intervenció készült, vagyis csupán ürügy lett volna a Lengyelország területére való bevonulásra?

A *Szozuz '80* megvizsgálása előtt ki kell röviden térni a közös hadgyakorlatok történetére. A Varsói Szerződés tagállamainak közös hadgyakorlatai 1961 végétől, a berlini válság után váltak rendszeressé. 1961 és 1981 között összesen 120 közös hadgyakorlatot tartottak a VSZ tagállamai, egy-egy alkalommal általában három ország, a Szovjetunió és még két másik állam hadseregének részvételével. A gyakorlatok évi megoszlása visszatükrözi a világpolitika konfliktusos vagy éppen békésebb szakaszait. 1967-ig, az arab–izraeli háború kezdetéig nagyjából félévente egy-egy gyakorlatot tartottak, azonban a „Hatnapos háború” után egészen 1972-ig évente 7–12 hadgyakorlat zajlott le. Majd újra a csökkenő tendencia érvényesült, a Helsinki-konferencia évében (1975) már csak kétszer gyakorlatoztak, egyszer a Csendes-óceán térségében, majd lengyel–csehszlovák területen a Szovjetunió részvétele nélkül. A gyakorlatok száma a Szovjetunió afganisztáni katonai intervenciója és a NATO új rakétatelepítési programjának meghirdetése után, 1980 januárjától kezdve szaporodott meg látványosan. A gdański sztrájkok kezdetéig (januártól július végéig) már nyolc hadgyakorlatot hajtottak végre, kizárólag a szovjet érdekszféra nyugati felében az NDK és Lengyelország részvételével. 1980-ban összesen 12, 1981-ben

---

⁴¹⁸ Valószínű, hogy Kania a saját szerepét felnagyítani igyekezvén „*emlékezett*” az idézet utolsó mondatára („*De nélkülöd nem megyünk*”), valójában azonban ez nem tűnik túl „*életszerűnek*”. Inkább hihetőbb Voronkov visszaemlékezése.

⁴¹⁹ VORONKOV, i. m. 1995. 104.

11 közös Varsói Szerződés-hadgyakorlat zajlott le. Látszik, hogy nem a lengyel krízis váltotta ki a hadvezetők aktivitását, csupán egybeesett vele. Az is világos, hogy a lengyel vezetőket nem lephette meg egy hadgyakorlat terve. Ha a Szolidaritás fennállásának tizenhat hónapját nézzük, akkor 15 hadgyakorlatot számolhatunk össze, melyből 11 alkalommal lengyel, illetve részben lengyel területen, a Lengyel Hadsereg részvételével bonyolítottak le.⁴²⁰

Lengyelország szerepe különösen jelentős volt a Varsói Szerződésen belül. A tagállamok hadseregei közül, a szovjet után, a második legnagyobb reguláris hadsereggel rendelkezett, a gdański sztrájkok kezdete idején mintegy 317,500 főt számlált. Ebből kb. 210 ezer fő a szárazföldi hadsereg és 85 ezer fő a légierő, valamint 22,500 fő a haditengerészet szolgálatában állt.⁴²¹ Az NDK és Csehszlovákia hadserege együtt nem sokkal többet, 363,000 katonát tett ki.⁴²² Mint szó volt róla, Lengyelország nemcsak a nagysága, hanem a földrajzi elhelyezkedése folytán is nagy jelentőségre tett szert a szovjet geopolitikában: Lengyelország kapocs volt a szovjet és a keletnémet területek között. Már 1945. június 10-én a Vörös Hadsereg vezérkarának döntése alapján a 2. Belorusz Front csapataiból létrehozták a Vörös Hadsereg Északi Hadseregcsoportját (ÉHCS).⁴²³ A lengyel területek felszabadító hadseregéből így létrejött megszálló hadsereg főparancsnoka a lengyel származású, de szovjet állampolgár Konstantin Rokossowski marsall lett, aki egyben a lengyel honvédelmi miniszteri tárcát is megkapta. Az ÉHCS átvette a 2. Belorusz Front teljes katonai apparátusát és a parancsnoki hálózatát. A háború utáni demobilizáció következtében a szovjet katonai létszám 1956-ig folyamatosan csökkent (kivételt képez az 1953-as év, amikor a berlini felkelés és a koreai háború miatt létszámban is megerősítették az ÉHCS-t). Majd az 1956. december 17-én megkötött lengyel–szovjet egyezmény „a szovjet csapatok ideiglenesen Lengyelországban állomásozásának jogi státuszáról” rögzítette a lengyel földön állomásozó szovjet katonák számát. E dokumentum alapján egészen 1991-ig 62-66 ezer fő között mozgott a szovjet katonák állandó létszáma az országban, nagyjából 60 katonai objektumot és hetvenezer hektár területet foglaltak el.⁴²⁴ Az ÉHCS központja az alsó-sziléziai Legnica lett. Elsődleges feladata, az NDK-val való kapcsolat biztosítása mellett hadászati jelentősége is volt: ellenséges támadás esetén az

---

⁴²⁰ Részletesen a gyakorlatokról lásd: JEFFREY, i. m. 1985. 20., 219–228.

⁴²¹ uo. 230.

⁴²² uo. 1985. 229., 231.

⁴²³ 1946-tól Szovjet Hadsereg Északi Hadsereg Csoportja.

⁴²⁴ GOLON, Mirosław: Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945–1956. Okupant w roli sojusznika. 2004. In: <http://historicus.uni.torun.pl/modules/wfsection/article.php?articleid=12> (2008-08-25)

Elba-folyó mentén védelmi feladatok, illetve a védelem áttörése esetén a Lengyel Hadsereggel közösen ellentámadás indítása.⁴²⁵ Éppen ezért a Lengyel Hadsereg szorosan együttműködött az ÉHCS-val, a lengyel katonai vezetők szinte kivétel nélkül szovjet katonai akadémiákon végeztek (pl. Jaruzelski, Siwicki, Molczyk, Sawczuk), sokan közülük részt vettek a Vörös Hadsereggel együtt Lengyelország felszabadításában.⁴²⁶

A Varsói Szerződés közös hadgyakorlatait több hetes–hónapos előkészítő munka előzte meg minden esetben. Az ilyen, több tízezer katonát megmozgató hadműveleteket nem lehetett néhány nap alatt megtervezni és logisztikailag kivitelezni. A VSZ tagállamai hadseregeinek Egyesített Parancsnokságában a nemzeti parancsnokságokkal egyeztetve, a különböző méretű parancsnoki, törzsi, hadi és flottagyakorlatok lefolytatásának merev rendje volt. A Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek (EFE) törzse minden soros gyakorlati évben együtt a vezérkarral, már jó előre kidolgozta a közös intézkedések tervét, amelyet a katonai tanács őszi ülésén erősítettek meg. Így volt ez a *Szozuz* '80 parancsnoki, törzsi gyakorlat esetében is. A tervek szerint négy ország hadserege vett részt benne. A *Lengyel Hadsereg* tenger melléki és sziléziai katonai körzetének egyes hadosztályai, a *Csehszlovák Néphadsereg* nyugati katonai körzet hadosztályai és két katonai hadosztály, az *NDK Nemzeti Néphadseregéből* két katonai hadosztály (más forrás szerint egy), illetve a *Szovjet Hadsereg* 4 hadosztálya.⁴²⁷

Anatolij Ivanovics Gribkov tábornok – a Szovjetunió hadseregének vezérkarifőnök-helyettese és a VSZ EFE törzsfőnöke – szerint a *Szozuz* '80 hadgyakorlatot eredetileg 1980 októberére tervezték, ám éppen a lengyel katonai vezetők kérésére halasztották el meghatározatlan időre. A lengyelek belpolitikai okokkal magyarázták a halasztási kérelmet. A szövetségesek ezt elfogadták, de a csapatok egy része készségben maradt, Gribkov szerint túl nagy lett volna az anyagi- és idővesztés, ha a már felfejlődött egységeket visszahívták volna.⁴²⁸ Úgy tűnik, hogy a szovjet vezetés egy része, élükön a keményvonalas tábornokok közé tartozó Usztyinov honvédelmi miniszter, jó lehetőséget látott abban, hogy ezt a már megtervezett hadgyakorlatot nyomásgyakorlásként használja fel mind a lengyel társadalomra, mind a vezetésre. Állítólag Gribkov és Kulikov nem tartotta jó ötletnek a karácsonyi ünnepek előtt befejezni a félbeszakított hadműveleteket,

---

⁴²⁵ uo.

⁴²⁶ A szoros kapcsolat térben is létezett. A lengyel Honvédelmi Minisztérium épületének közvetlen szomszédságában állt a Szovjetunió nagykövetsége.

⁴²⁷ GRIBKOV, A.I.: *Szogyba Varsavszkovo Dogovora. Voszpominanyija, dokumenti, fakti.* Moszkva, Russzkaja Knyiga, 1998. 143.

⁴²⁸ uo. 144.

erre inkább a februárt javasolták. Gribkov szerint Usztyinov marsall hajthatatlan volt e kérdésben, mivel valószínűleg az SZKP PB álláspontját képviselte.⁴²⁹

December 1-jére Moszkvába rendelték Tadeusz Hupałowski⁴³⁰ tábornokot, a Lengyel Hadsereg vezérkari főnökének első helyettesét, valamint a keletnémet Horst Stechbarth⁴³¹ és a csehszlovák Miloslav Blahník⁴³² tábornokokat. Nyikolaj Vasziljevics Ogarkov⁴³³, a Szovjetunió Fegyveres Erőinek vezérkari főnöke tájékoztatást adott arról, hogy a korábban, lengyel kérésre elhalasztott *Szojuz '80* folytatódik és ismertette a résztvevőkkel a gyakorlat céljait,⁴³⁴ amely a tervek szerint a két részből fog állni. Az első szakaszban (5–6 napon át) önálló taktikai gyakorlatokat kell elvégeznie mindenkinek a saját országában, illetve részben Lengyelország területén. Majd a gyakorlat második szakaszában, közös front- és parancsnoki-törzsi gyakorlatokat terveztek Lengyelország területén.⁴³⁵

Maga a tény, hogy a megbeszélésre meghívták a lengyel felet is, azt bizonyítja, hogy a szovjetek nem szándékoztak eltitkolni előttük a gyakorlattal kapcsolatos terveket. Nem is lett volna lehetséges, hiszen a gyakorlatokban aktívan részt kellett venniük a Lengyel Hadsereg hadosztályainak, sőt közülük kettő a lengyel parancsnokság alá volt beosztva. Összességében – Ogarkov tájékoztatása szerint – 4–5 szovjet, 4 lengyel, 2 csehszlovák és 1 keletnémet hadosztály részvételével tervezték a hadgyakorlatot.⁴³⁶ Jaruzelski visszaemlékezésében összesen 18 hadosztályt említ, de arról „elfeledkezik”, hogy köztük minimum négy lengyel is szerepelt.⁴³⁷

Ogarkov egyértelműen kifejtette azt is, hogy mi a célja ennek a hadgyakorlatnak: „figyelemmel a Lengyel Népköztársaságban kialakult helyzetre, [...] szükséges az eszközök előkészítése a szocializmus védelmére való készség demonstrálására” – jegyezte fel az NDK tábornoka a találkozóról.⁴³⁸ A NATO Persing II-es rakétatelepítési szándéka, az afganisztáni szovjet intervenció és a lengyel válság következtében kialakult helyzet súlyos

⁴²⁹ uo. 144. Megjegyzendő, hogy az erre vonatkozó SZKP PB-üléről még nem került elő dokumentum az orosz levéltárakból, ám Usztyinov felszólalásait ismerve elképzelhető, hogy valóban így történtek az események.

⁴³⁰ Hupałowski 1922-ben született. 1945-ben lépett be a Lengyel Néphadseregbe. 1958–1961-ig a VSZ EFE lengyel képviselője Moszkvában. Később a Sziléziai Katona Körzet törzsfőnöke, parancsnokhelyettes. 1973-tól a Lengyel Néphadsereg vezérkarai főnökének I. helyettese.

⁴³¹ Stechbarth 1972-től az NDK Nemzeti Néphadsereg szárazföldi erők parancsnoka és honvédelmi miniszter-helyettes. 1976-tól a KB tagja.

⁴³² Blahník 1979-től vezérkari főnök és a honvédelmi miniszter-helyettes.

⁴³³ Ogarkov 1917-ben született, a második világháborútól kezdve a hadseregben szolgált. 1959-ben végzett a Vezérkar Akadémiáján Moszkvában. 1968 áprilisától a vezérkari főnök I. helyettese. 1974-től a honvédelmi miniszter helyettese, 1977-től a miniszter első helyettese és vezérkari főnök.

⁴³⁴ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 230.

⁴³⁵ uo. 230.

⁴³⁶ uo. 230. v. ö. In: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 225. illetve GRIBKOV, i. m. 1998. 143.

⁴³⁷ JARUZELSKI, i. m. 1992. 36.

⁴³⁸ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 225.

károkat okozott a szocialista tábor nemzetközi pozíciói számára. Úgy érezte a szovjet katonai és politikai vezetés, hogy erőt kell demonstrálniuk mind a NATO-val, mind a lengyel válsággal szemben. A szovjet politikában állandóan jelen volt a Nyugattól (a NATO-tól) való leszakadás félelme. Úgy gondolták, hogy a kialakult helyzetben jelentős pozíciókat veszíthet a Szovjetunió mind ideológiailag, mind geopolitikailag. A *Szozuz '80* hadgyakorlat beleillett a januárban kezdett hadgyakorlatok sorozatába. Nem a lengyel krízis miatt kezdték el megtervezni, de az indokolttá tette a végrehajtását szovjet szempontból, elsősorban, mint erődemonstráció. Fontos hangsúlyozni, hogy eleve hadgyakorlatról és nem éles bevetésről volt szó.

Ogarkov moszkvai tájékoztatásával egyidejűleg kezdődött a román fővárosban, Bukarestben a VSZ Honvédelmi Miniszterei Bizottságának (HMB) 13. soros ülése is. A Varsói Szerződés tagállamainak honvédelmi-miniszterei minden évben, általában december elején tartották meg tanácskozásukat valamelyik tagállam fővárosában. 1980. december 1. és 3. között Usztyinov és Gribkov vezetésével zajlott le a tanácskozás.⁴³⁹ Jaruzelski helyett Eugeniusz Molczyk vezérkari főnök-helyettes és honvédelmi miniszter-helyettes volt jelen Bukarestben. A tanácskozáson először Gribkov számolt be „a NATO infrastruktúrájáról és a *VSZ országai területének hadműveletei előkészítésével kapcsolatos feladatok*” témában. Gribkov előadásáról a kutatók számára nem áll jelenleg rendelkezésre jegyzőkönyv.⁴⁴⁰ A hozzáférhető iratok szerint azonban, hosszú távú hadszíntér előkészítő munkákról és annak elvi alapjairól, illetve a katonai kádereképzésről és a csapatvezetés automatizálásáról volt még szó.⁴⁴¹ December 3-án, az ülés zárónapján Ceaușescu fogadta a HMB tagjait, akik még aznap hazautaztak. Másnap, december 4-én este Usztyinov már ott volt a moszkvai repülőtéren, ahol a lengyel delegációt fogadták.⁴⁴² A bukaresti HMB ülésen nem került szóba hivatalosan a lengyel válság, ahogy a *Szozuz '80* hadgyakorlat sem szerepelt a napirendi pontok között.

---

⁴³⁹ *Jelentés a Varsói Szerződés tagállamai Honvédelmi Miniszteri Bizottsága üléséről.* MOL XIX-J-1-j-Varsói Szerződés-VI-1-00520-1981.

⁴⁴⁰ Jelenleg sem Moszkvában, sem a többi volt VSZ tagállam honvédelmi minisztériumainak levéltáraiban nem kutathatóak a VSZ dokumentumai. A magyar HM levéltárában élő nemzetközi szerződésekre hivatkozva nem adták ki a bukaresti ülés anyagait 2006-ban. Érdekes, hogy egy már nem létező szervezet irataira élő szerződések vonatkoznak!

⁴⁴¹ MOL XIX-J-1-j-Varsói Szerződés-VI-1-00520-1981. 1–4.

⁴⁴² Az a tény, hogy Usztyinov december 1. és 3. között Bukarestben tartózkodott megkérdőjelezi Kania azon állítását, hogy a Kreml vezetői december 1-jét javasolták először a VSZ „*csúcstalálkozó*” időpontjára, ahol a lengyel kérdést megvitatták. A bukaresti HMB ülés időpontja ugyanis már jóval korábban ki volt jelölve és nehezen képzelhető el, hogy éppen Usztyinov nélkül szerették volna megtartani a moszkvai tanácskozást.

A hadgyakorlat közös (második) részének december 8-án éjfélkor kellett megkezdődnié.⁴⁴³ Erről szintén december 1-jén tájékoztatta Ogarkov a szövetséges hadseregek vezetőit, így a lengyeleket is.⁴⁴⁴

December 4-én kétnapos látogatásra érkezett Lengyelországba Jaroslav Gottvald generális a Csehszlovák Néphadsereg képviselőjeként. Gottvaldot Ryszard Wilczyński, a Sziléziai Katonai Körzet parancsnokhelyettese, illetve Henryk Rapacewicz parancsnok fogadta. Másnap Wrocławban egy munkaregeli keretében tájékoztatták az aktuális lengyel belpolitikai állapotokról, valamint a Lengyel Hadsereg felkészültségéről. A lengyel tábornokok biztosították csehszlovák vendégüket arról, hogy „nem lesz szükség a szélsőséges megoldásokra, a párt uralja a helyzetet.” A csehszlovák tábornok kérdésére, hogy milyen reakció várható, ha a *hadgyakorlat* keretében a Csehszlovák Néphadsereg egységei átlépik a lengyel határt, nem tudtak konkrét választ adni. Véleményük szerint lehet számolni provokációkkal, illetve azzal, hogy *lesznek emberek, akik intervencióként fogják értelmezni a VSZ csapatok megjelenését*.⁴⁴⁵ Gottvald útjának célja valóban az volt, hogy a csehszlovák vezetés képet kapjon a lengyel társadalom várható reakciójáról. A Csehszlovák Néphadsereg egyik egységének⁴⁴⁶ ugyanis, a Lengyel Hadsereg 11. Páncélos Hadosztályával kellett a hadgyakorlat második részében közös feladatokat megoldania a zagańi lőtérén,⁴⁴⁷ Ogarkov instrukcióinak megfelelően, a Csehszlovák Néphadsereg parancsnoksága alatt.

---

⁴⁴³ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 225.

⁴⁴⁴ Némileg ellentmond a keletnémet és a csehszlovák fél által készített feljegyzés Ogarkov tájékoztatójáról a hadgyakorlat második részének kezdetéről. A keletnémet dokumentumban egyértelműen december 8-a 0 óra szerepel, a csehszlovák verzió szerint „a második gyakorlat részletesebb kidolgozása valószínűleg december 8. és 10. között fog megtörténni”. Lásd: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 231. Jaruzelski ezzel szemben azt állítja visszaemlékezésében, hogy csak december 3-án tudta meg Kulikovtól a hadgyakorlat kezdési időpontját olyan formában, hogy a szovjet tábornok a lengyel határok megnyitását kérte tőle a szövetséges hadseregek előtt, amelybe ő nem egyeztetett bele. Lásd: JARUZELSKI, i. m. 1992. 36., ill. KANIA, i. m. 1991. 83–84.

⁴⁴⁵ *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 290–294. Andrzej Kobus, a csehszlovák politikai és katonai vezetés magatartását vizsgálta a lengyel válsággal kapcsolatban, és arra a következtetésre jutott e dokumentumokból, hogy bár az „intervenció” szó sehol nem hangzott el, e katonai készülődéseket mégis annak előkészületeinek kell tekinteni, amely megindítása csak a szovjet politikai vezetés parancsára várt. Lásd: KOBUS, i. m. 2006. 76–79.

⁴⁴⁶ A csehszlovák archívumból előkerült dokumentum szerint a „*Karkonosze*” fedőnév alatt lefolytatott hadgyakorlat szerint a Csehszlovák Néphadsereg 9. Páncélos Hadosztályából egy ezredet jelölnek ki a közös műveletekre. Lásd: *Przed i po 13 grudnia...* i. m. 2006. Tom I. 281. A „*Karkonosze*” hadművelet a CSNH rá eső feladatait tartalmazta a közös hadgyakorlaton belül.

⁴⁴⁷ Zagań a Sziléziai Katonai Körzetben található, a 11. Páncélos Hadosztálynak pedig korábban éppen Wilczyński volt a parancsnoka. Így érthető, hogy Gottvald miért éppen oda ment tájékozódni.

4.2.3. Ryszard Kukliński és a CIA

Fontos adalékot jelentenek a decemberi események rekonstruálásához az Amerikai Egyesült Államok elnöki adminisztrációja reakciójának, valamint a legfőbb forrásának számító CIA hírszerző tevékenységének vizsgálata. Jimmy Carter amerikai elnök legfőbb tanácsadója a lengyel származású Zbigniew Brzezinski mellett, a CIA-nak volt egy kiemelten fontos forrása Lengyelországban. Ryszard Kukliński a Lengyel Hadsereg Vezérkara Műveleti Osztályának (Zarząd Operacyjny) helyettes főnöke 1972-től dolgozott a CIA-nak. Felbecsülhetetlen értékű információkkal látta el az Egyesült Államokat több, mint tíz éves együttműködése során.⁴⁴⁸ Több mint 30 ezer oldalnyi titkos dokumentumot adott át a CIA-nak a Varsói Szerződés és a Szovjetunió katonai tevékenységével kapcsolatban. Az 1930-ban született Kukliński volt az egyik a kevés rangidős tiszt közül, aki részt vett a hadiállapot terveinek kidolgozásában, ő felügyelte kezdettől fogva az előkészítő munkálatokat, így tudott minden részletéről.⁴⁴⁹ Kukliński volt a Stratégiai-védelmi Tervezés Részleg főnöke, így a nevéhez fűződik a Lengyel Népköztársaság védelmi doktrínájának kidolgozása, de ő irányította a lengyel hadsereg 1968-as csehszlovákiai katonai intervenció terveinek kidolgozását is. Miközben a CIA-nak dolgozott, 1976-ban elvégezte a moszkvai Fegyveres Erők Akadémiáját is. Így számos információval tudta ellátni az amerikai hírszerzést a Varsói Szerződés csapatainak lokalizációjáról, létszámáról, felszereltségéről, de adatokat tudott szolgáltatni a legújabb fegyverek paramétereiről is. A CIA másik biztos forrásaként a felderítő szatellit felvételek szolgáltak a szovjet hadsereg mozgásáról és elhelyezkedéséről.

Kukliński 1980. október 22-én kapta meg a megbízást Jerzy Skalski tábornoktól, hogy felügyelje a hadiállapot bevezetésére való felkészülés menetét. Négy nappal később egy 6 oldalas levélben tájékoztatta amerikai megbízóit az új feladatáról, valamint előre jelezte, hogy „hiteles prognózist” az események további alakulásáról a CIA-tól várja.⁴⁵⁰ Véleménye szerint a lengyel katonai vezetésnek „nincs semmilyen terve” arra az esetre, „ha Moszkva Lengyelországba küldené a saját egységeit.” Tájékoztatta továbbá az Egyesült Államok hírszerzését, hogy a terv szerint harci készsültséget vezetnek be az

---

⁴⁴⁸ 1981. november 7-én disszidált az NSZK-n keresztül az USA-ba, miután ráterelődött a gyanú, hogy kiszolgáltatta a hadiállapot terveit a CIA-nak.

⁴⁴⁹ KRAMER, Mark: Colonel Kukliński and the Polish Crisis, 1980–81. In: *Cold War International History Bulletin*, (1998) issue 11. winter. 48. Kuklińskinn kívül még négy magas rangú lengyel katona dolgozott a CIA-nak: Jerzy Szumiński, Władysław Ostaszewicz, Leon Dubicki (Jaruzelski katonai tanácsadója) és Antoni Tykociński.

⁴⁵⁰ WEISER, Benjamin: *Ryszard Kukliński. Życie ściśle tajne*. Warszawa, Świat Książki, 2005. 190.

országban, ha minden más lehetőség már kimerült. Felfüggesztik az állampolgári jogokat és egy különleges jogokkal felruházott kormány dekrétumokkal fog kormányozni és a hadsereg ellenőrzi majd a városokat. Végül arról is hírt adott, hogy a szövetségeseket csak „post factum” fogják tájékoztatni a hadiállapot bevezetéséről.⁴⁵¹ Október 30-án pedig az addigi előkészületekről újabb, részletes dokumentációt küldött a Varsóban élő összekötőn keresztül a CIA-nak. Az 5 mikrofilm 215 oldalnyi anyaga tartalmazta az Államtanács feladatait a hadiállapot kihirdetésével kapcsolatban, az Alkotmány megváltoztatásáról szóló anyagokat, valamint számos kihirdetendő dekrétum szövegét.⁴⁵² A CIA és az amerikai elnöki adminisztráció tehát már 1980 októberében tudott a készülő hadiállapotról.

Másrészt Brzezinski, aki hozzáféréssel rendelkezett az amerikai szatellit felvételekhez azt sugallta az elnök irányába, hogy számítani lehet egy esetleges szovjet katonai invázióra. November vége felé egyre nagyobb figyelemmel kísérték Washingtonban a lengyel eseményeket. Brzezinskivel ellentétben a hírszerzés, csupán szórványos aktivitást, illetve a Szovjetunió nyugati részén a harci egységek alacsony számát észelve, nem tartotta valószínűnek, hogy a szovjet katonai invázió a küszöbön állna. A jelentésben mégis a szovjet csapatok elhelyezkedésére utalva, már úgy fogalmaztak, hogy „kevesebb, mint egy hét alatt képesek végrehajtani egy nagyméretű intervenció végső előkészületeit.” Az értékelés szerint a szovjet vezetés nyomást gyakorol a lengyel hatalomra, hogy döntsenek az elvárt katonai fellépésről.⁴⁵³ Néhány nappal később, december 1-jén viszont egy hírszerző helyzetjelentés szerint az emelkedett szovjet készség ellenére, *„a rendelkezésre álló bizonyítékok még nem mutatják a nagyméretű invázióhoz szükséges kiterjedt katonai mozgósítást és logisztikai felépítést.”*⁴⁵⁴

December 1-jén Brzezinski tanácsára Carter levelet írt Margaret Thatcher brit miniszterelnöknek, Giscard d'Estaing francia államfőnek és Helmut Schmidt német kancellárnak, melyben az elnök beszámolt a Kelet-Európában és a Szovjetunió területén megfigyelt katonai csapatmozgások miatti aggodalmairól. Úgy fogalmazott, hogy a „lengyel helyzet a legkritikusabb stádiumába lépett. [...] A szovjetek előkészületei egy lehetséges intervencióra a korábbiaknál előrehaladottabb állapotban van.” Az USA kormánya „meg fog ragadni minden lehetőséget, hogy a szovjet vezetők felé kifejezze a legmélyebb aggodalmunkat egy lehetséges katonai intervencióval kapcsolatban

---

⁴⁵¹ uo. 191.

⁴⁵² uo. 192.

⁴⁵³ MACEACHIN, Douglas J.: *U. S. Intelligence and the Confrontation in Poland, 1980–1981*. Penn State Press, 2002. 45.

⁴⁵⁴ uo. 47.

Lengyelország ellen.”⁴⁵⁵ Úgy tűnik, hogy az elnök tanácsadói, elsősorban Brzezinski és Stansfield J. Turner a CIA főnöke egyre inkább egy lehetséges szovjet intervenció vízióját próbálták Carter elé tárni.

December 2-án Turner tájékoztatta az elnököt a „kialakult helyzetről” (Alert Memorandum). A megfogalmazás is sokat elárul: „*azt hiszem* (így egyes szám első személyben), hogy a szovjetek készen állnak a haderejükkel a katonai intervencióra Lengyelországban.” Majd hozzátette, hogy „ugyanakkor *nem tudjuk* (így többes számban), hogy meghozták-e a döntést az intervencióról vagy tovább keresik a politikai megoldást. [...] *nem ismerjük* a szárazföldi erők legnagyobb részének a helyzetét, hogy részt vennének-e Lengyelország megszállásában.”⁴⁵⁶ Hasonlóan szemlélteti a helyzetet az egy nappal későbbi Alert Memorandum is. „*Vannak arra utaló jelek*, hogy a szovjetek fokozzák az előkészületeket egy Lengyelország elleni invázióhoz. A legújabb katonai tevékenységek Lengyelországban és körülötte *nagymértékben szokatlan és példa nélküli az év e szakaszában*. Tudunk a készülődésekről egy közelgő nem tervezett hadgyakorlatról a Szovjetunió, az NDK, Lengyelország és esetleg Csehszlovákia részvételével. Ez lehet, hogy a *lengyel vezetés és a lakosság megfélemlítésére tervezték*, de másfelől e katonai tevékenység a Szovjetunió nyugati részén szolgálhat egy intervenció fedéseként is. A Memorandum szerint mindent egybevetve a megfigyelhető események „*nem feltétlenül jelzik, hogy egy szovjet invázió fenyeget*”, ám mégis azt a konklúziót vonja le, hogy az egyre valószínűbb.”⁴⁵⁷

Ugyanezen a napon Brzezinski arról is meggyőzte az elnököt, hogy nyilvánosan állást kell foglalnia az eseményekkel kapcsolatban, annak ellenére, hogy a nemzetvédelem irodái között sem volt egyhangú támogatása egy ilyen nyílt állásfoglalásnak, hiszen nem volt biztos információ a közelgő szovjet intervenció valóságáról. Brzezinski érve szerint az Egyesült Államoknak meg kell mutatnia, hogy „mindent megtett, amit tudott, hogy elrettentse a szovjeteket”, ezzel tiszta történelmi pozíciót foglalhasson el az ügyben.”⁴⁵⁸

December 3-án tehát Carter úgy döntött, hogy elfogadja Brzezinski javaslatát és egy kommunikét tett közzé, melyet a másnapi New York Times közölt, ám ezzel egyidejűleg Brezsnjevnek is küldött egy üzenetet az ún. „forró vonalon”, mely a Fehér Házat a Kremllel kötötte közvetlenül össze. A két üzenet között apró, de fontos különbség

---

⁴⁵⁵ uo. 48.

⁴⁵⁶ uo. 48. v. 6. WEISER, i. m. 2005. 196.

⁴⁵⁷ Document No. 20: CIA Alert Memorandum, „Poland”. December 3, 1980. In: *From Solidarity to Martial Law. The Polish Crisis of 1980–1981. A Documentary History*. Ed. PACZKOWSKI, Andrzej–BYRNE, Malcolm. Budapest, New York, CEU Press, 2007. 138.

⁴⁵⁸ MACEACHIN, i. m. 2002. 49.

érzékkelhető. A Brezsnyevnek küldött titkos levélben megnyugtatta a szovjet főtítkárt, hogy az Egyesült Államok „nem fogja kihasználni a lengyelországi eseményeket a saját céljaira,” valamint „*nem fogja fenyegetni a legitim szovjet biztonsági érdekeket ebben a régióban.*”⁴⁵⁹ (kiemelés tőlem – M.M.) A nyílt levélből ez utóbbi mondat, amely a status quo-t érintette kimaradt. A világ közvéleményének szánt állásfoglalásban drámai hangon aggodalmát fejezte ki az elnök az észlelhető csapatmozgások miatt, és a leghatározottabban elítélte a katonai intervenció lehetőségét, mint megoldást. Kifejezte, hogy hisz abban, hogy a lengyel kormány és a nép meg tudja oldani az országban kialakult bonyodalmakat külső beavatkozás nélkül is. Egy esetleges szovjet katonai intervenció esetére kilátásba helyezte a „legnegatívabb konzekvenciákat” a szovjet–amerikai kapcsolatokban.⁴⁶⁰ Ezzel Amerika „megette, amit tudott.”

Brzezinski és Turner törekvéseihez éppen jól jött Kukliński jelentése, amely december 5-én reggel érkezett meg Washingtonba. Éppen aznap, amikor Moszkvában a Varsói Szerződés tagállamainak vezetői megvitatták a lengyel helyzetet. Miután Kukliński megérkezett Bukarestből, a HMB ülésről Varsóba, azonnal felkereste Puchalát, hogy tájékozzódjon az Ogarkovval folytatott moszkvai megbeszélésről. Bár Puchala nem, hanem csak Hupałowski találkozott a szovjet vezérkari főnökkel, ő mégis azt állította Kuklińskinak, hogy a szovjet invázió elkerülhetetlen. Igaz, azt Puchala is elmondta, hogy az „invázió” kifejezést senki nem használta Moszkvában, kizárólag „hadgyakorlatról” beszéltek.⁴⁶¹

Másnap, 4-én este megfogalmazta és elküldte jelentését a CIA-nak, melyben arról tájékoztatta az amerikaiakat, hogy „hadgyakorlatnak” álcázva, a Szovjet Hadsereg 15, a Csehszlovák Néphadsereg 2, illetve a keletnémet hadsereg egy hadosztállyal katonai intervenciót tervez Lengyelország ellen, melynek kezdési időpontját december 8-ára tűzték ki. Ehhez kapcsolódik még négy lengyel hadosztály is. Véleménye szerint világos, hogy a katonai körök magas beosztású személyeinek „lakonikus és homályos nyilatkozataiból kiderül”, hogy a „politikai döntést már meghozták”. A levélben utalások vannak arra nézve, hogy Jaruzelski és Kania nem állt ellen e döntésnek, miközben Florian Siwicki megpróbált Jaruzelskire ebbe az irányba nyomást gyakorolni.⁴⁶²

---

⁴⁵⁹ KRAMER, i. m. 1998. 50.

⁴⁶⁰ CYNKIN, Thomas M.: *Soviet and American Signalling in Polish Crisis*. London, Macmillan Press, 1988. 64.

⁴⁶¹ WEISER, i. m. 2005. 196–197.

⁴⁶² A jelentés szövegét több helyen publikálták, lásd: WEISER, i. m. 2005. 197–198., illetve: Document No. 21: Message from Ryszard Kukliński on Impending Warsaw Pact Invasion. December 4, 1980. In: *From Solidarity to Martial Law...* i. m. 2007. 139–140.

Brzezinski és Turner 5-én reggel kapta kézhez Kukliński jelentését, de mielőtt az elnökkel megosztották volna e kétségkívül fontosnak tűnő információkat, megvárták a december 5-i moszkvai tanácskozás végét. A Fehér Házzal csak 6-án délután 4 órakor közölték a jelentés tartalmát, így csak 7-én reggel tudott összeülni a Carter, Brzezinski, Turner és még néhány elnöki tanácsadó alkotta bizottság az ügy megvitatására. Turner az elnök jelenlétében kijelentette, hogy megtörtént „minden előkészület a szovjet invázióra.”⁴⁶³ Végül a tanács egy újabb Brezsnyevnek címzett üzenet küldése mellett foglalt állást, melyben ismét felszólították a szovjet főtitkárt, kerüljék el a katonai beavatkozást a lengyel ügyekbe. A korábbi üzenethez hasonló tartalmú és hangvételű levélnek nem volt semmilyen hatása a szovjet politikára, hiszen mint láttuk, már korábban döntöttek Moszkvában.

Miután Brezsnyev 8-án Új-Delhibe utazott hivatalos látogatásra, Carter Ghandihoz fordult, hogy gyakoroljon nyomást a szovjet vezetőkre e kérdésben.⁴⁶⁴ Az amerikai elnök nyilvános „nyomásgyakorlása” valójában csupán azt szolgálta, hogy az Egyesült Államokat az „európai stabilitásért” felelős országgént tüntesse fel a világ előtt. December 5-e után már nem volt kérdéses a lengyel vezetők számára sem, hogy nem lesz intervenció, hiszen azt maga Brezsnyev mondta személyesen Kaniának.

Az elnök egyébként úgy összegezte a tanácsadóival folytatott megbeszéléseken elhangzottakat, hogy *„nem tudjuk, hogy a szovjetek bemennek-e”, „nem tudjuk, hogy hogyan mennek be”* illetve ha bemennek, akkor a *„lengyelek ellenállnak-e.”*⁴⁶⁵

E bizonytalanság ellenére meglehetősen határozottan állította Carter a NATO-ban szövetséges államok vezetőihez intézett levelében, hogy „az előkészületek a szovjet intervencióhoz Lengyelországban lényegében készen állnak, [...] a Szovjetunió meghozta a döntést a katonai erő alkalmazásáról,” melyet egy hadgyakorlatnak álcázva fognak végrehajtani.⁴⁶⁶ Az Egyesült Államok kormánya nem akarta elkövetni azt a hibát, melyet 1956-ban és 1968-ban, hogy nem tett semmit a magyar és a csehszlovák események katonai elfojtása ellen, így minden bizonytalanság ellenére határozottan foglalt állást az ügyben, bár a gyakorlatban természetesen most sem tett semmit. Nyilvánvaló, hogy érdekükben állt felnagyítani az eseményeket és egy katonai intervenció veszélyét láttatni a

---

⁴⁶³ KRAMER, i. m. 1998. 51. Kramer szerint Turner ezt a kijelentést a szatellit felvételek ismerete nélkül mondhatta, hiszen ma már a dokumentumok egyértelműen bizonyítják, hogy egy katonai invázióra nem történtek meg az előkészületek.

⁴⁶⁴ CYNKIN, i. m. 1988. 72.

⁴⁶⁵ Document No. 23: Minutes of U.S. Special Coordination Committee Meeting. December 7, 1980. In: *From Solidarity to Martial Law...* i. m. 2007. 163.

⁴⁶⁶ uo. 164.

világ közvéleményével, amely természetesen egy évvel az afganisztáni intervenció után elméletileg nem tűnt teljesen irreálisnak.

Érdemes azonban Kukliński jelentését röviden megvizsgálni. Szerinte összesen a Varsói Szerződés három államának 18 hadosztálya és 4 lengyel hadosztály részvételével zajlik le az intervenció. Láttuk, hogy Gribkov csupán 4 szovjet hadosztályról írt, Kukliński viszont 15-öt említ. A keletnémet archívumokból előkerült dokumentumok szerint mindkét szám helytálló. Az ellentmondás abból adódik, hogy a *Szozuz '80* hadgyakorlat első szakaszában valóban 4 szovjet hadosztály részvételét tervezték. A második szakaszban csatlakozott volna még 11 újabb hadosztály. Az azonban még nem tisztázódott, hogy a második szakasz mikor és hogyan kezdődött volna meg, valamint honnan érkezett volna a gyakorlat színhelyére az újabb 11 hadosztály. Az amerikai szatellit felvételek azt is bizonyítják, hogy a 4 szovjet hadosztályból csupán 3 gépesített lövészhadosztály volt teljes készségben, a negyedik egy légi alakulat, mely mindig készségben volt.⁴⁶⁷

Fontos tényező az is, hogy Kukliński valóban nem ismerhette, hogy az SZKP Politikai Bizottságában született-e egy katonai intervencióról döntés, sőt a szovjet vezérkar főnökével Ogarkovval sem találkozott, információját pedig attól a Puchalától kapta, aki szintén nem találkozott vele. Így a „tévedés veszélye” természetesen fennállt. Másfelől viszont Kuklińskinak, mint a Lengyel Hadsereg vezérkara Stratégiai-védelmi Tervezés Részlege főnökének tudnia kellett, hogy mi történik valójában, hiszen 4 lengyel hadosztály is részt vett a gyakorlatokban. Ezért joggal merül fel a kérdés, hogy nem azzal a szándékkal írta-e jelentését a CIA-nak, hogy kikényszerítse az Egyesült Államok nyomásgyakorlását a Szovjetunióra, vagy egyszerűen a saját fontosságát akarta hangsúlyozni. Világos, hogy a *Szozuz '80* hadgyakorlat tervei a lengyel hatalommal koordinálva és a lengyel tisztek segítségével kerültek kidolgozásra.

Egy december 8-án keletkezett CIA helyzetjelentés szerint az a tény, hogy Brezsnyev és Gromiko Indiába utazott, csökkenti egy katonai akció lehetőségét, hiszen kevésbé valószínű, hogy akkor kezdenének hozzá, mikor Brezsnyev az országhatárokon kívül van. Valamint arra is felhívja a figyelmet, hogy nem észlelhető az 1968-as csehszlovákiai esethez hasonló készülődés a légtérben. Akkor az ejtőernyős alakulatokat és a szállító repülőgépeket a repterekre gyűjtötték, hogy közvetlen támogatást nyújtsanak a katonai műveletekhez. Jelenleg azonban nem észlelhető a szovjet stratégiai rakétaerők vagy a flotta

---

⁴⁶⁷ KRAMER, i. m. 1998. 51. Kramer szerint arra nincs bizonyíték, hogy a többi 11 szovjet hadosztály valaha is készségbe lett volna helyezve.

készültségi szintjének növelése. A jelentés szerint azonban továbbra sem kizárt egy katonai fellépés, hiszen ezen intézkedéseket rövid időn belül végre lehet hajtani.⁴⁶⁸

4.3. A Szolidaritás nemzetközi legalizálása szovjet szemmel

4.3.1. Levél az Olasz Kommunista Párt vezetőihez

A decemberi események mellékszála, de a történet teljességéhez mégis fontos adalék a nemzetközi baloldali mozgalom viszonya Szolidaritáshoz és a Szovjetunióhoz. A szocialista országokat ugyanis meglehetősen zavarta a Szolidaritás nyugati népszerűsége. Ezzel kapcsolatban a szovjet vezetés álláspontja kirajzolódik abból a levélből, melyet szintén december 5-én, tehát a VSZ csúcstalálkozó napján küldtek el az Olasz Kommunista Párt (OKP) vezetőinek. A levél válasz volt az OKP vezetése által a Szolidaritással kapcsolatban tett közleményre. Jelentősége van annak is, hogy ezekben a sűrű programmal teli napokban az SZKP vezetése fontosnak érezte, hogy levélben válaszoljon az Olasz Kommunista Párt nyilatkozatára. A szovjet vezetők ugyanis joggal tarthattak attól, hogy ideológiailag egyre jobban elszigetelődnek a „kommunista világon” belül. Az olasz kommunisták már az 1968-as csehszlovákiai katonai intervenciót is elítélték, 1976-ban azonban részt vett az olasz delegáció az SZKP XXV. kongresszusán, ahol éppen a kommunista pártok autonómiájának megerősítését szorgalmazták. Az eurokommunizmus, azaz szakítás a marxista-leninista ideológiával, a párt vezető szerepének megkérdőjelezhetetlen dogmájával, ugyanakkor marxista alapokon maradván, a többpártrendszer átmenetileg elfogadva új kihívást jelentett a szovjet főideológusoknak. A legerősebb európai kommunista párt az OKP vezetőjének, Enrico Berlinguernek, az eurokommunizmus egyik vezéralakjának véleményét Moszkvában is számon tartották.

Az OKP vezetése, ahogy a nyugat-európai baloldal jelentős része, ellentétben a kelet-európai kommunista pártokkal pozitívan értékelte a lengyel változásokat és szimpatizált a Szolidaritás szakszervezet tevékenységével.⁴⁶⁹ Egy ilyen állásfoglalás a Kreml vezetőit azonnali reagálásra készítette. Szükségük lett volna ugyanis, a nyugat-európai kommunista mozgalom szövetségére az egyre erősödő Kína–Egyesült Államok tengely fegyverkezési versenyt támogató politikája ellen: „a kommunisták következetes békeharca az

---

⁴⁶⁸ Document No. 24: CIA Situation Report, „Poland”. December 8, 1980. In: *From Solidarity to Martial Law...* i. m. 2007. 165–166.

⁴⁶⁹ Az OKP állásfoglalásairól lásd a párt lapját (L’Unità)

imperializmus (Kína–USA) agresszív politikája ellen, a népeket nukleáris katasztrófával fenyegető fegyverkezési hajszával szemben nagy egyesítő erő, a kommunista világmozgalom további összefogásának, tekintélye növekedésének hatalmas tényezője, hangsúlyozta Brezsnyev előadói beszédében az SZKP XXVI. kongresszusán.⁴⁷⁰ Ugyanitt utalt arra is, hogy vannak ellentétek az egyes kommunista pártok és az SZKP között. Az eurokommunista felfogást kritizálta kimondatlanul is, amikor elismerte az építő bírálatok jogosságát, de elvetette az olyan kritikát, amely „elferdíti a szocialista valóságot, és ez által akarva akaratlanul az imperialista propagandának, az osztályellenségnek tesz szolgálatot.”⁴⁷¹

Brezsnyev a vélemény-különbségeket leküzdhetőnek tartotta, de csak abban az esetben, „ha nem a forradalmárok és a reformisták, az alkotó marxizmus és a [...] balos kalandorság közötti elvi eltérésekről van szó.”⁴⁷² Ez az eurokommunizmus hivatalos államszocialista kritikája is volt egyben. Ám Leninre hivatkozva úgy gondolta, hogy a közös ellenség miatt az ellentétek legyőzhetőek. Erről a kiinduló elvi alapról nem támadhatta túl élesen az Olasz Kommunista Pártot a szovjet vezetés a Szolidaritással vállalt szolidaritása miatt és nem is fogalmazhatott meg kemény kritikát vagy radikális fellépést a Szolidaritással szemben.

Az SZKP KB december 4-i határozatában fogadta el a szovjet „válaszlevelet”, melyet megküldtek a berlini, prágai, budapesti, szófiai és a varsói szovjet nagykövetnek, amely tükrözi a hivatalos szovjet álláspontot.⁴⁷³ A SZKP PB által megerősített szöveg a lengyel pártvezetéshez is eljutott.⁴⁷⁴

A Kreml levele szerint, aki a békét tartja szeme előtt Európában, annak érdeke a szocialista rendszer megerősítése Lengyelországban. Sőt, a szocializmus sorsa Lengyelországban szorosan összefügg a jövő békéjével és a leszerelésekkel is. Tehát a párt megerősítését kell minden ebben érdekelt félnek támogatnia. A szovjetek, úgy látszik, elfogadták a „kettős hullám” elméletet, hogy Lengyelországban a „*munkásosztály jelentős része által kikényszerített jogos követelések*” mellett, illetve mögött „*ellenforradalmi támadások állnak a szocializmus alapjai ellen.*”⁴⁷⁵ Az olasz kommunisták pedig ennek

---

⁴⁷⁰ A Szovjetunió Kommunista Pártja XXVI. Kongresszusa, 1981. február 23–március 3., Szerk.: Hetényi Zsuzsa, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1981. 23.

⁴⁷¹ uo. 22.

⁴⁷² uo. 23.

⁴⁷³ RGANI 89. f. 46. p. 69. d. 1–2. l.

⁴⁷⁴ Az SZKP levele végén 1980. december 5-i dátum szerepel. Valószínű azonban, hogy a lengyel vezetés csak a moszkvai találkozó után, otthon kapták meg a szovjet nagykövetség képviselőjétől, tehát annak tartalmát nem ismerhették még Moszkvában. A levél megtalálható: AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 6–9.

⁴⁷⁵ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 6–7. v. ö. Kania beszédével a december 5-i tanácskozáson.

ellenére azokkal az erőkkal és szervezetekkel (KOR) szimpatizálnak, amelyek általános kritikát gyakorolnak a szocializmussal szemben. A Kreml egyértelműen kiállt a LEMP mellett, amikor azt írta, hogy „jól ismert, hogy a LEMP és a Lengyel Népköztársaság vezetése maguk fogják megtalálni az utat az ország munkásai által kinyilvánított elégedetlenségből, melyek [...] óriási hibák elkövetésének eredménye, egyébként e hibák következményeinek a likvidálását demokratikus módon hajtják végre. A Lengyel Népköztársaság vezetése a lengyel munkások és alkalmazottak jogos követeléseinek teljesítését vállalta.”⁴⁷⁶ A szovjetek szerint a további ultimátumszerű, zsaroló jellegű követeléseket már nem lehet támogatni, a politikai nyomásgyakorlás céljából szervezett sztrájkokat nem lehet megengedni. Továbbá sérelmezték, hogy a nyugati kapitalista államok közvetlenül beavatkoznak a lengyel belügyekbe azzal, hogy komoly pénzbeli támogatást nyújtanak a Szolidaritásnak. A valóságban a „nyugati kapitalista államok” nem nyújtottak pénzbeli segítséget a Szolidaritásnak, csupán a nyugati, főleg francia, olasz és német szakszervezetek szerveztek gyűjtő akciókat, és ezeket juttatták el a lengyel szakszervezet részére. Ahogy a levél is említi, az amerikai, a nyugat-német, a francia és más szakszervezetektől eddig 1 millió nyugatnémet márkát, illetve 10 millió dollárt és egyéb valutát utaltak a Szolidaritás javára.⁴⁷⁷ Az SZKP abban látja saját kötelességét, hogy „segítsen a testvéri Lengyelországnak kijutni a krízisből, legyőzni a felmerülő nehézségeket. A Szovjetunió eddig is nyújtotta és nyújtani fogja a testvéri lengyel népnek szükséges gazdasági segítséget, valutában és olyan árcikkekben is, amelyekben a mi saját országunk is hiányt szenved.”⁴⁷⁸ Az olasz kommunistákat pedig felszólítják, hogy ezt a helyes magatartást fogadják el az eseményekkel kapcsolatban.

A levél tartalma több szempontból is érdekes. Egyfelől viszonylag visszafogott, annak ellenére, hogy az OKP nyíltan támadta az SZKP nyomásgyakorló politikáját Lengyelországgal szemben. Inkább a meggyőzés hangja szól belőle, mint a nyílt támadásé. Másfelől pedig egyértelműen kifejeződik benne a remény, hogy a lengyel vezetés a maga eszközeivel találja meg a kivezető utat a válságból. Egy ezzel ellentétes szovjet döntés végleg elszigetelte volna Moszkvát Európában. Harmadrészt pedig azért is fontos volt e levél, mert a szovjet vezetők már tudtak Wałęsa közelgő olaszországi útjáról, s igyekeztek az olasz kommunistákat rávenni arra, hogy ne fogadják a Szolidaritás vezetőjét, mellyel nemzetközileg is legitimálnák az új lengyel szakszervezetet.

---

⁴⁷⁶ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 7.

⁴⁷⁷ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 8.

⁴⁷⁸ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1252. 8.

4.3.2. Wałęsa olaszországi útja szovjet szemmel

Az a tény sem hagyható figyelmen kívül, hogy a lengyelországi Szolidaritás szakszervezet létrejöttével Nyugaton is felpetzdült a szakszervezeti mozgalom. Az augusztusi gdański és a szzczecini sztrájkok sikerét látva több nyugat-európai országban kisebb-nagyobb sztrájkok törtek ki. A lengyelekkel való szolidaritást transzparensen és jelszavaikban is kifejezték. Nyugat-Európában akkor már érezhetőek voltak a keynesiánus jóléti rendszer lebontásának első hatásai. Ezért a nyugat-európai államok kormányai, függetlenül attól, hogy szociáldemokraták vagy konzervatívak voltak, aggodalommal tekintettek a munkástömegek mozgalmaira. Másrészt pedig a nyugat-európai kommunista mozgalomban sokan a lengyel Szolidaritásban látták az önigazgató szocializmus megvalósulását. Ami viszont bizonyos távolságtartást eredményezett, hogy a kommunistákhoz közel álló szakszervezetek, mint az Olasz Általános Munkaszövetség (CGIL), amely a több mint 3 és fél milliós tagságával a legnagyobb és legrégebbi olasz szakszervezet volt, értetlenül szemlélték a Szolidaritás szoros kapcsolatát a katolikus egyházzal. Nem volt Olaszországban sem ismeretlen a szakszervezeti mozgalom egyházi kötődése: az Olasz Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége (CISL), amely kereszténydemokrata irányultságú szervezet éppen a CGIL-ből vált ki még 1950-ben és a második legnagyobb számú tagságával meghatározó erő volt Itáliában. A harmadik legnagyobb olasz szakszervezetben, az Olasz Munkásunióban (UIL) pedig a szociáldemokraták voltak többségben. A lengyel Szolidaritás felépítésében és elveiben is inkább hasonlított a nyugat-európai szakszervezetre, mint amilyenek az államszocialista rendszerekben a „lenini tanítás” alapján működhettek. Így nem volt alaptalan a szovjet vezetők félelme, hogy a Szolidaritás delegációja Lech Wałęsával az élen partnerekre és támogatókra fog találni Olaszországban és ezzel nemzetközi legitimációt szerez az új szakszervezetnek, ezzelrontva a Szovjetunió és a keleti blokk országainak helyzetét a nemzetközi mozgalomban. Ezért a lengyel delegáció Rómába utazásának napján, 1981. január 14-én az SZKP KB Titkárságának határozata alapján, táviratot küldtek a római és a varsói szovjet nagyköveteknek Wałęsa olaszországi tartózkodásával kapcsolatban.⁴⁷⁹

A tizennyolc fős delegáció elsősorban II. János Pál lengyel pápa meghívására érkezett Rómába. A mozgalom nemzetközi pozícióit jelentősen megerősítette, amikor audienciában részesítette a pápa Lech Wałęsát és szűk környezetét. A pápa kifejezte

---

⁴⁷⁹ RGANI 89. f. 43. p. 49. d. 1–7. l.

elégedettségét a Szolidaritás legalizálásával kapcsolatos hatalmi trükközések miatt, és olyan szervezetként definiálta, amely „nem irányul senki ellen,” csak a „közös érdekében” tevékenykedik.⁴⁸⁰ A szovjet vezetés ezt nem tudta befolyásolni, ezért a hangsúlyt elsősorban arra helyezte, hogy a nemzetközi munkásmozgalmon belül ne szerezzen hasonlóan nagy támogatást a lengyel szakszervezet.

A Titkárság táviratában arra kérte a római nagykövetet, hogy lépjen kapcsolatba az OKP vezetőjével, Enrico Berlinguerrel és próbálja meggyőzni a Szolidaritás kalandor politikájáról, illetve annak szocialistaellenes jellegéről. Gyakorlatilag a december 5-én az OKP részére kézbesített SZKP-álláspont változatlanul érvényben volt, mind az OKP-vel, mind a Szolidaritással kapcsolatban. A korábbiakat kiegészítve a Kreml elismerte, hogy „ez a szervezet jelenleg reális erőnek látszik, azzal együtt, hogy nem egységes ideológiai és politikai kapcsolataiban.” Komoly eltérések vannak a vezetésében és a regionális csoportok között, köztük olyanok, akik nyíltan külön álláspontra helyezkednek a szocialistaellenes elemek tevékenységétől, erős pozíciót elfoglalva a Szolidaritás vezetésében.⁴⁸¹ Véleményük szerint teljesen valószínű, hogy ezek az emberek (Gwiazda, Modzelewski, Walentynowicz) igyekeznek nem csak felhasználni az olasz utat a Szolidaritás és a saját nézeteik népszerűsítésére, hanem „nemzetközi támogatás” megszerzésére is törekedni fognak a Szolidaritás számára és ezzel új támadásokat indítanak a szocializmus ellen Lengyelországban. Moszkva szándéka szerint az OKP és személyesen Berlinguer tehet ez ellen, hiszen jelentős befolyása van az olasz szakszervezeti mozgalomban. Külön hangsúlyozták, hogy a Szolidaritás által is használt „*megújulás*” jelszónak Lengyelországban kettős értelme is van. Egyfelől – a LEMP és szövetségesei – értik ez alatt a szocializmus elveinek megerősítését és a pártélet lenini normáinak visszaállítását, másfelől – szocialista rend megingatását és aláadását.⁴⁸² Így a szovjet vezetés arra kérte az OKP-t, hogy „semlegesítse Wałęsa és környezetének kísérleteit a szocialista- és kommunistaellenes céljaikban.”⁴⁸³ Hangsúlyozták, hogy „most a Szolidaritás vezetése jelenlegi politikai vonalának támogatása egyet jelentene gyakorlatilag a Szolidaritás LEMP elleni harcának támogatásával.”⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ DUDEK–GRYZ, i. m. 2003. 364.

⁴⁸¹ RGANI 89. f. 43. p. 49. d. 3. l.

⁴⁸² RGANI 89. f. 43. p. 49. d. 4. l. Erre a kettősségre Kádár János is többször felhívta a figyelmet és nem javasolta a jelszó használatát, mert szerinte ezzel így nem lehet egyesíteni a pártot. Hiszen a konkrét tartalom ilyen kettősségét, melyet a „*megújulás*” jelszava tartalmaz, kihasználja az ellenség.

⁴⁸³ RGANI 89. f. 43. p. 49. d. 4. l.

⁴⁸⁴ RGANI 89. f. 43. p. 49. d. 5. l.

A szovjet vezetés egy másik levélben azt szerette volna elérni, hogy bár a három nagy olasz szakszervezet, a CGIL, a CISL és az UIL vezetőivel bizonyosan fog a Szolidaritás delegációja találkozni, legalább az OKP vezetése ne fogadja őket.⁴⁸⁵ Valóban, Enrico Berlinguer nem is találkozott Wałęsával, de Girogio Benvenuto, Luciano Lama és Pierro Carniti szakszervezeti főtitkárok igen. A Szolidaritásnak tehát sikerült komoly tekintélyt szereznie a nemzetközi szakszervezeti mozgalomban. Ennek az elismerésnek az egyértelmű jele volt, hogy nem sokkal később Svédországban átvehette Wałęsa „munkásmozgalmi érdemeiért” az *Arbetet* szakszervezeti napilap kitüntetését is.⁴⁸⁶

A Szovjetunió számára végleg elveszett a nyugat-európai szakszervezeti és kommunista mozgalommal fennállt elvi szövetség, ami komoly ideológiai-stratégiai veszteség volt a Kreml számára a NATO-val és az Egyesült Államokkal vívott „küzdelemben.”

A Szolidaritás 1981 folyamán még tovább erősíthette pozícióit, és egyúttal gyengítette a Szovjetunió lehetőségeit, amikor Franciaországban járva a kommunista befolyású legrégebbi és legnagyobb francia szakszervezet az Általános Munkaszövetség - Munkáserő (CGT-FO), a szocialista párthoz közel álló Francia Demokratikus Munkásszövetség (CFDT), illetve a kereszténydemokrata Francia Munkások Keresztény Konföderációja (CFTC) vezetőivel folytatott tárgyalásokat Wałęsa. De fogadta őt a szocialista francia miniszterelnök, Pierre Mauroy is!⁴⁸⁷

A Szovjetunió egyre romló nemzetközi pozíciói a nyugat-európai munkásmozgalomban nem tették lehetővé, hogy radikálisabban beavatkozzon a Kreml a lengyel belügyekbe. Egy ilyen lépéssel egyesítette volna maga ellen a nyugat-európai társadalmakat, az egymással szembenálló politikai táborokat, valamint Európa nyugati része még szorosabban összeforrt volna az amerikai fegyverkezési politikával. Miközben a Szovjetunió érzékelve az afganisztáni katonai intervenciójának nemzetközi hatásait, saját szövetségeseinek nem egyöntetű támogatását, sőt elutasítását, azon dolgozott, hogy a leszerelési tárgyalásokon javítson a világban róla kialakult negatív képen.

---

⁴⁸⁵ RGANI 89. f. 43. p. 49. d. 6–7. l.

⁴⁸⁶ WAŁĘSA, Lech: *Droga do nadziei*. Kraków, Znak, 1990. 201–202. Érdemes megjegyezni, hogy Wałęsa a rendszerváltás után írt visszaemlékezésében nem fordít nagy figyelmet itáliai útjára. Viszonylag tömören és hibásan emlékszik vissza a találkozókra. Nehéz elképzelni, hogy ne tulajdonított volna jelentőséget a Szolidaritás nemzetközi szakszervezeti kapcsolatainak, inkább arról volt szó, hogy a rendszerváltás után a „mozgalmi kapcsolatok” nem voltak annyira fontosak számára.

⁴⁸⁷ WAŁĘSA, i. m. 1990. 204–206.

5. A „SZAKASZOS KONFRONTÁCIÓ” TAKTIKÁJÁTÓL A VALÓS KONFRONTÁCIÓIG (1981. JANUÁR–MÁRCIUS)

5.1. „Nem hátrálhatunk a hadiállapot kihirdetése előtt.”

A moszkvai tanácskozás után Kania egy 14 pontos cselekvési tervet terjesztett elő a PB ülésén, mely érintette a párt, a szakszervezetek és a tömegkommunikációs eszközök területén elvégzendő feladatok körét. Jaruzelski és Barcikowski külön megbízatást kapott arra, hogy megbízható emberekből felfegyverzett csoportokat hozzanak létre. Grabskira osztották, hogy a Szolidaritással való kapcsolatokat felügyelje, vagyis a szervezet alapszabályában foglaltak betartása, sztrájkellenes eszközök elfogadása és a hatalmat „megalázó” tárgyalások elkerülése volt a feladata. Jagielski pedig egy 2–3 évre szóló gazdasági stabilizációs program kidolgozására kapott megbízatást.⁴⁸⁸

Bár a pártvezetés előtt még egy komoly feladat állt, nevezetesen a december 17-ére tervezett megemlékezés és emlékműállítás az 1970 decemberében elesett hajógyári munkások tiszteletére Gdańskban. Egy hatalmon lévő párt először engedélyezte az egész szocialista táboron belül, hogy a „kommunizmus” áldozatainak emléket állítsanak. Annak érdekében, hogy a rendezvény ne váljon teljesen rendszerellenes megmozdulássá, a PB úgy döntött, hogy azon a párt és az állam legfelsőbb vezetői is jelen lesznek. Az Andrzej Wajda által megrendezett rendezvény békésen lezajlott.

A kialakult helyzetet és a várható eseményeket, valamint a hatalom taktikáját a Szolidaritással szemben egy belügyi jelentésben összegezték 1980. december 22-én. E szerint az országban kialakult helyzet továbbra is bonyolult és távol áll a stabilizációtól. Az elsődleges oka a szocialistaellenes csoportok aktivitásában és a Szolidaritásra, valamint az ifjúsági, tudományos, újságírói és művészi központokra való hatásukban keresendő. Tovább nehezíti a helyzetet az egyre mélyülő gazdasági krízis, melynek következménye a társadalom kifáradásának jeleiben, de egyidejűleg a társadalmi elégedetlenség növekedésében is érzékelhető.⁴⁸⁹ Az elemzés szerint megfigyelhető, hogy a Szolidaritásra két jelentős erő próbálja a befolyását kiterjeszteni: az Egyház, illetve a „szocialistaellenes ellenzéki csoportok”, mint a KSS-KOR. Jelentős különbséget tapasztaltak azonban a két, a

---

⁴⁸⁸ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 189–190.

⁴⁸⁹ 1980 grudzień 22, Warszawa – Ocena sytuacji wewnętrznzej w kraju i propozycje działań resortu spraw wewnętrznzych, przygotowane przez Sztab Operacji „Lato ‘80”. In: *Stan wojenny w dokumentach władz...* i. m. 2001. 36.

társadalmat leginkább alakító erő politikája között. A BM jelentése szerint míg az egyház ellenzi a „negatív társadalmi hangulatok eskalációját” és „a feszültség enyhítése, a nemzeti egység megőrzése” érdekében lép fel, a KSS-KOR a „szocialista rendszer megdöntése céljából a társadalomban elért pozícióit maximális kihasználja”, hogy a Szolidaritást politikai erővé alakíthassa át, „mely megkönnyíti számára a hatalom átvételét.”⁴⁹⁰

A Szolidaritás–Egyház–KSS-KOR háromszög több dokumentumban feltűnik, vagyis a hatalom sem tartotta teljesen egységes mozgalomnak és eleve szétválaszthatatlannak a vele szembenállókat. Éppen ebből ered a politikai megoldás mellett való kardoskodásuk is. Mivel a Szolidaritás többségében valóban munkásokból állt, megpróbálta a párt leválasztani a mozgalomról az ellenzéki személyeket és valódi szakszervezetként integrálni őket a rendszerbe.

Azt azonban nem vitatták, hogy a jelenlegi gazdasági nehézségek megkönnyítik a KSS-KOR feladatát abban, hogy kimutassák a hatalom alkalmatlanságát és koncepciótlanságát a krízis megoldásával kapcsolatban.⁴⁹¹ Mindebből arra a következtetésre jutottak, hogy „nem ajánlatos a jelenlegi helyzetben a hatalom részéről általános és összpontosított cselekvések elfogadása, hiszen az előre látható káros következményekkel járna, beleértve az általános sztrájkot, mely a hatalom és a társadalom konfrontációjának elemeit és hordozza” és alapvetően megnehezítené a „helyzet uralását a saját erővel.”⁴⁹²

Ennek elkerülése érdekében kidolgozták a „*szakaszos konfrontáció*” taktikáját, melynek légyege abban állt, hogy a politikai és propaganda eszközökkel egyszerre kell a társadalmi és a gazdasági szférában megoldási programot felmutatni és a represszív eszközöket sikeresen alkalmazni a szocialistaellenes aktivistákkal szemben. Meg kell próbálni bevonni az akcióba az egyházat és a Szolidaritást, valamint az értelmiség mérsékelt köreit is. De számolni kell azzal, hogy ez az egységes fellépés az ellenfél reakcióját ki fogja váltani és helyi, lokális, sőt országos méretű konfrontációra is sor kerülhet.⁴⁹³ Az elemzés szerint erre is fel kell a hatalomnak készülnie, ezzel kapcsolatban szükséges az előzetes felkészítés és a szükséges erők mobilizációja a helyzet irányítására, sőt „a hadiállapot kihirdetésére bizonyos területen vagy az egész ország területén”. Az

---

⁴⁹⁰ uo. 38.

⁴⁹¹ uo. 39.

⁴⁹² uo. 43.

⁴⁹³ uo. 43.

általános sztrájk esetére pedig egyértelműen kilátásba helyezték – megelőző intézkedésként – a hadiállapot kihirdetését.⁴⁹⁴

A december 5-i moszkvai tanácskozás után tehát a lengyel Belügyminisztérium és a hadsereg vezérkara felgyorsította a munkát a hadiállapot bevezetéséhez szükséges dokumentumok kidolgozása érdekében. Az idézett jelentésből egyértelműen látszik, hogy a ***konfrontációra való felkészülés volt a hatalom egyetlen reálisnak tartott alternatívája a helyzet megoldására, ami NEM CSAK a szovjet csapatok intervenciójától való félelemből adódott (ha egyáltalán volt ilyen félelem), HANEM abból az objektív helyzetből, hogy a kialakult krízist képtelen volt kezelni a hatalom.***

Az új év ráadásul nem hozott békésebb hónapokat. Januárban rögtön két új súlyos probléma került napirendre, mely tovább nehezítette a hatalom helyzetét. A Szolidaritás a megállapodásoknak megfelelően követelni kezdte a *szabad szombat* bevezetését. Bár a Gdański Megállapodás nem tett egyértelmű ígéretet erre, de a 21 pontban megfogalmazott követeléslistán szerepelt, így nem mondott le róla a szakszervezet. A másik, súlyosabb, a rendszert is érintő konfliktus az egyéni gazdálkodók önkormányzó szakszervezetének, a *Paraszt Szolidaritás* létrehozásának követelése volt. A LEMP mindkét kérdéstől mereven elzárkózott, így a Szolidaritás az egyetlen fegyveréhez a sztrájkhoz nyúlt. Az állandó sztrájkfenyegetettség újabb és újabb feszültségeket szült. A szabad szombatok ügyében a párt hivatalos álláspontját Jagielski a január 7-i tévébeszédében tette világossá, egyúttal érződött, hogy a vezetés újra a Szolidaritás csapdájába került. A miniszterelnök elismerte, hogy a párt társadalompolitikájának egyik lényeges eleme a szabadidő növelése, illetve éppen ő maga írta alá az ezt is tartalmazó Gdański Megállapodást is. De a nehéz gazdasági helyzetre való tekintettel csupán 42,5 órás munkahetet tudott javasolni.⁴⁹⁵ A Szolidaritás ezt nem fogadta el. Végül a kormány döntése értelmében, januárban minden második szombat szabaddá vált (3-a, 17-e és 31-e), a többin továbbra is dolgozni kellett.⁴⁹⁶

1981 első negyedévében világossá vált, hogy a hatalom politikai eszköztára kimerült, egyrészt nem képes rugalmasan kezelni a helyzetet,⁴⁹⁷ másrészt a gazdasági válságban lévén nincs elegendő tartaléka a politikai eszközökkel való megoldáshoz úgy, hogy azt a társadalommal el is tudja fogadtatni.

---

⁴⁹⁴ I. o. 45–46.

⁴⁹⁵ *Trybuna Ludu*, 1981. január 8. Nr 6. 1–2.

⁴⁹⁶ *Trybuna Ludu*, 1981. január 9. Nr 7. 1.

⁴⁹⁷ A szabad szombat kérdésében engedhetett volna a hatalom, sőt elébe mehetett volna a követelésnek. Végeredményben sokkal többet veszített a merevséggel, hiszen állandó készültségben „*sikerült*” tartania a Szolidaritást. Magyarországon pl. az MSZMP PB 1981 elején döntött a szabad szombat bevezetéséről, vagyis kevesebb volt az a gazdasági kár, mint amennyit politikailag lehetett veszíteni az ügyön.

A hadiállapot bevezetésének előkészítésével párhuzamosan a párt kísérletet tett a gazdasági reform koncepciójának kidolgozására is. Hiszen nyilvánvaló volt, hogy a fennálló helyzetet akárhogyan is oldják meg – politikailag vagy erővel – nem lehet visszatérni a Gierek által képviselt gazdaságpolitikához. Ezt már az augusztusi válság idején felismerte a vezetés, és szeptember 5-én létrehozták a Gazdasági Reform Bizottságot (Komisja do Spraw Reformy Gospodarczej), melynek feladata volt felmérni az aktuális helyzetet és javaslatokat tenni a rendszer gazdasági mechanizmusának megreformálására.⁴⁹⁸ A kormánybizottságé mellett még fél tucat különböző koncepció született a kívánt reformok elérésére. A kormány 1981. január 10-én tette nyilvánossá az első tervezetet „*A gazdasági reform alapelvei*” címmel,⁴⁹⁹ melynek átdolgozott folytatása 1981 júliusában „*A gazdasági reform irányai*” dokumentumban összegződött. A januári koncepció megjelenése előtti estén Stefan Olszowski PB-tag a televízióban kijelentette, hogy a „pártunk vonala – a megegyezés vonala” mintegy kedvező hangulatot teremtve a program fogadtatására. A reakciók azonban nem teljesen a vártak megfelelőek voltak sem a Szolidaritás, sem az egyes szocialista országok részéről. Erich Honecker élesen bírálta a radikális átalakításokat kitűző programtervezetet, a Szolidaritás pedig kevésnek találta azt, sőt később, mint kiderült radikálisan más koncepcióban gondolkodnak. Nem sokkal később a mozgalom megalkotta a „*reform társadalmi programját*”, mely erős munkás-önkormányzati hatalomra épített gazdasági reformot képzelt el.⁵⁰⁰

A kormány tervezete ambiciózus célt tűzött ki magának, nevezetesen a „*gazdaság működési mechanizmusának és rendszerének átalakítását, mely lehetővé teszi a dolgozó emberek demokratikus önkormányzásának elvének teljes megvalósítását*” természetesen a szocialista viszonyok megerősítése mellett.⁵⁰¹ De ígéretet tett a központi tervezés, a döntési mechanizmusok és az irányítás területén is a változásokra. Kijelentette, hogy a vállalatnak a gazdaság önálló szervezeti egységének kell lennie. A kormánybizottság reformprogramja átvett ugyan bizonyos elemeket a tőle független szakértők tanulmányaiból, de mint kiderült csak korlátozott mértékben támogatta volna az „önigazgatásra” épülő koncepciót, a piacosításnak erős gátat szabtak volna – bizonyos esetekben – az árak központi

---

⁴⁹⁸ Projekt Uchwały w sprawie powołania Komisji Biura Politycznego i Rządu do spraw reformy gospodarczej. AAN PZPR KC PB Nr. Mikr. B 2985. Sygn 1816. 322-328. A bizottság elnöke Józef Pińkowski miniszterelnök volt.

⁴⁹⁹ Trybuna Ludu, 1981. január 10. Nr 8. 1-2., illetve ugyanezen a napon jelent meg a program teljes terjedelmében minden újságárusnál „Podstawowe założenia reformy gospodarczej” címmel.

⁵⁰⁰ GRALA T., Dariusz: System docelowy gospodarki PRL w projektach reform gospodarczych z lat 1980-1981. In: Dzieje Najnowsze, XXXVI. (2004) 1.sz.

⁵⁰¹ Trybuna Ludu, 1981. január 10. Nr 8. 2.

szabályozásával, illetve bizonyos kiemelt ágazatokban megmaradt volna teljes mértékben a központi tervezés és irányítás.⁵⁰²

5.2. „Hogy lehetségesek ilyen események egy országban, ahol 36 éve építik a szocializmust?”

A szabad szombatokról szóló társadalmi vita közepette, január 13-án érkezett Leonyid Zamjatyin, az SZKP PB tagja és a KB Nemzetközi Tájékoztatási Osztály vezetője egyhetes látogatásra Lengyelországba. Lengyel útja alatt találkozott a LEMP PB keményvonalas tagjaival, Olszowskival, Grabskival és Żabińskival, valamint Kaniával és Wojtaszekkel. Varsó mellett meglátogatta Katowicét is. Utazásának célja elsősorban a tapasztalatszerzés és a lengyel vezetőkre való nyomásgyakorlás volt. Az SZKP PB megbízásából érkezett delegáció minden alkalmat megragadott arra, hogy a szovjet vezetés álláspontját ismertesse a lengyel krízissel kapcsolatban. A találkozóok egymáshoz nagyon hasonlóan zajlottak le: a lengyelek előadták a „saját verzióikat” az eseményekkel kapcsolatban, mire Zamjatyin általában hevesen reagált, miközben előadta a szovjetek értékelését, élesen kritizálva a negatív jelenségeket és szorgalmazva a „gyors és határozott” lépéseket.⁵⁰³

A találkozókról készült lengyel beszámolók szerint „L. Zamjatyin minden alkalommal aláhúzta, hogy a lengyel vezetés, a lengyel párt a szovjet vezetés és L. Brezsnyev teljes bizalmát élvez, hogy képes maga megoldani az előtte álló problémákat. Ugyanakkor felhívta a figyelmet, hogy a helyzet alakulása Lengyelországban nem kizárólag lengyel ügy és a Szovjetunió kész mindig más szocialista országokkal együtt segítséget nyújtani a lengyel elvtársaknak tulajdonképpen minden formában a helyzet fejlődése érdekében.”⁵⁰⁴

Emellett az információgyűjtés is fontos volt a szovjetek számára. Főképpen az érdekelte őket, hogy mi a lengyelek taktikája és stratégiája a krízis legyőzése érdekében. Kérdésködködtek a Szolidaritás, az egyház és az ellenzéki politikai csoportosulások tevékenységéről, a sztrájkokról, különösen a hadiiparban és arról, hogy milyen a hangulat a hadseregben. Ezzel párhuzamosan Zamjatyin is előadta a véleményét (az SZKP PB véleményét) a lengyelországi társadalmi-politikai helyzetről, a párt tevékenységéről és a

---

⁵⁰² AAN, PZPR, Sygn. XI A/1328. 1–64.

⁵⁰³ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1258 27.

⁵⁰⁴ Aláhúzás az eredeti szövegben. AAN, PZPR, SYGN. XI A/1258 28.

tömegtájékoztatási eszközök működéséről. Ez utóbbi helyzetéről lesújtó véleménye volt; érthető tehát, hogy a legtöbb kritikát és feladatot a sajtóval kapcsolatban fogalmazta meg.

A szovjet delegáció által tett észrevételek és kritikák a következőképpen összegezhetőek: A társadalmi feszültségek olyan hosszan tartanak, hogy az destabilizálja a gazdaságot, gyengíti a pártot, és káoszhoz vezet, valamint aláassa Lengyelország pozícióit és erőit mind otthon, mind a világban. A sztrájkok, a különböző politikai jellegű akciók, a középületek és hivatalok elfoglalása és az illegális kiadványok terjesztése különösen veszélyesek a gazdaságra és a közrendre. A szovjet vezetés hangsúlyozta azt a véleményét, hogy a Szolidaritás lényegében nem a szakszervezeti jogokért és az emberek szociális helyzetének javításáért harcoló mozgalom, hanem egy határozott politikai erő, mely láthatóan átalakul egy politikai párttá, amely mögött a szocializmussal ellenséges körök állnak, szorosan együttműködve a külföldi „diverzáns központokkal”. A Szolidaritásban a vezető szerepet a kifejezetten ellenforradalmi jellegű KOR játssza, mely arra törekszik, hogy egy szociáldemokrata jellegű párttá alakítsa át a mozgalmat. Ezzel szemben – a szovjetek értékelése szerint – a katolikus egyház arra törekszik, hogy egy kereszténydemokrata szakszervezetté alakítsa át a Szolidaritást. *Zamjatyin szerint az is világossá vált, hogy a kialakult krízist nem sikerült kizárólag politikai eszközökkel megoldani, emellett szükségesek a határozott tettek a szocializmus vívmányainak védelmében, különösen ott, ahol az Alkotmánnyal nem egyező tevékenységet folytatnak.* A tömegtájékoztatási eszközök pártellenőrzésének visszaállítása volt a legfőbb feladat a szovjet politikus szerint. Többször kihangsúlyozta, hogy óriási szerepet játszik a sajtó a politikai harcban, éppen ezért a hatalomnak és a pártnak különös figyelmet kell rá szentelnie. Erősen kritizálta a sajtóban megjelenő „liberális-burzsoá tendenciák megjelenését”, aggasztotta a Lengyel Újságíró Szövetség (SDP) liberális irányvonala. Véleménye szerint nem szabad megengedni a bizonytalanságot, ha megjelenik egy pártvonaltól erősen eltérő cikk, akkor arra azonnal válaszolni kell. Meg kell mutatni, hogy mi a párt elvi álláspontja. Offenzívát kell indítani a sajtóban, televízióban és a rádióban is a párttal ellentétes vélemények képviselőivel szemben; egyedül a *Trybuna Ludu* és a *Żołnierz Wolności*, vagyis a párt- és a hadsereg lapjait értékelte elvi szempontból megfelelőnek.⁵⁰⁵

Zamjatyin élesen kritizálta a *Polityka* c. lapban Rakowski legutóbbi cikkét is, hiszen ideológiai szerepe nem elhanyagolható a pártban. Furcsállotta, hogy ez lenne a párt

---

⁵⁰⁵ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1258 29–32.

politikai-vonalának a reprezentánsa. Rakowski bírálata azért is érdekes, mert egy hónappal később az új miniszterelnök, Jaruzelski éppen őt nevezi ki helyetteseként a Szolidaritással való állandó tárgyalóbizottság élére. Nyilvánvalóan taktikai húzásról van szó. Zamjatyin is „megengedte” az ilyen (taktikai) lépéseket, amikor a sajtóról beszélt: előfordulhat, hogy „néha szükséges lemondani az elviességről és ilyen álláspontot publikálni a sajtóban (pl. a *Politykában*), de akkor meg kell találni a helyet a Párt elvi álláspontjának a bemutatására is.”⁵⁰⁶

A látogatás alatt szóba került a párt közelgő IX. rendkívüli kongresszusa is. Figyelmeztettek arra, hogy a pártkongresszus nem lehet vitaklub, mert akkor opportunistává válik. „Ami Lengyelországban történik, az nem csak Lengyelország ügye. Az eseményeket figyelik a szocialista országok, a kommunista mozgalom, a liberális és a haladó értelmiség egy része a világban. *Felvetődik a kérdés. Hogy lehetségesek ilyen események egy országban, ahol 36 éve építik a szocializmust?*”⁵⁰⁷

A találkozóról készült lengyel beszámoló szerint „a szovjet delegáció azzal a meggyőződéssel hagyta el Lengyelországot, hogy a helyzet nagyon nehéz és komplikált, de a Lengyelországban fellépő problémákat nem a szokásos, kimért és elasztikus, hanem határozottabb módon kell megoldani, mint eddig.” Zamjatyin kifejezte meggyőződését, hogy szerinte a párt ismeri a válságból kivezető utat és konzekvensen törekszik annak megvalósítására. „*A szovjet elvtársak kifejezték véleményüket, hogy a LEMP maga képes kijutni a krízisből.*”⁵⁰⁸

Zamjatyin január 21-én tért vissza Moszkvába, másnap az SZKP PB ülésén beszámolt lengyelországi tapasztalatairól. Többé-kevésbé reális képes festett a kialakult helyzetről, kerülte a túlzó, drámai kifejezéseket, sőt előadása összességében pozitív végkicsengéssel zárult. Bár a helyzetet alapvetően súlyosnak értékelte: „*meg kell mondani, hogy a Szolidaritás alapvető erő*” Lengyelországban, melynek 10 millió tagja van. Emellett a „helyzet bonyolultsága nemcsak abban rejlik, hogy az ellenség működik, amellyel harcolni kell, hanem abban is, hogy múlt hibáinak nyomása alatt *a párt elvesztette a valós alkotó kötelékét a nemzettel.* A munkásosztálynak sok oka van az elégedetlenségre. Ez különösen jellemző a fiatal munkásokra, akik még nem tapasztalták a nehézségeket. Éppen ezt használja ki a Szolidaritás.”⁵⁰⁹ A többi PB-taghoz hasonlóan ő is az ellenforradalminak nevezett KOR által vezérelve látta a Szolidaritást. Ez az irányító

⁵⁰⁶ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1258 38.

⁵⁰⁷ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1258 39.

⁵⁰⁸ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1258 33.

⁵⁰⁹ RGANI 89. f. 42. p. 36. d. 2. l.

csoport, mintegy negyven fő nyíltan a párttal szemben foglal állást, „*saját tervük van a hatalom megragadására, de látják, hogy az ellenállás, melyet a LEMP kifejt, nem ad nekik lehetőséget e terveik megvalósítására.*”⁵¹⁰

E szavak nagyon súlyos mondanivalóval bírtak és benne rejtett a szovjet vezetés minden bizonytalansága és ellentmondása is. Egyrészt a lengyel párt és a nemzet között „alkotó kötelék” elvesztése, gyakorlatilag a legitimáció és a hatalom elvesztését jelentette, a teljes bizalom hiányát a párt iránt. Ezzel szemben továbbra is reménykedtek abban, hogy párt meg tudja oldani a feladatot. Hogyan? Joggal merült fel a kérdés. Képes lesz-e a párt visszaszerezni a társadalmi támogatottságát, ami elég erőt adhat számára az elengedhetetlen gazdasági reformok végig viteléhez, a válság felszámolásához? De hogyan lenne képes a társadalommal elfogadtatni bármit is, ha nincs megegyezés a Szolidaritással?

Annak ellenére, hogy a beszámoló szerint is a helyzet „még távol van a normalizációtól”, a szovjet delegációnak voltak pozitív tapasztalatai is: „a pártszervezetek tevékenysége aktivizálódik”, „növekszik a pártszervezetek hite a saját erejükben”, a dolgozó emberek a „szocialista élet megújulását” kívánják, vagyis „visszatérést a lenini normákhoz a pártban és az államban.”⁵¹¹ Zamjatyin úgy értékelte a látogatást, hogy sikerült meggyőzni a lengyel vezetőket arról, hogy ha a tömegtájékoztatási eszközöket kiengedik az ellenőrzésük alól, akkor nem nyerhetik meg a politikai harcot a közvélemény befolyásolásáért. Végül beszámolt a Kaniával folytatott megbeszéléséről is. Kania elmondta, hogy nem szabad a kongresszus összehívását elsietni, az előkészületeknél vigyázni kell, hogy ne legyenek többségben a Szolidaritás tagjai. Ennek érdekében Zamjatyin azt javasolta a PB-nek, ne küldjenek túl sok szovjet delegációt Lengyelországba, de azok magas képzettségűek legyenek, akik a helyzettel tökéletesen tisztában vannak. Végül Kania biztosította a szovjet küldöttséget, hogy elég határozottak az ellenséggel folytatott harcban és nem fognak már visszavonulni.⁵¹²

A beszámolóhoz Gromiko szólt hozzá először. Láthatóan túl optimistának tartotta Zamjatyin előadását. Hangsúlyozta, hogy nem lehet minimalizálni a Szolidaritás részéről a fenyegetést, főleg azért nem, mert „a lengyel barátaink, a kéréseinket nem akarják végrehajtani, sőt nem is gondolkoznak rajta.” Példaként felhozta, hogy a LEMP VB titkárai nem hajtják végre a központ utasításait. Ekkor azonban Zamjatyin közbeszólt:

---

⁵¹⁰ RGANI 89. f. 42. p. 36. d. 3. l.

⁵¹¹ RGANI 89. f. 42. p. 36. d. 2. l.

⁵¹² RGANI 89. f. 42. p. 36. d. 4. l.

„Andrej Andrejevics, ez mindössze két vajdaságban fordult elő.”⁵¹³ Gromiko többet nem kért szót.

Andropov szerint hasznos volt Zamjatin útja, Kiriljenko szkeptikusan fogadta a beszámolót. Ruzsakov és Usztyinov szerint ebben a szellemben kell tovább dolgozni és a fokozni a nyomást a lengyel vezetőkre, hogy mielőbb bekövetkezzen a várt fordulat. A napirendi pontot végül Szuszlov zárta le gyakorlatilag Zamjattinnal megegyező véleménynyel.⁵¹⁴ Brezsnyev nem vett részt az ülésen.

5.3. Szocialista internacionalizmus a gyakorlatban

5.3.1. Tábornok miniszterelnök

1981. február 10-én Wojciech Jaruzelski miniszterelnök lett úgy, hogy közben megtartotta a honvédelmi tárcát is. Ez volt az első olyan komoly változás a lengyel politikában, melyet a szovjetek teljes mértékben támogatni tudtak. Jaruzelski nemcsak a Lengyel Hadseregben örvendett nagy népszerűségnek, hanem a lakosság jelentős része is elfogadta, sőt bizonyos tekintélye is volt. A hadsereg ugyanis Lengyelországban, a rendőrséggel ellentétben, nagy társadalmi bizalmat élvezett. A tábornokot a Kremlben is jól ismerték. A második világháború kitörésekor családjával együtt internálták Szibériába. Ott tanult meg oroszul. Apja a háború során meghalt. A fiatal Jaruzelski azonban belépett a Sztálin engedélyével létrehozott Lengyel Hadseregbe, és Berling parancsnoksága alatt részt vett Lengyelország felszabadításában. Jaruzelski ezzel egyidejűleg a szovjet katonai hírszerzésnek is dolgozott.⁵¹⁵ 1945 után villámgyors katonai karriert futott be. 1956-ban a poznańi felkelés leverése után lépett tábornoki rangba, mindössze 33 évesen! Hamarosan a Lengyel Hadsereg Politikai Főcsoportjának a parancsnoka, majd a vezérkari főnöke lett, részese és beosztásánál fogva egyik irányítója volt 1967–68 folyamán a hadseregben folytatott tisztogatásnak. Ennek következményeként 976 zsidó származású tisztet távolítottak el vagy fokoztak le (ebből 6 tábornok és 117 ezredes) az ún. *hatnapos háború*

⁵¹³ RGANI 89. f. 42. p. 36. d. 4–5. l.

⁵¹⁴ RGANI 89. f. 42. p. 36. d. 5–6. l.

⁵¹⁵ 1946 és 1954 között Włoski fedőnév alatt a Lengyel Hadsereg katonai hírszerzésének titkos ügynöke volt. Ismert tény, hogy a szovjet NKVD és a katonai hírszerzés szorosan együttműködött a Szovjetunióban létrehozott Lengyel Hadsereggel. A lengyel honvédelmi miniszter is a lengyel származású, de szovjet katoná, Rokossowski tábornok lett. Lásd erről a dokumentumokat: PIOTROWSKI, Paweł: Sprawa Współpracy Wojciecha Jaruzelskiego z Informacją Wojskową. Rekonesans archiwalny. In: *Biuletyn IPN*, (2007) nr. 1–2. 116–125.

idején a hatalom által felerősített antiszemita hullámban.⁵¹⁶ A tisztogatás elérte Marian Spychalski honvédelmi minisztert is, helyét maga Jaruzelski vette át. 1968 augusztusában Jaruzelski, már miniszterként aktívan részt vett a csehszlovákiai megszállásban. Természetesen a múltja senkinek nem jelentett garanciát a jövőre. Nagy Imre NKVD-s munkája a harmincas években, vagy Dubček Szovjetunióban töltött gyermekora, illetve moszkvai tanulmányai ellenére sem váltotta be a Moszkvában hozzájuk fűzött reményeket válság idején. Sőt, helyettük éppen a hazai kommunisták, Kádár János és Gustav Husák váltak a „normalizáció” letéteményeseivé. Jaruzelski esetében azonban más volt a helyzet, ő nem politikus volt, nem a pártban emelkedett fel. Szovjet kapcsolatai ellenére sem volt moszkovita, s egy jó adag patriotizmus is volt benne. Ellenben katonaként jóval fegyelmezettebb és szigorúbb magatartásformában élt, a katonákra jellemző konzervativizmus sem állt távol tőle, így reményt kelthetett Moszkvában, hogy nem lesz „áruló” és keményen fel fog lépni minden ellenséges nézettel szemben.

A Szejmben február 12-én elmondott hazafias, érzelmekkel teli miniszterelnöki programbeszéde sokakat megérintett. Már az első mondatok is elűtöttek az addig megszokott beszédektől: „Köszönöm a bizalmat. Katona vagyok.”⁵¹⁷ Az előadás a „nemzet”, a „stabilizáció”, a „szocialista megújulás”, a „szocialista demokrácia” és a „normalizáció” kulcsszavak köré épült. Egyszerre szólt az egész nemzethez: a „lengyel apákhoz és anyákhoz”, „hívőkhöz és nem hívőkhöz”, a fiatalokhoz, a katonai szolgálatban részt vett férfiakhoz és az újságíró társadalomhoz. Jaruzelski apokaliptikus keretbe foglalt emocionális előadása a szocialista Lengyelország összeomlásának tragikus képét, a „társadalmi kötelek szétszakadását” és végül a közelgő „testvérgyilkos háborút” festette le, majd lezárásként a német revansizmussal fenyegetett, szándékosan kiemelve azokat a „veszélyeztetett” városokat, ahol a Szolidaritás is komoly erővel bírt: Szczećin, Gdańsk, Wrocław.

Az előadás gerincét a tízpontos programtervezet alkotta, mely egyetlen konkrétumot sem tartalmazott. E programpontok többségét a Szolidaritás már régóta követelte, némelyiket közvetve vagy közvetlenül már a Gdański Megállapodás is tartalmazta. A megvalósításhoz „kilencven nyugodt napot”, „három dolgozós hónapot” kért a lakosságtól, vagyis azt, hogy három hónapig ne legyenek sztrájkok.

---

⁵¹⁶ EISLER, i. m. 2006. 483–484.

⁵¹⁷ *Programbeszéd a szejm ülésén 1981. február 12.* In: JARUZELSKI, Wojciech: *A szocialista megújulásért.* Szerk.: Domány András, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985.

A lakosságban nyilvánvalóan nem a „programtervezet”, hanem inkább Jaruzelski személye és a hadseregben szerzett tekintélye miatt alakult ki némi bizalom az új kormány felé. Jaruzelski azonban nem a „szocialista demokrácia” erősítésével és a dolgozói önkormányzati jogok kiszélesítésével kezdte meg munkáját, hanem a hadiállapot előkészítésének munkálatait gyorsította fel.

Február 15-én Jaruzelski kérésére megbeszélést tartott Siwicki, Hupałowski (vezérkar), illetve Milewski és Stachura (BM). Az általános véleménycsere után megállapították, hogy nem lehet a hadiállapotot csupán az ország egyes részeiben kihirdetni, hanem egyszerre kell az egész ország területén bevezetni. Emellett három variációra készültek fel. A „mérsékelt” verzió szerint a hadiállapot bejelentése után mindenki alárendeli magát a hatalom intézkedéseinek, kisebb sztrájkok előfordulhatnak, de a hadsereg és a rendőrség passzívak maradhatnak. A második „aktív” verzió számolt azzal, hogy néhány régióban „tömeges munkabeszüntetés” lesz, így a rendőrségnek aktívan ki kell vennie a részét a hadiállapot érvényesítéséből, míg a hadsereg passzív maradhat. A legrosszabb esetben „felkelés” (insurekcja) robbanhat ki, ami általános okkupációs sztrájkkal, utcai demonstrációkkal és a középületek megtámadásával járhat. Ebben az esetben mind a rendőrség, mind a hadsereg bevetésére szükség lesz.⁵¹⁸

Másnap, 16-án kb. 40 fő részvételével, Tupczaski, Milewski és Siwicki tábornokok vezetésével áttekintették a hadiállapot bevezetésével kapcsolatos előkészületek állapotát. Megállapították, hogy a hadiállapotot végszükség esetén kell kihirdetni, felhasználva az Államtanács alkotmányos jogosítványait. Különösen fontosnak tartották az időpont kiválasztását is. Kifejezetten rossznak tartották volna olyan időpontban, amikor feszült a társadalmi légkör, például okkupációs sztrájk idején. Vagyis vagy egy sztrájk kihirdetése előtt, vagy a befejezése után lenne alkalmas az időpont. Elfogadták azt is, hogy minimum három nappal korábban tudniuk kell az illetékes szervezeteknek a politikai döntésről, hogy meg tudják kezdeni az akciót. Határoztak összesen kb. 85 ezer tartalékos behívásáról, illetve kb. 7500 gépjármű mobilizálásáról. Javasolták a hadsereg bevetését a „nemzetgazdasági objektumok blokádjára”, „a közrend helyreállítására”, illetve „nagy államellenes demonstrációk esetére”. A „gyakorlatról” készült jelentést Jaruzelski 20-án kapta kézhez. Másnap Siwicki informálta a munkatársakat, hogy a tábornok elfogadta az anyagot, illetve megbízást adott arra, hogy készítsenek egy információs anyagot a szovjetek tájékoztatására.⁵¹⁹

---

⁵¹⁸ PACZKOWSKI, i. m. 2002. 144–146.

⁵¹⁹ uo. 136–139.

Eközben a Szolidaritás mit sem sejtve az ellene készülő tervekről támogatásáról biztosította az új kormányt. Ennek jeleként felfüggesztették a 13-ára tervezett sajtóellenes bojkott akciójukat. De az új kormányfő is tett egy taktikai lépést a Szolidaritás megnyerése érdekében, lehet, hogy éppen Zamjatyin tanácsainak megfelelően, és kinevezte a Moszkva szemében reformpárti Mieczysław Rakowskit, a *Polityka* főszerkesztőjét miniszterelnökk-helyettesnek és a Szolidaritással való tárgyalások állandó vezetőjévé.⁵²⁰ A kormányhivatal élére azonban régi harcostársát, Michał Janiszewski tábornokot választották. Jaruzelski fellélegezhetett, ám hamarosan kiderült, hogy elég egy apró szikra és újra fellángolnak a társadalom és a hatalom közötti ellentétek.

5.3.2. Mire tanít a történelem?

Jaruzelski miniszterelnöki kinevezése és az SZKP közelgő kongresszusa között két villámtalálkozóra is sor került. Február 15-én Kaniát Prágában Husák, majd két nappal később, 17-én a Berlin melletti Hubertusstockban lévő vadászházban Honecker fogadta. A tárgyalásokra készített lengyel tézisek teljes egészében megegyeztek egymással. E szerint a fő cél a szomszédos országok vezetőinek a megnyugtatása volt: a LEMP elszánta magát a kemény fellépésre a Szolidaritással szemben. Kania mindenekelőtt leszögezte, hogy „a hadseregben a nevelő munka magas szinten áll”, egyedül az újonnan behívottakkal szemben kell komolyabb nevelő munkát végezni. Emellett minden szükséges lépést megtettek már egy rendkívüli helyzet esetére. Ezek az intézkedések elsősorban a vasutat és a telekommunikációs rendszert érintették. Közölte, hogy három etapban a hadsereg és a belügy segítségével végre tudják hajtani a vasúti hálózat 40%-nak a militarizálását, mely a szállítások 80%-át bonyolítja le. Először a gazdasági és védelmi jelentőségű négy tranzitvonalat (2,835 km), majd a többi védelmi jelentőségű vonalat (5,699 km), végül pedig az egyéb gazdasági jelentőséggel bíró vonalakat, mint a Sziléziából a tengerhez vezető széles nyomtávú vasutat (1298 km) tudják teljes mértékben biztosítani.⁵²¹ Továbbá azt is elmondta Kania mindkét megbeszélésen, hogy a Belügyminisztérium és a Közlekedési Minisztérium megállapodása értelmében megbízottakat küldenek a vasúti csomópontokra.

---

⁵²⁰ Rakowski és a Szolidaritás tárgyalásairól magyarul is megjelent a politikus – természetesen egyoldalú – visszaemlékezése: RAKOWSKI, F. Mieczysław: *Tárgyalófél voltam*. Budapest, Ifjúsági lap- és könyvkiadó, 1987.

⁵²¹ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1254 29., ill. A/1255 15.

A csehszlovákiai út előtt Varsóban alaposan tanulmányozták a prágai tavasz eseményeit és következményeit. Megállapították, hogy a csehszlovákok gyakran hasonlítják össze 1968–69 jelenségeit a lengyelországi 1980. július–augusztusi eseményekkel. Éppen ezért a tárgyalás előkészítésénél figyelembe vették a CSKP által éppen tíz éve kiadott „*Tanulságok a válság fejlődéséről a pártban és a társadalomban a CSKP XIII. kongresszusa után*” című brosrát, melyet a CSKP XIV. kongresszusán fogadtak el 1970 decemberében, mint a prágai tavasz hivatalos értékelését.⁵²² A dokumentum részletesen elemezte a csehszlovákiai folyamatokat a CSKP XIII. kongresszusától az 1968 augusztusában bekövetkezett katonai intervencióig. A brosrú fő végkövetkeztetése, hogy a Dubček–Černík kormányzás a sajtó, a párt és a hadsereg meggyengüléséhez vezetett, a CSKP fokozatosan elveszítette a vezető szerepét a társadalom felett. Elveszítette marxista-leninista jellegét, lehetetlenné vált, hogy a társadalom vezetője legyen. Így „1968 augusztusában, Csehszlovákiában ellenforradalmi helyzet alakult ki, az ország a polgárháború szélén állt.” [...] „A helyzetet, amibe Csehszlovákia 1968 nyarán került, szükséges volt megoldani, *avagy várni*, amíg az ellenforradalom testvérgyilkos háborút kezd, amelyben emberek ezrei vesznek el, és csak később megadni az internacionalista segítséget, *vagy idejében érkezni és elkerülni* a véres tragédiát a kezdeti értetlenség árán is.” [...] „A szövetséges csapatok bevonulása Csehszlovákiába 1968. augusztus 21-én megelőzte az ilyen vérontást, tehát szükséges volt és az egyetlen helyes megoldás.”⁵²³

Ezt a megoldást szerették volna elkerülni a lengyel vezetők. Így ellentétben Dubčekékkel, akik nem tanulmányozták az ötvenhatos magyarországi események menetét, és nem vették figyelembe a világpolitikai realitásokat, a Kania vezette LEMP alaposan áttekintette a prágai tavasz „hibáit”. A különböző tárgyalásokon kimondatlanul is éppen azt próbálta Kania bizonyítani, hogy a lengyel események más jellegűek, mint ahogy azok is voltak, mint a csehszlovákiai vagy a magyarországi volt (fő érvei rendszerint: a párt egységes maradt, nincs szó a politikai rendszer pluralizálásáról, a hadsereg lojális a pártvezetéshez). Természetesen a szomszédos országok vezetői pedig állandóan figyelmeztették is arra a lengyeleket, hogy ne feledjék el a történelmi tapasztalatokat. Különösen Honecker szerette felhozni a korábbi „hasonló” eseteket. Többször emlékeztetett az 1953-as berlini felkelésre, az 1956-os magyar forradalomra is. Február 17-

---

⁵²² Ezt az anyagot 1978-ban az Orbis kiadó megjelentette lengyel nyelven is: „*Nauki z kryzysowego rozwoju w partii i społeczeństwie po XIII. Zjeździe.*” Megtalálható: AAN, PZPR, SYGN. XI A/1255 76–121.

⁵²³ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1255 64.

én arra hívta fel Kania figyelmét, hogy az ellenségnek van terve a hatalom átvételre, ezért a pártnak is kell rendelkeznie mindenestre használható tervvel. A keletnémet vezető hangsúlyozta, hogy náluk minden belső zavargásra és külső beavatkozásra van terv, sőt ezekben a tervekben szerepel a szovjetektől való segítség kérése is. Erre állítása szerint azért van szükségük, mert ők tanultak a berlini és a budapesti eseményekből, és ha a lengyelek igényt tartanak rá, akkor szívesen megmutatják nekik e terveket.⁵²⁴

Kania nem tartott igényt az efféle „segítségre”, az ő fő célja Honecker megnyugtatósa volt, hogy az eseményeket a párt ellenőrzése alatt tudta tartani. Hogy a meggyőzés nem sikerülhetett, annak más okai voltak. Honecker a lengyelek elleni heves támadásaival szerette volna ellensúlyozni az NSZK-val folytatott titkos politikájával kivívt szovjet rosszállást. Másrészt az NDK gazdaságát is jelentősen érintette a lengyel válság. Honecker és Kania januári levélváltása is jelezte a keletnémetek legfőbb problémáját. A német főtitkár elsősorban azért panaszkodott, hogy 1980-ban 1,1 millió tonna köszénnel kevesebbet exportált Lengyelország az NDK-ba, ez komoly kiesést jelentett olyan termelési ágazatoknak, mely a nyugati piaccal is kapcsolatban állnak. Az NDK a csereáru mennyiségének csökkentésével fenyegette meg Lengyelországot.⁵²⁵ Válaszában Kania megígérte a kért 1,9 millió tonna köszén és 150 ezer tonna kokszt szállítását 1981-re, annak ellenére, hogy 1980-ban 14 millió tonnával kevesebb szenet bányásztak a tervnél, ám ő is felrótta Honeckernek, hogy az NDK sem teljesíti maradéktalanul a szállításait. Többek között elmaradások mutatkoznak a kálisó, a motorolaj, a gumifélék, a kaucsuk és egyéb vegyi anyagok szállításai terén.⁵²⁶ Emellett Honecker élesen bírálta a Lengyelországban tervezett – fentebb tárgyalt – gazdasági reformokat is. „*A gazdasági reform alapelvei*” tézisstervezet az NDK részéről azonnal éles reakciót váltott ki. A koncepciót revizionistának bélyegezték, amely szerintük megkérdőjelezi a szocializmus addig elért vívmányait, és amely enged a szocialistaellenes és ellenforradalmi követeléseknek. Szerintük ez teljes eltávolodás a szocialista tervgazdaság igazságosságától és általánosan kötelező elvektől, melyeket a Szovjetunió, az NDK és más szocialista országok gazdaságaiban helyesen alkalmaznak.⁵²⁷ Ez az értékelés erős túlzásokat tartalmazott. Világosan látszik az NDK vezetésének az a szándéka, hogy bizonyítsa, náluk minden rendben megy, miközben a lengyeleknél „anarchia” uralkodik.

⁵²⁴ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1254 13.

⁵²⁵ Honecker levele Kaniának, 1981. január 12. AAN, PZPR, SYGN. XI A/1254 107–109.

⁵²⁶ Kania levele Honeckernek, 1981. január 19. AAN, PZPR, SYGN. XI A/1254 78–80.

⁵²⁷ *Opinie NDR o projekcie reformy gospodarczej*. AAN, PZPR, SYGN. XI A/1262 1.

Kérdéses tehát, hogy Kania útjai sikerrel jártak-e, a döntéseket azonban nem Kelet-Berlinben és nem Prágában hozták, hanem Moszkvában.

5.3.3. „Lengyelországot nem hagyjuk el a bajban”

1981. február 23. és március 2. között került sor Moszkvában az SZKP XXVI. kongresszusára. Leonyid Brezsnyev előadói beszéde az SZKP nemzetközi politikájáról, a „szocialista internacionalizmus” szellemében, külön foglalkozott a lengyelországi eseményekkel. Alapvetően nem változtatott az addigi közös irányvonalon. Kiemelte, hogy a kapitalizmussal folytatott harc „döntő arcvonala a gazdaság, a gazdasági politika szférájában húzódik.”⁵²⁸ Éppen ezért az élet felveti, hogy a KGST-ben a gazdaságpolitika egészét egyeztessék, a gazdasági mechanizmusok szerkezetét közelítsék egymáshoz. Elismerte, hogy „sok új, nagy probléma van”.⁵²⁹ Mindamellet, a szocialista országok célja, hogy fejlesszék a gazdasági kapcsolataikat a Nyugattal. A főtítkár szerint ez a nemzetközi kapcsolatok stabilizációjának egyik tényezője. Ezzel szemben a Nyugat az ideológiai harcon kívül éppen a gazdaságot használja fel a szocialista országok elleni versenyben. „Egyre körmonfontabban és alattomosabban lépnek fel a szocialista országok ellen. Ott pedig, ahol az imperializmus aknamunkájához hozzájárulnak még a belpolitikában elkövetett hibák és melléfogások is, talajra talál a szocializmusellenes elemek aktivizálódása. Így történt ez a testvéri Lengyelországban, ahol a szocializmus ellenségei a külső erők támogatásával, anarchia létrehozásával igyekeznek ellenforradalmi mederbe terelni az események alakulását. [...] A szocialista Lengyelország számára fontos politikai támogatást jelentett a Varsói Szerződés tagállamai vezető személyiségeinek 1980 decemberében megtartott moszkvai találkozója. Ez a találkozó világosan megmutatta: a lengyel kommunisták, a lengyel munkásosztály, az ország dolgozói biztos számíthatnak a barátaikra és szövetségeseikre. *A szocialista Lengyelországot nem hagyjuk el a bajban, nem engedjük bántani.*”⁵³⁰

Nem teljesen érdektelen azonban a tanulságok levonása sem. Brezsnyev beszéde szerint ezek az események arról győzték meg őket, hogy oda kell figyelni a tömegek véleményére, határozottabban kell harcolni a bürokratizmus és a voluntarizmus ellen,

---

⁵²⁸ *A Szovjetunió Kommunista Pártja XXVI. Kongresszusa...* i. m. 1981. 9.

⁵²⁹ uo. 10.

⁵³⁰ uo. 12–13.

aktívan kell fejleszteni a szocialista demokráciát, és reális politikát kell folytatni a külgazdasági kapcsolatokban.⁵³¹

Az első ránézésre üres frázisoknak tűnő szavak mögött azonban megbújik a valós kritika is. A kongresszusi beszéd túlértékelése nélkül megállapíthatjuk, hogy Brezsnyev szavai valós szándékokat fejeztek ki. A sokat idézett híressé, hírhedté vált befejező mondat, mely ezen alfejezet címe is egyben, egyes lengyel politikusok, és néhány történész szerint azt jelentette, hogy a Szovjetunió kilátásba helyezte a katonai beavatkozás lehetőségét is. Ha a beszéd egészét tekintjük, melynek mondandóját fentebb próbáltuk érzékeltetni, akkor világos, hogy a békés megoldás szorgalmazása volt a cél. Az 1980. december 5-i találkozóra való hivatkozás pedig egyértelművé tette, hogy az ott elfogadott megállapodás van érvényben, azaz a lengyeleknek egyedül kell megoldaniuk a problémákat.

Az ominózus mondatot egyébként nem is tartalmazta a beszéd előzetes tervezete. Az utolsó pillanatban került be, nyilvánvalóan a főtítár mondandójának nagyobb nyomatékosítása érdekében. Még az SZKP KB 1980. júliusi plénúmán határoztak arról, hogy Brezsnyev előadása a nemzetközi helyzetről a májusi VSZ PTT ülésen elfogadott „Deklaráció” és „Felhívás” szellemében, a fegyverkezési verseny leállítását, a leszerelést és a békét fogja erősíteni.⁵³² De még az 1981. februári KB plénum előtti tervezet, – melyet a PB is elfogadott – sem tartalmazta az említett mondatot. A plénumon elhangzott Brezsnyev beszédbe viszont már bekerült, melyet hosszas taps követett.⁵³³ Vélhetően a PB szűkebb, Szuszlov és Andropov köré létrehozott lengyel ügyekkel foglalkozó bizottság döntése volt a nagyobb nyomásgyakorlás érdekében.

A lengyel eseményeket Brezsnyev mellett még több felszólaló is érintette. Aggodalmuk mellett reményüket is kifejezték, hogy a LEMP képes lesz legyőzni a nehézségeket. A kelet-európai szocialista országok vezetői közül Honecker, Husák, Zsivkov és Ceaușescu nem említette meg külön a lengyelországi válságot, egyedül Kádár János nyilatkozott meg a témában, a szovjet irányvonalnak megfelelően.⁵³⁴ Sőt, a kongresszus napjaiban megjelenő szovjet sajtó sem említette meg a lengyel problémákat, a sajtókonferenciákon egyetlen alkalommal, február 25-én Zamjatyin és Zaglagyin nyilatkozott ez ügyben.⁵³⁵ Egyértelmű, hogy a szovjet vezetés el akarta kerülni, hogy a

---

⁵³¹ uo. 13.

⁵³² RGANI 2. f. 3. p. 522. d. 1–23. l.

⁵³³ RGANI 2. f. 3. p. 550. d. 4. l.

⁵³⁴ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1265 20.

⁵³⁵ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1265 22.

kongresszusról szóló nyugati hírek a lengyel problémákról szóljanak (bár nyilván nem hagyhatták szó nélkül), sokkal fontosabb volt e nemzetközileg nehéz pillanatban, hogy a leszerelésről és a békéről legyen szó az SZKP külpolitikájával kapcsolatban.

Eközben, természetesen titokban, sor került Kania és Brezsnyev külön találkozására is, ahol a szovjet főtítkárt támogatásáról biztosította a LEMP vezetését és újabb gazdasági segítségnyújtási csomagról is szó esett. A szovjetek 1981-re 150 millió rubel értékű árusegélyt, 150 millió dolláros pénzügyi letétet, 1,9 millió tonna nyersolaj többletet és a szabadpiacon eladott olaj után befolyt 465 millió dollárt, 190 millió dollár értékű konvertibilis valutát élelmiszervásárlásra, az első negyedévre eső kifizetések (280 millió dollár) két éves, valamint az elmúlt 4 év hiteleinek visszafizetésének 5 éves (400 millió rubel) prolongálását ígérték meg. A megállapodások szerint az 1981 végére a szovjet–lengyel kereskedelem fizetési mérlege a szovjetek számára kb. 1,5 milliárd rubeles veszteséggel fog zárulni.⁵³⁶ A lengyel delegáció tehát elégedetten távozhatott Moszkvából.

A kongresszus alatt, február 28-án került sor Kádár és Brezsnyev megbeszélésére. Brezsnyev elmondta, hogy „a lengyel vezetők nyilatkozatai megfelelőek, a gyakorlati megvalósítás azonban késik. A pártvezetés határozatlan, maga Kania elvtárs fél a konfrontációtól. Jaruzelski elvtársnak van tekintélye, de a LEMP vezetése ezzel a határozatlansággal őt is lejáratja. Brezsnyev elvtárs kérte, hogy Kádár elvtárs is vesse latba tekintélyét Kania elvtárs budapesti látogatása idején.” Kádár a kongresszuson szót váltott Kaniával is, aki jelezte márciusi látogatási szándékát, amit Kádár elfogadott.⁵³⁷ A találkozóra Budapesten március 19-én került sor, amikor Lengyelországban újabb, talán a legsúlyosabb konfliktus alakult ki a Szolidaritás, a LEMP és az SZKP vezetése között.

5.4. Az utolsó előtti csata: Bydgoszcz – Szojuz '81 – Varsói megállapodás

A bydgoszczi események általános felháborodást és országos méretű tiltakozást váltottak ki. Tényszerűen a következő eseménysor játszódott le.⁵³⁸ A bydgoszczi régió mezőgazdasági köreinek egy csoportja, Michał Bartoszcze és Stanisław Mojzesowicz vezetésével követelte a Magángazdák Független Önkormányzó Szakszervezetének

⁵³⁶ AAN, PZPR, SYGN. XI A/1265 142–143.

⁵³⁷ MSZMP PB ülése. 1981. március 17. MOL M–KS 288. f. 5. cs. 822. ó. e. Gyenes András a KB plénunán (1981. március 26.) úgy értékelte az SZKP kongresszusát, hogy az „lényegében megerősítette a Varsói Szerződés tagállamai vezetőinek múlt év decemberi közös állásfoglalását.” MOL M–KS 288. f. 4. cs. 178. ó. e.

⁵³⁸ Lásd: CHINCIŃSKI, Tomasz: Bydgoski marzec 1981 roku. In: *Biuletyn IPN*, (2002) Nr 12. 65–70., ill. CHINCIŃSKI, Tomasz: *W cieniu Bydgoskiego marca '81. Studia i szkice z dziejów NSZZ „Solidarność” w Bydgoszczy*. Bydgoszcz, Świadectwo, 2006.

(ismertebb nevén a *Paraszt Szolidaritás*) a legalizálását. 1981. február 8-án nagygyűlést szerveztek a bydgoszczi MKZ (Üzemközi Alapító Bizottság) támogatásával, ahol követelték a Vajdasági Nemzeti Tanács (WRN) összehívását, hogy ott kifejtessék álláspontjukat. Miután átnyújtották a nagygyűlésen elfogadott petíciót a Tanácsnak, úgy döntöttek, hogy a következő ülésre meghívják a Szolidaritás képviselőit, ahol az MKZ delegációja beszámolhat a mezőgazdaság problémáiról. A helyzetet bonyolította, hogy február 23-án a már megalakult Paraszt Szolidaritás képviselőit nem engedték be a Bydgoszczban ülésező Mezőgazdasági Szervezetek és Körök Vajdasági Szervezetének Képviselőinek X. Vajdasági Kongresszusára, így Mojzesowicz vezetésével március 8-ára összehívtak egy külön kongresszust. A „szakadárokat” nem ismerte el sem az említett szervezet, sem az Egyesült Néppárt (ZSL) Vajdasági Bizottsága, ezért március 16-ára okkupációs sztrájkot hirdettek a ZSL épületében. A sztrájkolók követelték a kongresszusuk elismerését és a Paraszt Szolidaritás legalizálását. A sztrájkot aktívan támogatta a Jan Rulewski vezette bydgoszczi MKZ is.

A sztrájk harmadik napján, március 18-án meghívót kapott az MKZ a WRN következő ülésére a Vajdasági Hivatal épületébe. A március 19-ére meghirdetett ülés feszült hangulatban kezdődött. A Szolidaritás a tagjait az épület elé hívta, hogy hangosítón keresztül hallhassák a felszólalásokat, a rendőrség pedig rendkívüli erőket mozgósított a városban. A *Lato '80 Operatív Csoport* kérésére 1300 rendőrségi funkcionáriust küldött a vezérkar Bydgoszczba „a tervezett vállalkozással kapcsolatban”.⁵³⁹

Az ülés délelőtt 10 órától kezdve rendben zajlott, majd hirtelen a levezető elnöknek a javaslatára 13 óra 40 perckor elnapolták a további ügyek tárgyalását. Mivel a Szolidaritás képviselői csak a 8. napirendi pontban szólalhattak volna fel, – melyre így nem kerülhetett sor – óriási felháborodás keletkezett. A tárgyalótermet a képviselők egy része elhagyta, ám 50 fő és a Szolidaritás emberei az épületben maradtak. Ekkor Rulewski okkupációs sztrájkot hirdetett a Vajdasági Hivatalban. Közben a rendőrség és a belügyi alakulatok lezárták az épület összes kijáratát. Este fél hét körül egy személynek mégis sikerült kijutnia és értesíteni Lech Wałęsát, aki azonnal elindult Gdańskból a helyszínre. Hosszas várakozás után az épületben megjelent Roman Bąk vajda-helyettes, Janusz Pejka kerületi ügyész, majd a nyomukban a Henryk Bednarek (a helyi ZOMO, vagyis a Polgári Rendőrség Gépesített Egységeinek főnöke) vezette egyenruhások és civil funkcionáriusok csapata. Először negyedórát, majd még 25 percet adtak a bent lévőknek a helyszín elhagyására,

---

⁵³⁹ PACZKOWSKI, i. m. 2002. 149.

miután ez nem történt meg, erőszakkal vezették őket ki az utcára. Az akció közben különösen brutálisan megverték Jan Rulewskit, Mariusz Łabentowiczot és Michał Bartoszczt. Rulewski és Łabentowicz súlyos sérülésekkel, Bartoszcze kritikus állapotban került kórházba.⁵⁴⁰

A brutális akció megrázta Lengyelországot. Estére megérkezett a városba Wałęsa és Józef Żyta főügyész-helyettes. Az üzemek sztrájkkészségbe helyezték magukat. Másnap 11 és 13 óra között tiltakozó sztrájkot szerveztek. Wałęsa provokációnak nevezte az esetet, mely súlyosabb helyzetet teremtett, mint amilyen augusztusban volt. Annak ellenére azonban, hogy újra kiadta a „semmi engedményt a hatalomnak” jelszót, hajlott a tárgyalásokra is. A felháborodást növelte a másnapi sajtó, miszerint a rendőrség senkit nem vert meg és Rulewski autóbalesetben szerzte sérüléseit.⁵⁴¹

A megvert aktivisták fényképeivel ellátott plakátok elárasztották Lengyelországot. A Szolidaritás kivizsgálást követelt, illetve ellenkező esetben általános országos sztrájkkal fenyegetett. A kilátásba helyezett sztrájk komolyan veszélyeztette nemcsak az ország már így is jelentősen leromlott termelőképességét, hanem a belső biztonságát is.

Az helyzet drámaiságát növelte, hogy éppen e napokban, március 19–20-án tartózkodott Varsóban hivatalos látogatáson Hans-Dietrich Genscher nyugatnémet külügyminiszter, akit Jaruzelski és a Budapestről visszatérő Kania is fogadott. Genscher útja létfontosságú volt a lengyel kormány számára, hiszen e napokban már az állam fizetéseképtelensége lógott a levegőben. A legégetőbb kérdések a nyugatnémetek által Lengyelországnak folyósítandó hitelekéről szóltak. Megállapodtak, hogy a nyugatnémet bankok a helyzet stabilizálása érdekében 15 milliárd márkát utaltak át Lengyelországnak 1981-ben. Ezen felül számos segélyszervezet és egyház is humanitárius segélycsomagokat küldött az országba, mely ekkora már elérte a 131 millió márkát. Éppen ezért az NSZK-nak is érdekében állt a válság megoldása külső katonai beavatkozás nélkül. Bonnban attól tartottak, hogy egy kialakuló fegyveres konfliktus Kelet-Berlinben is válságot okozna, így veszélybe kerülnének a német-német kapcsolatok.⁵⁴² Ezzel egyidőben Jagielski Párizsban tárgyalt hasonló ügyben.

A Szolidaritás Országos Egyeztető Bizottsága március 23–24-én Bydgoszczban ülésezett és Wałęsa nyomására úgy döntöttek, hogy nem hirdetik ki azonnal az általános sztrájkot és a korábbi állásfoglalás ellenére tárgyalásokat kezdenek a kormánnyal. Március

---

⁵⁴⁰ CHINCIŃSKI, i. m. 2002.

⁵⁴¹ uo.

⁵⁴² BINGEN, Dieter: *Die Polenpolitik der Bonner Republik von Adenauer bis Kohl 1949–1991*. Baden-Baden, Nomos: Verl.-Ges., 1998. 205–206.

27-ére azonban országos méretű négyórás figyelmeztető sztrájkot helyeztek kilátásba azzal a további fenyegetéssel, hogy ha nem hozzák nyilvánosságra az elkövetők kilétét, és nem büntetik meg őket, akkor március 31-ére országos általános, okkupációs sztrájkot szerveznek. Az ország totális megbénítása egyet jelentett volna a nyílt konfrontáció elfogadásával és a rendszer teljes elvetésével. A tárgyalásoknak 25-én kellett megkezdődniük.⁵⁴³

A kialakult helyzet különösen drámai volt a Politikai Bizottság számára. A Szovjet Hadsereg 120 ezer fővel hadgyakorlatozott éppen az ország határai mellett, illetve részben Lengyelország területén nyilvánvalóan a nyomásgyakorlás szándékával. Eközben a Szolidaritás minden korábbinál komolyabb kihívás elé állította őket. Egyfelől Moszkvából azt várták, hogy semmilyen engedményt ne tegyenek a Szolidaritás felé, a Szolidaritás pedig semmilyen engedményre nem volt hajlandó a bydgoszczi ügyben. A vezetés kényszerhelyzetbe került. Rakowskit utasították, hogy kezdjen tárgyalásokat Wałęsával.

A tárgyalások megkezdése ellenére Kania és Jaruzelski – miután Arisztov szovjet nagykövet továbbította Brezsnyev üzenetét – március 25-én aláírták a hadiállapot bevezetésére vonatkozó dokumentumokat, mint a „*A hadiállapot bevezetésének vezérelve a Lengyel Népköztársaság területére tekintettel az állam biztonságára*”, „*A politikai hatalom és az állami adminisztráció szerveinek központi cselekvési terve a hadiállapot bevezetésének szükségességének esetére a Lengyel Népköztársaság területén*” és a „*Fegyveres erők tevékenységének keretterve*”.⁵⁴⁴ E lépéssel egyértelműen fordulóponthoz érkezett a párt és a Szolidaritás kapcsolata, a politikai úton való rendezéstől egyre inkább az erő alkalmazása felé sodródtak az események.

A tárgyalások azonban újabb kompromisszummal zárultak le, mely a varsói megállapodás néven vált ismertté. Most azonban a párt engedett nagyobb, gyakorlatilag utat nyitottak a paraszt Szolidaritás legalizálása előtt. A folyamat végeredményeként április 17-én aláírták a bydgoszczi megállapodást a gazdák képviselőivel, majd május 12-én hivatalosan is bejegyezték a Paraszt Szolidaritást. Cserébe a Szolidaritás felfüggesztette a 31-ére kihirdetett országos általános sztrájkot. A kormány pedig megígérte, hogy mindent megtesz a bydgoszczi események felderítésére és a felelősök meg lesznek büntetve.

A megállapodás aláírására Rakowskinak nem volt hivatalos felhatalmazása sem a kormánytól, sem a Politikai Bizottságtól, de mivel a hatalom nem rendelkezett más

---

⁵⁴³ DUDEK, Antoni: *Dzieje dziesięciomilionowej „Solidarności” (1980-1981)*. In: Droga do niepodległości. „Solidarność” 1980–2005. Szerk.: BOROWSKI, Adam, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Volumen i Komisja Krajowa NSZZ Solidarność, 2005. 25.

⁵⁴⁴ PACZKOWSKI, i. m. 2002. 159–160.

forгатókönyvvvel a konfliktus rendezésére, úgy ítélték meg, hogy az aláírás a szükséges rossz a helyzet stabilizálása érdekében.⁵⁴⁵ Ugyanúgy nem volt felhatalmazása Wałęsának és tanácsadóinak sem a dokumentum aláírására. Andrzej Gwiazdának szintén nem volt felhatalmazása a sztrájk felfüggesztésének bejelentésére. Ráadásul egyik fél sem volt maradéktalanul elégedett az elért kompromisszummal. E pillanattól kezdve fokozatosan előtérbe kerültek a radikális megoldást követelők a kormány oldalon és Moszkvában is, de a Szolidaritáson belül is megjelentek az első törésvonalak, megosztottabbá vált az addig egységesnek látszó tömegszervezet.

Éles kritikát fogalmaztak meg Wałęsa és a tanácsadók irányába a radikalizálódó Szolidaritás-vezetők. Rulewski mellett Andrzej Słowik a lódzi régió vezetője is egyértelműen a Szolidaritás vereségeként értékelte a varsói megállapodást. Mások, mint Gwiazda és Karol Modzelewski elfogadták ugyan a tartalmát, de bírálták a tanácsadók nagy befolyását a vezetésben. Modzelewski lemondott a szervezet szóvivői posztjáról. A március 31-én és április 1-jén megtartott Országos Egyeztető Bizottság ülésén 25 igen, 4 nem és 6 tartózkodással elfogadták ugyan a megállapodást, de egyidejűleg szakításra került sor Wałęsa és Anna Walentynowicz között.⁵⁴⁶ Utóbbi egy hónappal később kizárták a gdański Üzemközi Sztrájkbizottság elnökségéből is.

A Szolidaritás vezetésének, illetve magának Lech Wałęsának mérlegelnie kellett, hogy a nyílt konfrontáció útjára lépjen vagy maradjon a kompromisszumos megoldás mellett. A szervezet soha nem volt olyan erős, mint ebben a pillanatban; éppen ezért sokan várták, hogy most engedmények nélkül rákényszeríthető a párt a Szolidaritás követeléseinek teljesítésére. A konfrontáció egyfelől az országos általános sztrájk a rendszer teljes elutasítását jelentette volna, melyet taktikai okokból nem vállalhattak fel. Másfelől a párt egyetlen ütőkártyája, a szovjet katonai intervencióval való fenyegetés hatásosnak bizonyult. Emellett a Szolidaritás vezetése is tisztában volt azzal, hogy a gazdasági válság olyan súlyos, hogy egy általános sztrájkkal még inkább szétzilálódna a termelés és veszélyeztetni az ország lakosságának létbiztonságát. Végül, de nem utolsósorban az egyházi vezetésnek is komoly szerepe volt abban, hogy Wałęsát a kompromisszum irányába terelje.⁵⁴⁷

Ennek érdekében a már súlyosan beteg Wyszynski március 26-án találkozott Jaruzelskivel. A prímás felhívta a miniszterelnök figyelmét a magángazdák érdekeire, de

---

⁵⁴⁵ *Wejda nie wejda...* i. m. 1999. 100.

⁵⁴⁶ DUDEK, i. m. 2005. 27.

⁵⁴⁷ TOURAINE–STRZELECKI–WIEWIORKA–DUBET, i. m. 127.

együttal aggodalmát fejezte ki a helyzet radikalizálódása miatt. Két nappal később a lengyel egyház vezetője Wałęsával is találkozott és drámai szavakkal szólította fel a mozgalmat a felelős politikára, hogy egyetlen lengyel munkásnak és egyetlen lengyel parasztnak ne kelljen elvesznie.⁵⁴⁸ Wyszyński közvetlen szerepvállalása mellett II. János Pál pápa mérsékletre intő levele is a kompromisszumot segítette elő. A társadalomban talán a legnagyobb tekintéllyel rendelkező és személyesen Wałęsára is jelentős befolyással bíró prímás és az egyházfő közvetítő szerepe fontos láncszem volt az események alakulásában. A varsói megállapodás aláírása után, április 1-jén, a Püspöki Kar és a kormány közös bizottsági ülésén a kormány megköszönte az egyháznak a társadalmi hangulat lecsillapításáért tett fontos lépéseket.⁵⁴⁹ A párt később tudatosan épített az egyház mérséklő szerepére.

Az általános sztrájk fenyegetése, az egyház befolyása és a kilátástalan gazdasági helyzet olyan faktorok voltak, melyekkel a szovjeteknek is meg kellett volna küzdeniük a válság legyőzésének érdekében. Egy katonai intervenció esetén egymást erősítették volna a tényezők és a társadalmi ellenállás a gazdasági válsággal együtt elhúzódó konfrontációba is torkollhatott volna. Ami jelentősen megnövelte volna a szovjet anyagi, katonai és politikai veszteséget. Tehát a szovjet vezetésnek is érdekében állott a megegyezés kikényszerítése.

Máig nem világos, hogy kik követték el a brutális verést Bydgoszczban, és ki adta ki a parancsot Bednareknek az akció megkezdésére.

Andrzej Paczkowski három lehetséges hipotézist vázolt fel az események hátterével kapcsolatban. Az első szerint tudatos provokáció történt a hatalom legfelsőbb köreiből, hogy kihasználva a *Szozuz '81* hadgyakorlatot kikényszerítsék a hadiállapot bevezetését. A történész itt éppen Jaruzelskire és Kaniára gondol, mint kezdeményezőre. A második verzió szerint éppen a velük szembenálló „keményvonalasok” provokációja volt, a vezetőváltás és a hadiállapot bevezetése érdekében. Végül az is elképzelhető, hogy véletlen volt csupán az egész.⁵⁵⁰

Véleményem szerint legkevésbé tűnik valószínűnek, hogy a Jaruzelski és Kania vezette „centrum” érdekében állt volna egy ilyen akció. Kania ráadásul nem is tartózkodott az országban – éppen Budapesten járt Kádár Jánosnál – bár estére már újra Varsóban volt és informálisan találkozott néhány PB taggal. Másrészt pedig a hadiállapot előkészítésével

⁵⁴⁸ DUDEK, Antoni–GRYZ, Ryszard: *Komuniści i kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków, Znak, 2003. 367–368.

⁵⁴⁹ *Tajne dokumenty Państwo–Kościół 1980–1989*. Warszawa, Polityka, 1993. 46.

⁵⁵⁰ PACZKOWSKI, i. m. 2002. 147–148.

kapcsolatos már említett dokumentumokban éppen az volt az egyik alapelv, hogy a hadiállapotot olyan periódusban kell bevezetni, amikor a társadalomban nyugalom uralkodik.⁵⁵¹ Hiszen ez jelentősen megkönnyíti az akció végrehajtását. Ebből kifolyólag Jaruzelskinek nem állhatott érdekében a *Szozuz* '81 hadgyakorlat idején egy ilyen komoly konfliktust gerjeszteni és ezzel saját magát kényszerhelyzetbe hozni.

Annál inkább elképzelhető, – közvetlen bizonyítékok hiányában inkább csak feltételezhető – hogy ha valóban provokáció történt, akkor az a Jaruzelski–Kania tandem ellen történt. A keményvonalas ún. „beton” számára célszerű lehetett éppen a *Szozuz* '81 hadgyakorlat alatt világossá tenni a szovjetek előtt, hogy a két vezető alkalmatlan a feladataik ellátására, nevezetesen a rend helyreállítására, a hadiállapot bevezetésére. Ezt látszik megerősíteni, hogy – Jaruzelski visszaemlékezése szerint – a lengyel hadvezetés egy csoportja, Eugeniusz Molczyk honvédelmi miniszterhelyettes vezetésével (Jaruzelski helyettese) Usztyinovhoz fordult és kérte, hogy a hadsereg segítségével állítsák helyre a rendet Lengyelországban.⁵⁵² Az, hogy melyik hadseregbe, a lengyelre vagy a szovjetre gondoltak-e, az nem világos. Az sem világos, hogy mikor került sor Molczyk és Usztyinov találkozójára, ha egyáltalán sor került. Antoni Dudek, ismert lengyel történész szerint a belügyminiszternek, Milewskinek lehetett köze az akcióhoz.⁵⁵³

Ezzel szemben ismert, hogy a Varsóban tartózkodó Vlagyimir Krjucskov, a KGB elnökhelyettese tárgyalást kezdeményezett a lengyel első titkárral. A találkozó minden bizonnyal még a hadgyakorlat megkezdése előtti napon történhetett.⁵⁵⁴ Krjucskov figyelmesen végighallgatta Kania tájékoztatóját a lengyel helyzetről. Kania visszaemlékezése szerint Krjucskov a többi szovjet vezetőnél „érdekesebb” partner volt, aki figyelembe vette az érveket és talán megértette a lengyel helyzetet is. Ugyanakkor Krjucskov figyelmeztette Kaniát arra, hogy nem minden szovjet vezető megértő iránta és az általa vezetett politika iránt. Pszichológiai nyomásként azt is „elpanaszolta”, hogy milyen nehéz a Szovjetunió számára az Afganisztánban elesett katonák koporsóit hazaszállítani légi úton. Mire Kania azonnal kontrázott: „ha bekövetkezne a legrosszabb

---

⁵⁵¹ Itt érdemes megjegyezni, hogy amikor valójában meghozzák a lengyel vezetők a döntést a hadiállapot kihirdetéséről, akkor is szándékosan hétévégre, tehát munkaszüneti napra időzítették, hogy a munkások ne tudjanak okkupációs sztrájkba kezdeni a gyárak területén.

⁵⁵² Érdekessé, hogy Jaruzelski a lengyel nyelvű kötetekben nem beszél erről az esetről. Egyedül egy orosz lap számára készített cikkében említi Molczyk ezen „kérését”, lásd: JARUZELSKI, i. m. 1993. 32–33. Lásd még: MEDVEGYEV, R.A.: Nyeznakomij Andropov. Krizisz v Polse 1980-1981 gg. In: *Novaja i Novejszaja isztorija*. (1999) 2.sz. 130.

⁵⁵³ DUDEK, i. m. 2005. 37.

⁵⁵⁴ Brezsnyev, L.I.: „Obsztanovka v Polse bukvalno vzriivoopaszna...” In: *Vojenno-iztoricseszkiy zszurnal*, (1996) Nr 4. ijul-avguszt. 58.

Lengyelországban, akkor egész vasúti transzportokra lesz szükség a koporsók keletre szállítására.” A tapasztalt KGB-s azonban egyszerűen azzal zárta le, hogy „ezt nem tudom elképzelni”, ami egyértelmű célzás volt arra, hogy nem szándékoznak egy „második Afganisztánt” létrehozni Lengyelországban.⁵⁵⁵

A *Szojuz '81* fedőnevű hadgyakorlatot, négy ország részvételével, március 17-én – még a bydgoszczi események előtt – kezdték meg szovjet és részben lengyel területen. Hivatalosan március 25-én kellett volna befejeződnie, de a bydgoszczi események következtében kialakult helyzet miatt, nyomásgyakorlás céljából meghatározatlan ideig meghosszabbították. A gyakorlat első napján mind Kania, mind Jaruzelski találkozott Viktor Kulikov marsallal.⁵⁵⁶ A megbeszélés a szokásos eredménnyel zárult: a szovjet fél kérte a hadiállapot bevezetését a lengyel pártvezetéstől, ellenben a lengyelek kitértek az egyértelmű válaszadás alól.⁵⁵⁷ Március 27-én került sor a következő találkozóra Kulikovval, ám ezúttal népes delegációval érkezett Varsóba. A tábornokok közül jelen volt Gribkov, Mjerisko, Tyitov, Katrics, de eljött a kvázi szakértőként számon tartott Nyikolajev vezérezredes is, aki részt vett az 56-os magyarországi és a 68-as csehszlovákiai események „megoldásában” is. Szándékukban állt a lengyel vezérkar számára átnyújtani egy tervet a hadiállapot bevezetésére, amit Jaruzelskiék nem fogadtak el.⁵⁵⁸ Ezen kívül a szovjet delegáció elsődleges célja a lengyelek által előkészített tervekkel való megismerkedés volt. Követelték az alkotmány felfüggesztését és a katonai hatalomátvételt, hogy 14 órán belül megkezdhessék az ellenzéki aktivisták internálását. E követelések azonban az Alkotmány felfüggesztése kivételével már mind szerepeltek a kidolgozott dokumentumokban, melyeket be is mutatták a szovjet katonai vezetőknek. Az Alkotmány felfüggesztésének követelése – ahogy arról Jaruzelski beszámolt – érdekes ellentmondást rejt magában. Hiszen világos volt a kezdettől fogva, hogy a hadiállapotot éppen az Alkotmánnyal összhangban, annak értelmében kell és lehet bevezetni. Zamjatyin januári látogatása alkalmával, mint láttuk, éppen azt hangsúlyozta, hogy az Alkotmánnyal ellentétes cselekedeteket kemény fellépéssel kell szankcionálni. A hadiállapot kidolgozása közben éppen az Alkotmányosság (vagy legalábbis annak látszata) volt a leghangsúlyosabb pillér, hogy elkerüljék a katonai puccs látszatát. A szovjet vezetők tehát nem szorgalmazhatták az Alkotmány felfüggesztését.

---

⁵⁵⁵ KANIA, i. m. 1991. 119.

⁵⁵⁶ KANIA, i. m. 1991. 117–118., ill. JARUZELSKI, i. m. 1992. 93–95.

⁵⁵⁷ Már szó volt róla, hogy éppen e napokban szignálták a hadiállapot bevezetésével kapcsolatos legfontosabb dokumentumokat.

⁵⁵⁸ JARUZELSKI, i. m. 1992. 95.

Ugyanezen a napon, a négyórás figyelmeztető sztrájk után Kania telefonon beszélt Breznsyevvel. A szovjet főtítkárs szintúgy követelte a dokumentumokban foglaltaknak az azonnali végrehajtását, vagyis a hadiállapot bevezetését.⁵⁵⁹

Az események teljességéhez tartozik még a már említett találkozó: március 19-én, éppen a bydgoszcki események napján Kania Kádár Jánosnál járt Budapesten hivatalos látogatáson.⁵⁶⁰ A beszélgetésen kölcsönösen tájékoztatták egymást a felek az aktuális helyzetről. Kania öt pontban foglalta össze a lengyelországi krízis jellemzőit. Eszerint a munkásosztály bizalma megrendült a pártban, a párt szétforgácsolódott, az ellenforradalom hívei kihasználják a helyzetet, mindemellett drámái a gazdasági helyzet és rendkívül eladósodtak a nyugati tőkés államok felé. Kádár pedig hosszasan mesélt az ötvenhatos tapasztalatairól – a szovjetek behívásáról is – Kaniának. Nem került azonban szóba, a Varsói Szerződés két nappal korábban megkezdett *Szozuz '81*, sőt az sem, hogy a Lengyelország, NDK, Csehszlovákia és a Szovjetunió részvételével megtartott gyakorlatra megfigyelőként meghívták az összes szocialista ország honvédelmi minisztereit, köztük a magyart is.

A bydgoszcki események a Szolidaritás forradalmi hullámának apogeumát jelentette. Azzal, hogy kompromisszum köttetett a mozgalom és a hatalom képviselői között lefegyverezték a Szolidaritást. Bebizonyosodott, hogy a legforróbb társadalmi hangulat is csupán egy félig-meddig sikeres kompromisszumra elég. A társadalmi katarzis nem következhetett be, a csalódás és a pesszimizmus lett úrrá a társadalom széles rétegein, vissza kellett zökkenni a szomorú valóságba, ahol a sorbanállás, az áruhiány, a káosz és zűrzavar volt a jellemző. A mozgalom elveszítette legfőbb fegyverét, az általános sztrájkjal való fenyegetést. A hatalom pedig folyamatosan készült a hadiállapot bevezetésére, s az utolsó előtti csatát megnyerte: megakadályozta egy nagy társadalmi robbanás bekövetkeztét.

5.4.1. „Nincs hova visszavonulni.” A breszti találkozó.

A varsói megállapodás nem oldotta meg azt a problémát, hogy miképpen vezesse ki a párt az országot a válságból. A szovjetek és különösen az NDK vezetői szerint nem lehet

---

⁵⁵⁹ PACZKOWSKI, i. m. 2002. 161–163.

⁵⁶⁰ A látogatásról lásd: MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4397. ő. e., illetve 288. f. 4. cs. 178. ő. e. Lásd még: TISCHLER, János: Negyedszázaddal később 1981-es történelmi visszaemlékezés 1956-ra. www.archivnet.hu, IV. (2004) 5. sz., ill. TISCHLER János: Az MSZMP és a lengyelországi válság, 1980–1981. In: *Századok*, 132. évf. (1998) 5.sz. 1146–1155.

tovább a régi „politikai” úton haladni. A LEMP kétfrontos harca – a Szolidaritással és a szovjet, illetve a többi szocialista ország vezetőivel – új szakaszába érkezett.

Az új szakasz első felvonása az 1981. április 3-án, a lengyel-szovjet határon, Bresztben megtartott titkos találkozó megszervezése volt. A tárgyaláson Kania és Jaruzelski, illetve szovjet részről Andropov és Usztyinov volt jelen. A varsói megállapodást Moszkvában súlyos hibának tartották, újabb lépésnek a kompromisszumok útján, mely az ellenforradalmi erők győzelméhez vezet. Intő jel volt a Kreml számára az is, hogy három Szolidaritás aktivista megverése szinte az egész ország tiltakozását váltotta ki, a Szolidaritás nagyon gyorsan képes volt mobilizálni erőit. Erre Usztyinov külön felhívta a figyelmet az április 2-i SZKP PB-ülésen.⁵⁶¹

A breszti találkozót 3-ról 4-ére virradó éjszaka szervezték meg, hogy Varsóban senkinek ne tűnjön fel Jaruzelski és Kania eltűnése. A SZKP PB még 2-án megvitatta a lengyel helyzetet. Brezsnyev szerint a legrosszabb az egészben az, hogy a lengyel vezetők egyetértének a szovjet javaslatokkal, de mégsem tesznek semmit. A szovjet főtítkárnak március 30-án telefonon beszélt Kaniával. Újra felhívta figyelmét, hogy nem lehet több engedményt tenni az ellenzéknek: *„Őnök állandóan a békés útról beszélnek, nem értve, vagy nem akarva megérteni, hogy ez a „békés út”, amelyet Őnök hirdetnek, sok vérbe fog kerülni.”*⁵⁶² Kania is elismerte, hogy a varsói megállapodás nagy hiba volt. Éppen erre célzott Brezsnyev a PB ülés elején: a lengyel vezetők egyetértének, de nem tesznek semmit.

A politikai irányvonal azonban változatlan maradt: „folytatnunk kell, természetesen, a munkát a barátainkkal és a „lengyelországi helyzet befolyásolására új módszereket kell keresnünk”.⁵⁶³ Az „új módszer” első lépése a *breszti találkozó* volt, ami egyben jelezte a szovjet nyomásgyakorlás magasabb fokozatra kapcsolását is. Usztyinov javaslatára még „tartalékban” fenntartották a *VSZ tagországainak összehívását*, ahogy ez december 5-én történt Moszkvában, vagy 1968-ban (Varsó, Drezda) a csehszlovák válsággal kapcsolatban. A nyomásgyakorlás harmadik eleme pedig a lengyel határ melletti hadseregmozgások és gyakorlatok további folytatása volt. Egy április 16-án kelt elemzésben hangsúlyozzák, hogy „maximálisan fel kell használni az *ellenforradalmat visszatartó faktort*, amely a belső reakció és a nemzetközi imperializmus azon félelmével

---

⁵⁶¹ RGANI 89. f. 42. p. 39. d. 8. l.

⁵⁶² RGANI 89. f. 42. p. 39. d. 6. l.

⁵⁶³ uo.

van összefüggésben, hogy a Szovjetunió bevetheti a hadseregét Lengyelországba.”⁵⁶⁴ Az elkövetkező nyolc hónap alatt, a hadiállapot bevezetéséig, a szovjet vezetés a nyomásgyakorlás e három formáját folyamatosan és egyre nyíltabban alkalmazta.

A lengyel vezetés azonban attól tartott, hogy a hadiállapot kihirdetése után az események a legrosszabb irányba is fordulhatnak, azaz a Szolidaritás általános országos okkupációs sztrájkot hirdet, ezzel teljesen megbénítva az ország működőképességét, a hadsereget olyan helyzet elé állítva, hogy erőt kelljen alkalmaznia. De nem csak a Kaniáék gondolták így: Usztyinov az említett PB ülésen úgy látta, hogy „a vérontást nem kerülhetik el, az lesz. És ha ettől félnek, akkor természetesen, az egyik pozíció után kell feladni a másikat. Ily módon el lehet veszíteni a szocializmus minden eredményét.”⁵⁶⁵ Nem voltak azonban ritkák az efféle borúlátó megállapítások a Kremlben, mégsem került szóba a katonai „segítségnyújtás” lehetősége.⁵⁶⁶

Andropov még az elutazás előtt összegezte a lengyel vezetésben uralkodó helyzetet, illetve megfogalmazta, hogy mit is várnak a lengyel elvtársaktól: „Meg kell mondani, hogy a hadiállapot bevezetése kijárási tilalmat jelent, a városok utcáin való mozgás korlátozását, az állam, a párt és a vállalatok objektumai védelmének megerősítését, stb. A Szolidaritás vezetőinek nyomása alatt Jaruzelski teljesen ellankadt, Kania az utóbbi időben elkezdett egyre többet inni. Ez nagyon szomorú jelenség. *Gondolom, hogy az érvek a Kaniával és Jaruzelskivel folytatott beszélgetésen elegendőek lesznek.* Természetesen meg kell őket is hallgatni.”⁵⁶⁷

A felek tehát 3-án este a lengyel–szovjet határon fekvő Bresztbe utaztak, ahol egy vasúti kocsiban este 9 órától hajnali 3-ig tartott a megbeszélés. A tárgyalásról eddigi ismereteink szerint nem készült jegyzőkönyv.⁵⁶⁸ Azonban az ott elhangzottakról Andropov és Usztyinov beszámolt az SZKP PB április 9-i ülésén. Brezsnyev nem volt jelen, az ülést Csernyenko vezette. A KGB elnöke szerint a két lengyel nagyon feszült hangulatban

---

⁵⁶⁴ RGANI 89. f. 42. p. 39. d. 7. l., ill. RGANI 89. f. 66. p. 39. d. 7. l.

⁵⁶⁵ RGANI 89. f. 42. p. 39. d. 9. l.

⁵⁶⁶ Georgij Sahnazarov, aki 1964 és 1987 között az SZKP KB szocialista országok kommunista és munkáspártjaival kapcsolatot tartó osztályán dolgozott és részt vett a Szuszlov-bizottság ülésein, visszaemlékezésében állítja, hogy Szuszlov azt is kijelentette, hogy „*Meg kell békülni még azzal is, ha a Szolidaritás ott hatalomra kerül. A fő, hogy Lengyelország a Varsói Szerződésből ne lépjen ki.*” Lásd: SAHNAZAROV, i. m. 2000. 161. Ezt megerősítendő dokumentum azonban a mai napig nem került elő a levéltárakból, ettől függetlenül persze elhangozhattak e szavak. 2008 júniusában, Moszkvában Valerij Muszatov, aki a budapesti szovjet Nagykövetség alkalmazottja volt 1981-ben, személyes találkozásunk alkalmával megerősítette, hogy igaz lehet Sahnazarov állítása. Muszatov szerint pl. a magyar szakszervezeti vezetők fejében is megfordult, hogy – a hivatalos álláspont ellenére – valamilyen módon kapcsolatot létesítsenek a Szolidaritással. Ez azonban még további kutatást igényel.

⁵⁶⁷ RGANI 89. f. 42. p. 39. d. 10. l.

⁵⁶⁸ Sem a lengyel, sem a szovjet archívumokból nem került elő eddig.

érkezett és láthatóan idegesek voltak. Kania elmondta, hogy nagyon nehéz dolgozniuk a Szolidaritás nyomása alatt. Ugyanakkor kitartott amellett, hogy az ország a stabilizáció útjára lépett. Végül ő is elismerte, hogy a bydgoszczi válság megmutatta, hogy „*az ellenforradalom erősebb, mint mi.*”⁵⁶⁹ Kania ezzel elismerte vereségét a Szolidaritással vívott harcban. Hiszen egyfelől, minden résztvevő számára nyilvánvaló volt az, hogy az ország nem lépett a stabilizáció útjára, másfelől ellent is mondott saját magának a lengyel vezető.

E titkos megbeszélés keretei arra is lehetőséget adtak, hogy nyíltan szóba kerüljön a katonai „segítségnyújtás” kérdése is. A szovjetek nyilvánvalóan tudni akarták, hogy mi a lengyelek szándéka. Vagy azért nem tesznek semmit, mert esetleg a katonai „segítésre” várnak? A lengyel vezetők azonban egyértelműen kijelentették, hogy ez abszolút nem lehetséges, sőt a hadiállapot bevezetése sem.⁵⁷⁰ Legalábbis egyelőre nem. Míg az előbbi hallatán valószínűleg megnyugodtak, utóbbi hallatán aggódni kezdhettek a szovjet vezetők. A lengyelek azzal védekeztek, hogy a Szejm határozata szükséges, Andropovék egyre idegesebben reagálva kijelentették: „semmilyen Szejm nem kell, itt a dokumentum, ami szerint cselekedni fogtok, amikor bevezetitek a hadiállapotot.” Arra akarták őket kényszeríteni, hogy írják alá azt a papírt, melyen az áll, hogy bevezetik a hadiállapotot, ám a szorult helyzet ellenére sem Kania, sem Jaruzelski nem írt alá semmit, ellenben ígéretet tettek, hogy április 11-ig átnézik, és aláírják a szükséges dokumentumot.⁵⁷¹ Érdemes megjegyezni, hogy a már aláírt dokumentumokról – az ismert források szerint – egy szót sem szóltak a szovjeteknek. Ezután kérdések záporoztak a lengyelekre, arra vonatkozólag, hogy mit szándékoznak tenni, ha hazatértek. A válaszokra azonnal replikáztak is a rutinos szovjet „válságmegoldók”. Kania ötletei a Nemzeti Megmentési Front létrehozására vonatkozólag, melyben esetleg a Szolidaritás is helyet kaphatna, vagy a munkások kooptálásáról a PB-be, nem ütköztek ellenállásba. Bár kikötötték, hogy a Front nem helyettesítheti a pártot és a kormányt, a PB-be elég egy munkás, az SZKP PB-ben például egy sincs. Javasolták a szovjetek, hogy szerény, de megvalósítható programmal álljanak elő, sőt azt is, hogy a pártvezetők menjenek el a nagyobb gyárakba a munkások közé.⁵⁷² A szovjet vezetés nem támogatta azonban az ún. „*beton*” előtérbe helyezését, vagyis Grabski, Olszowski és Moczar komolyabb szerephez jutását. Szerintük ők még árthatnak is

---

⁵⁶⁹ RGANI 89. f. 42. p. 40. d. 2. l.

⁵⁷⁰ RGANI 89. f. 42. p. 40. d. 3. l.

⁵⁷¹ RGANI 89. f. 42. p. 40. d. 3–4. l.

⁵⁷² RGANI 89. f. 42. p. 40. d. 4–5. l.

a helyzetnek. Úgy tűnik, hogy őket is nyomásgyakorló eszközként használták fel, de komolyabban nem számoltak velük.⁵⁷³

A megbeszélés a vége felé sem lett optimistább hangvételű. A szovjet vezetők aggodalmait még fokozta, hogy Jaruzelski a miniszterelnöki poszt alóli felmentését is kérte arra hivatkozva, hogy nem tud dolgozni, elfogyott az ereje.⁵⁷⁴ Természetesen erről szó sem lehetett, másrészt ez nem a szovjetek hatáskörébe tartozott. Hajnalban, kimerülten és nem túl optimistán repülhettek haza a felek. Talán a lengyelek könnyebbülhettek meg egy kicsit jobban: mert hazatértek épségben és nem tudták őket rávenni semmilyen papír aláírására. A szovjetek csalódottabbak lehettek: kiderült, hogy sem Jaruzelski, de főképpen Kania nem képes már a helyzetet irányítani. Előbbiben azért még továbbra is bíztak a Kremlben, más választás híján, utóbbiról azonban már lemondtak, hiszen maga ismerte el vereségét.

Talán nem jelentéktelen részlet, hogy Brezsnyev akkoriban betegsége miatt nem mindig tudott jelen lenni a PB ülésein. 1981-ben az év első felében az ismert dokumentumok szerint, nem volt jelen három, a lengyel eseményekkel kapcsolatos fontos ülésen. Hiányzott Jamiatyina lengyelországi útjának beszámolóján január 22-én, ahogy nem volt ott Arhipov Jagielskivel folytatott tárgyalásáról való ismertetőjén sem március 26-án. Ami még jelentősebb, hogy a breszti találkozó kiértékelésének napján sem tudott részt venni a PB ülésén április 9-én. Brezsnyev valójában ritkán játszott aktív szerepet a PB ülésein. A Kaniával vagy a Jaruzelskivel folytatott telefonbeszélgetéseit is gyakran az előre megírt szövegek felolvasásával intézte el. Így azok valójában a PB, elsősorban Andropov és Szuszlov gondolatait tartalmazták. Az is világossá válik a dokumentumokból, hogy az SZKP PB előtt nem voltak tervek egy esetleges katonai megszállásról. Egy alkalommal kiderült, hogy Gromiko azzal sincs tisztában, hogy a lengyel hadseregbe lehet-e számítani vagy sem. Usztyinov válasza sem volt szovjet szemmel nézve „megnyugtató”. Nyilvánvaló, hogy politikai döntés nélkül semmilyen akció sem kezdődhetett meg. Bresztben Andropov világosan megfogalmazta a szovjet álláspontot és a követeléseket, a lengyel vezetők tisztában voltak azzal, hogy mit akarnak a Kremlben; igaz az a kérdés, hogy mi lesz, ha nem teljesítik a követeléseket, fel sem merült.

Mind a lengyel, mind a szovjet helyzetértékelésekről általában elmondható, hogy meglehetősen felszínesek voltak. A Szolidaritás már megszületése pillanatában „politikai erő” volt, vagyis nem kellett a KSS-KOR aktivistáinak azzá változtatni. Adódott, hogy a

---

⁵⁷³ RGANI 89. f. 42. p. 40. d. 6. l., ill. RGANI 89. f. 42. p. 39. d. 11. l. és RGANI 89. f. 42. p. 34. d. 3. l. Ezt erősíti meg visszaemlékezésében a varsói KGB rezidens is, lásd: PAWŁOW (PAVLOV), i. m. 1994.

⁵⁷⁴ RGANI 89. f. 42. p. 40. d. 8. l.

társadalomban felvetett minden kérdés – különösen a gazdaságirányítási, illetve az önkormányzati – egyben politikai kérdés is volt. A Kremlben is mintha zavar lett volna a Szolidaritással kapcsolatban. Gyakran nevezték „anarcho-szindikalista mozgalomnak”, vagy „sárga szakszervezetnek”. Máskor politikai pártként definiálták. Az ellentmondásos értékelések mögött meghúzódott az a bizonytalanság, hogy a szervezet tagjainak túlnyomó része mégiscsak munkás volt. Ezért megfelelőnek bizonyult a lengyel vezetők által sokat hangoztatott „kettős hullám” formula, hogy létezik a Szolidaritás, mellyel esetleg kompromisszumot lehet kötni és létezik a „szocialistaellenes elemeket” tömörítő KSS-KOR, akiket le kell választani a szervezetről, és be kell börtönözni. Arra a kérdésre azonban nem felel egyetlen dokumentum sem, hogy miként lehetséges az, hogy 40 „ellenforradalmár” irányít és befolyásol egy 10 milliós tagságú szakszervezetet. Nyilvánvaló, hogy azért nem, mert nem is erről volt szó a valóságban. A Szolidaritáson belüli törésvonalak ugyan valóban egyre erősebbek lettek, különösen a varsói megállapodás, az újabb kompromisszum miatt. De nem kizárólag a munkás-értelmiségi megosztás létezett. Sokkal inkább megosztott a szervezet a párttal folytatott harc formáinak kiválasztása alapján, illetve világnézeti különbségek mentén, társadalmi státuszról függetlenül.

Az adekvát (békés) válaszadást akadályozta az ideológiai kiüresedés és a hatalom elvesztésétől való félelem. Statikussá vált a Szovjetunió és a többi szocialista ország vezetése e téren. Nem voltak képesek nyitni az önigazgató szocializmus irányába, mert azt helyesen felismerték, hogy az fennálló gazdasági-politikai rendszer végét jelentené. De éppen így nem volt képes akceptálni a demokratikus törekvéseket, a valódi választások iránti igényeket sem, amely a társadalmi ellenőrzést garantálta volna. A fennálló rendszert pedig nagyobb engedményekkel már gazdaságilag nem voltak képesek megerősíteni. Figyelemre méltó, hogy Kuroń és Modzelewski az 1964-ben megfogalmazott nyílt levélben éppen a gazdasági tartalékok kimerülésében látta a hatalom megdöntésének lehetőségét.

Ilyen bizonytalansággal teli hónapokban kezdődött meg a felkészülés a LEMP nyárra tervezett IX. rendkívüli kongresszusára. A szovjetek és a szövetséges államok abban bízhattak, hogy a megfelelő erősségű közös nyomásgyakorlás kikényszerítheti azt, hogy az új Központi és Politikai Bizottságba az ún. „egészséges erők” kerüljenek túlsúlyba. Természetesen azokat a párttagokat, akik egyben a Szolidaritás tagjai is, lehetőleg ki kell szorítani. Ezzel a nyomásgyakorlás újabb hulláma kezdődött a VSZ tagállamok részéről a lengyel vezetésre és a társadalomra egyaránt.

6. AZ ERŐGYŰJTÉS IDŐSZAKA

6.1. Zűrzavaros hónapok

Sem a varsói megállapodás, sem a breszti találkozó nem stabilizálta a helyzetet Lengyelországban: a lángokat eloltották, de a parázs továbbra is izzott a felszín alatt. Igaz, hogy az április és a május csendesebb hónapok voltak, nem volt nyílt konfrontáció a hatalom és a Szolidaritás között, de e „csendes” hónapok jelentős változásokat hoztak, mely joggal nyugtalaníthatta Moszkvát.

A lengyel vezetők szavahihetőségét kérdőjelezte meg az ellenzék első legálisnak mondható hetilapjának a megjelenése. A *Tygodnik Solidarność* (Szolidaritás Hetilap) első száma április 3-án, a breszti találkozó napján került az utcára szöges ellentétben a lengyel vezetők azon ígéreteivel, hogy a sajtót a párt szigorú ellenőrzése alá fogják vonni. Másik aggasztó jelenség a LEMP szakadásának jelei voltak. Egyrészt a majdnem 3 milliós párttagság egyharmada csatlakozott a Szolidaritás szakszervezethez. Másrészt még két irányvonal kezdett kibontakozni áprilisban. Toruńban az ún. „*horizontális struktúra*” képviselői bontottak zászlót.⁵⁷⁵ Céljuk a vertikális irányítási struktúra megváltoztatása, vagyis az egyik meggyökerezett marxista-leninista ideológiai dogma a demokratikus centralizmus megszüntetése volt. Abból indultak ki, hogy mivel a Szolidaritás is horizontálisan szerveződik, a párt csak úgy veheti fel a küzdelmet vele, ha alkalmazkodik ehhez a felépítéshez. E reformista irányvonalhoz állt közel Stefan Bratkowski, a Lengyel Újságíró Szövetség elnöke, aki még a bydgoszezi válság idején, március 23-án nyílt levélben fordult a párthoz és a társadalomhoz. Keményen kritizálta a keményvonalas politikusokat, akiknek semmilyen programjuk nincs az erő alkalmazásán kívül. Felszólított a Kania és Barcikowski által képviselt politikai megoldás, a kompromisszumos út továbbvitelére és támogatásáról biztosította a Jaruzelski-kormányt. Véleménye szerint nem lehet több millió munkással és paraszttal konfliktusban élni, ezért nincs más út, mint a megegyezés.⁵⁷⁶

A reformistákkal szemben a „beton” is szerveződni kezdett. Andrzej Źabiński vezetésével megalakult a Katowicei Pártforum és május 21-én megjelentették a *Rzeczywistość* (Valóság) című folyóiratukat is. Hozzájuk igen közel állt a szintén ekkor

---

⁵⁷⁵ DURACZYŃSKI, Eugeniusz: PZPR w kryzysie – kryzys w PZPR (lato 1980–lato 1981). In: *Dzieje Najnowsze*, XXIX. (1997) 4.sz. 73–91.

⁵⁷⁶ AAN, PZPR, SYGN. V/164. 407–409.

szerveződő Grünwald Hazafias Társaság is, melytől nem állt távol a hatvannyolcas eseményekre emlékeztető antiszemita megnyilatkozás sem. Ugyanakkor a Bratkowski-féle Újságíró Szövetséggel szemben a párt vezetése megszervezte az Újságírók Szakmai Szövetségét, mely olyan újságírókat tömörített, akik nem szimpatizáltak a szolidaritás-barát irányzattal.

A harmadik nyugtalanító jel a Paraszt Szolidaritás legalizálása volt. Május 6-án elfogadta a Szejm az erről szóló törvényt, majd 12-én a varsói bíróság is bejegyezte a szervezetet. E tény két okból tűnt veszélyesnek. Egyrészt legalizálta a magángazdák érdekvédelmi szervezetét, legális keretet kaptak a szervezkedésre. Közöttük különösen erős volt a katolikus egyház befolyása is. Másrészt, s ez volt a kisebb baj, jelentősen meggyengítette a LEMP szövetségesének számító Néppártot, mely a parasztok „képviselőjeként” a Szejmben is képviseltette magát.

Végül nem jelentéktelen mindennapi életet érintő változások is történtek. Április elsejétől bevezették a húsjegyet, de 22-től már a vaját, a mákot, a rizst és a kását is jegyre adták.⁵⁷⁷

A felszín alatti parazsat ismét váratlan események kavarták fel. Május 13-án, Rómában rálóttek II. János Pál pápára, a Szolidaritás legfőbb szimbolikus vezetőjére. A merényletet Ali Agca török terrorista követte el. A szovjet sajtó azonnal a nyugatnémet titkosszolgálatot sejtette az eset mögött. Ez azonban legalább annyira valószínűtlen állítás volt, mint hogy a lengyel ellenzéki aktivisták is ugyanehhez a titkosszolgálathoz tartoztak volna.⁵⁷⁸ A valóság máig ismeretlen. A legismertebb verzió szerint a KGB megbízásából a bolgár titkosszolgálat közreműködésével hajtották végre a merényletet. Ez azonban megbízható források nélkül jelenleg nem bizonyítható.⁵⁷⁹ Az eset azonban nagy érzelmeket váltott ki a lengyelekből. Május 16–17-én több városban „*fehér meneteket*” tartottak több százezer ember részvételével. A pápa végül túlélte a lövést, a lengyel társadalmat azonban

⁵⁷⁷ SKÓRZYŃSKI-PERNAL, i. m. 2005. 64–65.

⁵⁷⁸ A Pravdában megjelenő cikkek például Moczulskit, a KNP vezetőjét és Rulewskit, a bydgoszczi Szolidaritás vezetőjét is a nyugatnémet titkosszolgálat ügynökeként „leplezték le”.

⁵⁷⁹ Az olasz parlament vizsgálóbizottsága, az ún. „*Mitrohin-bizottság*”, valamint Ferdinando Imposimato, aki 25 éve foglakozik a merénylettel, úgy gondolják, hogy a lengyel titkosszolgálat is tudhatott a merénylet tervéről. Erről a lengyel Nemzeti Emlékezet Hivatala (IPN) kiadott nyilatkozata szerint egyelőre nem találtak meggyőző bizonyítékot. Találtak viszont információkat a pápa elleni titkosszolgálati tevékenységről (Triangolo-művelet). Lásd erről:

http://www.ipn.gov.pl/wai/pl/18/2857/PRZEGLED_MEDIOW_9_marca_2006_r.html (2008-08-21). A lengyelországi titkosszolgálattól egyébként nem állt távol a gyilkos merényletek végrehajtása sem (Pyjas esete, vagy 1984-ben Popieluszko atya meggyilkolása). Az ismert KGB dokumentumokban pedig nincs nyoma a pápa elleni merényletnek, lásd: ANDREW-MITROHIN, i. m. 2000. 534. Véleményem szerint nem is igazán volt érdeke a Szovjetunióknak II. János Pál pápát „likvidálni”. A pápa a világpolitikában nem követte a szovjetellenes nyugati irányvonalat, másrészt a lengyel válság idején egy ilyen akció többet árthatott a szovjet politikának, mint amennyi a remélt „haszon” lehetett volna.

május végén újabb csapás érte: meghalt Stefan Wyszyński prímás. Temetésén sok ezres tömeg vett részt a Szolidaritás, a Vatikán és az állam vezetőivel együtt. Hogy mennyire hatott e két esemény demoralizálóan a társadalomra, az erre vonatkozó szociológiai felmérések hiányában nehéz megmondani. Mégis feltételezhetjük, hogy ez volt az a periódus, mely változást hozott. A társadalom egyre inkább belefáradt a kilátástalan harcba, a sztrájkokba, az ellátási nehézségekbe. A varsói megállapodás, a bomlási folyamatok és Wyszyński prímás elvesztése után a Szolidaritás mozgósítóereje alábbhagyott. Feltételezhetjük, hogy a mérsékeltekhez tartozó prímás elvesztése hozzájárult a Szolidaritás radikalizálódásához is. Az viszonyt tény, hogy többé már nem tudta azt az erőt felmutatni, mint korábban. Ehhez hozzájárul a szervezetben is megindult polarizálódás, mely őszre végérvényesen kikristályosodik elsősorban a mérsékeltebb Wałęsa és a radikálisabb Andrzej Gwiazda között.

6.2. Felkészülés a kongressusra

A breszti találkozó után a szovjet fél úgy látta, hogy a nyomás fenntartása lesz a legjobb módszer arra, hogy a júliusra tervezett pártkongresszuson az ún. „egészséges erők” kerüljenek többségbe, és a hatalom hozza meg végre a várva várt „kemény lépéseket.” Most Szuszlovra várt a feladat, hogy Lengyelországba utazzon és a személyes meggyőzése erejével érjen el eredményeket. Eközben kiszélesítették a nyomásgyakorlók körét is. Aktivizálták a lengyel–szovjet testvérvárosi és testvérmegyei kapcsolatokat. Szovjet delegációk utaztak Lengyelországba, hogy a hatalom minden szintjén erősítsék az „egészséges erőket”.⁵⁸⁰ Az elkövetkező hónapokban még ennél is tovább bővült a szovjet eszköztár. De alaposan kivették a részüket a munkából a csehszlovák és a keletnémet vezetők is.

Mihail Szuszlov mielőtt Varsóba utazott volna, április közepén Berlinben a NSZEP X. kongresszusára érkezett, mint a szovjet delegáció vezetője. A kongresszuson elmondott beszédében emlékeztetett Leninre, aki megtisztította marxizmust „opportunistá kísérletektől” és magasra emelte a proletár internacionalizmus eszméjét: *„csak a marxista-leninista tanítás következetes és tántoríthatatlan megvalósítása biztosítja a szocialista eszmék diadalát. Más út nincs, és bármilyen eltávolodás a mi forradalmi tanításunktól*

---

⁵⁸⁰ RGANI 5. f. 84. op. 76. gy. 20–39. l., ill. 61–64. l., RGANI 5. f. 84. op. 85. gy. 17–18. l., 44–47. l., 113–117. l., 165–169. l., RGANI 5. f. 84. op. 86. gy. 14–19. l.

végzetes következményeket von maga után”, mondta a szovjet főideológus.⁵⁸¹ Ezzel konkrétan ugyan Kínára utalt, de aki akarta Lengyelországra is érthette. Mit jelentett e mondat? Szuszlov nem kapcsolt e megállapításhoz szankciókat. Nem említette a „szocialista országok internacionalista segítségnyújtását”. Lehet, hogy valóban csak Kínáról beszélt? És Lengyelországot csak figyelmeztetni akarta. Mindenesetre ez a stílus jóval visszafogottabb volt a hatvannyolcas „Brezsnyev-doktrínánál”, amikor a „*más utat*” katonai intervencióval szankcionálták.

A berlini kitérő után, április 23-án érkezett Varsóba, ahol a terveknek megfelelően a PB tagjaival találkozott. Mielőtt azonban létrejött volna a találkozó, a LEMP PB összeült, hogy kialakítson egy közös álláspontot. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy a PB tagok nem tudtak a breszti találkozóról, legalábbis nem mindenki.

Sok újdonságot nem hallhatott Szuszlov a lengyel vezetéstől, hiszen a vendéglátók már tökéletesen tudták, hogy mit kell mondaniuk a szovjet vendég megnyugtatására. „A szovjet elvtársak azt akarják tudni, mit fogunk tenni a veszély csökkentése érdekében”, tudni akarnak a „pártban lévő helyzetről, a problémákról”, arról, hogy „hogyan működnek a tömegkommunikációs eszközök és a propaganda általában, hogy működik a hatalom és milyen nehézségeink vannak,” foglalta össze Kania a lényegét.⁵⁸² Azt is tudta, hogy kell néhány pozitívumot is említeni, hogy lássák Moszkvában a vezetés alkalmasságát a válság megoldására. Jaruzelski a gazdasági nehézségek hangsúlyozása mellett érvelt. A nyugati függőség és az abból fakadó manőverezési lehetőségek korlátozottságát emelte ki. Fontosnak tartotta tudatni a szovjet féllel, hogy csökken a nyomás a rendőrségre és az állambiztonságra, a hadsereget pedig egyáltalán nem támadják.⁵⁸³

Ettől függetlenül Szuszlov és a vele tartó Ruzsakov éles kritikával illette a Szolidaritást és a „szocialistaellenes elemeket”, hangsúlyozták „a határozott harc szükségességét” főleg a Szolidaritás jobbszárnyával, melyet a KOR irányít. Szuszlov úgy látta, hogy a jelenlétükkel Varsóban gyakoroltak „bizonyos hatást” a lengyel vezetésre és fontosnak tartotta a kölcsönös bizalom fenntartását.⁵⁸⁴

Kialakult tehát egy állandó forgatókönyv. A lengyel vezetők abból kiindulva, hogy a szovjetek az 1980 augusztusa óta eltelt nyolc hónap alatt nem szánták el magukat keményebb lépésre, kidolgozták a stratégiájukat: keménynek kell mutatkozni és mindenben egyetérteni a szomszédos országok vezetőivel. A hadsereget és a rendőrséget

⁵⁸¹ *Pravda*, 1981. április 13. Nr 103. 4.

⁵⁸² *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 347.

⁵⁸³ uo. 348.

⁵⁸⁴ RGANI 89. f. 42. p. 42. d. 5. l.

távol kell tartani a Szolidaritás eszméitől, ez láthatólag hatásos fegyver volt a lengyel vezetők kezében. Mint számos beszámolóból kiderült, a katonai akciót azért sem tekintették jó megoldásnak, mert abban az esetben a szovjeteknek új lengyel vezetők után kellett volna nézniük, azonban senki nem rendelkezett még olyan viszonylagos népszerűséggel sem, mint Jaruzelski; Dubček szintű politikusi népszerűségről pedig még az ő esetében sem beszélhetünk. Óriási gondot jelentett volna egy a társadalom számára elfogadhatóvá tehető bábkormány összeállítása. Másrészt pedig a teremtés újra indítását egyáltalán nem garantálta egy katonai intervenció, így pedig továbbra is a szovjet gazdaságot terhelte volna a lengyel válság, csak még jobban, mint előtte.

1981 áprilisára már teljes mértékben kikristályosodott az SZKP álláspontja a lengyelországi helyzetről: a Szolidaritás szervezett politikai erővé alakult át, mely képes megbénítani a párt- és állami szervek működését, gyakorlatilag képes a hatalom átvételére is. Ezt csupán azért nem teszi meg, mert tart a szovjet csapatok bevonulásától és a céljait inkább a „küszö ellenforradalom” útján valósítaná meg, mint véröntés által. A hatalom pedig nem tud, és nem akar eltávolodni attól a módszertől, hogy politikai eszközökkel győzze le a válságot.⁵⁸⁵ A Szolidaritással kapcsolatban sem volt túl optimista a szovjet értékelés: „még ha szakításra is kerülne sor Wałęsa és a KSS-KOR extrémistái között, akkor sem szándékozná gyengíteni a nyomást a LEMP-re Wałęsa és a háta mögött álló katolikus papság. *De azt sem lehet kizárni, hogy az extrémisták veszik ellenőrzés alá a Szolidaritást minden ebből származó következményekkel.*”⁵⁸⁶

Fontos volt meghatározni, hogy kikre lehet számítani a harcban. A „jobboldaliak”, vagyis Fiszbach (a PB póttagja, a gdański vajdasági pártbizottság első titkára), Werblan (időközben kikerült a PB-ből), Rakowski és Henryk Jabłoński (a PB tagja és az Államtanács elnöke) akik ideológiailag közel állnak a Szolidaritáshoz. Céljuk – a szovjetek szerint – Lengyelország szociális-gazdasági struktúrájának jugoszláv szellemben való átalakítása („peresztrójka”).⁵⁸⁷ Velük tehát nem képzelhető el az együttműködés. Grabski, Żabiński (a PB tagja, a katowicei vajdasági pártbizottság első titkára), Olszowski és Kociołek (a varsói pártbizottság első titkára), azaz ahogy a lengyelek nevezték a „beton” alkotta azt a magot, mely köré fel lehetne építeni a pártot. Megbízhatóak, ám az értékelés

⁵⁸⁵ RGANI 89. f. 66. p. 39. d. 2. l.

⁵⁸⁶ RGANI 89. f. 66. p. 39. d. 3. l.

⁵⁸⁷ Ennek természetesen semmi valóságalapja nem volt. Semmilyen bizonyíték nincs arra nézve, hogy „jugoszláv szellemben” akarták volna átalakítani a lengyel gazdasági és politikai berendezkedést. De még a Szolidaritás sem tekintette mintának Jugoszláviát. Jugoszlávia speciális politikai és gazdasági berendezkedéséről lásd: JUHÁSZ József: A jugoszláv öngazgatási modell. In: *Múltunk* XLVI (2001) 2–3. sz. 276–293.

szerint is kevesen állnak mögöttük. Mégis ők azok, akik mögé az ún. „egészséges erőket” fel lehetne sorakoztatni. Érdemes újra hangsúlyozni, mint láttuk, nem tartották őket igazán jó politikusoknak a Kremlben, de nem volt más alternatíva, vagyis ők jelentették Moszkva számára az utolsó szalmaszálat. A centrumot Kania és Jaruzelski alkotta. A legnagyobb probléma azonban továbbra is az volt, hogy „félnek a Szolidaritással való konfrontációtól”. Jaruzelski tekintélyére azonban szükségük volt a szovjeteknek, de a breszti találkozótól után Kaniában már nem bíztak Moszkvában.⁵⁸⁸

A dokumentum kitért arra is, hogy elő kell segíteni, hogy a LEMP közelgő IX. rendkívüli kongresszusára a küldöttek és az ott vezető tisztségbe megválasztandó személyek között a Moszkvához közelálló személyek kerüljenek többségbe. Ennek érdekében úgy határoztak, hogy folytatni kell Kania és Jaruzelski politikai támogatását.⁵⁸⁹ Az SZKP PB elfogadta azt a javaslatot, hogy május és június folyamán a KB különböző munkacsoportokat küldjön Lengyelországba annak érdekében, hogy a kongresszusi előkészületek megfelelően sikerüljenek.

Nem tudni, hogy komolyan gondolta-e valaki az SZKP vezetésében, hogy egy kongresszus megoldja a problémákat; feltételezhető, hogy nem. De nem hitt ebben az NDK vezetése sem, ezért Erich Honecker újabb találkozót javasolt eszmecserére. Ezúttal azonban nem hétpárti, hanem csupán a szomszédos országok hármass találkozójáról volt szó. Május 16-án, Moszkvában ült össze a szovjet, a keletnémet és a csehszlovák fél megvitatni az eseményeket. Az általános, unalomig ismert megállapításokkal kezdődött a tárgyalás: a helyzet tovább rosszabbodott, csak a külső intervenciótól való félelem fékezi meg a szétesést, a LEMP programja gyenge, a kongresszus előkészületei nem jó irányba haladnak. Azonnal szóba került a lengyel pártvezetésben való személycserék szükségessége is. Elsősorban Olszowski és Grabski nevét említették, de a szovjetek figyelmeztettek arra, hogy a változtatásnak „negatív aspektusai is lehetnek”. Ezért inkább azt javasolta a feleknek, hogy támogassák továbbra is a jelenlegi vezetést és segítsék elő az „egészséges erők” pozícióinak javítását. A helyzet komolyságára hivatkozva kijelentették, hogy semmilyen lehetőséget sem szabad kizárni: „át kell gondolnunk, mit kell csinálni, Lengyelország sorsáról van szó”⁵⁹⁰

Honecker beszélt a legtöbbet. Aggodalmát fejezte ki az eseményekkel kapcsolatban. Hosszasan idézett egy volt lengyel párttaggal folytatott beszélgetést, melyből az derült ki,

⁵⁸⁸ RGANI 89. f. 66. p. 39. d. 4–5.1.

⁵⁸⁹ RGANI 89. f. 66. p. 39. d. 6. 1.

⁵⁹⁰ In: *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982. Tom 2. (kwiecień 1981–grudzień 1982)*, Szerk.: KAMIŃSKI, Łukasz. Warszawa, 2007. 27–28.

hogy Kania a saját pozícióját igyekszik erősíteni és ennek érdekében feláldozza a szocializmushoz hű párttagokat is. Szerinte a LEMP is átalakul lassan egy szociáldemokrata párttá, amely szorosan együtt fog működni az egyházzal és a Szolidaritással. A „megújulás”, melyet a párt hangoztat Honecker szerint egyenlő az ellenforradalommal.⁵⁹¹ Ez teljesen új értékelése volt a helyzetnek. Honecker valóban aggódott, de nem Lengyelország miatt, hanem inkább az NDK sorsa miatt. Panaszkodott arra, hogy a nyugatnémet televízió mindennap közvetít Lengyelországból, így a keletnémet polgárookra is hatással vannak az események. A szállítások akadoznak, ezért a gazdaságot is érinti az ügy. Nem is beszélve arról, hogy az NDK-ban állomásozó szovjet hadsereg ellátása is Lengyelországon keresztül történik. Az NDK első embere talán a legtragikusabb képet festette a lengyel válságról, mégis egy sokkal mérsékeltabb álláspontra helyezkedett, mint a december 5-i találkozó: *„Én nem támogatom a katonai akciót, bár a VSZ erre jogot ad a szövetségeseknek. Létre kellene hozni tulajdonképpen egy vezetést, amely kész lenne bevezetni a rendkívüli állapotot, és határozott lépéseket tenni az ellenforradalommal szemben.”*⁵⁹² Honecker eddig sem támogatta az „katonai akciót”, ám úgy tett, mintha támogatná. Most azonban ki is mondta, hogy nem. Vagyis a lengyelek háta mögött, egy titkos megbeszélésen a legharciasabb VSZ tagállam vezetője sem állt ki a katonai akció mellett.

Husák egyetértett Honeckerrel, bár hozzá tette, hogy ők „minden variánst támogatnak”, és javasolt egy a decemberihez hasonló VSZ csúcstalálkozót, ahol kiállhatnak nyíltan az „egészséges erők mellett.”⁵⁹³ Majd Brezsnyev kissé bizonytalan hangnemben felvetette a változás szükségességét a vezetésben. Majd Tyihonov világossá tette: *„Az intervenció a jelenlegi nemzetközi helyzetben nem jöhet szóba, ezért aktívan támogatni kell az egészséges erők ellenállását, ugyanakkor az egészséges erőknek nincs kiemelkedő vezetőjük.”* Andropov 50-50 százalékosra tippelte az erőviszonyokat a vezetésben, tehát a változtatást nem nevezte reálisnak. Úgy értékelte, hogy a kongresszus lesz a vízváltató, ott majd kiderül, hogy a LEMP „marxista úton halad-e vagy összeomlik.” Végül arra a következtetésre jutott, hogy a KB XI. plénumat ki kell használniuk, hogy „harcoljanak”. „Négy vagy több jó elvtársnak van jó akarata, de nem tudjuk, hogy sikerül-e.”⁵⁹⁴

---

⁵⁹¹ uo. 28.

⁵⁹² uo. 35.

⁵⁹³ uo. 36.

⁵⁹⁴ uo. 37.

A hármas találkozáson tehát nem döntöttek egyértelműen a változtatás mellett, bizonytalanok voltak abban, hogy végre lehet-e hajtani. De mindenképpen hangsúlyosan merült fel a kérdés. Látszott, hogy nem nagyon bíztak a kongresszus sikerében.

Másnap Zamjatyin Magyarországra érkezett. Ő tolmácsolta Kádár felé a Kreml azon véleményét, hogy a lengyel események alakulása „kedvezőtlen hatást gyakorol a nemzetközi helyzetre. A Szovjetunió a veszélyek tudatában van, s lehetőségeinek megfelelően igyekszik a lengyel elvtársaknak segíteni.” A fő probléma továbbra is abban áll, hogy a lengyel elvtársak nem fogadják meg a tanácsokat, vagy nem képesek azokat megvalósítani.⁵⁹⁵ Pedig a szovjet vezetés mindent megpróbált, hogy jobb belátásra bírja a lengyeleket, például jelentős gazdasági segítségnyújtással: a Szovjetunió eddig mintegy 4 milliárd aranyrubel összegű, azaz 4 milliárd USA dollárnyi segítséget nyújtott Lengyelországnak.⁵⁹⁶ A pénz pedig csak úgy tudták előteremteni, hogy az európai szocialista országoknak jóval a világpiaci ár alatt juttatott évi több mint 72 millió tonna olaj, 7 millió tonna olajtermék és 29 milliárd köbméter gáz, valamint szén, koks, villamos energia egy részét a kapitalista országokba voltak kénytelenek eladni, hogy legyen valutájuk. Ezek nyugati exportjából fedezték a gabona és élelmiszer importjuk egy részét is. Így szükséges volt a szocialista piacra szánt nyersanyagok újraelosztása, amely természetesen kedvezőtlen volt minden érintett fél számára.⁵⁹⁷

Június 5-én Ruszakov érkezett Budapestre a Politikai Bizottság megbízásából. Tájékoztatót adott a magyar félnek a szovjet álláspontról. Hasonló látogatást tett még Bulgáriában is. A szovjet küldött leszögezte, hogy az SZKP az 1980. december 5-i közös álláspont értelmében tevékenykedik, és a konkrét gazdasági segítség mellett bizonyos nyomást is gyakorol a LEMP vezetőire. Brezsnyev 3–4 naponként beszél telefonon Kaniával. Andropov és Usztyinov Bresztben, illetve Szuszlov a LEMP Politikai Bizottságának és a Titkárságnak a közös ülésén fejtette ki álláspontjukat. A feladatokból kiveszi a részét a varsói szovjet nagykövet, illetve Viktor Kulikov marsall is. Brezsnyev június 1-jén külön-külön beszélgetett telefonon Kaniával és Jaruzelskivel is. A Kaniával folytatott beszélgetésben Brezsnyev szemére vetette beszélgetőpartnerének, hogy

---

⁵⁹⁵ Leonyid Zamjatyin magyarországi látogatása. 1981. május 17–22. (A Külügyi Osztály feljegyzése) MOL M-KS 288. f. 11. cs. 4516. ő. e.

⁵⁹⁶ *uo.*

⁵⁹⁷ A Szovjetunió rosszabbodó gazdasági helyzetére világított rá Mazurov a Minisztertanács első elnökhelyettese is, aki Thürmer Gyulának, a moszkvai magyar nagykövetség egyik munkatársának október 24-én elmondta, hogy az országban „a hús, tej, termékellátás lényegesen romlott. Reális lakossági igényeket számolva, húsból a kereslet 50-55%-át, illetve a főbb zöldségfélékből 60%-ot, tejből és tejtermékekből 70-80%-ot, kenyérből 110%-ot, fűszerfélékből 5-10%-ot elégítenek ki.” MOL M-KS 288. f. 47. cs.765. ő. e. 21. d.

elsősorban ő a felelős a lehetőségek elmulasztásáért, és ezért a felelősséget, mint párt első titkára fogja viselni. Jaruzelskinek viszont hangsúlyozta, hogy „az ő feladata a párt befolyásának erősítése a fegyveres erőknél és az állami szerveknél, s kötelessége, hogy megvédje azokat az ellenséges erők támadásaival szemben.”⁵⁹⁸ Ruzsakov a beszámoló végén beismerte, hogy „sajnos nem sikerült határozottabb cselekvésre késztetni a lengyel vezetőket.”

1981 nyarára eljutott addig a pontig a szovjet vezetés, hogy átértékelje az addigi gyakorlatot és új eszközökhöz folyamodjon. Ezzel újabb szakaszába lépett a szovjet politika, anélkül, hogy az előző évi decemberi álláspontot feladta volna. Ebbe az új gyakorlatba belefért, a már hatvannyolcban is alkalmazott nyílt levél elküldése a LEMP KB-nak, de megkísérelték a „lehetetlent” is: változást előidézni a LEMP vezetésében.

A hármas találkozón felvetett ötlet tehát gyakorlati megvalósításra került. Ruzsakov Kádárt is tájékoztatta a tervről: még a LEMP KB tizenegyedik plénuma előtt új személyekkel kell felváltani a lengyel vezetést. Az első titkári poszton Tadeusz Grabskit, Stefan Olszowskit esetleg Stanisław Kociolek elvtársat látnák szívesen. Jaruzelskinek az államelnöki posztot jelölték ki.⁵⁹⁹ Az elgondolás mindenképpen bizonyítja, hogy a szovjetek szerettek volna valami radikális változást a lengyelországi helyzetben látni. A szovjet problémákra rávilágított Ruzsakov is: *„Látnunk kell azonban, hogy minden politikai, vagy egyéb jellegű döntés meghozatalánál maximálisan mérlegelni kell a gazdasági tényezőt, a döntés gazdasági következményeit is.”* Majd hozzátette, hogy *„tudatában kell lenünk, hogy lehetőségeink nem korlátlanok, nem vagyunk olyan helyzetben, hogy egy 36 milliós nép ellátását biztosítani tudjuk.”*⁶⁰⁰ A szovjet vendég arra kérte ez után Kádárt, hogy a magyar fél is gyakoroljon nyomást a lengyelekre. Kádár készségesen megígérte, de valójában nyíltan nem tette azt.

6.3. Az SZKP levele és következményei

Ruzsakov budapesti látogatásának napján (június 5.) kapta kézhez a LEMP KB az SZKP KB levelét, amelyet néhány nappal később – miután a LEMP Politikai Bizottságának volt ideje azt megvitatni⁶⁰¹ – a többi szövetséges állam vezetőinek is

---

⁵⁹⁸ Emlékeztető Kádár János részére. 1981. június 6. MOL M–KS 288. f. 47. cs. 765. ó. e. 7. d.

⁵⁹⁹ Uo.

⁶⁰⁰ Uo.

⁶⁰¹ Tajne dokumenty Biura Politycznego... i. m. 1992. 381–396.

megküldték,⁶⁰² majd a Pravda mintájára a sajtóban is közzétették minden szocialista országban.⁶⁰³

A levél egyértelműen a lengyel pártvezetés ügyeibe próbált beavatkozni, a „szocializmus híveit” nyílt támogatásáról biztosította. Kania és Jaruzelski nevének említésével pedig jelezte, hogy a bizalmi tőke kezd elfogyni irántuk Moszkva részéről. A kritika a régi volt: „az egyik pozíciót a másik után adják fel”, miközben minden felvetett kérdéssel egyetértének, „a gyakorlatban minden változatlan maradt.”

A levélben világosan megfogalmazták a szovjet álláspontot, amely szinte semmit nem változott az elmúlt hónapok során: „*Ma a helyzet nem egyszerűen veszélyes, az ország kritikai határokhoz ért; más értékelés nem lehetséges. A szocialista Lengyelország ellenségei nem is nagyon titkolják szándékaikat, a hatalomért harcolnak, és már-már megragadják azt. Egyik állás a másik után az ellenőrzésük alá kerül.*”⁶⁰⁴

Milyen hatalom volt valójában a Szolidaritás kezében? Mit sikerült „megragadniuk”? Az üzemek többségében valóban bírt valamiféle hatalommal, a sztrájk-akciókkal fenyegetve néhány esetben sikerült új igazgatót választani, sikerült fizetésemeléseket kiharcolni, bár a kapott pénzen a boltokban többnyire nem volt mit vásárolni. Sikerült elérniük, hogy legyen egy saját legális hetilapjuk, a gyakorlatban persze a korábbiakhoz képest, tömeges mennyiségű szamizdat kiadvány jelent meg. Összességében a Szolidaritás hatalma kimerült abban, hogy a pártnál jóval nagyobb volt a tömegekre való befolyása. De nem szereztek jogot a termelés tervezésére és elosztására, politikailag pedig még a látszat-önkormányzat legfelsőbb intézményében, a Szejmben sem képviseltethették magukat (annak ellenére, hogy a szinte semmilyen támogatottsággal nem rendelkező kirakatpártok és „társadalmi szervezetek” képviselői ott ültek a törvényhozásban). Arról pedig szó sem lehetett, hogy az állami intézményekben magasabb beosztást a Szolidaritás tagjaira bízzanak. A lengyel események tehát e tekintetben gyökeresen eltértek a prágai tavasz vagy a magyar forradalom jellegétől. A sajtó volt tehát a legkritikusabb pont, a tömegbefolyásolás legfőbb eszköze. Ez jelentette a „hatalmat”, de legalábbis az oda vezető utat a szovjetek szemében.

A levél a továbbiakban egyértelműen fogalmaz: „*Ha megtörténne a legrosszabb, és a hatalmat a szocializmus ellenségei ragadnák meg, ha Lengyelországot nem védené már a szocialista közösség, az imperialisták azonnal kinyújtánák feléje mohó kezüket, Ki tudná*

---

⁶⁰² Június 8-án kapta kézbe a levelet Kádár, lásd: MOL M–KS 288. f. 47. cs. 756. ő. e. 8. d.

⁶⁰³ Az SZKP Központi Bizottságának levele a LEMP KB-hoz. In: *Népszabadság*, 1981. június 12. 136. sz. 2.

⁶⁰⁴ MOL M–KS 288. f. 47. cs. 756. ő. e. 8. d. 43.

akkor garantálni Lengyelországnak, mint államnak a függetlenségét, szuverenitását, határait? Senki.” És itt a lényeg: „senki”. Az SZKP tehát nem „ígéri” meg mint a „Brezsnyev-doktrína” a „szocialista országok internacionalista segítségnyújtását” „ha bekövetkezne a legrosszabb”. Sőt a folytatás már a december 5-i találkozó állásfoglalására emlékeztet: egyedül kell megoldaniuk a lengyeleknek a problémáikat.

A jövőt illetően még pesszimistább képet is sejtet a levél. A közelgő kongresszussal kapcsolatban elképzelhetőnek tartja a párt felszámolását is. Ezzel már előkészítve a vezetésben óhajtott változást. Hiszen, ha a jelenlegi vezetés nem tesz semmi, akkor a párt megsemmisülése elkerülhetetlen. Közvetve ez is kiolvasható a sorok közül. A felelősség kérdését is felveti a levél. Ám nem többes szám első személyben, vagyis nem „mi, az SZKP vezetői” viselünk nagy felelősséget „a szocialista közösség közös érdekei szempontjából is”, ahogy ez hatvannyolcban hangzott, hanem „Önök”, vagyis a lengyel vezetők vállán nyugszik ez a teher. Ami szintén egyértelműen jelzi, hogy a megoldást a lengyeleknek kell megtalálni.

A LEMP PB június 6-án és 7-én is ülésezett, egyrészt a levél, másrészt a KB plénumra való felkészülés kényszerítette a vezetést erre. A XI. plénumot eredetileg 18-ára tervezték, ám a KB-nek címzett levél miatt előre kellett azt hozni. Így június 9-én tartották meg.

Az SZKP vezetése e lépésével egyértelműen a közelgő XI. KB plénum előtti hangulatot akarta a vezetőváltásra alkalmassá tenni. A levél ugyanakkor nem lepte meg a PB-tagokat, egyedül Żabińskit sokkolta.⁶⁰⁵ A többség hangsúlyozta, hogy a kritika teljesen jogos Moszkva részéről, a benne foglaltakkal mindenki egyetértett. Azt is mindenki hasonlóan látta, hogy ez egy „utolsó figyelmeztetés” a szovjetek részéről, de még van esély „elkerülni a katasztrófát”. Azt viszont senki nem fejtette ki, hogy mit ért a „katasztrófa” alatt: szovjet intervenciót vagy „csupán” a monopol hatalom elvesztését, vagyis a Szolidaritás beengedését a hatalomba. A PB-tagok attól tartottak, hogy szovjetellenes megnyilvánulások lesznek a társadalomban, ha a levél nyilvánosságra kerül. Ezt elkerülendő, Jaruzelski azt javasolta, hogy magyarázzák meg a lakosságnak, hogy „a Szovjetunióknak van erkölcsi joga az aggodalomra és a figyelmeztetésre.” Ez az „erkölcsi jog” azon alapult, hogy a Szovjetunió szabadította fel Lengyelországot a fasizmus alól és ő az egyetlen garancia a német revansizmussal szemben.

---

⁶⁰⁵ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 383. Feltételezhetjük, hogy a katowicei keményvonalas párttitkár valójában örült a levélnek, melyet egy új irány kezdetének tekinthetett.

Jaruzelski végül drámai befejezéssel zárta le mondandóját, melyben kilátásba helyezte a lemondását a miniszterelnöki posztról, ami nem esett volna különösen neheze, mivel sosem szerette azt: „Nem akarok rosszul érthető lenni, de négy hónappal ezelőtt a PB-ben és a Szejm-ben is elmondtam, ezért van erkölcsi jogom ehhez, ha nem felelek meg a miniszterelnöki feladatnak, akkor elmegyek, és a hadseregben lévő munkára koncentrálok. Tudom, hogy ez nem kiút a mai helyzetben. De a gazdaság területén nem vagyok képes többre. Kérem, hogy a PB vegye ezt figyelembe. Lehet, hogy valaki más sikeresebben tud a gazdasággal foglalkozni, amit én most a legsötétebb színekben látok. Lehet, hogy vannak valamilyen lehetőségek, melyeket nem vettem észre.”⁶⁰⁶ Reakció már nem érkezett az ülésen erre a felhívásra, de a magas labdát feldobták a keményvonalasoknak. A KB-plénumon kellett azt leütniük.

A kétnapos KB-plénium második napján Tadeusz Grabski érezte, hogy eljött az idő: bizalmatlansági szavazást kezdeményezett Kania ellen. Világos, hogy értesülhetett a szovjet szándékokról a személycserékkel kapcsolatban. A plénium szünetében összehívott PB ülésen azonban Kania nem várta meg a KB döntését, bejelentette lemondását. A cél nyilvánvalóan az erőviszonyok felmérése volt: ki van vele, ki ellene? Kania tudhatta, hogy ki lesz mellette, ezért lehetett ilyen szokatlanul határozott. Nyomában azonnal lemondott még Jaruzelski, Moczar és Jagielski is. Olszowski látta, hogy mire megy ki a „játék”, ezért óvatosságra intett: „Lengyelország sorsáról a Szovjetunió dönt. De a párt sorsáról a nép.” Arra szólított fel mindenkit, hogy a kongresszusig ki kell tartania a vezetésnek. Jabłoński is a lemondás ellen foglalt állást. Végül Grabski egyedül maradt és bejelentette, hogy a kongresszus után ő már nem akar a hatalomban maradni. A PB-ülés láthatólag szétesett, így találó volt Kania megjegyzése: „ne viselkedjünk már úgy, mint egy anarchista csoport.” Olszowski és Grabski között sem volt összhang. Míg előbbi szerint Jaruzelskinek maradnia kell, utóbbi nem vonta vissza a bizalmatlansági indítványát. Végül Fiszbach javaslata győzött, vagyis a KB délutáni szakaszában Kania felszólal és bejelenti, hogy a PB-ülésen lemondott, de nem fogadták el a lemondást, így kéri, hogy ezt fogadja el a KB is.⁶⁰⁷

Ezzel gyakorlatilag Moszkva tervei is kudarcot vallottak, Grabski puccskísérlete nem sikerült, sőt kiderült, hogy a „beton” sem tudott egységes lenni egy ilyen szituációban. Ellenben a vezetés nagyon jól szervezetten verte vissza a támadást. Az SZKP KB levele tehát nem váltotta be a keményvonalasok által hozzáfűzött reményeket. Világossá vált,

---

⁶⁰⁶ uo. 390.

⁶⁰⁷ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 401–405.

hogy a kongresszusig már nem lesz változás. Másrészt viszont a vezetést arra kényszerítette a sikertelen puccs, hogy keményebb eszközökhöz folyamodjon. Ők is tudták, hogy Moszkva állt a háttérben.

Végeredményben tehát nem sikerült a „beton” képviselőinek átvenni a vezetést, de arra mindenképpen jó volt az SZKP levele és a puccskísérlet, hogy Kania és Jaruzelski közelebb kerüljön a moszkvai követelések teljesítéséhez. Lehet, hogy nem is volt több a Kreml célja.

Májusban és júniusban tehát folytak a kongresszusi előkészületek és a küldöttek megválasztása. A Szovjetunió különböző területeiről sorra érkeztek a delegációk, melyeknek az volt a céljuk, hogy hatást gyakoroljanak a küldöttválasztás eredményére. Az előzetes pesszimista becslések szerint a kongresszusi küldöttek akár 40%-a is Szolidaritás tag lehet. Ez végzetes csapást mérhetett volna a LEMP-re. Mindez abból a döntésből eredt, hogy megengedték a párttagok belépését az új szakszervezetbe, a Szolidaritás pedig kihasználhatta ezt a lehetőséget, hogy segítse a párttag tagjait megválasztani a kongresszusra. Moszkva nyomásgyakorlása és a LEMP vezetésének aktivizálódása a puccskísérlet után azonban eredménnyel járt. Az 1962 küldöttekből 405 fő (20,6%) volt egyben a Szolidaritás tagja is. Kilenc küldött képviselte az egyéni parasztok Szolidaritás szakszervezetét. A küldöttek többségét (56%) a régi, ágazati szakszervezetek tagjai tették ki.

A kongresszus előtt pontosan egy héttel Varsóba érkezett Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter. Az egyik legnagyobb tekintéllyel és befolyással bíró szovjet politikus nagyon kemény hangon fogalmazta meg a Kreml követelésit a kongresszussal kapcsolatban. Még a Kádárnak küldött emlékeztető szövegén is érződik a feszült hangulat és a nem éppen baráti hangneme. A szovjet küldött Jaruzelskivel és Kaniával tárgyalt. Rámutatott arra, hogy az SZKP a fő feladatot abban látja, hogy a LEMP kongresszusa „a párt sorai tömörítésének kongresszusa legyen.”⁶⁰⁸ Követelte, hogy a LEMP határozottan utasítsa vissza az „ellenforradalmat” és mindazokat az erőket, melyek „szeretnék eltemetni a szocializmust” Lengyelországban, mivel „az ellenforradalom nem fogja csak úgy letenni a fegyvert”.⁶⁰⁹ Világos volt, hogy mit várnak tehát Moszkvában. Már nem szépítették a szavakkal a helyzetet: a „szocialistaellenes erők” tevékenységéből már – az eddig csak ritkán használt – „ellenforradalom” lett.

---

⁶⁰⁸ MOL M-KS 288. f. 47. cs. 765. ö. e. 5. d. 16.

⁶⁰⁹ MOL M-KS 288. f. 47. cs. 765. ö. e. 5. d. 17.

Felvetett azonban Gromiko egy olyan ügyet is, mely előfordult már az SZKP PB ülésein, de nem kapott eddig nagyobb hangsúlyt a nyomásgyakorlásban. Ez pedig a szovjet gazdasági segítségnyújtás felfüggesztésével való zsarolás volt: „az a kérdés, milyen lesz ez az összetétel (PB), szorosan összefügg azzal a kérdéssel, milyen bizalommal lesz iránta az SZKP KB és a szovjet vezetés.” Gromiko hangsúlyozta, hogy *„nemcsak politikai, de a gazdasági viszonyt is a lengyel állammal annak figyelembe vételével fogjuk építeni, milyen lesz Lengyelország. Kijelentette, hogy segítünk és segíteni fogunk a barátainknak, az ellenfeleinknek pedig nem, ezt a népünk sem engedné meg.”*⁶¹⁰ E súlyos szavak előzményei már érzékelhetőek voltak Ruszakov azon korábbi megjegyzésében is, hogy nem tudnak „eltartani” egy 36 milliós népet, még ha szövetséges is. A mondat második fele azonban azt is sejteti, hogy számolnak egy nem-szövetséges Lengyelország létrejöttével Moszkvában. Hasonlóan az SZKP KB leveléhez, melyben az állt, hogy „senki” nem fogja megvédeni Lengyelországot, vagyis a lengyel szocializmust, Gromiko már a későbbi jövőről beszélt: ha már Lengyelország nem lesz szocialista ország, akkor nem fognak neki segíteni. Ennek elkerülése érdekében még egyszer felhívta a lengyel vezetés figyelmét arra, hogy teljesítsék az ígéreteiket a kemény fellépés tekintetében. A szokásoknak megfelelően Kania és Jaruzelski biztosította a szovjet vendéget, hogy felveszik a harcot az „ellenforradalommal”, amely „nehéz és súlyos lesz, de nem kételkedünk a LEMP végső győzelmében.”

6.4. A LEMP rendkívüli kongresszusa. Mit akar a párt?

Ilyen előzmények után 1981. július 14-én megkezdődött a LEMP IX. rendkívüli kongresszusa a Tudomány és a Kultúra Palotájában. A kongresszusi beszámolóban a KB elismerte, hogy jelenleg a Szolidaritás a szakszervezeti mozgalom legnagyobb számú szervezete, bár kifejezte aggodalmát amiatt, hogy annak politikai irányvonalát a szocializmus nyílt ellenfelei határozzák meg.

Ahogy a képviselőknek, úgy a megválasztott új Központi Bizottságnak is 20 százaléka lett Szolidaritás-tag. Példanélküli volt az 1945 utáni kelet-európai történelemben, hogy valamelyik kommunista párt Központi Bizottságában, mely névlegesen a párt legfőbb hatalmi szerve, a küldöttek egyötöde egy ellenzéki szervezet tagságából állt volna. A Politikai Bizottságba, mely gyakorlatilag a legfelsőbb hatalom volt, szintén bekerült egy

---

⁶¹⁰ MOL M-KS 288. f. 47. cs. 765. ö. e. 5. d. 18.

Szolidaritás tag Zofia Grzyb, radomi munkásnő személyében. Természetesen a kirakat szándékával választották be, a döntéshozatalba nem volt beleszólása, maga a személy is jelentéktelen volt.

Ezzel együtt az új KB-ból sok régi tag kiesett, mint Grabski, Jabłoński, Jagielski, Moczar, Żabiński, aki eddig a PB tagjai is voltak. A PB póttagjai közül nem került be a még a KB-ba sem Fiszbach, Kruk és Ney, a régi KB titkárok közül Cypryniak és Kurowski. Ugyanígy kimaradt Jaruzelski megbízható embere Baryła, a Politikai Főcsoport főnöke és Czubiński a főügyész.⁶¹¹ Olszowski és Rakowski viszont éppen bekerült.

Az új PB sem lett egységes: 3 munkás, 2 professzor, 8 pártfunkcionárius és két „egyenruhás”. A munkásokat „képviselte” Jerzy Romanik (szilésiai bányász), Albin Siwak (varsói építőmunkás) és Zofia Grzyb. Hieronim Kubiak (krakkói Jagello Egyetem professzora) és Jan Łabęcki (a Gdański Hajógyár első titkára) közel álltak az ún. „horizontális struktúrák” elképzeléséhez, tehát a demokratikus centralizmus átalakítását képviselték. Olszowski, Kania, Jaruzelski és Barcikowski korábban is tagok voltak. Czyrek és Milewski miniszteri posztjukat cserélték PB tagságra. Kubiak mellett a másik professzor Zbigniew Messner, a katowicei közgazdasági főiskola lektora volt. A pártfunkcionáriusokat képviselte még Czechowicz (a lódzi pártbizottság első titkára), Stanisław Opalko (a tarnówi vajdasági pártbizottság első titkára) és Tadeusz Porębski (a wrocławai pártbizottság első titkára). Végeredményben tehát kikerült a puccsista Grabski és a szintén keményvonalas Żabiński, de nem került be a „liberális” Rakowski sem.

A kongresszus elfogadta a *„Szocialista demokrácia fejlődése és a LEMP vezető szerepe megerősítésének programját.”*⁶¹² E program kevés konkrétumot tartalmazott, különösen annak fényében, hogy társadalom jelentős része mit várt tőle, illetve hogy a párt mit ígért. Összességében pozitív és optimista hangvételt ütött meg. Olyan kulcsszavak, mint a „megújulás”, a „szocialista demokrácia”, a „marxizmus-leninizmus”, a „bizalom”, az „erős állam”, a „demokratikus szocializmus”, a „demokratikus párt” és a „felelősség” számtalanszor előfordulnak a szövegben, azt sugallva, hogy a párt kész a megújulásra és a válság megoldására. A „hogyan” kérdésre azonban kevesebb konkrét választ kapott a társadalom. A Szolidaritás által legfontosabbnak tartott ügyek, mint a gazdaság társadalmi ellenőrzése, az önkormányzatok erősítése és a szabad választások által legitimálása nem

---

⁶¹¹ HOLZER, i. m. 1990. 249.

⁶¹² Lásd: *IX Nadzwyczajny Zjazd Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej 14–20 lipca 1981 r. Podstawowe dokumenty i materiały*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1981. 101–158.

hogy nem kapott a programban helyet, de még adekvát alternatívát sem mutatott fel a követelésekkel szemben.

A nemzeti tanácsok pénzügyileg akarták megerősíteni, illetve kompetenciáját bővíteni. Határoztak arról, hogy a jövőben kidolgozzák a Szejm választási eljárásának reformját azzal a céllal, hogy megerősítsék a szocialista rendszert és a társadalmi-politikai élet demokratizálását. Még kevesebb konkrétum szólt a szakszervezetekről, a társadalmi szervezetekről, a mezőgazdaságról és a cenzúráról. Viszonylag több szó esett a törvényességről, a bírói függetlenségről, a Legfelsőbb Bíróságról és az Alkotmánybíróságról.⁶¹³ A program nem számol egyáltalán azzal, hogy van egy közel tízmillió tagot számláló ellenzéke a pártnak, mellyel valamilyen formában párbeszédet kellene folytatnia. A párt önmagát továbbra is vezető erőnek tekintette és ennek megfelelően fogalmazta meg céljait, nem mondott azonban semmit arról, hogy a társadalom valójában mit akar. A valós problémákra adott válasszal adós maradt.

A kongresszus gazdasági téren sem hozott újat a kormány korábbi állásfoglalásaihoz képest. Megmaradtak annál az alaptézisnél, hogy az új beruházásokat csökkenteni kell és át kell csoportosítani a forrásokat az élelmiszeriparba, illetve az exportképes ágazatokba. Az exportot növelni kell, az importot pedig csökkenteni, hangzott a jelszó.⁶¹⁴ A kidolgozandó gazdasági reform fő céljaként „a gazdálkodás magas társadalmi hatékonyságának biztosítását” jelölték meg, mely az önfinanszírozás alapján működő, önálló és önkormányzó vállalatokon alapulna.⁶¹⁵ Természetesen a piaci egyensúly megteremtése és az inflációs lyukak betömése, a kereslet és a kínálat egymáshoz közelítése volt a kimondott cél. Ezzel együtt megengedhetetlennek tartották a beruházások leállításával együtt járó munkanélküliség kialakulását. A krízis legyőzésének legfontosabb feltételét pedig a tüzelőanyag, az energia és a nyersanyag termelés növelésében látták. A program külön hangsúlyozta a széntermelés növelésének jelentőségét.⁶¹⁶

Az árakról szólva megállapították, hogy szükséges a kiskereskedelmi árak reformja, az állami szubvenció csökkentése, a fogyasztási struktúrák megváltoztatása. Ezzel szemben a fizetéseknek a vállalatok gazdasági eredményein kell alapulniuk.⁶¹⁷ Végül, természetesen nem maradtak el az ígéretek sem a szociális háló bővítéséről, a mindenki számára elérhető saját lakásokról stb.

---

⁶¹³ Holzer, i. m. 1990. 251.

⁶¹⁴ *IX Nadzwyczajny Zjazd...* i. m. 1981. 125–128.

⁶¹⁵ uo. 124.

⁶¹⁶ uo. 128.

⁶¹⁷ uo. 125., 129.

A program láttán nem meglepő, ha a Szolidaritás és a társadalom jelentős része elégedetlen volt. A párt semmi újat nem mondott, mint az elmúlt 25 évben, az „új” program elemei mind megtalálhatóak voltak már korábban a Gomulka- és a Gierek-érában is. Nem történt áttörés a központi utasítások és a tervezés területén. Az „új” koncepció csupán valami homályos ellenőrzést javasolt a Szejm által, természetesen a szabad választások legitimációja nélkül. A szakszervezetek vagy a vállalati önkormányzatok ellenőrző szerepéről nem történt említés. Sőt, a gazdasági összeomlásért majdnem kizárólag a Szolidaritást tették felelőssé. A sztrájkok és a szabad szombatok miatt kiesett munkaórák, a termelés szétesése miatt mind őket terhelte a felelősség a pártvezetés szerint.

Valójában az 1981-es teljes összeomlás okait Lengyelország extraméretű nyugati eladósodásában kell keresni. A rövidlejáratú hitelek és azok visszafizetése 1981-ben komoly gondot okoztak. Március végén felfüggesztették a visszafizetést és tárgyalásokat kezdtek az átütemezésekről. Ezzel együtt elvesztették a létfontosságú importhoz szükséges további hiteleket. Egyre kevesebb áru került a polcokra, a központi tervezés és elosztás teljesen dezintegrálódott.⁶¹⁸ A kongresszus ezzel a kérdéssel sem foglalkozott.

Kania programadó beszédében a Szolidaritás belső megosztottságára utalva kijelentette, hogy ha a munkások megszabadulnak a szocializmus ellenségeitől és a külföldi diverzáns központok által irányított személyektől (KOR, KPN), akkor a Szolidaritás „konstruktív szerepét” támogatni tudja a párt az ország életében. Arról azonban nem beszélt, hogy hogyan képzelte ezt el ez a „konstruktív” szerepet. A Szolidaritás követelésit egyszerűen „anarcho-szindikalistának” nevezte. Kania ugyanakkor elvetette Bratkowski koncepcióját mely a párton belüli demokratizálást, az egyenlő joggal rendelkező „platformok” (horizontális struktúrák) kialakulását javasolta. Kizárólag a marxizmus-leninizmus ideológiáját, a demokratikus centralizmuson és a párt belső demokráciáján alapuló elveket támogatta. A „horizontális struktúrára” adott válaszként deklarálta a privilégiumok megszüntetésének, a rotáció bevezetésének és a vélemények különbözőségének védelmének szükségességét. Legkevesbé konkrét az állam működésével kapcsolatos reformok terén volt. Kiállt ugyan amellett, hogy nem a párttagság, hanem a szakmai tudás és erkölcsi mérce szerint válasszák ki a posztokra az embereket. Kiállt a Szejm és a nemzeti tanácsok pozícióinak megerősítése mellett, de megkerülte a választási rendszer reformjának problémáját.⁶¹⁹ Megemlítette továbbá a Nemzeti Egység Front

---

⁶¹⁸ NUTI, Mario: Polish crisis: economic factors and constraints. In: *Crisis in the East European Economy*. Ed.: DREWNOWSKI, Jan. New York, St. Martin's Press, 1982. 47.

⁶¹⁹ Kania beszédét lásd: *IX Nadzwyczajny Zjazd...* i. m. 1981., ill.: HOLZER, i. m. 1990. 247.

bővítésének szükségességét a szakszervezetekkel, önkormányzati szervezetekkel, de tartózkodott attól, hogy kifejtsen ennek működési formáit.

Rakowski, aki kétségtelenül a legnagyobb sikert könyvelhette el beszédével, a kompromisszumok szükségességéről beszélt, mellyel márciusban elkerülték a vérontást. Javasolta a Nemzeti Egység Front „autentikusabb” formuláját, de fenntartotta benne a párt vezető szerepét. Egyúttal kritizálta a pártot a kormányzati reform hiánya miatt. A munkás-önkormányzást abban az esetben tartotta lehetségesnek, ha az nem anarchizálja a társadalmat.⁶²⁰

A Moszkvában is nagy figyelemmel kísért kongresszusról elmondható, hogy a LEMP nem esett abba a „hibába”, melybe 1968-ban a Csehszlovák Kommunista Párt. Nem fogadott el semmilyen csehszlovák típusú akcióprogramot, nem tett egyetlen olyan lépést sem, mely a párt vezető szerepét, az államszocializmus létező rendszerét megkérdőjelezte volna. Szó sem volt az ellenzék bevonásáról a kormányzatba vagy Lengyelország nemzetközi szerződéseinek (VSZ, KGST) felülvizsgálatáról. Éppen ellenkezőleg. A kongresszus megerősítette Lengyelország helyét a szocialista táboron belül. Ugyanakkor az sem hallgatható el, hogy Moszkva és a többi szocialista ország nyomása a lengyel küldöttekre, illetve 1968 megisméltódéséről való félelem jelentősen korlátozta a lengyel pártot a programalkotásban. Joggal gondolhatták ugyanis, hogy ha messzire mennek a Szolidaritással kapcsolatban, akkor semmi nem menti meg őket az 1956-os budapesti és az 1968-as prágai események megisméltódésétől. A szovjet vezetők pedig nem teregették ki a lapjaikat. Azt azonban nem a szovjetek akadályozták meg, hogy az aktuális gazdasági problémákra valamilyen választ keressenek és találjanak Varsóban. Kétségtelen volt az is, hogy a párt által általánosságban meghatározott gazdasági és társadalmi célok csak komoly megszorítások és áremelések árán, jelentős reálbér csökkenéssel voltak elérhetőek, mely még abban az esetben is társadalmi feszültségekhez vezetett volna, ha a Szolidaritással a lehető „legpartneribb” viszonyban gondolkozott volna a párt.

A kongresszuson felszólalt Viktor Grisin régi szovjet párttag, aki 1971 óta volt az SZKP PB tagja, és most a szovjet delegáció vezetőjeként érkezett Varsóba, újra megerősítette, hogy „a lengyel kommunistáknak, Lengyelország dolgozó népének kell kivezetnie az országot a válságból.” Beszédében érintette a LEMP Központi Bizottságához intézett levelet is és kijelentette, hogy a lengyel kommunisták képesek visszaszerezni a nép

---

⁶²⁰ HOLZER, i. m. 1990. 248.

bizalmát. Álláspontja szerint az ellenforradalom visszaverésének feltétele a marxista-leninista alapok megerősítése.⁶²¹ Gyakorlatilag semmi újat nem tett hozzá az addigiakhoz.

A kongresszuson végül megerősítették Kaniát az első titkári pozíciójában, ami kölcsönzött neki bizonyos erőt. A harcot azonban itt is meg kellett vívni. Kanián kívül jelölték a küldöttek Rakowskit, Olszowskit és Barcikowskit is. A három ellenjelölt végül nem fogadta el a jelölést, ám mivel a szabályzat előírta, hogy minimum két jelölt szükséges, ezért Barcikowski elindult a választáson és meg is szerezte a szavazatok 30 százalékát. Nem volt azonban hiábavaló ez a kis közjáték, illetve nem lett volna az, ha a párt kihasználja az ebből kovácsolható politikai tőkét. Hosszú ideje ez volt az első olyan alkalom, hogy egy kommunista párt kongresszusán többes jelölés alapján választottak első titkárt. Ez a demokratizálás irányába mutató lépés volt még akkor is, ha ebbe csupán belekényszerült a párt. Mivel a Szolidaritás egyik fő követelése éppen a rendszer demokratizálása volt, ezzel a párt kifoghatta volna ezt a szelet ellenzéke vitorlájából.

Moszkvában két dologgal lehettek elégedettek: sikerült Rakowskit a PB-n kívül tartani és a párt nem szakadt szét és nem lépett a hatvannyolcas „csehszlovák útra”. Összességében azonban egyáltalán nem voltak megelégedve a kongresszussal. Ez derül ki a kongresszus másnapján Brezsnyev Kaniával telefonbeszélgetéséből.⁶²² Miután Kania felvázolta a személyi változásokat és biztosította a szovjet vezetőt arról, hogy a kongresszus örömmel fogadta a szovjet delegációt a következők hangzottak el:

S. Kania: „A kongresszus jó dokumentumokat fogadott el. Ez különösen a párt szervezeti szabályzatára vonatkozik, melynek kidolgozásában segítettek nekünk az Ön elvtársai. Lehetséges, hogy más dokumentumokban vannak nem egészen jó megfogalmazások. De reméljük, hogy a gyakorlatban korrigáljuk azokat. Sajnos, a Politikai Bizottságban nem kerültek be elvtársak, akiket ott szeretnénk látni. Ezek Żabiński és Grabski elvtársak. Grabski kevés szavazatot kapott a titkos választásnál. Véleményem szerint ő sok hibát követett el és ezért nem csak a revizionisták, hanem a jó elvtársak szavazatait elvesztette. A Politikai Bizottság jelenlegi összetétele teljes biztosítékot nyújt arra, hogy jobban fogunk dolgozni. [...] A Politikai Bizottság összetétele egészében jó. Megbízható emberek lettek a tagjai.”

Majd Kania rövid beszámolója után Brezsnyev mondta el a véleményét:

Brezsnyev: „Köszönöm az információt. Szeretném elmondani a saját véleményemet. Úgy értékeljük, hogy a kongresszus komoly erőpróba volt mind a párt számára, mind személyesen

⁶²¹ *Pravda*, 1981. július 15. № 196. 5.

⁶²² *Leonid Brezsnyev és Stanisław Kania telefonbeszélgetése. Jalta, 1981. július 21.* MOL-M-KS 288. f. 47. cs. 765. ó. e. 6. d. 26–32., ill. MOL-M-KS 288. f. 5. cs. 832. ó. e. 20–24. A beszélgetés szövegét július 22-én Valerij Muszatov, a budapesti szovjet nagykövetség ideiglenes ügyvivője adta át Kádár Jánosnak.

számokra. Élesen rávilágított az opportunizmus és az opportunisták által képviselt fenyegetés mértékére. Ha szabad kezet kaptak volna, a leninizmusról eltérítették volna a pártot a szociáldemokrácia útjára. Ráadásul egyszerűen aljas módon viselkedtek és piszkos rágalomhadjáratot indítottak. Ezzel együtt a kongresszus végeredménye és az, hogy most már a legmagasabb pártfórum választott meg Téged az első titkár tisztjére, már megbízható alapot teremt a válság megoldását és a helyzet stabilizálását célzó határozott és következetes intézkedések számára. A legfontosabb, hogy ne vesztegessük az időt. Az embereknek azonnal érezniük kell, hogy a vezetés megbízható kezekben van. Úgy tájékoztattak, hogy a „Szolidaritás” a Ti légítársaságotoknál szervezendő sztrájkjal fenyegetőzik.⁶²³ Meg kell nekik mutatni, megváltoztak az idők. Több kapituláció nem lesz. Egyetértesz ezzel?”

S. Kania: „Teljesen egyetértek.”

Brezsnyev: „Végeredményben az egész harc még előttetek áll. Nem lesz könnyű küzdelem. Az ellenforradalom – amelynek veszélyéről már nem egyszer beszéltünk Veled – nem szándékozik letenni a fegyvert. De szeretném azt hinni, hogy az aktíva és minden kommunista egybekovácsolásával Te és elvtársaid, képesek lesztek az események menetét megtörni, visszavenni a szocializmus ellenségeit és megvédeni a szocialista Lengyelország vívmányait. Ebben a helyzetben Te, Stanislaw, bizton számíthatsz szolidaritásunkra és támogatásunkra. A szovjet nép meglegedettségét fejezi ki, hogy Téged választottak a párt vezetőjévé. Ezzel együtt figyelemmel fogja kísérni a lengyelországi események további menetét. Ez természetes, hiszen a szovjet emberek szívéhez közel áll mindaz, ami nálatok történik. És az események menetének függvényében fognak alakulni a szovjet-lengyel kapcsolatok gazdasági, politikai és más területeken.” [...] „Én, mint mindig, nyíltan és őszintén megmondom, amit gondolok.”

S. Kania: „Tudom, hogy Ön mit vár tőlünk. Önnek feltétlenül igaza van, amikor azt mondja, hogy a támadásba való átmenet érdekében minden erőnket mozgósítani kell. Mi ezt értjük. Biztos lehet abban, hogy minden tőlem telhetőt megteszek a nehézségek felszámolására. Torkon ragadjuk az ellenforradalmat.”

A szovjet vezető tehát továbbra is a kemény fellépés, a megalkuvás nélküli harcra szólította fel Kaniát. Tudta jól, hogy a kompromisszumok útján a párt csak veszíthet. Továbbra is kérdés maradt, hogy meddig lehet folytatni az erő alkalmazása nélküli politikát? Meddig tud, és meddig akar elmenni a LEMP az engedmények útján? Van-e kiút

---

⁶²³Május 27-én a Lengyel Légiforgalmi Vállalatnál (LOT) a munkás-önkormányzati konferencia ülésén, pályázat útján, új igazgatót választottak. A törvények szerint a LOT igazgatóját a közlekedési miniszter nevezi ki. Ez több hetes konfliktust okozott. A szállítási eszközök ellenőrzése – ilyen volt a légiközlekedés is – fontos stratégiai eszköz volt a hatalom kezében.

a gazdasági válságból? Hogyan fog viszonyulni a Szolidaritás a kőkemény megszorításokhoz? Egyáltalán hogyan akarják azokat bevezetni? Mert egy dolog világos volt és a következő hónapokban még inkább az lett: a Szolidaritás csak úgy fogad el bármilyen gazdasági reformot, csak úgy támogat bármilyen megszorítást, ha a gazdaság társadalmi ellenőrzését megkapja cserébe. Részükről logikus és talán az egyetlen kiút volt a patthelyzetből. Azzal érveltek, hogy csak úgy tudják a társadalmat visszafogni a sztrájkoktól és a tüntetésektől, ha tudják, hogy szükségesek a megszorítások, de ellenőrizni is tudják a folyamatokat. ***Egyre inkább úgy tűnt, hogy a társadalmi ellenőrzés a hatalom és az ezzel járó privilégiumok elvesztését jelentette a pártvezetés és a nomenklatúra számára. Ezért minden olyan kísérlettől mereven elzárkózott, amelyek az önkormányzatiság kiszélesítésére vagy egy neo-korporatív átalakulás irányába mutatott. Ezzel a párt elvetette a belső megújulásának egyetlen lehetőségét is.***

A kongresszus így nem hozott radikális változást a lengyel politikában. Az ott elfogadott programok szinte senkit sem foglalkoztattak. Július 31-én azonban sor került két látszólag egymásnak ellentmondó döntésre. Egyfelől Jaruzelski változtatott a belügyminiszteri poszton: a túlzottan Moszkva-barát Milewski helyére a Jaruzelskihez közelebb álló Czesław Kiszczak került a funkcióba. Ezzel a lépéssel a belügy is „közelebb” került a kormányfő-honvédelmi miniszterhez, mely a hadiállapot bevezetése szempontjából kulcsfontosságú volt számára. Másfelől pedig a Szejm elfogadta a cenzúra törvényt, mely megengedte, hogy a cenzúra döntése ellen bírósághoz lehet fordulni, illetve a publikált szövegben jelezhető lett, ha valahol a cenzúra kihúzta a szöveget. Ezzel a lépéssel természetesen ismét a moszkvai követelések ellen cselekedett a Szejm. A hatalom azonban vélhetően csak a társadalmi feszültségeket akarta ezzel csökkenteni, hogy a hadiállapot bevezetéséhez kedvezőbb légkört teremtsen.

7. LENGYELORSZÁGOT, DE MILYET?

A kongresszus után egyrészt világossá vált, hogy a párt nem akar elmenni a társadalmi ellenőrzés engedélyezéséig. Másrészt, kiéleződtek a nézetkülönbségek a Szolidaritás Országos Egyeztető Bizottságában (KKP).

Július 24–26-án a KKP ülésén az Államtanács és a Szolidaritás által közösen kidolgozott szakszervezeti törvénytervezet elfogadása vagy elutasítása, az országban kialakult helyzet értékelése, a Szolidaritás további feladatai és szerepe, a hatalomhoz és az önkormányzathoz való viszony körüli polémiák több táborra szakították a vezetést,⁶²⁴ de nem formálódtak ki egységes csoportok.

Kuroń álláspontja szerint a Szolidaritás forradalmának önkorlátozónak kell lennie, mert ha olyan lépéseket tennének, melyeket a Szovjetunió fenyegetőnek ítélné meg a saját biztonsága szempontjából, akkor tankokkal vernék le a Szolidaritás. Ezt a kockázatot nem vállalhatják fel, ezért nemcsak a párt monopóliumát ellenezte, hanem a szabad választások követelését is, melyek ellentétesek lennének az önkorlátozással. A problémák megoldásának kulcsát az önkormányzati tevékenység kiszélesítésében és egy új kormányzati rendszer kialakításában látta. Véleménye szerint a Szolidaritásnak az önkormányzati jogokért kell harcolni és nem szabadna követelnie a kormányzatban való részvételt. Támogatta ebben Frasnauik, Modzelewski, Bujak és a szakértők: Wielowieyski, Strzelecki és Geremek. Geremek a munkás-önkormányzásra, mint az államra való nyomásgyakorlás eszközére tekintett, mely kikényszerítheti a teljes gazdasági reformot.⁶²⁵

Rulewski viszont teljesen szembe helyezkedett Kuroń javaslatával. Szerinte Kuroń cenzúrázza a szervezet tevékenységét. Az hangsúlyozta, hogy nem reális a szovjetek bevonulása az országba: „Nem igaz, Jacek Úr, hogy az oroszok bejönnek ebbe az országba, és megcsinálják azt, amit Budapesten... Ma én az önkormányzás ellen vagyok, amikor a Szervezet két megálló között van...”⁶²⁶

A Szolidaritás vezetői tisztában voltak azzal, hogy a társadalom mindenekelőtt az ellátás javításában vár valamit tőlük. A többség elfáradt, ezért lett volna kézenfekvő és kevesebb rizikóval járó, ha a munkás-önkormányzás megvalósítása irányában tesznek lépéseket és nem az újabb konfrontálódás felé. Hamarosan kiderült azonban az is, hogy a Szolidaritás sem képes a társadalmi elégedetlenséget megfékezni. Kutnóban és Łódźban

---

⁶²⁴ HOLZER, i. m. 1990. 253–254.

⁶²⁵ uo. 255.

⁶²⁶ uo. 256.

tüntetések és „éhségmenetek” kezdődtek. Július végén hasonló megmozdulások voltak Piotrków Trybunalski, Zduńska Wola, Puławy, Częstochowa, Ostrowiec Świętokrzyski, Bełchatów, Tomaszów Mazowiecki, Żelów és Szczeciń városokban is. A demonstrációk újdonsága abban volt, hogy 1980 augusztusa óta először az utcákon zajlottak. A leglátványosabb és legjelentősebb tüntetés augusztus 3-án Varsó belvárosában történt. A város központját autóbuszokkal és tehergépjárművekkel vették blokád alá, majd ötödikén kétórás figyelmeztető sztrájkot szerveztek. A megmozdulások legfőbb oka a jegyrendszer elosztása, a fejadagok csökkenése és a sorbaállások elleni tiltakozás volt.⁶²⁷

A varsói blokád alatt tárgyalások kezdődtek a kormány és a Szolidaritás között. Az addig „liberálisnak” hitt Rakowski állam-, párt- és szovjetellenesnek nevezte Wałęsáékát. A kormány oldal azt követelte ezután, hogy a Szolidaritás „hagyjon fel a politikai tevékenységgel”, „szüntesse meg azoknak a hamis információknak a terjesztését, melyek úgy állítják be a kormány működését, mintha gátolná a gazdasági reformot”, a nemzetközi tevékenységét pedig „a lengyel külpolitikával összhangban folytassa”, illetve „úgy kell tevékenykednie, hogy növekedjék az árreform – a gazdasági reform szerves része – iránti állampolgári támogatás” stb...⁶²⁸ Ezzel szemben a Szolidaritás azt követelte, hogy kapjanak teljes információt a gazdasági helyzetről és kapjanak jogot a termelés ellenőrzésére és a termékek elosztására. Rakowski válasza természetesen elutasító volt: „*aki az élelem termelését ellenőrzi, gyakorlatilag az rendelkezik a hatalommal, mert az élelem kérdése politikai kérdés*”.⁶²⁹

A tárgyalások ezek után sikertelenül végződtek, nem került sor a közös nyilatkozat kiadására sem, miután a Jaruzelski és Kania abban javításokat végeztek a Szolidaritás beleegyezése nélkül. A hatalom olyan helyzet elé állította a Szolidaritást, amire csak nemet mondhatott. Ezzel magasabb fokozatra kapcsolt a propaganda is: ettől kezdve azzal vádolták a Szolidaritást, hogy radikalizálódott és megszakította a kapcsolatokat a kormánnyal, letért a politikai kompromisszumok útjáról.

A Szolidaritás vezetése hamar észrevette, hogy elszigetelődhet, így a KKP augusztus 10-én kezdődő háromnapos ülésén arra az álláspontra helyezkedett, hogy továbbra is készek a gazdasági válság legyőzése érdekében a kormánnyal együttműködni. Elfogadták többek között az áremelés szükségességét és felszólították a társadalmat, hogy tartózkodjanak a sztrájkoktól és a demonstrációktól. Határoztak arról is, hogy az év végéig

---

⁶²⁷ HOLZER, i. m. 1990. 257.

⁶²⁸ ASH, Garton Timothy: *A lengyel forradalom*. Budapest, AB-Beszélő Kft. 1990. 217.

⁶²⁹ HOLZER, i. m. 1990. 260.

hátralévő időszakra eső 8 szabad szombaton is dolgozni fognak. Természetesen cserébe a kormánytól is vártak engedményeket. Újra felvetették a szejm- és a tanácsválasztás eljárásainak reformját, a társadalmi ellenőrző szervezeti bizottság létrehozását, illetve követelték továbbra is a tömegtájékoztatási eszközök szabadságát. Ez utóbbi cél elérése érdekében augusztus 19–20-ára sajtósztrájkot hirdettek.⁶³⁰ A vezetés polarizálódása pedig tovább folytatódott.

Eközben megkezdődtek a szocialista országok vezetőinek szokásos nyárvégi krími „nyaralásuk”, mely mindig a szovjet párt első emberével való eszmecsere keretében történt. Kádár János július 27-én járt Brezsnyevnél, aki elmondta, hogy nyugtalanító a kőolaj kitermelés helyzete és tart attól, hogy a Szovjetunió nem lesz képes teljesíteni a kőolaj és kőolaj-származékok szállítási kötelezettségeit még a hozzá legközelebb álló országokba sem. A lengyel helyzetről szólva közölte, hogy a LEMP IX. kongresszusát követően telefonon beszélt Kaniával, és ösztönözte a határozott és haladéktalan cselekvésre. Brezsnyev szerint a lengyeleknek nincs tervük a válságból való kiútra, azt már nem tette hozzá, hogy nekik sincs. Megemlítette, hogy Kania is nemsokára a Krimbe érkezik, és arra fogja ösztönözni, hogy „határozottan álljanak ellen az antiszocialista erők mesterkedéseivel szemben. Ebben mi is segítünk, *de helyettük nem oldhatjuk meg a problémákat.*” Majd nyomatékosan hozzátette, hogy „*figyelemmel kísérik az események alakulását, s a segítségnyújtást annak függvényévé teszik.*”⁶³¹ Ez egyértelmű figyelmeztetés volt, hogy a gazdasági segítségnyújtás megvonásával fenyegetik Lengyelországot, ha nem tesznek radikális lépéseket a válság felszámolására.

A hadászati eszközök leszerelése gazdasági kényszer volt a Szovjetunió számára. Brezsnyev kifejtette Kádárnak a szovjet külpolitika lényegét: „Úgy kell politizálnunk, hogy a leszerelés kérdéseit az Amerikai Egyesült Államok ne vehesse le a világpolitika napirendjéről.” Ennek teljesen ellentmondott volna egy katonai „segítségnyújtás” Lengyelországnak. Moszkvában éppen az volt az általános nézet, hogy a NATO érdeke lenne kiprovokálni egy ilyen akciót, hiszen akkor a világ számára teljesen nyilvánvalóvá válnának a Szovjetunió háborús céljai, így kellő legitimációt kapna Washington a további fegyverkezésre. Éppen ezért Brezsnyev nagyszabású külpolitikai akcióba kezdett a leszerelés érdekében: a novemberre tervezett nyugatnémet útján kívül (lásd később), ősszel az ENSZ közgyűlés idején, Gromiko találkozott Alexander Haig amerikai külügyminiszterrel is. Számoltak továbbá Franciaország balra tolódásának várható

⁶³⁰ HOLZER, i. m. 1990. 264–265.

⁶³¹ MOL M–KS 288. f. 47. cs. 765. ö. e. 9. d.

előnyeivel is.⁶³² Úgy tűnik Moszkva tanult az afganisztáni kalandjából származó jelentős károkból még akkor is, ha ezt nem ismerte el nyilvánosan.

Kádár a krími találkozón kihasználva a helyzetet felemlegette Brezsnyevnek, hogy Magyarország számára szükséges a kapcsolatok bővítése a nemzetközi pénzpiacon, beleértve a Világbankot is. Kijelentette, hogy „nem hitelekre van szükségünk, hanem részt kívánunk venni a Világbank által biztosított versenytárgyalásokon.”⁶³³ Hasonló gondokkal küzdött a többi államszocialista gazdaság is. Románia szeptemberben jelentette be a fizetéseképtelenségét, Tito halála után Jugoszlávia is súlyos gazdasági és politikai gondokkal állt szemben. Gyenes András szeptember végén az NSZK-ban tárgyalta. A németek közölték, hogy a fejlődő világ megsegítésére előirányzott 24 milliárd márka egynegyedét Lengyelországnak juttatták. A tárgyalásokon azonban világossá tették, hogy egy külső fegyveres beavatkozás befagyasztaná a kelet-nyugati kapcsolatokat.⁶³⁴

„...*A helyzet csak éleződik, az ellenforradalom fokozza nyomását*” – e szavakkal fogadta Brezsnyev a lengyel küldöttséget augusztus 14-én a Krímben. Kania és Jaruzelski elismerte a lengyelországi szocializmus iránti aggodalom megalapozottságát, de azzal érveltek, hogy most már látható a válságból kivezető út. A IX. rendkívüli kongresszus pozitív hatásának köszönhetően már van program és határozott cselekvés várható: „mi állandóan figyelembe vesszük a leghatározottabb eszközök alkalmazását az ellenforradalommal szemben” – mondta Kania. „Ez azonban csak a lakosság támogatása által garantált feltételek között lehetséges.” Megelégedéssel szólt az állambiztonsági szervek és a hadsereg helyzetéről. Brezsnyevet ezek a szavak már nem elégitették ki. A legkeményebb fellépést sürgette: „*Mi politikai konfrontációról beszélünk, amely már létezik. Ez az ellenféllel függ össze. A véráldozattal járó konfrontációra is sor kerülhet, ha a politikai konfrontációt nem viszik végig, a LEMP vezető szerepének teljes helyreállításáig. Még sohasem fordult elő, hogy a forradalom harc nélkül győzedelmeskedett volna az ellenforradalom felett, erő alkalmazása nélkül. Maguk a lengyel elvtársak különböző felszólalásaik alkalmával nemegyszer hangsúlyozták, hogy a helyzet rendkívülivé vált. Ha így van, akkor a meghozandó intézkedéseknek is meg kell felelniük ennek a helyzetnek, azaz rendkívülinek kell lenniük.*”⁶³⁵ Ezzel a szovjet fél félreérthetetlenül a lengyelek tudomására hozta, hogy mit vár el tőlük, de figyelemre

⁶³²A szocialista Mitterand nyerte a május 10-i francia elnökválasztást.

⁶³³Magyarország 1982-ben csatlakozott a Valutaalaphoz és a Világbankhoz. A magyar gazdasági helyzet a katasztrófa felé közelített, ha nincs a Világbank és a szovjet segítség, akkor 1982-ben elkerülhetetlen lett volna a pénzügyi csőd deklarálása. Lásd: FÖLDES, i. m. 1995. 197.

⁶³⁴MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4517. ó. e.

⁶³⁵MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4400. ó. e.

méltó, hogy a határozott fellépés elmulasztása esetére milyen szankciókat fogalmaztak meg a szovjetek: „*A szovjet–lengyel kapcsolatok a lengyelországi események további menetén múlnak. Ha Lengyelország szocialista lesz – a kapcsolataink internacionalisták lesznek, ha pedig más úton halad – a kapcsolatok is más jelleget öltenek állami, politikai és gazdasági vonalon egyaránt.*” A Kremlben, úgy tűnik, felmerült a kérdés, hogy mi történik, ha LEMP elveszíti a hatalmat Lengyelországban, tudták, hogy előbb vagy utóbb ez a két állam szövetségének felbomlásával járna. Éppen ezért aggódott Brezsnyev és próbálta meggyőzni a lengyel vezetőket: „mi abból indulunk ki, hogy a lengyel kommunisták mindent megtesznek azért, hogy ne engedjék meg az osztályellenségnek az országot a kapitalista táborba taszítani.”⁶³⁶ A lengyelországi „szocializmus megmentése” a lengyel pártvezetőknek is érdekükben állott, hiszen saját maguk, politikai karrierjük és ne tagadjuk, hatalmi ambíciójuk került volna veszélybe.

Lengyelország zsarolása a gazdasági segítség megvonásával, mint láttuk, már június óta a szovjet eszköztár része volt. Kezdetleges állapotban már Ruzsakov fentebb tárgyalt kelet-európai útja alkalmával megfogalmazódott, majd Gromiko varsói látogatása után egyértelműen állandó nyomásgyakorló eszköz volt. Nyíltan szóba került a kérdés augusztus 20-án, amikor a lengyel tervbizottság delegációja Moszkvába utazott az 1982. évi kereskedelmi megállapodások előzetes egyeztetésére. A lengyelekkel közölték: a következő évben 4 millió tonna olajjal kevesebbet kapnak, ha nem stabilizálódik a helyzet az országban. Szeptember 25-én Jaruzelski fogadta Bajbakovot, a szovjet Tervhivatal elnökét, aki élesen kritizálta a lengyel állapotokat. Jaruzelski kérte a szovjetek segítségét a lengyel ipar talpra állításában. Bajbakov nem adott egyértelmű választ, ami egyben azt is jelentette, hogy Moszkvában határozott fellépésre várnak a Szolidaritással szemben.⁶³⁷

A krími megbeszélésen Brezsnyev arra is felhívta a figyelmet, hogy az Egyesült Államok és Kína arra játszik, hogy kiprovokáljanak egy szovjet katonai beavatkozást, de ezzel az iránnyal határozottan szembe kell szállni, és fel kell világosítani a lengyel népet, hogy a valódi veszély éppen ők jelentik számukra.⁶³⁸ A beszélgetés végén a lengyel vezetők köszönetet mondtak a jó tanácsokért, az alapos helyzetelemzésért és a baráti segítségért. A jelentés szerint az SZKP pedig úgy tekintett erre a találkozóra, hogy fordulópont következett be a lengyelországi helyzetben a szocializmus javára.

---

⁶³⁶ uo.

⁶³⁷ GRISIN, i. m. 2002. 59–60.

⁶³⁸ MOL M–KS 288. f. 11. cs. 4400. ő. e.

7.1. Mit akar a Szolidaritás? Az öngazgatástól a piaci szocializmusig

Szeptember 4-én kezdődött a Szovjetunió hadseregének minden addiginál nagyobb, „*Zapad '81*” fedőnévre keresztelt hadgyakorlata Ukrajna, Belorusszia és a Balti-államok területén, illetve a Balti tengeren, közvetlenül a lengyel határ mellett (a kongresszus helyszínéről, Gdańskból látni lehetett a szovjet hadihajókat). A százezer fő részvételével megtartott gyakorlatra hivatalos volt Bulgária, Magyarország, NDK, Lengyelország, Románia és Csehszlovákia honvédelmi minisztere is.⁶³⁹ Az egyhetes hadgyakorlatnak kettős célja volt: egyrészt a NATO-val szembeni erődemónstráció, másrészt a lengyel pártra és társadalomra való nyomásgyakorlás. Usztyinov, a hadgyakorlat vezetője kemény szavakkal zárta szeptember 12-én a katonai szemlét. Kijelentette, hogy a szovjet hadseregnek és szövetségeseinek minden szükséges eszközük megvan ahhoz, hogy bármely agresszorra megsemmisítő csapást mérjen.⁶⁴⁰ Természetesen e szavakat nem Lengyelországnak, hanem az Egyesült Államoknak és Kínának címezte. A kínai–amerikai közeledés ugyanis egyre veszélyesebbé vált a Szovjetunió számára. Először még június elején George Bush alelnök Finnországban találkozott a kínai vezetőkkal, majd Haig külügyminiszter utazott Pekingbe, ahol bejelentették: Kína „baráti ország” az Egyesült Államok számára. Ez hamarosan gazdasági és katonai együttműködés formáját öltötte.⁶⁴¹ Reagan elnök azonban nem érte be ennyivel: augusztus 6-án döntést hozott a neutronbomba gyártásról. Mi több, a NATO szeptember és október folyamán két hadgyakorlatot is folytatott Európa területén, melynek célja a taktikai nukleáris fegyverek felhasználásának elveinek kidolgozása volt az NDK és Lengyelország területére.⁶⁴² A Szovjetunióra egyre erősebb nyomás nehezedett, a lengyel válság pedig továbbra is megoldatlan maradt. Mind a KB plénuma, mind a *Zapad '81* kétirányban hathatott: vagy megfélemlítik a Szolidaritás kongresszusát, vagy radikalizálják. Mindkét forgatókönyv a pártnak kedvezett.

A szeptember 5-én kezdődő Szolidaritás I. Országos Kongresszusa mind a LEMP vezetése, mint a szovjet hadgyakorlat részéről érkező fenyegetések árnyékában kezdődött. Szeptember 2–3-án, a harmadik KB plénumon Kania kilátásba helyezte a hadiállapot

---

⁶³⁹ MEDVEGYEV, i. m. 1999. 131.

⁶⁴⁰ *Népszabadság*, 1981. szeptember 13. vasárnap, XXXIX. évf. 215. sz. 1.

⁶⁴¹ GRISIN, i. m. 2002. 64.

⁶⁴² GRISIN, i. m. 2002. 66.

bevezetését. Ezzel egy időben bejelentették, hogy az ügyészség a varsói megállapodás ellenére felfüggeszti a bydgoszczi események nyomozását.⁶⁴³

A gdański Oliwa sportcsarnokban az ország 37 régiójából 896 küldött gyűlt össze a kongresszusra. A résztvevők döntő többsége 35–45 éves volt és minimum középfokú végzettséggel rendelkezett. A küldöttek 51%-a felsőfokú iskolát végzett. Az önbesorolásuk szerint 47% tartotta magát munkás, 33% értelmiségi és 15% paraszti származásúnak. Domináltak a nagyvárosok közép- és nagyvállalatokból érkező képviselők. Többségük vállalt valamilyen munkát a Szolidaritásban.⁶⁴⁴ A kongresszust tehát a Szolidaritás elitje részvételével tartották meg. Hasonlóan a korábbi esetekhez, a munkások hangadói, irányítói most is a képzetesebb munkásokból és értelmiségiekből kerültek ki. A küldöttek kiválasztása a demokrácia elveinek szigorú betartásával történt. Ezt minden tag komolyan vette, demonstrálva ezzel a szervezet erejét és a demokratikus centralizmus elvének valódi lényegét, szemben az állami- és párttiszségek fentről történő kinevezési elvével. Maga a kongresszus is hasonló szellemben működött, bárki kérhetett hozzászólási időt és kezdeményezhetett szavazást. A demokrácia ilyen gyakorlata egyúttal jelentősen lassította és megnehezítette a döntéshozatalt is.

A két fordulóban lezajlott kongresszuson több tucat határozatot fogadtak el. Ezeket többnyire egyhangúan szavazták meg. E tény nem jelenti azt, hogy vitáktól mentes lett volna az összejövetel. Éppen ellenkezőleg, a Szolidaritás I. kongresszusa felszínre hozta a már március vége óta elfojtott ellentéteket és ezek egy-egy konkrét szervezeti-, ideológiai- vagy gazdasági kérdéssel kapcsolatban valódi törésvonalakká merevedtek. A megosztottság azonban fentről lefelé haladva egyre inkább összekuszálódott; a prioritások, az elvek nem tisztán elkülönülve jelentek meg egyik vagy másik tábor érvrendszerében, hanem keveredve és állandóan változva.⁶⁴⁵

Két alapelvben azonban teljesen egyetértettek a jelenlevők: a Szolidaritásnak a párttól függetlenül kell működni és a parlamentnek (a Szejmnek), mint a társadalmi kontroll legfelsőbb szervének szabad és demokratikus választásokon kell legitimációt szereznie. Szeptember 8-án rögtön világossá tették, hogy a szervezet kész aktív harcot folytatni a céljaiért: ha a Szejm nem szervez referendumot az öngazgatás kérdéséről, akkor azt a Szolidaritás fogja megtenni. Leszögezték, hogy a hatóságokkal folytatott harc

---

⁶⁴³ HOLZER, i. m. 1990. 267.

⁶⁴⁴ A felmérést a helyszínen a szakszervezet végezte, lásd: KALISKI, i. m. 2003. 33–34.

⁶⁴⁵ Francia szociológusok számos ízben végeztek terepmunkát, megpróbálták belülről megismerni a Szolidaritást. A munkások között végzett felméréseikre támaszkodva alapos szintézist készítettek a mozgalom tagjainak nézeteiről és értékeiről, lásd: TOURAINE–STRZELECKI–WIEWIORKA–DUBET, i. m. 1989.

előrehaladtával a mozgalom nem tehet egyebet, minthogy közvetlenné tegye akcióját. A Szolidaritás többet akart, mint a Gdański Megállapodás végrehajtását: *ki akarja szabadítani az ipar és a politikai élet egészét a párt szorításából*. Éppen ezért követelték a szabad választások kiírását mind a Szejm, mind a tanácsok tekintetében.⁶⁴⁶

A mozgalmon belül az első komoly törésvonalat a szervezeti felépítés kialakításáról szóló vita hozta létre. Az egyik oldalon azok álltak, akik a hatalommal való tárgyalások hatékonyságával kapcsolatban továbbra is az erős és centralizált vezetés védelmében léptek fel. Szerintük a decentralizálás halálos csapás lehet a szervezetre, ezt hangoztatta Modzelewski és Kuroń is. A csoport élén, mely a Szolidaritás vezető szerveinek erős törvényhozó és végrehajtó hatalmat akart biztosítani, *Lech Wałęsa* állt.⁶⁴⁷ E pragmatista állásponttal szemben álltak azok, akik a demokrácia nevében nagy kezdeményező szabadságot akartak hagyni a helyi és regionális szinten, de szigorú ellenőrzés alá akarták vetni az egyszerű tagokat. Olyan decentralizált irányításban gondolkodtak, melyben nincs külön helyük a mozgalom veterán alakjainak. Nagyobb hangsúlyt fektettek volna a régiókra a központtal szemben.⁶⁴⁸

A vita nem önmagában a szervezeti és irányítási rendszerről szólt, benne rejtett a munkás-értelmiségi ellentét is. Szczeceńben már az 1980. augusztusi tárgyalások idején sem volt külön tanácsadó testület, mint Gdańskban. Nem véletlen, hogy a Wałęsával szemben állók vezetője a szzczecini *Marian Jurczyk* lett. Végül hosszú vita után a centralizált modell győzedelmeskedett a kongresszuson.

A két tábor közötti ellentétek új lendületet kaptak, amikor a KOR bejelentette feloszlását. Egyesek nacionalista alapról kezdték bírálni a Munkásvédő Bizottságot, mások pedig hangsúlyozták annak jelentőségét.⁶⁴⁹ Az egyre mélyülő gazdasági válságban az áruhiány és a kilátástalan tárgyalásokból kiábrándult munkások között egyre népszerűbbé váltak a populista, nacionalista, egyes esetekben antiszemita szövegek. Ebben a helyzetben a szakszervezet a hagyományos feladatait mind nehezebben volt képes ellátni, a hagyományos fegyvere a sztrájk pedig nem javította, hanem sok esetben inkább rontotta az életszínvonalat. Hiába voltak vele tisztában, hogy nem ők okozták a válságot, a sztrájkok csak mélyítették azt. Ezt a hangulatot használták fel Wałęsák támadására azok, akik nacionalista alapon semmilyen kompromisszumra nem voltak hajlandók a hatalommal.

---

⁶⁴⁶ uo. 237-238.

⁶⁴⁷ uo. 240-242.

⁶⁴⁸ uo.

⁶⁴⁹ Végül a KOR a munkások érdekében tett szolgálatait határozatlanul köszönték meg, lásd: *Uchwała w sprawie KSS KOR*. In: *Tygodnik Solidarność*, Nr 30. 1981. október 23. 11.

Gazdasági függetlenséget követeltek a Szovjetuniótól. E csoport élére a bydgoszczi események „hőse” *Jan Rulewski* állt. Rulewski a mozgalom önkorlátozása helyett a konfrontációtól sem riadt vissza. Rokonszenvezett a fennálló rendszer teljes eltörlésével és a magánszektor uralta liberális szabadpiaci rendszer megteremtésével.

De ezek a törések nem voltak teljesen kikristályosodva. Állandóan változtak és gyakori volt az átfedés. Ezt példázta *Andrzej Gwiazda* esete is. Szorosan kötődött a KOR-hoz, 1980-ban még Wałęsa mellett állt. A párttal kötött számos eredménytelen kompromisszum hatására azonban 1981 elejétől egyre inkább radikálisnak mutatkozott. Egyre kevésbé hitt abban, hogy a párt és a Szolidaritás közötti konfliktust intézményes úton rendezni lehet. Fokozatosan távolodott a demokratikus elemektől, de a magukat igazi radikálisnak tartó nacionalisták mindig is a KOR emberének tartották.⁶⁵⁰

A Szolidaritást tehát három közös mentszettel rendelkező kör alkotta: egyszerre volt demokratikus mozgalom, nemzeti mozgalom és szakszervezet. A nemzeti vonulat radikalizálódó jobbszárnya a Szovjetuniótól való teljes gazdasági függetlenséget követelte, mely értelemszerűen nemzetközi akadályokba ütközött. A szakszervezetisek radikális szárnya a teljes munkás-önigazgatáson alapuló munkásellenőrzést szerették volna megvalósítani.

Gyakran előfordult, hogy a nacionalizmust összekötötték a munkáshatalom kérdésével, ami egy fundamentalista populista tendenciához vezetett. A mozgalom megosztottsága végül tükröződött az elnökválasztás eredményében is. Lech Wałęsa 55%-ot, Marian Jurczyk 25%-ot, Andrzej Gwiazda 9%-ot és Jan Rulewski 6%-ot kapott.⁶⁵¹ Wałęsa volt a legfőbb egyesítő erő. Egyfelől tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt, másfelől mögötte állt a püspöki kar Wyszyński, majd Glemp prímással, de őt támogatta a KOR is. De nem volt egy egységes, világosan megfogalmazott program Wałęsa kezében. Ő és tanácsadói inkább a kormánnyal való tárgyalások, a kompromisszum kötések mesterei voltak. Pragmatikus politikát képviseltek.

Világossá vált azonban, hogy a Wałęsa által alkotott „centrum” győzelme ellenére a Szolidaritás tagjainak jelentős része egyre inkább a nemzeti függetlenség hiányában látta a gazdasági bajok fő okait, így a szakszervezetiség, a munkásérdekek védelme elé a nemzeti függetlenség problémája került annak ellenére, hogy a Szolidaritás soha nem vetette fel a Varsói Szerződésből való kilépés gondolatát. Implicite azonban tartalmazta a teljes politikai rendszerváltást.

---

⁶⁵⁰ TOURAINE–STRZELECKI–WIEWIORKA–DUBET, i. m. 1989. 248.

⁶⁵¹ *uo.* 246.

Az ország politikai és gazdasági rendszerének megváltoztatása nyíltan megfogalmazódott azok körében is, akik alulról szerették volna elérni a változásokat, akik a fennálló rendszer korlátaiban látták a gazdasági reformok elmaradásának legfőbb okát. Koncepciójuk alapvetően az Üzemi Szervezetek Hálózata (röviden: „Sieć” – „Hálózat”) által még tavasszal kidolgozott tézisekre épült.⁶⁵² A „Hálózat” formájában megkezdődött maga az önkormányzati struktúra kiépítése is. E mozgalom nem a Szolidaritás Országos Egyeztető Bizottsága elnökségének határozata alapján, hanem még a mozgalmon belül is alulról szerveződött meg. Bár a kapcsolat teljesen egyértelmű volt: vezetőjük *Jerzy Milewski* a gdański MKZ tagja volt.

A tervezet a pluralizmus és a társadalmi élet demokratikus szabályainak tiszteletben tartására és az önigazgatás elvére épült. A program szerint a nemzetgazdaság alapvető szervezeti egysége a *társadalmasított vállalat* (przedsiębiorstwo społeczne). A vállalaton belül létrehozandó *Munkásönkormányzat* (Samorząd Pracowniczy) rendelkezik az össznemzeti vagyon felett a társadalom és a saját kollektívája érdekében. Az önkormányzatnak minden dolgozó automatikusan tagja. Az önkormányzat legfelsőbb hatalmi szerve a *Munkásönkormányzat tagjainak szabad gyűlése* (walne zebranie członków Samorządu Pracowniczego). A kollektívák a *munkástanácsokon* (rada pracownicza) keresztül képviseltetik magukat a Munkásönkormányzatban. A vállalat élén az igazgató áll, akit pályázat útján választanak meg. A Munkásönkormányzat joga meghatározni a vállalat fejlődésének fő irányvonalait, elfogadni a többéves terveket, megerősíteni a vállalat szervezeti struktúráját. A szakszervezetekkel közösen döntenek a vállalat által megtermelt jövedelem elosztásáról. Az önkormányzat joga az igazgató kinevezése és visszahívása. A hatáskörébe tartozik továbbá a más vállalatokkal kötendő kooperációs szerződések megkötése, de az állami és területi hatalommal való együttműködés is. Az önkormányzatiság legfelsőbb szintje a kétkamarás parlament, melyben a *Képviselők Háza* (Izba Posłów) mellett az *Önkormányzatok Háza* (Izba Samorządów) működne. A Képviselők Háza mint az ország politikai érdekeinek legfelsőbb reprezentánsa, szemben az Önkormányzatok Házával, mely nem politikai, hanem közvetítő feladatot látna el. Így a politikai és a gazdasági funkciókat elválasztanak egymástól. Az önkormányzatok így be tudnák tölteni a legmagasabb társadalmi ellenőr szerepét.⁶⁵³ Ez volt a munkásönigazgatás koncepciójának legkidolgozottabb programja, mely a társadalmi

---

⁶⁵² Tezy do ustawy o samorządzie pracowniczym. In: *Sprawy gospodarcze w dokumentach pierwszej Solidarności. Tom I. 16 sierpnia 1980–30 czerwca 1981*. Szerk.: LUSZNIEWICZ, Jacek – ZAWISTOWSKI, Andrzej. Warszawa, IPN, 2008. 331–333.

⁶⁵³ uo.

ellenőrzést kiterjesztette volna az egész államra és egy neokorporatív rendszert hozott volna létre.

E koncepció erősen korlátozta volna az állam és benne a párt szerepét a gazdasági döntésekben. Magában rejtette azt a lehetőséget, hogy a szabad választások eredményeként nem a párt képviselői kezében lesz a hatalom. Az egész tervezet egyértelműen a párt és a nomenklatúra elv szerinti kiválasztódás ellen irányult. Tüллépve a hagyományos szakszervezeti követeléseken meg akarta változtatni az állam egész működési mechanizmusát.⁶⁵⁴

A „Hálózat” e törekvéseit azonban nem akceptálta teljes mértékben a Szolidaritás Országos Bizottsága. Többek között olyan alapkérdésekben, mint a vállalati igazgató kinevezése, a Bizottság sokkal mérsékeltebb álláspontot foglalt el, nem lépve túl az 1980. augusztusi 21 követelés azon pontján, hogy az igazgatókat ne a párhűség, hanem a szakmai felkészűltség alapján válasszák ki. Ezzel szemben a „Hálózat” a létrejövő vállalati önkormányzatok jogaként értelmezte a kérdést.

A munkások zöme is mögöttük állt: egy belső közvélemény-kutatás szerint az 1000 főnél többet foglalkoztató üzemekben a megkérdezett dolgozók 95%-a támogatta az önkormányzati struktűrák létrehozását, de az összes megkérdezettnek is a 65%-a.⁶⁵⁵

A kongresszuson elfogadott program szerint az *Önkormányzó Köztársaság* (Samorządna Rzeczpospolita) a világnézeti, társadalmi, politikai és kulturális pluralizmus elvére épűlve jön létre. A határozatban foglaltak szerint az Önkormányzó Köztársaság alapja az „autentikus munkásönkormányzat”. A gyűűlés szükségesnek nevezte egy olyan törvényjavaslat benyűűjtását, mely megsűűnteti a párt nomenklatűra hatalmát a vállalatokban és valódi önkormányzatok jöűnek létre.⁶⁵⁶

Ám közel sem mindenki hitt az önkormányzatiság ilyen mértékű kiterjesztésében, feltételezhető, hogy a kongresszusi programban éppen ezért nem is részletezték külön annak felépítését. A „Hálózat” által korábban megfogalmazott tüzistervezethez képest a meglehetősen rövid állásfoglalásra magyarázat lehet néhány vezetű tanácsadó véleménye. Karol Modzelewski szerint az önkormányzás egy „elragadó társadalmi idea”, de most a nehéz gazdasági helyzetben, amikor az állami intézmények nem képesek ellátni a feladatukat, akkor „pragmatikus programra van szűűkség”. Witold Trzeciakowski a

⁶⁵⁴ Ezen elképzelés mibenlétét Milewski közvetlenül a Szolidaritás kongresszusa előtt a *Robotnik* című illegális lapban fejtette ki. Lásd: Rok po sierpniu – co dalej? In: *Robotnik*, 78. sz. 1981. augusztus 27. 1-2.

⁶⁵⁵ ASH, i. m. 1990. 208.

⁶⁵⁶ Program NSZZ „Solidarność uchwalony przez I Krajowy Zjazd Delegatów. In: <http://www.solidarnosc.org.pl/archiwum/ikzd/dokumenty/program/program.pdf> (2008-12-27)

Szolidaritás egyik befolyásos közgazdász professzor tanácsadója pedig egyáltalán nem hitt abban, hogy sikeres lehet egy ilyen rendszer. A komoly tapasztalatokkal rendelkező KOR alapító tag Jan Olszewski egyenesen utópiának nevezte az egész koncepciót.⁶⁵⁷ Az Országos Bizottság, annak ellenére, hogy számos tagja nem értett vele egyet, vagy éppen illúzióként kezelte, stratégiai eszköznek tekintette az önkormányzati kérdést a párttal vívott küzdelemben.

Az öngazgatás hívei nem szervezték meg magukat, az elnökségért induló négy vezető közül egyik sem hangsúlyozta programbeszédében az öngazgatás fontosságát. Másrészt pedig, 1981 őszén a többséget a gazdasági helyzet drasztikus romlása, az üres boltok, a széntermelés elmaradása és a közelgő nehéz tél átvészélése foglalkoztatta, illetve egy réteget bizonyosan radikalizált is. A Szolidaritás vezető közgazdászai olyan megoldást akartak, mely azonnal érezhető változást hoz. Ennek is betudható az, hogy a kongresszus két fordulója között Lech Wałęsa és néhány szakszervezeti vezető felhatalmazás nélkül olyan kompromisszumot kötött a Szejmmel, amely erősen korlátozta az öngazgatásról szóló törvény érdemi társadalmi vitáját.⁶⁵⁸ A megegyezést teljes mértékben támogatta Jacek Kuroń is.

A Szolidaritás gazdasági programjaiban is kevés szó esett az öngazgató rendszer bevezetéséről. A programhoz csatolták válságból kivezető koncepciókat tartalmazó dokumentumokat. A két fő koncepció közül az egyiket Leszek Balcerowicz fiatal közgazdász tézisei alapján Stefan Kurowski és Grzegorz Palka képviselte, s ez alapvetően a piacosság partján áll (ún. *Alternatív program*). Míg a másik, a Brus tanítvány Ryszard Bujak mérsékeltebb, a piaci szocializmushoz közel álló koncepció volt (ún. *Realista program*). Ám egyik sem állt kifejezetten a munkásöngazgatás partján, bár neo-korporatív elemei mindkettőnek voltak.

A Szolidaritás által létrehozott *Társadalmi-Szakmai Munkák Központja* (Ośrodek Prac Społeczno-Zawodowych) már kora tavasszal nyilvánosságra hozta, hogy a szakszervezet csak olyan gazdasági reformot támogat, mely a társadalmi igazságosság talaján állva tartós eredményekre törekszik és nem csupán az aktuális feladatok megoldására. Éppen ezért a tervnek stratégiaiának és nem csupán operatívának kell lennie. Egyúttal követelte a társadalom részvételét a tervezés folyamatában és az ellenőrzésben is. Fontos összetevője volt az elképzelésnek, hogy a vállalatoknak az önfinanszírozás és az önállóság elvén kell működniük, ezért a nyersanyagok központi elosztását és a piac

---

⁶⁵⁷ *Tygodnik Solidarność*, 31. sz. 1981. október 30. 6-8.

⁶⁵⁸ TOURAINE–STRZELECKI–WIEVIORKA–DUBET, i. m. 1989. 242.

monopolizálását meg kell szüntetni. Ezzel együtt lehetővé kell tenni a konkurenciát is. Követelték az árrendszer reformját, ám elismerték, hogy a kiskereskedelmi árak esetében problémák léphetnek fel, gondolva a társadalmi ellenállásra. A tervezet megengedte volna az állami mellett a különböző tulajdonformákat, beleértve a magántulajdont is elsősorban a mezőgazdaság és a szolgáltatási szektorban. Emellett számoltak azzal, hogy a vállalatok önfinanszírozásra való áttérése a foglalkoztatás magas szintjének csökkenésével fog járni. Implicite tehát elfogadták a munkanélküliség megjelenését, bár egy létrehozandó állami alapból finanszírozták volna az új munkahelyek teremtését.⁶⁵⁹ Ehhez a korai koncepcióhoz meglehetősen hasonló volt Kurowski munkacsoportja által májusban kidolgozott program, mely szinte megegyezett a Szolidaritás kongresszusán prezentált verzióval. Kurowski alaptézise szerint az első lépés a gazdasági reform irányába az állam politikai struktúráinak demokratizálása és nem fordítva. Azonnal likvidálni kell a központi utasításos-elosztó rendszert. „Piacot kell teremteni, amelyen biztosítani kell a konkurencia feltételeit” szövegű program, de kitért a bankrendszer megreformálására is: a központi banknak autonómiát kell biztosítani, konvertibilissé kell tenni a zlotyt.⁶⁶⁰

A kongresszuson bemutatott „Alternatív program” elsőrendű célja a termelés növelése a jelenlegi termelési vagyoni és foglalkoztatottság megtartása mellett. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon – írják Kurowskiék – egy erős impulzust kell adni a gazdaságnak, nevezetesen az olyan iparágakra kell azonnal áthelyezni az erőforrásokat, melyek az ellátást javítják, illetve az exportot növelni tudják. Az ellátás javulása következtében nő a termelés, az export növekedése pedig megteremtí a pénzügyi lehetőséget a szükséges termékek importjára. Javasolták a széntermelés azonnali növelésére a munkaerő átcsoportosítását a bányászatba, a műtrágya és a takarmány átadását a társadalmasított mezőgazdaságból a magángazdaságokba. Radikális követelésnek tűnt, hogy aktivizálják a magántőkét a mezőgazdaságon kívüli magánszektorban, hogy lehetővé váljon 1 millió fő elhelyezkedése a privát iparban, az építkezéseken és a szolgáltató szektorban. Erre azért lett volna szükség, mert az önállósítandó és az önfinanszírozásra áttérő ipari vállalatoknak várhatóan nem lesz szükségük annyi munkásra, mint korábban. A koncepció szerint „az állami iparban meg kell szüntetni a gazdasági reform keretében a nem hatékony termelés jelentős részét” a kisebb üzemek „olcsóbban és hatékonyabban fognak termelni.”

---

⁶⁵⁹ Kierunki działania Związku w obecnej sytuacji kraju (tezy do dyskusji). In: *Sprawy gospodarcze...* i. m. 2008. 232–249.

⁶⁶⁰ Stanowisko Grupy Negocjacyjnej Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność”... In: *Sprawy gospodarcze...* i. m. 2008. 341–344.

Hasonlóan radikális követelés volt a külkereskedelmi szerződések Lengyelország számára kedvezőbb feltételek melletti újratárgyalása, valamint a külkereskedelem állami monopóliumának megszüntetése. Követelték továbbá a külkereskedelem társadalmi felügyeletét a szakszervezet részvételével és megfontolásra javasolták a Nemzetközi Valutaalaphoz való csatlakozást is! Az „Alternatív program” a fegyveriparhoz is hozzányúlt volna, csökkentve annak erőforrásait és azt a fogyasztási cikkek termelésére fordítva.

A Kurowski és Palka neve által fémjelzett program másik alapvető eleme a piaci egyensúly azonnali megteremtése volt. Ennek érdekében felvetették a progresszív adózás bevezetését, illetve a mezőgazdasági termékek beszolgáltatásának bevezetését, miközben a gazdáknak az állam garantálná az eszközökhöz jutást. Mindemellett nem riadtak vissza a fogyasztási cikkek árának a világpiaci árhoz való közelítésétől sem. A program végrehajtásának az intézményes biztosítására javasolták a Nemzeti Tanácsokban az *Önkormányzatok Kamarája*, a Szejmben pedig a *Társadalmi-Gazdasági Kamara* létrehozását. Amíg e testületek felállnak, addig egy *Gazdasági Tanácsra* bíznák az ellenőrző szerepet, melyben az önkormányzati mozgalom és a szakszervezetek képviselői kaptak volna helyet.⁶⁶¹

E program meglehetősen radikális, a fennálló rendszert felszámoló, a pártnak semmilyen szerepet nem hagyó koncepciót tartalmazott. Nem állt azonban összhangban a fentebb vázolt önigazgató koncepcióval sem. A piaci szocializmus megvalósítása felé tett lépés lett volna, ám implicite egyre kevesebb szocializmussal.

A Ryszard Bugaj vezette csoport „Realista Programjában” már az elején hangoztatták, hogy nem a szocialista rendszer ellen lépnek fel, hanem csupán a rendszer azon elemei ellen, melyek szemben állnak vele. A krízis gyors leküzdése érdekében növelni kell a termelést, melyhez számos importtermékre van szükség. A koncepció szerint – Kurowskiékhoz hasonlóan – a magántulajdonban lévő mezőgazdaságra kell összpontosítani. Az új beruházásokat le kell állítani, a már üzemben lévőket kell jobban kihasználni. Azokat a gépeket és berendezéseket, melyek már megvásárolt az állam, de még nem helyezett üzembe el kell adni a magánszektornak. Javasolták a Kongresszusnak, hogy ne követeljék a szabad szombatok számának növelését, sőt egyeztessenek a kollektívakkal, hogy ahol lehet, ott a meglévő szabadnapokon is dolgozzanak. A piaci

---

⁶⁶¹ ANEKS do Uchwały Programowej I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność” Materiały dyskusyjne do III części „Związek wobec kryzysu i reformy gospodarczej. In: <http://www.solidarnosc.org.pl/archiwum/ikzd/dokumenty/program/aneks.pdf> (2008-12-26)

egyensúly helyreállítása érdekében korlátozni kell a keresletet vagy a jegyrendszer bevezetésével, vagy a lakosság pénztartalékainak korlátozásával. De elvetették az általános jegyrendszer bevezetését éppúgy, mint az egyszeri drasztikus áremelést. A másik csoporthoz hasonlóan Bugajék is kérték a Nemzetközi Valutaalaphoz való csatlakozás kérvényezését a kormánytól.

A programban javasolták a *Nemzetgazdaság Társadalmi Tanácsának* (Spółeczna Rada Gospodarki Narodowej) létrehozását. Feladatául tűzték ki a kormány gazdaságpolitikája és a gazdasági helyzet értékelését, valamint felruházták a gazdaságot érintő törvénytervezetek elkészítésével és a Szejmbe való benyújtásával. Az elképzelés szerint a Tanács a Szejm, a szakszervezetek, a Püspöki kar és a társadalmi szervezetek képviselőiből állt volna.⁶⁶²

A Bugaj-féle program jóval mérsékeltebb volt, mint a másik. A Nemzetgazdaság Társadalmi Tanácsa egy jóval korlátozottabb hatáskörrel rendelkező második kamara lett volna, mint a Kurowski által javasolt Társadalmi-Gazdasági Kamara, nem beszélve az önigazgató koncepció által képviselt Önkormányzatok Házánál. Bugaj programja még a szabad választásokat sem követelte, ellentétben a másik kettővel.

Ami közös volt, hogy a Szolidaritás valamilyen formában, de a Szejm által kívánta ellenőrizni a kormány gazdasági döntéseit, valamint a szakszervezet által felügyelni minden gazdasági élettel kapcsolatos ügyet. A Kongresszus azonban nem kötelezte el magát egyik vagy másik koncepció mellett. Grzegorz Palka, Kurowski szerzőtársa azonban messze a legtöbb szavazatot kapta az Országos Bizottság megválasztott tagjai közül.

Az a triviális ellentét, mely a munkás-önkormányzás rendszere és a piaci tényezők bevonása között fellelhető éppen azért nem okozott feszültséget, mert az előbbi csak fegyver volt a kézben, a bürokrácia legyőzése és a párt centralizált döntéshozó hatalmával szemben, míg utóbbi maga volt a cél, melyet e harc megnyerése után el kellene érni. ***Tulajdonképpen ebben állt a Szolidaritás lényege: a politikai korlátokat kell legyőzni a gazdasági reform érdekében.*** Azt, hogy ez nem is olyan hosszútávon a kapitalizmus visszaállításához vezet, a munkások zöme feltételezhetően nem látta, nem láthatta előre, már csak a fennálló világpolitikai reáliák okán sem. A Szolidaritás közgazdászainak viszont tudniuk kellett, hogy ez a program, ha szabad utat kap, akkor az a kapitalizmushoz vezetne. Ennek okait a még mindig erős polgári hagyományokban, a katolikus egyház befolyásában, illetve liberális értelmiség egyre inkább érezhető piacpártiságában kell

---

⁶⁶² uo.

keresnünk. A dokumentumokból kiderül, hogy a szovjet vezetők is éppen ezért tartottak attól, hogy a Szolidaritás idővel nem marad meg a munkásmozgalom szervezeteként, hanem a kapitalista rendszer restaurálásának eszközévé válik. Ennek ellenére semmilyen realisztikus és a lengyel társadalom nagy része számára elfogadható programmal nem tudtak előállni. Az öngazgatás mellett pedig a lengyel párthoz hasonló megfontolásokból nem köteleződhetek el.

A kongresszus nemzetközi visszhangja azonban nem e koncepciók közötti eltérésekre vagy hasonlóságokra koncentrált. A Varsói Szerződés országaiban különösen nagy felháborodást okozott a közfelkiáltással elfogadott „*Felhívás Kelet-Európa dolgozóihoz*” című üzenet.⁶⁶³ A Szolidaritás küldöttei támogatásukról biztosították Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, NDK, Románia, Magyarország és a Szovjetunió minden népének munkásait a szabad szakszervezetekért vívandó harcban. Biztosították őket arról, hogy a Szolidaritás az országaikban „terjesztett hazugságok ellenére, a munkások autentikus, 10 milliós szervezete, mely a munkások sztrájkjainak következtében jött létre.” Céljuk pedig minden dolgozó ember életének megjavítása. Végül kifejezték reményüket, hogy képviselőik hamarosan tapasztalatcsere céljából találkozhatnak is.

A dolgozók kelet-európai sorsközösségét megerősítendő, felolvastak egy levelet, melyet a Moszkvában alapított Szabad Szakszervezetek Alapító Bizottsága küldött a Kongresszus képviselőihez, melyben feltétlen támogatásukról biztosították a lengyel munkásokat és kifejezték abbéli reményüket, hogy eljön az idő, amikor „a lengyel és az orosz munkások kéz a kézben haladnak majd a demokrácia és a haladás útján.”⁶⁶⁴

A Pravda a kongresszus ötödik napján reagált először komolyan az eseményekre: „*Kit képviselnek ők?*” tette fel a kérdést az SZKP lapja. Másnap, érzékeltetve a szovjetek számára nem megfelelő irányt, „*Hová tart a gdański kongresszus?*” címmel jelent meg cikk a Szolidaritásról. A kongresszus első fordulója után, szeptember 11-én, pedig meg is adták a választ Moszkvában, a TASSZ jelentése „*Szocialistaellenes gyülekezet*” alcímmel közölt fél információkat tartalmazó cikket a kongresszusról.⁶⁶⁵ A Pravda szerint 120

---

⁶⁶³ *Posłanie I Zjazdu Deleatów NSZZ „Solidarność” do ludzi pracy Europy Wschodniej* (A Szolidaritás Képviselőinek I Kongresszusának Felhívása Kelet-Európa dolgozóihoz). In: *Tygodnik Solidarność*, Nr 25. 1981. szeptember 18. 6., illetve *Trybuna Ludu*, 1981. szeptember 10. Nr. 212. 2. A párt lapjában „*káros felhívás*” címmel jelent meg kíséző cikk, melyben egyértelműen elutasították a Szolidaritás ilyesfajta tevékenységét. Másnap a lengyel Külügyminisztérium is tiltakozott az ellen, hogy a Szolidaritás veszélyezteti a lengyel állam biztonságát és érdekeit. Néhány nappal később megindult a szocialista országok ellenkampánya. A Pravdában különböző gyárak munkásai által írt „*levelek*” jelentek meg, melyben felhívták a lengyel munkáosztály figyelmét a szocialistaellenes tevékenység elleni harcra.

⁶⁶⁴ A dokumentumot lásd: KALISKI, i. m. 2003. 105–106.

⁶⁶⁵ Lásd: *Pravda*, 1981. szeptember 9. № 252. 5., *Pravda*, 1981. szeptember 10. № 253. 5., *Pravda*, 1981. szeptember 11. № 254. 5. Talán nem véletlen, hogy ugyanígy minősítette a Pravda fél évvel korábban a KOR

delegátus a KSS-KOR és 70 fő a Független Lengyelország Konföderációja „ellenforradalmi csoportosulások” aktív tagja, – írja ezt anélkül, hogy megemlítené a résztvevők összlétszámát (896) – mely egyértelműen bizonyítja a kongresszus fő irányvonalát. A „népi Lengyelország szocialista rendszerének ősárlása, a LEMP és a kormány elleni támadások” teremtik meg a gyűlés atmoszféráját, mely „semmilyen konstruktív programmal” nem áll elő, mely a kialakult nehéz helyzetre megoldással rendelkezne. Céljuk *„a politikai hatalom megszerzése Lengyelországban” és „a dolgozók a szocialista népi állam iránti bizalmának aláásása”*. A TASSZ jelentése szerint az olyan ismert ellenségei a szocializmusnak, mint Kuroń, Michnik vagy Lityński és híveik még a Szolidaritás vezető szerveibe is bekerülnek. Figyelemre méltó, hogy nem Rulewskit, Jurczykot vagy éppen Gwiazdát emelték ki név szerint. Az elhangzott referátumokat értékelve csupán azt említették meg, hogy a „pódiumról felhívások hangzanak el a szocialista rendszer likvidációjára Lengyelországban”. A programból kiemelték, hogy a Szolidaritás a magánszektor megerősítése mellett szállt síkra a mezőgazdaságban és az iparban. Tovább élesen bírálta a cikk a Szolidaritást a gazdaság szétzilálásáért, a sztrájkok szervezéséért és a szocialistaellenes akciókért. Végül megállapította, hogy a *„Szolidaritás arra törekszik, hogy tevékenységét kiterjessze a szakszervezeti kereteken túlra és megerősítse magát a politikai ellenzéki szervezet szerepében.”* Tizenegyedikén már arról szóltak a hírek, hogy a kongresszust az extremista elemek „átváltoztatták szocialista- és szovjetellenes orgiává”, mely nyílt harcot hirdetett a LEMP és a kormány ellen. Ekkor szólt először a Pravda a már nyolcadikán elfogadott „Felhívásról”, melyet „a szocialista országok felé nyílt provokációnak” és idegen országok belügyeibe való beavatkozásnak nevezett. A „Felhívást” egyértelműen a KOR és a KNP „ellenforradalmi, szocialistaellenes csoportok képviselőinek” a tevékenységének tulajdonították, mely „az imperialista titkosszolgálatok ügynökeiként” vannak jelen a Szolidaritásban. Akik „gyűlölik a szocializmust, a népi hatalmat” és Lengyelország szövetségi rendszerének szétzúzására törekednek. Ezzel szemben demonstratívan kijelentette a cikk, hogy a *„Szovjetunió és Lengyelország munkáosztályát baráti kötelekék, az érdekek egysége, a szocialista célok közössége kapcsolja össze, és ezeket megsérteni semmilyen reakciós erőfeszítések nem tudják a „nép barátainak” ruhájába öltözve.”* A dolog lényege abban áll, hogy a Szolidaritás olyan helyzetet akar teremteni, hogy a magántulajdonon alapuló kapitalizmust vissza lehessen állítani Lengyelországban.

által szervezett konferenciát Varsóban, mely az értelmiség és a marxizmus viszonyáról szólt, lásd: *Pravda*, 1981. április 2. № 92. 5.

Ugyanezen a napon Brezsnyev a Kaniával folytatott telefonbeszélgetésen hasonló szellemben „értékelte” a gdański eseményeket és követelte a kemény, adminisztratív fellépést az ellenzékkel szemben.⁶⁶⁶

„A lengyelországi helyzetet megvitattuk veled és Wojciechhel (Jaruzelskivel) a Krímben, körülbelül egy hónappal ezelőtt. Már akkor több ok volt az elégségesnél az aggodalomra. Azóta nézetünk szerint a helyzet még aggasztóbbá vált. Megmondom nyíltan: időnként aktivizálódasz és gondolkodsz, ki a helyzet gazdája ma Lengyelországban, nem cserélődött-e fel ott már a hatalom. A „Szolidaritás” vezetői túlságosan szabadon viselkednek ahhoz, hogy ne tedd fel magadnak ezt a kérdést.”⁶⁶⁷

A „Szolidaritás” kongresszusa, az egész atmoszféra körülfűtötte tanúsítja, hogy egy politikai párt, az antikommunista siker pártja szerepére tart igényt. A kongresszus első menetének eredményei, nézetünk szerint, - politikai hadüzenet a LEMP, a szocialista hatalom ellen. Természetes hát, hogy ez egyáltalán nem a munkások kongresszusa. Ők, még a „Szolidaritás” adatai szerint is, összesen 25%-ot tesznek ki. Alighanem a képviselők negyede – ez a KSS-KOR és a „Független Lengyelország Konföderációja” ellenforradalmi szervezeteit képviseli. Ennek a gyűlekezetnek résztvevőit nem foglalkoztatják a munkásosztály érdekei, hanem a LEMP és a kormány megalázásának kívánsága, térdre állítása.

A kongresszuson, mint ismert, felmerült a kérdés a LEMP vezető szerepének, Lengyelország nemzetközi szövetségeinek elismerésének a „Szolidaritás” Szabályzatából való törléséről. De hiszen ezek a ti alkotmányotok alapjai. Tehát támadások kezdődtek a társadalom alkotmányos alapjai ellen is.⁶⁶⁸

A „Szolidaritás” számára szűkké váltak Lengyelország határai. Igyekszik ráerőszakolni a saját felforgató ideológiáját a szomszédos országokra, beavatkozni a belügyeikbe. Csak így lehet értékelni a „Felhívást Kelet-Európa dolgozóihoz”, amelyet a „Szolidaritás” kongresszusa elfogadott. Ebben a dokumentumban nem sok a szó, de mindegyik egy pont felé mutat. Szerzői szeretnének zavargást kelteni a szocialista országokban, izgalomba hozni az árulók különböző fajtájú csoportcskáit. Nem tudom, hogyan készültek fellépni ezzel a provokatív

---

⁶⁶⁶ Leonyid Brezsnyev és Stanislaw Kania telefonbeszélgetése 1981. szeptember 11. MOL M–KS 288. f. 47. cs. 765. ő. e. 11. d. 96–102. A beszélgetés Brezsnyev által elmondott része megküldték a szovjetek a többi szövetséges állam vezetőinek is. Mark Kramer a volt NDK levéltárában az itt közzét dokumentummal teljesen megegyező dokumentumot talált. Lásd: KRAMER, i. m. 1999. 141–145.

⁶⁶⁷ A kérdést feltették maguknak a lengyel vezetők is. Mieczysław Rakowski, akit Varsóban és Moszkvában is a „liberális” szárnyhoz soroltak így ír visszaemlékezésében: *„Lengyelországban – mondtam [1981. június elején – M.M.] – a hatalom kérdése van napirenden, nem Kania hatalma, nem Jaruzelski hatalma, nem is az enyém, hanem a néphatalom kérdése. Ez a hatalom veszélyben van, s ennek kapcsán veszélyben van a népi Lengyelország állami léte is.”* Lásd: RAKOWSKI, i. m. 1987. 326.

⁶⁶⁸ A Lengyel Népköztársaság Alkotmánya 3. cikkének 1. pontja kimondta, hogy *„a társadalom vezető ereje a szocializmus építésében a Lengyel Egyesült Munkáspárt”*. A Szejm 1976. február 10-én fogadta el. Lásd: *Az európai népi demokráciák alkotmányai*. Szerk.: Kovács István. Budapest, KJK, 1985.

kirohanással kapcsolatban, de mi úgy tartjuk, hogy szükséges méltó ellenállást kifejteni ellene. [...] A „Szolidaritás” elkeseredetten reagál a tömegtájékoztató eszközökének kritikáira és ez ahhoz vezet, hogy megszállja azokat. Fájdalmas beszélni arról a szovjetellenes tombolásról, amely körbeveszi ma Lengyelországot. Hogyan tudtok fellépni ezzel szemben? Hogyan tudtok megbékélni az erkölcsi és fizikai terror tényeivel a kommunistákkal kapcsolatban és mindenkiel, aki becsületesen akar dolgozni.

Az egyre ultimátumszerűbb ellenzék követeléseket vet fel a Szejm és a nemzeti tanácsok választásainak siettetésére. A végző cél - „békés úton” szétbomlasztani a szocialista rendszer gazdasági és politikai alapjait. [...] Általában mindenki arról beszél, hogy az ellenforradalom kicsikarja a hatalmat a LEMP kezéből. A Krímben te, Stanislaw, és Jaruzelski mondtátok, hogy „szándékotokban van a leghathatósabb intézkedések felhasználása az ellenforradalommal szemben”. Hol vannak hát ezek az intézkedések? Beszéltél attól is, hogy van megfelelő tervetek a rendkívüli- vagy a hadiállapot bevezetésének esetére. Mikor lesz hát végre legalább egy része ennek a tervnek realizálva?

Az országban az antiszocialista erők növekvő aktivitása és céltudatossága össze sem hasonlítható azzal, hogy a párt vezetői és a kormány hogyan cselekednek. Hogy tűrhetitek ezt el? Kérünk titeket, közöljétek velünk, a baráti párt vezetőivel – SZKP-val, hogy mit szándékoztok hát tenni?

Gyakorlatilag nekünk nincs mit hozzáfűznünk azokhoz az ajánlásokhoz a krízisből való kiútra, amelyről állást foglaltunk, beleértve a június 5-i levelet és az augusztus 14-én a Krímben való találkozón elhangzottakat. Ezek az ajánlások és tanácsok érvényben vannak. Ahogy akkor, úgy most is meg vagyunk győződve, hogy következmény nélkül marad az elszemtelenedő „Szolidaritás” provokációja – ez az ellenforradalom ajtajának a kinyitását jelentené. Nézetünk szerint, bármiféle halogatás nélkül a pártot mozgósítani kell a határozott, kompromisszummentes harcra az ellenforradalom ellen. És amikor a szocializmus sorsáról van szó, akkor nem lehet magunkat kötni a harc egy valamilyen formájához.

Fontosnak tartom még egyszer hangsúlyozni, hogy jelenleg, a bonyolult világhelyzet nélkül is, az események menete Lengyelországban egyre élesebben állítja a szocialista együttműködés elé a biztonság biztosításának kérdését Európa közepén. *Ha Lengyelországot a „Szolidaritás” fogja vezetni, akkor ki garantálja az együttműködés számára életbevágóan fontos útvonalak sérthetetlenségét, amelyek a Lengyel Népköztársaságon keresztül vezetnek, beleértve a közlekedés stratégiai jelentőségét? Milyen módon tudjuk mi, a Varsói Szerződés résztvevői, biztosítani a második világháború eredményeinek megőrzését, melyek az ismert politikai és nemzetközi-jogi dokumentumokban nyertek megerősítést?* Még egyszer hangsúlyozni akarom, Stanislaw, hogy a szocializmus sorsa

Lengyelországban, a politikai harc eredménye a tí országokban mélyen érinti a baráti országokat.

Ha Brezsnyev egy dolgot világosan látott: ha a LEMP vezetése nem cselekszik határozottan, ha nem tesznek le egy világos válságmenedzselő programot az „asztalra”, és akár egy kompromisszum árán, akár erőszak alkalmazásával nem oldják meg a krízist, akkor a Szolidaritás olyan irányba radikalizálódik, amely a fennálló rendszer megdöntésére fog törni.

Sajnos máig nem ismert a beszélgetés Kania által elmondott része. Két nappal később, szeptember 13-án a Pravda terjedelmes cikkben tette közzé az SZKP PB hivatalos állásfoglalását a „*Szolidaritás a hatalomra törekszik*” címmel.⁶⁶⁹ Kania Brezsnyevnek adott válasza talán kikövetkeztethető belőle, a cikk ugyanis meglehetősen mérsékelt volt ahhoz mérten, hogy milyen fajsúlyos kérdéseket vetettek fel. Továbbra sem nevezték az egész Szolidaritást ellenforradalmi, szocialista szervezetnek, viszont kihangsúlyozták az ellenforradalmi aktivisták szerepét, akik megpróbálják a szervezetet saját céljaikra – a kapitalizmus visszaállítására – felhasználni. A Szolidaritás azon törekvése, hogy ellenőrzést gyakoroljon a kormány gazdasági tevékenysége felett, a hatalom és a fennálló rendszer jövőjének kérdését veti fel. Ez az értékelés teljesen egybe esett a Rakowski által augusztus elején mondottakkal, amikor is azzal utasította el a Szolidaritás képviselőit, hogy „aki az élelem termelését ellenőrzi, gyakorlatilag az rendelkezik a hatalommal, mert az élelem kérdése politikai kérdés”.⁶⁷⁰ A szovjet vezetés is éppen így ítélte meg a helyzetet: a szabad választások követelése egyet jelent a Szolidaritás politikai győzelmével, a hatalom átvételével. Továbbá figyelmeztettek arra, hogy a Szolidaritás programjában nem szerepel még maga a „szocializmus” szó sem és a párt vezető szerepét sem említik. Azt a törekvést pedig, mely Lengyelország nemzetközi szerződéseinek átvizsgálását kívánta, úgy ítélték meg, mint egyértelmű felhívást a KGST-ből és a Varsói Szerződésből való kilépésről. (A kongresszuson valójában nem merült fel a VSZ-ből való kilépés.) Ezt a programot egyértelműen „a szocialistaellenes erők programjaként” definiálták Moszkvában.

Végül pedig felhívták a figyelmet arra, hogy ez a kérdés, nem belüly: „*ez, közvetlenül, minden a szocializmus útját választott nép és állam élő érdekeit érintő kérdés. Mindez különös felelősséget ró a lengyel dolgozókra, valamint az ország párt- és állami vezetőire. E felelősség tudatosításának, ahogy ezt sok kommunista Lengyelországban hangsúlyozza, ki kell fejeződnie az ellenforradalom és az imperialista ösztönzőivel szemben*

⁶⁶⁹ A. Petrov: „Szolidarnoszty” rvjotszja k vlasztyi. In: *Pravda*, 1981. szeptember 13. № 286. 4.

⁶⁷⁰ HOLZER, i. m. 1990. 260.

hatásos ellenállásban, a szocializmus megerősítésében, Lengyelországban”. A Pravda vezércikke ezzel ért véget, egyetlen szó sem „hangzott” el a Szovjetunió és a többi szocialista ország „internacionalista szolidaritásáról”. E tekintetben még visszafogottabb volt a szovjet nyomásgyakorlás a korábbiaknál.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Kania kemény fellépést ígért Breznyevnek az ellenzékkel szemben: kilátásba helyezte a hadiállapot kihirdetését a közeljövőben. Ha mégsem ez történt, akkor a szovjetek mérsékelt álláspontjára a már eltervezett vezetőváltás lehetett a magyarázat. Nem ismert egyelőre dokumentum arra vonatkozólag, hogy Kania leváltása a párt első titkári funkciójából mikor és hol merült fel komolyan először, de az megalapozott feltevésnek tűnik, hogy a szovjetek szándéka szerint történt. Egyelőre azonban Kania marad és a szovjetek nem ígértek „internacionalista segítséget”.

A LEMP Politikai Bizottsága szeptember 16-án gyakorlatilag a szovjet állásponttal megegyező tartalmú, de még élesebb hangvételű értékelést adott ki „*A politikai kalandorság és a szocialista állam megsemmisítésének próbája ellen*” címmel. A PB állásfoglalása szerint a kongresszuson „megsértették a gdański, a szeczeíni és a jastrzębiei megállapodásokat. Helyükre a politikai ellenzék programja került, mely veszélyezteti a lengyel állam és a nép élő érdekeit, mely a konfrontáció irányát jelenti és vérontással fenyeget.” A párt szerint az ott elfogadott programnak „nincs semmi köze a szakszervezet céljaihoz és jellegéhez. Arrogáns határozatokat hoztak a Szejmmel szemben olyan ügyekben, melyek kizárólag a legfelsőbb hatalom kompetenciájába tartoznak.” Külön felhívták a figyelmet a szovjetellenes megnyilatkozásokra, mellyel sértik a lengyel állam biztonságát. Kifogásolták, hogy a Szolidaritás a kormány minden erőfeszítésével szemben fenyegeti a kormányprogram sikeres végrehajtását. A pártvezetés szerint „világossá vált a cél – a hatalom átvétele.” A munkások kezéből kicsúszott az irányítás, a KOR és a KPN vezeti a szervezetet a nyugati titkosszolgálatok segítségével a szocialista Lengyelország ellen. Ez az irány egy „új nemzeti tragédia felé” tart – írják a nyilatkozatban. „A helyzet veszélyessé vált, megnőtt az ellenforradalmi veszély fenyegetése” Végül pedig a határozottságukról tettek tanúbizonyságot, amikor úgy fogalmaztak, hogy „a szocializmust meg fogjuk védeni úgy, ahogy Lengyelország függetlenségét védjük. Az állam erre olyan eszközöket használ, amilyenek a helyzet megköveteli.”⁶⁷¹ Két nappal később a *Trybuna Ludu* közölte, hogy Borisz Arisztov szovjet nagykövet fogadta Kaniát és Jaruzelskit. A

---

⁶⁷¹ *Trybuna Ludu*, 1981. szeptember 16. Nr 218. 1.

szovjet követ határozottan tiltakozott az országban „büntetlenül és féktelenül folyó kampány” ellen, ami a Szovjetunió ellen irányul, melynek végső célja a szocializmus likvidálása Lengyelországban. Arisztov felhívta a figyelmet, – írja a lap – hogy „nem lehet, hogy nálunk ne merüljön fel a kérdés, a hivatalos lengyel hatalom oldaláról miért nem volt eddig semmilyen határozott lépés a Szovjetunió elleni ellenséges kampány megszakítására, mellyel a népi Lengyelországot baráti és szövetségi köteleességek kapcsolata köti össze. [...] Nem ismert számunkra egyetlen eset sem, hogy a szovjetellenes kampányt kezdeményezők a hatalom részéről éles reakcióval találkoztak volna és büntetésben részesültek.”⁶⁷² A követ a továbbiakban felemlgette a korábbi beszélgetéseket, a júniusi levelet és a krími találkozózt is. Nem titkolta a szovjet vezetőség felháborodását a Szolidaritás kongresszusával kapcsolatban, végül fenyegetően kijelentette, hogy ha nem lesz változás e tekintetben, akkor ez „óriási károkat fog okozni a lengyel–szovjet kapcsolatokban és közvetlen ellentét fog fennállni Lengyelország szövetségi kötelességeivel és a lengyel nép élő érdekeivel.” A szovjet vezetés határozott lépéseket vár a lengyel párttól.

Ezek voltak az eddigi legkeményebb hangvételű és tartalmában is legsúlyosabb megnyilatkozások, melyek megjelentek a lengyel válsággal kapcsolatban a nyilvánosság előtt mind a LEMP, mind az SZKP részéről. Közzétételük egyértelműen a Szolidaritás megfélemlítését szolgálta, valamint a szovjetek felé is gesztus volt. Ezzel párhuzamosan a kormány felhívást tett közzé a párt lapjában, melyben mindenkit felszólított az „állam és a nemzet alapvető érdekeinek és a szocializmus védelmére”. Egyértelmű jelzés volt ez a párbeszéd és a kompromisszumok útjának feladásáról. Természetesen az augusztusi tárgyalások eredmény nélküli megszakadása után várható volt, hogy az első adandó alkalommal ellentámadásba lép a párt, hogy a Szolidaritást tudja felelőssé tenni a politikai eszközök feladásáért. De kétségtelen az is, hogy a Szolidaritás politikai hibát követett el a „Felhívás” elfogadásával,⁶⁷³ lehetőséget teremtett ezzel a pártnak a támadásra. Ezenkívül a Szolidaritás elkövetett még egy hibát, nevezetesen azt, hogy nem döntött egyértelműen egy gazdasági program mellett, miközben a kormány kríziskezelő koncepcióját elvetette. Ezzel

⁶⁷² *Trybuna Ludu*, 1981. szeptember 18. Nr 219. 1.

⁶⁷³ Nem elhanyagolható tény, hogy a „*Felhívás*” Lityński kezdeményezésére és Gwiazda támogatásával született meg. Ezzel szemben Wałęsa, Kukulowicz, Mazowiecki, Geremek és Kuroń hibának tartotta. Messze nem volt tehát egységes a kérdésben a vezetés. Viszont a párt joggal értékelhette úgy, hogy a radikálisok győztek. Szintén a radikálisok tevékenységének volt köszönhető a *Függetlenség Szolgálatának Klubja* (Klub Służby Niepodległości) megalakítása. A Klub fő szószólója Macierewicz(ex-KOR), Ziemiński és Komorowski (ex-ROP*CiO*) volt. Csatlakoztak néhányan a Fiaatal Lengyelország Mozgalomból, mint Halle, néhány értelmiségi, mint Kurowski és Łojek, de a Szolidaritás aktivistáiból is, mint Jaworski és Niezgodski. A Klub jelentős szerepet játszott a kongresszus II. fordulójában a „*fundamentalisták*” és a „*pragmatikusok*” (radikálisok és mérsékelték) közötti ellentétek elmélyítésében. A Klub létrejötté – Holzer szerint – a téves helyzetértékelésből adódott. Lásd: HOLZER, i. m. 1990. 276-277.

megfosztotta a társadalmat, benne a saját tagságát attól, hogy oda tudjanak állni egy konkrét terv mellé, másrészt lehetőséget adott a kormánynak és a pártnak, hogy jogos kritikával illesse a szakszervezetet ezzel kapcsolatban.

Mindennek ellenére a Kremlben mégsem gondolták úgy, hogy a Varsói Szerződésnek katonailag is fel kellene lépnie a lengyel folyamatokkal szemben. Ezt bizonyítja az is, hogy szeptember 17-én Szűrös Mátyás, moszkvai magyar nagykövet rejteltáviratban jelentette Budapestre, hogy a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testülete egyelőre nem ül össze, csak várhatóan decemberben.⁶⁷⁴ Fontos megjegyezni, hogy ezt a döntést a Breznyev–Kania telefonbeszélgetés után, de még a Szolidaritás I. Kongresszusának második fordulójának megkezdése előtt meghozták. Ez arra enged következtetni, hogy a beszélgetés során (vagy más csatornákon) kapott ígéretet a szovjet vezetés a hadiállapot kihirdetésére, másrészt pedig előkészületben volt a Kania–Jaruzelski csere a párt élén. Ez úgy tűnik, hogy már az augusztusi krimi találkozáson is felmerülhetett.⁶⁷⁵ A hadiállapot teljes sikeréhez ez elengedhetetlen lépés volt.

A párt közben folyamatos bírálat alá vette a Szolidaritást, nap mint nap jelentek meg az újságokban a kritikus cikkek. Ezzel párhuzamosan önmagáról pozitív képet próbált sugározni. Optimista hangvételű beszédekkel mondtak a vezetők a krízis legyőzésének lehetőségéről. Szeptember 25-én végre elfogadta a Szejm a „*állami vállalatok kollektíváinak önkormányzásáról*” szóló törvényt. Természetesen a Szolidaritás, illetve a „Hálózat” munkás-önkormányzati koncepciójához mérten jóval szűkebb vállalati önkormányzást tett lehetővé a „marxista-leninista ideológiának” megfelelően. A törvény szerint a létrehozandó 15 fős munkástanácsokat három évre választják meg a dolgozók. A vállalat igazgatója részt vehet a tanácsok ülésén, de felelősséggel az egész kollektíva előtt tartozik. Ugyanakkor a munkástanácsok feladatait szigorúan „társadalmi jellegűnek” határozta meg a törvény, és nem adta meg az igazgató választás jogát a kollektíváknak. A törvény inkább érdekvédő, mint irányító szervként képzelte el a tanácsokat.⁶⁷⁶ Ezek után nem meglepő, hogy szó sem lehetett a tulajdon társadalmazásáról, a termelés elosztása

---

⁶⁷⁴ MOL XIX-J-1-j-Varsói Szerződés-VI-1-006551-1981. 167. doboz. A dokumentumot közli: MITROVITS Miklós: A lengyel válság és a szovjet pártvezetés az MSZMP dokumentumaiban (1980–1981). In: *Kút*, (2006) 1. sz. 100. Később a hadiállapot bevezetése után érkezett újabb távirat szerint csak 1982. február–márciusában kerülhet sor a PTT összehívására. MOL XIX-J-1-j-Varsói Szerződés-VI-1-006551/1-1981. 167. doboz. A dokumentumot közli: MITROVITS, i. m. 2006. 102. Valójában csak majd egy évvel később, 1983. január 4–5-én rendezték meg Prágában a soros 18. PTT-ülést.

⁶⁷⁵ Korábban nem fordult elő és nem is volt szokásos, hogy a párt első emberét elkísérje a miniszterelnök vagy a honvédelmi miniszter. A rendelkezésre álló információk alapján feltételezhető, hogy Jaruzelski éppen mint leendő első titkár utazott a Krimbe.

⁶⁷⁶ Ustawa o samorządzie załogi przedsiebiorstwa państwowego. In: *Trybuna Ludu*, 1981. szeptember 29. Nr 228. 5. E törvénnyel érvényét veszítette az 1958. december 20-i munkástanácsokról szóló törvény.

feletti ellenőrzésről, a Szejm második kamarájáról és a hasonló hatalmi kérdéseket is felvető követelésekről. A párt e követeléseket a „jugoszláv modell”, a „munkásellenzék” valamint a „szocializmus meggyógyítása burzsoá teóriája” a konglomerátumának tartotta, s elvből elutasította. A hivatalos ideológia két tulajdonformát ismert el: az állami és a szövetkezetit. Ezzel szemben a „vállalat társadalmisítását” az össznemzeti-államival szemben olyan „csoporthataldonként” értelmezte, amely a kapitalizmus visszaállításához vezet. Valójában ez azt jelentette volna, hogy a párt elveszíti ellenőrzését a termelés felett, vagyis megszűnik a szűken vett vezetés és az egész pártnomenklatúra minden kiváltsága és privilégiuma.⁶⁷⁷ A Szolidaritás munkás-önigazgató szárnya ezzel kettős vereséget szenvedett, hiszen sem a szakszervezeten belül, sem a pártban nem talált megfelelő támogatásra.

7.2. Megegyezés vagy konfrontáció?

1981 végére a Szovjetunió vezetése úgy érezte, – teljes joggal – hogy elszigetelődik a nemzetközi térben. Kézzel fogható volt az ország köré kiépített amerikai vezetésű, ellenséges szövetségi rendszer a Távol-Kelettől Nyugat-Európáig: Kína, Pakisztán, Törökország és az NSZK segítségével az Egyesült Államok gyakorlatilag körbevette a Szovjetuniót. Ázsiában gyakorlatilag Vietnam, Kambodzsa és India szövetségi státusza maradt meg. Ezért a szovjet vezetés elsődleges külpolitikai célja az volt, hogy Európában elkerüljék egy újabb front megnyitását: azaz megakadályozzák a Pershing II rakéták NSZK-ba telepítését. A szovjet vezetés felfigyelt arra, hogy az NSZK lakosainak többsége nem támogatja az amerikai fegyverkezést.⁶⁷⁸ Logikusnak tűnt tehát az NSZK-val való kapcsolatok kiszélesítése, és ezzel egyidejűleg annak bizonyítása, hogy a Szovjetunió elkötelezett a béke mellett, s jó alkalomnak tűnt fellazítani a NATO-t Nyugat-Európában.

Az első lépést novemberben tették meg, amikor Essenben létrehozták az addigi legnagyobb kelet-nyugati üzletet, a szovjet–nyugatnémet földgázszerződést. A szerződés értelmében csövekért és egyéb alkatrészekért cserébe a Szovjetunió 1984-től 20 éven át évi 12 milliárd köbméter földgázt szállít az addig exportált mennyiségen felül az NSZK-nak. Néhány nappal később, november 23-án a Bonnban tartózkodó Brezsnyev nagyszabású felhívást tett közzé az európai közepes hatótávolságú fegyverek telepítésének és

---

⁶⁷⁷ Lásd részletesebben JAKUBOWICZ, i. m. 1988. 88–89.

⁶⁷⁸ 1981 októberében Bonnban az NSZK történetének legnagyobb békétüntetése zajlott le 300 ezer ember részvételével.

fejlesztésének felfüggesztésével kapcsolatban,⁶⁷⁹ ami lényegében a szovjet SS 20-as és az amerikai Pershing II rakétákat érintette. Vagyis a Szovjetunió felajánlotta a rakétáinak leszerelését a még nem is telepített amerikai rakéták megsemmisítéséért cserébe. Egy héttel később, Genfben újrakezdődtek a szovjet–amerikai tárgyalások a leszerelésről.

A Szovjetunió számára létfontosságú volt a külpolitikai siker mind a gazdasága, mind a biztonsága szempontjából. A lengyel helyzetet stabilizálni kellett ahhoz, hogy nyugat felé lazítani tudja a feszültséget a szovjet vezetés. Ez volt az egyetlen út a hátukban fenyegető kínai–amerikai szövetséggel szemben. Mindenesetre az a tény, hogy a Szovjetunió a gazdasági lehetőségének határán állott, és annak a reális lehetősége, hogy egy lengyelországi katonai kaland sokáig tarthat, és veszélybe sodorhatja a Szovjetunió nemzetközi pozícióit, arra ösztönözte a Kreml vezetőit, hogy elkerüljék a katonai megoldást Lengyelországban.⁶⁸⁰

Jaruzelski első titkárrá választása ebben a nemzetközi kontextusban értelmezhető, vagyis az egyre erőteljesebb szovjet nyomás elérte a célját: Kaniát sikerült meneszteni. Október 18-án a LEMP KB IV. plénumán Jaruzelskit választották a párt élére, ezzel olyan hatalom összpontosult a kezében, melyre korábban nem volt példa a lengyel történelemben. Egyszerre volt miniszterelnök, honvédelmi miniszter és a párt első titkára. Minden adott volt a válság belső erővel való megoldására, melyre ígéretet is tett másnap a Brezsnyevvel folytatott telefonbeszélgetésben.⁶⁸¹

„Brezsnyev: Szervusz Wojciech.

Jaruzelski: Üdvözlöm mélyen tisztelt, kedves Leonid Iljics.

Brezsnyev: Kedves Wojciech, mi már küldtünk neked hivatalos köszöntőt, de szeretnék közvetlenül is gratulálni a LEMP KB első titkári posztjára való megválasztáshoz. Helyesen cselekedtél, beleegyezéssel adva az ilyen megoldásra. A LEMP-ben most nincs olyan személy, aki olyan tekintélynek örvendene, mint te, erről tanúskodnak a szavazások eredményei is a plénumon. Mi értjük, hogy előtte általában nem könnyű feladatok állnak. De biztosak vagyunk, hogy legőzöd őket, és megteszel mindent az országokat megtámadó súlyos betegség leküzdése érdekében.

Gondolom most, nekem úgy tűnik, az a legfontosabb számodra, hogy kiválaszd magadnak a megbízható segítőt a hűséges és szilárd kommunisták közül, egyesítsd őket,

---

⁶⁷⁹ PÓK, i. m. 1998. 189.

⁶⁸⁰ MUSZATOV, V.L.: A Szovjetunió álláspontja az 1980–1981. évi lengyel válság idején. In: *Múltunk*, XL. évf. (1995) 3. sz. 112.

⁶⁸¹ *Feljegyzés L. Brezsnyev és W. Jaruzelski telefonbeszélgetéséről*. RGANI 89. f. 66. p. 4. d. 1–5. 1.

hozd mozgásba az egész pártot és öntsd beléjük a harc szellemét. Ez, a szó igazi értelmében, kulcs a sikerhez.

És természetesen, fontos, nem vesztegetve az időt, rátérni a tervszerű határozott akcióra az ellenforradalommal szemben. Reméljük, hogy most mindenki – Lengyelországban is és külföldön is – érzi, hogy a dolgok az országban másként kezdenek menni.

Kívánok neked jó egészséget és sikert!

Jaruzelski: Nagyon köszönöm Önnek, kedves Leonyid Iljics a köszöntést és mindenekelőtt a bizalmat, amelyet Ön nekem adott. Meg akarom Önnek őszintén mondani, hogy beleegyeztem ebbe a posztba nagy belharcra és csak azért, mert tudtam, hogy Ön támogat engem és az ilyen megoldást. Ha ez nem lett volna így, én soha nem egyeztem volna ebbe bele. Ez nagyon súlyos, nagyon nehéz feladat ebben az országban kialakult bonyolult helyzetben, amelyben én most, mint miniszterelnök és honvédelmi miniszter vagyok. De megértettem, hogy ez a helyes és szükséges, ha Ön személyesen így tartja.

Breznyev: Wojciech, mi régóta így tartottuk. Mi régóta beszéltünk erről a barátainkkal.

Jaruzelski: Ezért is vállaltam el. Megcsinálom, Leonyid Iljics, mindent, mint kommunista, mint katona, hogy jobb legyen, hogy elérjem, hogy a helyzet megváltozzon az országunkban és a pártunkban. Értem és teljesen egyetértek Önnel, hogy most az egyik legdöntőbb momentum a vezetés kiválasztása a pártban és a kormányban is. Éppen ezért is halasztottam el a káderekérdést a következő plénumba, melyet néhány nap múlva meg fogunk tartani, hogy jól átgondoljuk, megkonzultáljuk, hogy ez komplex döntés és ne egyszerűen káderek legyenek.

Breznyev: A káderek nagyon fontosak a központban is és helyi szinten is.

Jaruzelski: És helyi szinteken is meg kell majd oldani ezt a kérdést. Természetesen, ennek párhuzamosan kell történnie a párt megerősítésével a harc aktivizálásának szellemében. A megfelelő helyzetben kell alkalmazni a határozott akciót, hogy ott csapjunk le, ahol biztos lesz a siker.

Most megyek a Honvédelmi Minisztérium Fegyveres Erők Katonai Tanácsának ülésére. Ott is kitűzöm a megfelelő feladatokat. *Széles körben be fogjuk vetni a hadsereget az ország életének minden területén.* (Kiemelés tőlem - M.M.)

Tegnap a plénium után, találkozom volt a területi bizottságok első titkáraival és elmondtam, hogy ne vegyék rossz néven azt, hogy néhány folyamat megvalósításában be fogunk vonni embereket a fegyveres erőkből, hogy közvetlenül hassunk a munkásokra, hogy elszigeteljük őket a „Szolidaritás” hatásától. Természetesen nem változtatjuk meg a fő irányvonalunkat abban az értelemben, hogy harcolva a nép egészséges erejéért, akik

tévedésben vannak és beléptek a „Szolidaritásba”, a magunk oldalára állítva őket, egyidejűleg fogunk az ellenségre ütni és természetesen, úgy ütni, hogy az eredményt hozzón.

Ma találkozom az önök követével. Igyekszem vele részletesebben megvitatni néhány kérdést és fogom kérni az Ön tanácsát kérdésekben, amelyeket Önnek, valószínűleg jelenteni fog. Tájékoztatva Önt minden döntésről, melyeket mi hozunk, egyidejűleg fogjuk közölni, mivel mi egyik vagy másik döntés elfogadásánál a kormány alatt vagyunk.

Most nálunk a legbonyolultabb helyzet a piacon van. Ezzel kapcsolatban van a sok sztrájk, tiltakozás, jöllehet van, amelyeket a „Szolidaritás” szervez és van, amelyek egyszerűen spontán. Ez nagyon bonyolítja azoknak a lépéseknek a bevezetését, amelyeket alkalmazni kell, bonyolítja a munkánkat, úgy hogy a hangulat a társadalomban nem valami jó. Mi igyekeznünk fogunk megtenni mindent, ami lehetséges, hogy a helyzet javuljon. Tehát, erről akartam Önnek először jelenteni, előre tájékoztatni.

Még egyszer nagyon köszönöm Önnek a jó szavakat.

Breznyev: Még egyszer kívánok neked, Wojciech, jó egészséget és sikereket.

Jaruzelski: Köszönöm, Vizontlátásra.”

A Kreml számára ez volt a régen várt első lépés, melyet látható örömmel fogadtak. Bár Jaruzelski látszólag tett még egy utolsó kísérletet a politikai kompromisszum felé, a „*Nemzeti Megegyezés Frontja*” létrehozásának ötletével, melyben – a kormány elképzelése szerint – helyet kapott volna a Szolidaritás, a LEMP, a katolikus egyház, valamint a két LEMP-pel szövetséges párt és a régi szakszervezetek képviselői is. A „*Három Nagy*” között (Wałęsa–Glemp–Jaruzelski), november 4-én létrejött találkozón azonban nem történt érdemi előrelépés. Sokat elárul az ötlet komolyságáról, hogy a *Trybuna Ludu* nem is foglakozott a „*Három Nagy*” találkozójával, mindössze egy PAP (Lengyel Állami Híregyház) jelentése számolt be egy rövidke cikkben, hogy véleménycsere céljából Jaruzelski fogadta Glempt és Wałęsát.⁶⁸² Utána nagy csend. Érdekes ez abból a szempontból, hogy a társadalom jelentős része érdeklődéssel figyelte és fontosnak tartotta e tárgyalást. Illetve abból a szempontból is, hogy állítólag a kormány komolyan gondolta a megegyezést.

November 9-én Wałęsa nélkül Gdańskban ülésezett a Szolidaritás Országos Bizottságának elnöksége. Az elnök éppen Nowa Hutában tartózkodott, ahol a helyi munkások képviselőivel tárgyalt. Az elnökség hat pontban összefoglalta és elküldte a kormánynak azokat a témákat (konkrétumok nélkül), melyekről a továbbiakban tárgyalnának: **1. a Nemzetgazdasági Tanács felállítása, 2. a tömegtájékoztatás szabaddá**

⁶⁸² *Trybuna Ludu*, 1981. november 5. Nr 260. 1.

*tétele, 3. a gazdasági reform, 4. a területi önkormányzat és a nemzeti tanácsok választása, 5. a törvényesség és a bírósági reform, 6. az árreform, a konzultációs rendszer és a kompenzációk.*⁶⁸³ Jaruzelski azonban másképpen képzelte el a Nemzeti Megegyezés Frontját. Az ő koncepciója szerint a LEMP mellett a másik két szatellit párt (Demokrata Párt és a Parasztpárt) valamint a régi szakszervezetek és a kormánnyal együttműködő katolikus PAX társaság is részt vett volna benne. Így a Szolidaritás egy lett volna a hat szervezet közül. Ráadásul ez az elképzelés nem is volt összhangban a „Három Nagy” megegyezésének koncepciójával.

A tárgyalásokkal és az alkudozásokkal egyidejűleg, november 16-án az SZKP KB plénumán Szuszlov „*A lengyel krízis és az SZKP vonala*” címmel bő háromnegyed órás beszédet tartott. Az előadás, igen mérsékelt hangnemben, összefoglalta a lengyel krízis okait, ahogy Moszkvából látták, tanulságait és a szovjet politika addigi tevékenységét.⁶⁸⁴ E beszéd minden bizonnyal Szuszlov életének utolsó nagy előadása volt.

Szuslov élesen bírálta a Szolidaritás kongresszusán elfogadott programot és az ott elfogadott felhívást. Egyértelműen az ellenforradalmi szárny győzelmét látta e mögött, illetve a külföldi „ellenforradalmi központok” aktív tevékenységét. Állítását azzal támasztotta alá, hogy szerinte a programból kiolvasható a Szolidaritás politikai párttá alakulásának szándéka, valamint az, hogy a „társadalmi” tulajdont (államit értett alatta) először „csoporthoz”, majd „magántulajdonhoz” akarják alakítani.⁶⁸⁵ Szuszlov tehát látta annak lehetőségét (és talán nem alaptalanul), hogy az üzemek dolgozói tulajdonlása idővel magántulajdonná alakulhat, ha annak az állam nem szab gátat. A továbbiakban megállapította, hogy Lengyelországban gyakorlatilag kettős hatalom van és a gazdaság egyre inkább a csőd felé halad. A válság fő okai között hangsúlyozta a lengyel sajátosságokat (az egyház szerepét, a magángazdaságok magas arányát); a Gierek által vezetett gazdaságpolitika hibás voltát (a nyugati kölcsönöket és az ezzel együtt beáramló nyugati kultúra káros hatásait az ideológiai nevelésre); valamint azt, hogy több mint 12 millió lengyel emigráns él a világban, akik aktív kapcsolatban vannak a hazaiakkal, aminek következtében „széles csatornákon keresztül” áramlik a szocialistaellenes hatás az országba.⁶⁸⁶

Összefoglalva: „Lengyelországban a krízis nem csak az objektív faktorok, hanem a szubjektív, szociálpolitikában elkövetett nagy hibák és számítási tévedések, az ideológiai

⁶⁸³ *Trybuna Ludu*, 1981. november 10. Nr 264. 2.

⁶⁸⁴ RGANI 2. f. 3. op. 568. gy. 125–145. l. és 149. l.

⁶⁸⁵ RGANI 2. f. 3. op. 568. gy. 126. l.

⁶⁸⁶ RGANI 2. f. 3. op. 568. gy. 128. l.

és politikai vakság nem csupán a szocialistaellenes erőkkal való kapcsolatban, hanem a fogyasztói hangulat veszélyes növekedésének a lebecsülésében is, és a társadalomban létező burzsoá és nacionalista nézetek következménye együtt.”⁶⁸⁷ Szuszlov tehát pontosan látta, hogy a lengyel válság sajátosságát éppen az adja, hogy vannak bizonyos „objektív” tényezők, amelyek a lengyel történelemből erednek (mezőgazdaság helyzete, az egyház szerepe és az emigránsok)⁶⁸⁸, illetve olyan „szubjektív” faktorok, melyek többségében éppen a vezető kommunista párt követett el. Ám egyáltalán nem hangsúlyozta a gazdasági összeomlásnak az okait: az elhibázott beruházások következtében kialakuló kereslet-kínálat közötti tatóngó inflációs lyuk hatásait az ellátásra, a nyugati eladósodás mértékét. Ebből adódott részben a krízis sajátos megközelítése is.

Az érkelés után a szovjet főideológus vázolta az elmúlt tizenöt hónap eseményeit, a szovjet–lengyel kapcsolatok fő állomásait. A szovjet politika az 1980. december 5-i megállapodásnak megfelelően tevékenykedik a lengyelországi szocializmus megmentése érdekében. Szuszlov beszéde azonban arra vonatkozólag is tartalmazott megjegyzéseket, mely számol Lengyelország másfajta belpolitikai alakulásával is. A korábbi állásfoglalásokhoz hasonlóan megemlítette a gazdasági segítség megvonását abban az esetben, ha Lengyelország belpolitikája más jellegű lesz, vagyis megszűnik a LEMP monopóliuma.⁶⁸⁹ Nem ítélte el egyértelműen a „Nemzeti Megegyezés Frontjának” létrehozását, ám figyelmeztetett arra, hogy ez a folyamat a hatalom elvesztéséhez vezet.⁶⁹⁰ E pesszimista forgatókönyv ellenére továbbra is hangsúlyozta, hogy látnak arra esélyt Moszkvában, hogy megváltoztassák az események menetét.⁶⁹¹

Az SZKP PB összhangban a plénumon elhangzottakkal, november 21-én határozott arról, hogy Jaruzelskit tájékoztatja a szovjet álláspontról az eseményekkel kapcsolatban. A varsói szovjet nagyköveten keresztül levél formájában közölték, hogy elfogadják Jaruzelski kérését: december 14–15-én fogadják Moszkvában.⁶⁹² Addig is ellátták néhány tanáccsal. Breznyev a fő feladatnak a tömegekért való harcot jelölte meg. Ebben nagy szerepe van a párt megerősítése és a propaganda eszközöknek. Megértéssel közelített a

---

⁶⁸⁷ RGANI 2. f. 3. op. 568. gy. 129. l.

⁶⁸⁸ Az 1. fejezetben láttuk, hogy a munkásosztály is sajátosan fejlődött Lengyelországban a többi kelet-európai országhoz képest. Ez azonban tabunak számított továbbra is. A munkás-önszerveződés erős hagyományait soha nem említették meg, mint a Szolidaritás létrejöttének egyik okát.

⁶⁸⁹ RGANI 2. f. 3. op. 568. gy. 139. l.

⁶⁹⁰ RGANI 2. f. 3. op. 568. gy. 138. l.

⁶⁹¹ RGANI 2. f. 3. op. 568. gy. 143. l.

⁶⁹² RGANI 89. f. 66. p. 5. d. 1–2. I A találkozára a hadiállapot bevezetése miatt már nem kerülhetett sor. Az időpont kijelölése azt is jelzi, hogy a szovjetek még nem számoltak a hadiállapot bevezetésével ilyen rövid időn belül.

„Nemzeti Megegyezés Frontjának” ötletéhez, de ő is feltette a kérdést: Milyen messze lehet haladni a megegyezés útján a helyzet feletti ellenőrzés elvesztésének veszélye nélkül?⁶⁹³ És még hozzátette, hogy „mi nem a megegyezés ellen vagyunk. De nem szabad engedményeket tenni a szocializmus ellenségeinek.”

Mit jelentett ez a látszólag ellentmondásos nyilatkozat? A levél további részében világossá válik, hogy a „megegyezés” lehetősége a munkástömegekre vonatkozik, a „harc” pedig a szocialistaellenes erőkre (ex-KOR, KPN). Ha ezt komolyan vesszük, akkor ez lehetett volna az a „szocialisztikus” válasz az eseményekre, amely a Szolidaritás munkás-önkormányzást képviselő szárnya támaszkodva oldja fel a patthelyzetet, miközben kiszorítja a szocialistaellenes „liberálisokat” a szervezetből. A Szolidaritásban valóban létezett ilyen törésvonal, de nem csak ilyen. Sokkal bonyolultabb volt a Szolidaritás annál, hogy egy ilyen egyszerű határt húzhattak volna az értelmiség és a munkások közé. Arról már nem is beszélve, hogy a munkás-vonal sokszor túltett nacionalizmusában és szovjetellenességében az értelmiségi vezetőkön és a tanácsadókon. Hogyan tudott volna megbékélni velük a szovjet vezetés? Egyáltalán milyen lehetőség lett volna a munkásokkal való megegyezésre, amikor a tárgyalóképes mérsékeltbb vezetéssel sem volt képes megegyezni a párt? E kérdések örökre megválaszolatlanok maradtak.

Az viszont kétségtelen, hogy a „Nemzeti Megegyezés Frontjának” csak akkor lehetett volna sikere, ha abban a Szolidaritás valódi hatalmat kap, de legalábbis valamiféle neo-korporatív megoldás (második kamara) irányába terelték volna a dolgot.⁶⁹⁴ Erre nincs egyértelmű állásfoglalás a szovjet dokumentumokban, csupán a gazdasági segítségnyújtással való zsarolás kerül elő többször, mint eszköz, ám a szovjetek viszonya egy neo-korporatív modellhez, melyben a párt vezető szerepe továbbra is garantálva van kétségtelenül sokat változott április óta. Mint láttuk a breszti találkozón (április 2–3.) már felmerült lengyel részről egy hasonló szervezet létrehozása. Igaz, Andropovék már akkor sem utasították el az ötletet, de ahhoz a feltételhez kötötték, hogy nem kaphat valódi hatalmat, nem helyettesítheti a kormányt és a pártot. A novemberi levélben már nincsenek ilyen feltételek szovjet részről. Ráadásul egy ilyen megoldás garantálhatta volna Lengyelország és a Szovjetunió szövetségének, illetve a Varsói Szerződésben való lengyel tagság fenntartását.

---

⁶⁹³ RGANI 89. f. 66. p. 5. d. 4. l.

⁶⁹⁴ Jerzy J. Wiatr, a lengyel párt egyik főideológusa kidolgozott egy kompromisszumos programot, mely szerint a szabad parlamenti választásokról szó sem lehet, de lehet tárgyalni a törvényhozó hatalom (Szejm) összetételéről és a választási paritásról. Turek szerint ez a kommunista párt dominanciájáról való lemondás lett volna. Lásd: TUREK, i. m. 1995. 51.

Mind a Szolidaritáson, mind a párton belül voltak ellenzői és támogatói az megegyezésnek. A szakszervezet vezetősége is egyre inkább radikalizálódott és távolodott a kompromisszumos megoldástól, de nem kristályosodott ki a végső cél. A megosztottság a napok, hónapok elteltével tovább mélyült.

A LEMP szintén nem volt egységes a kérdésben, de abba semmiképpen nem egyeztek bele, hogy előbb kerüljön sor a „problémák megoldására” – a Szolidaritás követeléseinek megfelelően – és csak utána a „Front” létrehozására.⁶⁹⁵ A november 27-28-i VI. KB plénumon már a „beton” volt a hangadó, egyértelműen a konfrontáció mellett törték lándzsát. 27-én Jaruzelski parancsára katonai operatív csoportokat küldtek a vidéki városokba. A katolikus egyház volt az egyetlen szereplő, aki teljes mértékben támogatta a kompromisszum létrejöttét, mely végül nem jöhetett létre. Talán azért, mert sem a Szolidaritás, sem a párt nem akarta igazán. Talán azért, mert a Szolidaritás radikálisai túlzottan optimisták voltak, illetve mert azt gondolták, hogy a kormány javaslata csak látszatintézkedés. A felek egymást vádolták a kompromisszum elmaradásáért, melyben valószínűleg mindenkinek igaza volt.⁶⁹⁶ A Szolidaritás pedig, mint „*társadalmi mozgalom*” erősen megosztott volt abban a kérdésben, hogy a szervezetnek feladata-e részt venni a hatalomban közvetlenül. A munkások többsége nem vágyott ilyen szerepre.⁶⁹⁷

December 3-án Radomban ülésezett az Országos Bizottság, az ott elhangzottokról a titkosszolgálat hangfelvételt készített és abból egy gondosan összevágott anyagot leadtak a rádióban. A cél: bizonyítani, hogy a Szolidaritás a párttal való nyílt konfrontációt tervezi és a polgárháború kirobbantásától sem riad vissza. Ezzel legitimálhatta a hatalom a hadiállapot bevezetését. Radomban valóban radikális hangot ütött meg a Bizottság tagjainak többsége, ami talán meglepő, hogy maga Wałęsa is. Mi váltotta ki ezt és miről szólt valójában a radomi ülés?

Már szeptember végétől, de különösen Jaruzelski első titkárrá választása óta egyre több közvetett és közvetlen bizonyíték mutatott arra, hogy a hatalom a Szolidaritással való végső leszámolásra készül, a Nemzeti Egység Front létrehozására tett javaslat valójában csak színjáték. Az események legalábbis erre a következtetésre kényszerítették még a mérsékeltbb ellenzéki vezetőket is.

---

⁶⁹⁵ JARUZELSKI, Wojciech: *Pod prąd. Refleksje rocznicowe*. Warszawa, Comandor, 2005. 42.

⁶⁹⁶ Lásd bővebben: TUREK, Wojciech: *Dlaczego nie doszło do porozumienia Wałęsy, Głępa i Jaruzelskiego? Przyczynek do genezy wprowadzenia stanu wojennego 13. XII. 1981 r.* In: „Solidarność” a wychodzenie Polski z komunizmu. Wykonano na zlecenie „Solidarności” Portu Gdańskiego z okazji XV rocznicy powstania Związku. Szerk.: MAZEWSKI, Lech–TUREK, Wojciech, Instytut Konserwatywny im. E Burke’a, Gdańsk, 1995. 45–64.

⁶⁹⁷ TOURAINE–STRZELECKI–WIEWIORKA–DUBET, i. m. 1989.

- Szeptember 24-én Jaruzelski a Szejmben közölte, hogy a hadsereg egységeit ki fogják vezényelni azzal a céllal, hogy a törvényes rendet biztosítsák.⁶⁹⁸
- Szeptember 30-án Siwak krosnói beszédében bejelentette, hogy a párt különleges katonai és rendőri egységek létrehozásával segíti elő a Szolidaritás felszámolását.⁶⁹⁹
- Egyértelműen konfrontációra utaló jel volt, amikor október 11-én a Pravda közölte, hogy Baryła védelmi miniszterhelyettes a Lengyel Hadsereg megalakulásának 38. évfordulóján kijelentette: „a szocializmussal ellenséges erők felhasználva az ország nehéz gazdasági helyzetét, a hatalom megszerzésére törekednek, beleavatkozva Lengyelország politikai és katonai szövetségeibe. Ilyen kísérletekkel nem tudunk egyetérteni. *A Lengyel Hadsereg igyekszik konstruktívan hozzájárulni a krízis legyőzéséhez. [...] Megerősítjük a fegyveres erők harci készségét, erősítjük a magas felelősségérzésüket a haza szocialista rendszerének védelméért. Mélyíteni fogjuk a mi harci szövetségünket a Szovjet Hadsereggel és a szocialista együttműködés más hadseregeivel, mindig hűen állunk a népi Lengyelország eredményeinek védelmében.*”⁷⁰⁰
- A szejmben Jaruzelski október 31-én kérte a rendkívüli felhatalmazási törvény elfogadását.⁷⁰¹
- November 23-án a kormány bejelentette, hogy katonai hadművelleti csoportokat küldenek vidékre az élelmiszer utánpótlás biztosítására és a törvényes rend helyreállítására.⁷⁰²
- Ennek megfelelően november 25-én 2000 községbe vezényeltek ún. „katonai művelleti csoportokat.”⁷⁰³ A Honvédelmi Minisztérium társadalomtudományi tanácsának plenáris ülésén Barylával az élen elemezték a hadsereg szerepének különféle aspektusait a társadalmi-politikai és a gazdasági válság legyőzésében.⁷⁰⁴
- A sorállományú katonák két éves szolgálati idejét két hónappal meghosszabbították, attól tartva, hogy az újonnan besorozottak nem lesznek megbízhatóak, „megfertőzte” őket a Szolidaritás.⁷⁰⁵
- November 28-án a LEMP KB VI. plénuma követelte újra a Szejmtől a rendkívüli felhatalmazási törvény elfogadását. A Szejm azonban azt nem fogadja el.⁷⁰⁶ (267)

⁶⁹⁸ ASH, i. m. 1990. 261.

⁶⁹⁹ uo. 258.

⁷⁰⁰ *Pravda*, 1981. október 11. № 284. 5.

⁷⁰¹ *Pravda*, 1981. november 1. № 305. 4.

⁷⁰² ASH, i. m. 1990. 261., lásd még: *Trybuna Ludu*, 1981. november 24. Nr 276. 1–2.

⁷⁰³ ASH, i. m. 1990. 263.

⁷⁰⁴ *Trybuna Ludu*, 1981. november 26. Nr 278. 2.

⁷⁰⁵ ASH, i. m. 1990. 263.

A VI. plénum végén Jaruzelski nyíltan megfogalmazta, hogy „*a párt fő feladata a harc a szocializmus fenyegetésével és a politikai ellenséggel.*” Tehát nem a megegyezés, hanem a harc! Továbbá világossá tette, hogy „semmilyen tevékenységet, mely Lengyelország szocialista berendezkedésének elvei és alapértékei ellen irányulnak az ideológiai és a propaganda tevékenységben, nem hagyhatjuk válasz nélkül”. Vagyis nem kell a Szolidaritásnak cselekednie, elég beszélnie és az nem marad válasz nélkül.⁷⁰⁷

- December 2-án a Varsói Tűzrendészeti Főiskola hallgatóinak okkupációs sztrájkját a ZOMO és a légideszantos alakulatok részvételével számolták fel.⁷⁰⁸

Ezután került sor a radomi tanácskozásra. Mindenki számára teljesen világos volt, hogy a hatalom elszánta magát a konfrontációra. Wałęsa nyitotta meg a sort: „természetesen tudtunk a konfrontációról, tudtuk, hogy ez oda vezet, tudjuk, hogy ma a hatalom, amilyen gyorsan csak tudja, az ünnepek előtt, a téli időszakban, a konfrontációra törekszik.”⁷⁰⁹ A beszéd további részéből viszont kitűnik, hogy a mozgalom első embere nem akart valódi harcot kirobbantani, abban ugyanis nem látott esélyt a győzelemre: „Ma meg kell határozni, hogy mit adunk az embereknek, miről nem mondunk le és milyen fegyvert választunk. Természetesen ma az általános sztrájk butaság lenne... [...] de szeretném, ha konstruktív módon állnátok az összes dologhoz. [...] Gyorsan felkiálthatunk, mint ahogy a novemberi felkelés idején (1830), hogy gyerünk a kaszákért. És természetesen, nagyon szép dolog lenne, ám számunkra vereség. [...] De ma meg kell tudnia a társadalomnak, hogy a konfrontáció elkerülhetetlen és hogy fogjuk azt lefolytatni.”⁷¹⁰ Nowicki szerint a konfrontáció, amiről állandóan szó van már egy éve tart, mióta létezik a szakszervezet. Javasolta, hogy az üzemekből szorítsák ki a pártot, alakítsanak önkormányzatokat, olyanokat, melyeket nem lehet megvenni pénzzel. A régiók szintjén is létre kell hozni az önkormányzatokat.⁷¹¹ Vagyis az önkormányzati struktúra bevezetése a harc eszköze, ahogy azt a kongresszuson is értelmezték. Palka szerint a hatalom a „minél rosszabb annál jobb” politikát folytatja. Hiszen, ha minél rosszabb a helyzet, az emberekben feléled az erős

---

⁷⁰⁶ uo. 267.

⁷⁰⁷ *Pravda*, 1981. november 30. № 334. 4.

⁷⁰⁸ ASH, i. m. 1990. 269.

⁷⁰⁹ Obrady fragmenty Prezydium Krajowej Komisji NSZZ „Solidarność” w Radomiu. In: BOROWIECKI, Jerzy: „*Solidarność*” *Fronty walki o władzę*. Warszawa, Książka i Wiedza, 1982. 159. Érdemes megjegyezni, hogy a párt kiadója által egy évvel később publikált „*leleplező*” felvétel dátumát meghamisították: november 7-ét jelölték meg, tehát úgy, mintha az majd egy hónappal korábban történt volna és valóban a Szolidaritás kezdett volna először konfrontációt provokálni.

⁷¹⁰ uo. 160.

⁷¹¹ uo. 162.

vezetés iránti vágy. Éppen ezért mondta azt, hogy „nem harcolhatunk tovább a sztrájkok politikájával, a lokális sztrájkok teljesen sikertelenek és úgy gondolom, hogy nincs más kiút, mint a munkásörség létrehozása, melyet nem az utcára fogunk kivinni, de ott lesz a mi tartalékunkban és ez lesz az erő az erővel szemben.”⁷¹²

Néhány radikális, mint például Rulewski hozzászólása után újra Wałęsa vette át a szót meglehetősen drámai hangon: „1970 óta nem hiszek senkinek ebben a rendszerben, senkinek, aki a hatalmat gyakorolja. [...] ha megcsináljuk az önkormányzatokat, teljesen, akkor ez a rendszer nem lesz többé. Ne áltassuk magunkat, az kezdettől világos, hogy harc lesz, csak az eszközöket is ki kell választani, hogy a társadalom többsége értse ezt a harcot, ne mondd hangosan, hogy a konfrontáció elkerülhetetlen és tárgyalások csak becsapás, ki kit, hogy, tehát ez becsapás. Nekünk továbbra is azt kell mondanunk: szeretjük a szocializmust és a pártot, és hát természetesen a Szovjetuniót... És várni – konfrontáció lesz, csak jöjjön már az a konfrontáció, hogy nem lepjen meg minket, de ez elkerülhetetlen és ezért nem hiszek senkinek. Természetesen hiszek a primás jóakaratóban, a társadalom erkölcsében stb.. [...] Amíg folytatni fogom, azzal a gondolattal fogom folytatni, hogy valamikor úgy is megfognak, csak úgy, hogy fogjanak el, hogy legyünk erősebbek. Ne áltassuk magunkat, kezdettől játszottak velünk, mert akartam játszani, de ma már nincs kiút, nincs kiút, mert a dolgok olyan messze jutottak, hogy kell az embereknek engedni és megmondani, mit játszottunk, hogy ilyen magasan, hogy megváltoztatjuk a realitásokat. És ez a játék nem lehet másképpen... [...] *semmilyen hatalom, rendszerváltás nem történhet meg anélkül, hogy ne vernénk be a pofánk...* [...] ***Természetesen én a nemzeti megegyezés mellett vagyok, de – mindig mondtam „de” – kérem uraim, de én nem vagyok szakember, természetesen a megegyezés mellett vagyok, de azt le kell tárgyalni – milyen megegyezés, semmilyen Nemzeti Megegyezés Frontja, semmilyen egyhatod, természetesen leginkább azt gondolom, hogy ez haladjon, ha lenne a hármás, nem közvetlenül a hármás, csak ez a három fő hullám odaáll minden kérdéshez, megoldja őket kiállítják a saját embereiket, tehát kicsit a funkcionáriusokat, kicsit a tanácsadókat. És ahogy mondtam ebben a körben, de semmilyen Néppárt, semmilyen PAX, semmilyen ágazati szervezet engem nem érdekel.***⁷¹³ Arról volt szó tehát, hogy a Szolidaritás nem mehetett bele abba a feltételbe, hogy a Nemzeti Megegyezés Frontja a három jelentős társadalmi-politikai szereplőn (párt, egyház, Szolidaritás) kívül a hatalom további kirakatszerveivel bővüljön. Ebben az esetben az ország legnagyobb és legjelentősebb társadalmi szervezete degradálódott volna a

---

⁷¹² uo. 163.

⁷¹³ uo. 165–167.

semmilyen befolyással és támogatottsággal nem rendelkező Néppárt, a kollaboráns katolikus PAX szervezet és a régi kompromittálódott szakszervezetek szintjére. Így a hatalom és ellenzéke 4:2 arányban lett volna jelen a Frontban. Másrészt sem a kormány, sem a párt nem tett le konkrét és a válságra adekvát programot, melyet meg lehetett volna tárgyalni.

Modzelewski szerint a Szolidaritás jóval gyengébb, mint volt, mivel nincs már egység a szervezeten belül. Az emberek elfáradtak a krízistől, a sorban állástól. Vannak, akik éppen emiatt azt várják, hogy legyen megegyezés, de éppen ugyanilyen okokból vannak, akik politikailag radikalizálódtak és azt mondják, hogy menjünk el a maximumig. Éppen ezért már minden akció találkozhat ellenszennvel is. A hatalom számára éppen ezért már kevésbé fenyegető a szervezet.⁷¹⁴ Világos tehát, hogy talán Rulewskin és Gwiazdán kívül senki nem akart erőszakos konfrontációt a hatalommal szemben, hiszen abban vereségre voltak ítélve. E két személy támogatottsága pedig, ahogy a kongresszusi választáson láttuk, hogy összesen 15%-ot tett ki.

Ezt támasztották alá a hivatalos szervek által e hónapokban készített közvélemény-kutatási eredmények. A párt és a katonai vezetés valóban a társadalom kifáradására játszott és ennek megfelelő „káosz-propagandát” folytatott. A lakosság döntő többsége novembere végére már valóban várt valamilyen megoldást a helyzetre. Erősödött a várható újabb kemény téltől való félelem. Nemcsak a mínuszokban való sorbaállások, hanem a tüzelőanyag hiány veszélye is fennállt. Az október–november folyamán készített felmérések szerint a lakosság 90%-a érezte az országban a feszültséget, különösen a Szolidaritás kongresszusa és a „hármass találkozó” idején. Külön érdemes kiemelni, hogy az idő haladtával egyre többen válaszolták azt, hogy lesz megegyezés, illetve ezzel párhuzamosan egyre kevesebben gondolták úgy, hogy erőszakos úton oldódik meg a helyzet. A megkérdezettek közül a megegyezést szeptember 19–20-án 53%, október 5–6-án 65%, november 9–10-én pedig már 69% látta megvalósíthatónak. Ezzel szemben az erőszakos konfrontációt 40, 22, majd végül csak 19 százalék látta reálisnak.⁷¹⁵ Az adatok tehát egyértelműen azt bizonyítják, hogy a társadalom a békés megoldás híve marad 1981 novemberére is. Ezzel együtt látványos javulást ért el a hatalom a társadalom megítélésében: míg szeptember 19–20-án a megkérdezettek 51%-a kizárólag a pártot tette felelőssé a kialakult helyzetben, bő másfél hónappal később már 17%-kal kevesebben

---

⁷¹⁴ *uo.*, 168.

⁷¹⁵ A felmérést a Lengyel rádió és televízió közvéleménykutató központja (OBOPiSP) végezte, lásd: *Stan wojenny w dokumentach władz PRL...* i. m. 2001. 53.

gondolták így, közben pedig 12%-ról 22%-ra nőtt azok aránya, akik csak a Szolidaritást hibáztatták. Novemberben már a legtöbben (41%) mindkét oldalt egyformán felelősnek tartották a válságért. Ez az eredmény jól láthatóan összecseng azzal, hogy a megegyezést pártolta a lakosság. Jellemző, hogy a Szolidaritás és a hatalom viszonyát is egyre inkább pozitívan ítélték meg: a szeptember 19–20-i állapottal szemben (45% egyértelműen rosszra minősítette a párt és ellenzékének a kapcsolatát), a november 23–24-én készített mérés már csak 19%-ot mutatott e tekintetben. Igaz 57%-a a lakosságnak még mindig a „nem túl jó” kategóriát jelölte meg, 12% pedig jónak ítélte azt.⁷¹⁶ Itt is a túlnyomó többség mindkét felet hibáztatta ezért, sőt a megkérdezetteknek a 76%-a azt válaszolta, hogy mindkét félnek egyformán kell engednie a válság megoldása érdekében.⁷¹⁷

A hadiállapot bevezetésének sikeréhez alapvető fontosságú volt, hogy a társadalom elfogadja, vagy legalább megértse annak szükségességét. Ellenkező esetben ugyanis számolni kellett a véres összecsapások lehetőségével, még akkor is, ha fegyvertelen tömegek eleve vereségre voltak ítélve. Ebből a szempontból a hatalom számára jó hír volt, nyilván az erős propaganda, az anarchia egyre erősebb jelei, valamint a téli ellátási nehézségtől való rettegés hatására, hogy a lakosság mind jobban vágyott a rendre. Ennek világosan kifejeződött a november végén készített közvélemény-kutatások eredményeiben. Míg szeptember 19–20-án a kormány a felmérések szerint csupán 30%-os bizalommal rendelkezett, a Szolidaritás 74 százalékaival szemben, november 23–24-én már szinte egyenlő volt a bizalmi szint: a társadalom 51%-a bízott meg a kormányban, 58% pedig a Szolidaritásban.⁷¹⁸ Ez lélektani határ volt az ország vezetése számára. Megteremtődött a hadiállapot bevezetésének egy elengedhetetlen feltétele, amire hosszú ideje annyira vártak.

Az Országos Bizottság gdański ülésén, *december 11–12-én, elfogadták a „radomi minimumot”,* vagyis a *szabad tanácsi választások* és az általuk támogatott *Nemzeti Gazdaság Társadalmi Tanácsa gazdasági koncepcióját*, mint tárgyalási alap.⁷¹⁹ Emellett még szerették volna még elérni, hogy a naprendre kerüljön a társadalmi ellenőrzés, a tömegtájékoztatási eszközök, a gazdasági- és az árreform kérdése is. Továbbá kifogásolták, hogy a hatalom csak hangoztatja a megegyezés szükségességét, de semmilyen koncepciót

---

⁷¹⁶ uo. 54.

⁷¹⁷ uo. 55.

⁷¹⁸ uo. 56–57.

⁷¹⁹ A kormánytól független Tanács létrehozása azért vált szükségsszerűvé a Szolidaritás számára, mert a belső ellátás az év folyamán teljesen összeomlott. A sztrájkok pedig csak mélyítették a válságot. A Tanács feladata éppen az volt, hogy kidolgozza a gazdasági válságból kivezető koncepciót. Lásd: Czym ma być Społeczna Rada Gospodarki Narodowej? In: *Tygodnik Solidarność*, Nr 37. 11 grudnia 1981. 4.

nem bocsátott előre a tárgyalásokat illetően.⁷²⁰ *Tehát az ún. „radomi minimum” nem követelte a munkás-önkormányzás bevezetését, sem egy valódi második kamara létrehozását, kizárólag területi önkormányzatok megerősítését és egy kormány mellett működő gazdasági felügyelő tanács létrehozását szerették volna elérni. Nem volt szó a leendő gazdasági reformról sem. Szolidaritás vezetőségének utolsó hivatalos állásfoglalása.* Ezen kívül 24 órás sztrájkot hirdettek arra az esetre, ha a Szejm elfogadja a rendkívüli felhatalmazási törvényt, valamint december 17-ére pedig Varsó főterére meghirdették az 1970-es áldozatokról megemlékező demonstrációt.

A katonai- és az állami vezetésnek, tehát Jaruzelskinek döntenie kellett. A sztrájk nem volt reális veszély, hiszen a Szejm korábban már elutasította a „rendkívüli felhatalmazási” törvényt, mely a kormányt különleges jogokkal ruházta volna fel a rend helyreállítása érdekében, de a varsói nagygyűlést meg kellett előzni.

7.3. A hadiállapot előtt: volt-e valós veszélye a katonai intervenciónak?

November 25-én sztrájkba léptek a Tűzrendészeti Főiskola diákjai azt követelve, hogy vonják ki őket a Belügyminisztérium hatásköre alól. A hatalom még a Szolidaritás radomi követeléseinek megfogalmazása előtt, december 2-án egy látványos légideszant akcióval pacifikálta az iskolaépületet. Tehát az erő alkalmazásáról való döntés független volt e tekintetben a kompromisszum sikerétől vagy kudarcától majd december 5-én a LEMP PB ülésén döntöttek a hadiállapot bevezetéséről.⁷²¹

A szovjet vezetés már tudott a PB döntéséről, amikor Anoskin tábornok, Kulikov marsall személyes titkára 1981. december 7-én megérkezett Lengyelországba a „hadiállapot bevezetésének idejére”.⁷²² Jaruzelski visszaemlékezése szerint december 8-ról 9-ére virradó éjszaka a Kulikovval folytatott megbeszélésen a szovjet marsall utalást tett

---

⁷²⁰ Porozumienie czy fasada? In: *Tygodnik Solidarność*, Nr 36. 4 grudnia 1981. 3.

⁷²¹ *Tajne dokumenty...* i. m. 1992.

⁷²² Anoskin „munkafüzete” 1997-ben vált ismertté a Jachrankában megrendezett nemzetközi konferencián. Lásd bővebben: KRAMER, Mark: The Anoskin notebook on the Polish crisis, December 1981. In: *Cold War International History Project Bulletin*, (1998) issue 11. winter, 17–31., MITROVITS Miklós: A lengyelországi hadiállapot bevezetésének előestéje, 1981. december. Egy történelmi dokumentum: Viktor Anoskin altábornagy „munkafüzete”. In: *Eszmélet*, 72. sz. (2006) 100–110. A „munkafüzete” megjelent lengyelül is: „Zeszyt roboczy” generała Anoszkina 9-16 grudnia 1981 r. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1998. Az alábbiakban a lengyel fordítást használom. Érdemes megjegyezni, hogy Gribkov hadserégtábornok már korábban is ismerte Anoskin „munkafüzetét”. Visszaemlékezéseiben szinte szó szerinti idézeteket közöl belőle a forrás megjelölése nélkül: GRIBKOV, A.I.: „Doktrina Brezsnyeva” i polskij krizisz nacsala 80-h godov. In: *Vojenno-Istoričeskij zszurnal*, (1992) 9. sz. 46–57.

arra, hogy a szovjet hadsereg, illetve a szövetségesei is „segítséget” nyújtanának Lengyelországnak.⁷²³

Ezzel szemben Vaszilij Mitrohin – a KGB Külföldi Hírszerzés Első Főigazgatóságának (PGU) dokumentumainak felügyelője – egészen mást idézett Kulikov aznapi jelentéséből. Szerinte Jaruzelski december 8-ról 9-ére virradó éjjel tájékoztatta Kulikovot a hadiállapot bevezetésének menetrendjéről, majd aggályainak adott hangot, az akció sikerességét illetően. A jelentésben azt is közli, hogy Jaruzelski szerint szükségessé válhat, hogy segítséget kérjenek a Varsói Szerződés erőitől, amelyre Kulikov semleges választ adott: „ha segítséget kell nyújtani önöknek, és a saját forrásaik kimerülnek, a főparancsnokság fog dönteni.”⁷²⁴

Ezek után természetesen felmerült ez a kérdés december 10-én az SZKP PB ülésén is. Ruszakov beszámolója szerint Jaruzelski a hadiállapot bevezetésével kapcsolatban a szövetségesekhez fordulna. A lengyel vezetőt idézve azt mondta, hogy ha „*a lengyel erők nem boldogulnak a Szolidaritás ellenállásával, akkor a lengyel elvtársak számítanak más államok segítségére, beleértve a fegyveres erők bevetésére, Lengyelország területére. E tekintetben Jaruzelski hivatkozik Kulikov elvtárs megnyilatkozására, aki állítólag azt mondta, hogy a Szovjetunió és a szövetséges államok katonai erővel segítséget fognak nyújtani Lengyelországnak.*”⁷²⁵ Jurij Andropov egyértelművé tette: „*ha Kulikov elvtárs valóban beszélt a katonai intervencióról, akkor úgy gondolom, hogy helytelenül tette. Nem kockáztathatunk. Nem szándékozunk a hadsereget Lengyelországba bevetni. Ez a helyes álláspont, és nekünk ezt kell végig követnünk. Én nem tudom, hogy fog állni Lengyelország ügye, de ha még Lengyelország a „Szolidaritás” hatalma alatt lesz, akkor mi van. És ha a Szovjetunióra rotnak a kapitalista országok, és már megfelelően megegyeztek a különböző nemű gazdasági és politikai szankciókban, az nekünk nagyon nehéz lesz. Nekünk gondoskodni kell az országunkról, a Szovjetunió megerősítéséről. Ez a mi fő vonalunk.*”⁷²⁶

Andropovhoz hasonló véleményen volt Gromiko is, a szovjet külügyek nagy öregje. Meglepően leegyszerűsítve és világosan vázolta fel a lehetőségeket, melyek közül a lengyel vezetőknek választaniuk kell: „*vagy feladják a pozíciójukat, ha nem hoznak határozott lépéseket, vagy határozott lépéseket tesznek, bevezetik a hadiállapotot, izolálják*

⁷²³ JARUZELSKI, i. m. 1992. 391.

⁷²⁴ ANDREW-MITROHIN, i. m. 2000. 542.

⁷²⁵ RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 5. l.

⁷²⁶ RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 6. l.

*a Szolidaritásból az extremista elemeket és helyreállítják a szükséges rendet. Más út nincs. [...] Semmilyen katonai bevetés nem lehet.*⁷²⁷

A PB-ülésen Usztyinov kiállt Kulikov mellett: „Ami azt illeti, amit állítólag Kulikov elvtárs a hadsereg Lengyelországban való bevetéséről mondott, teljes felelősséggel mondhatom, hogy ezt ő nem mondta. Ő egyszerűen megismételte azt, amit mi és Leonid Iljics már elmondott arról, hogy Lengyelországot nem hagyjuk a bajban”⁷²⁸ Utalt ezzel az SZKP XXVI. kongresszusán Brezsnyev által megfogalmazott mondatokra. Ezzel együtt még aznap Usztyinov figyelmeztette, a már Lengyelországban tartózkodó Kulikov marsallt, hogy „*a lengyel ügyet a lengyeleknek maguknak kell megoldaniuk [...] nem készülünk Lengyelország területén a hadsereg bevetésére*”.⁷²⁹ Usztyinov tehát a PB döntését közvetítette Kulikovnak.

Végül Szuszlov vette át a szót és nemcsak támogatta Andropov és Gromiko álláspontját, hanem meg is indokolta azt: „Nagy munkát végzünk a békéért, most nem szabad a saját pozícióinkat felcserélni. [...] Mi olyan nagy akciókat vittünk keresztül az ENSZ-en a béke megerősítéséért. Érezzük a hatását Brezsnyev NSZK-ban tett látogatásának és sok más békés akciónak, melyeket mi véghezvittünk. Ez lehetőséget adott minden békeszerető országnak megérteni, hogy a Szovjetunió keményen és következetesen kitart a békepolitika mellett. Éppen ezért nekünk nem szabad azt a pozícióinkat megváltoztatni Lengyelországgal kapcsolatban, amit elfoglaltunk a lengyel események leelejétől kezdve.”⁷³⁰ Majd kicsit később megjegyezte, hogy úgy tűnik, hogy Jaruzelski ravaszkodik, de hozzátette: „*nálunk, itt egyhangú vélemény, semmilyen hadsereg bevetésről szó nem lehet.*”⁷³¹

Anoskin feljegyzései szerint Jaruzelski Miroslaw Milewski közvetítésével próbált Andropovtól információkat szerezni a szovjet állásfoglalással kapcsolatban. Milewskit, mint láttuk, éppen Jaruzelski távolította el a belügyminiszteri posztról, hogy helyét a hozzá hűségesebb Czesław Kiszczak foglalja el, de most jól jött a szoros kapcsolata a KGB-hez, illetve híres szovjetbarátsága.⁷³² Borisz Arisztov, a Szovjetunió varsói nagykövete táviratozta Moszkvába, december 10-én Milewski kérdéseit. A válasz másnap érkezett

⁷²⁷ RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 7. l.

⁷²⁸ RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 9. l.

⁷²⁹ „*Zeszyt roboczy*” *generala Anoszkina*... i. m. 1998. 23.

⁷³⁰ RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 9. l.

⁷³¹ *uo.*

⁷³² Milewski különösen jó, baráti kapcsolatokat ápolott Vitalij Pavlovval a KGB varsói rezidentúrájának vezetőjével, de Moszkvában is megbízható embernek tartották. Milewski 1945 óta a Belügyminisztériumnál, illetve a lengyel titkosszolgálatoknál szolgált. A hírszerzés főnöke, majd belügyminiszter.

meg, melyben az állt: „*Ebben a periódusban nem lesz szovjet jelenlét*”.⁷³³ Milewski jelentős közvetítő szerepére hasonlóan emlékszik vissza Vitalij Pavlov is, aki ebben az időben a KGB varsói rezidentúráját vezette.⁷³⁴ Jaruzelski tehát egyértelmű jelzést kapott az SZKP Politikai Bizottságának állásfoglalásáról.

Ezzel elérkezett ahhoz a ponthoz **a szovjet vezetés**, melyet már „érezni” lehetett a korábban tárgyalt találkozókra készült dokumentumokban is, hogy **nem zárja ki a LEMP és a Szolidaritás közötti hatalommegosztást**, de határozottan állást foglalt a be nem avatkozás mellett! A „gondoskodás” az országuk védelméről és a Szovjetunió megerősítéséről azt is jelentette, hogy mindenáron meg kell őrizni Lengyelországot a Varsói Szerződés tagjaként, és ahogy Andropov mondta: ez „nagyon nehéz lesz”.

A szovjetek eközben, tartva az esetleges szovjetellenes hangulat felerősödésétől a hadiállapot bevezetése a követségi munkatársak családjaiknak evakuálásával, számukra az élelmiszer biztosításával, illetve a szállítóeszközökkel (pl. repülőgépek) voltak elfoglalva.

7.3.1. Egy „incidens” nyomában...

December 11-én este, 19 óra 40 perctől Florian Siwicki lengyel vezérkari főnök, beszélgetést folytatott Kulikov marsallal, a VSZ Egyesített Fegyveres Erőinek parancsnokával. Siwicki elmondta Jaruzelski kéréseit (melyeket Milewski is közvetített egy nappal korábban), ami a gazdasági segítségnyújtást érintette elsősorban, de szerette volna, ha valaki a szovjet vezetésből Lengyelországba érkezik a hadiállapot bevezetésének politikai kérdéseit megvitatni. Másrészt pedig nagyon nyugtalanította Jaruzelskit, hogy (szerinte) nem kapott egyértelmű választ arra, hogy milyen lesz a Szovjetunió reakciója a hadiállapot bevezetésére. Jaruzelski „nyugtalanága” valójában nem abból fakadt, hogy nem ismerte a szovjet szándékokat, mint láttuk ismerte. A problémát inkább az a tény okozta, hogy nem volt világos, „kézzelfogható” indok a hadiállapot bevezetésére. Az Alkotmány ugyanis egyértelműen fogalmazott: „Az Államtanács a Lengyel Népköztársaság egész területére, vagy annak egy részére hadiállapotot vezethet be, amennyiben azt *az ország külső védelme, vagy a belső biztonságának fenyegetettsége*

---

⁷³³ „Zeszyt roboczy” *generala Anoszkina*... i. m. 1998. 25.

⁷³⁴ PAWLOW (PAVLOV), i. m. 1994. 173.

megköveteli. Ezekben az esetekben az Államtanács általános vagy részleges mozgósítást rendelhet el.”⁷³⁵

Jaruzelski nem akart idegen katonai intervenciót az országa ellen. Nyilvánvaló, hogy nem volt kétsége afelől sem, hogy az általa tizenhárom éve miniszterként vezetett hadsereg végre fogja hajtani a parancsait, de szüksége lett volna a hadiállapot igazolása szempontjából (jogilag és erkölcsileg egyaránt) egy nyílt fenyegetésre a Varsói Szerződés és a Szovjetunió katonai vezetői részéről. Már csak azért is, mert a hadiállapot egész propagandáját a lengyel nép hazafias érzelmeire alapozták. Siwicki is elmondta Kulikovnak, hogy az akciót a „*haza megmentése*” és a „*nemzet megmentése*” jelszavak alatt fogják megvalósítani.⁷³⁶

Felmerült a kérdés: kitől kell megmenteni a „nemzetet” és a „hazát”? Ha nincs külső fenyegetés, tehát nem a Varsói Szerződés vagy a Szovjetunió katonai intervenciójától, akkor – ahogy az alkotmány fogalmaz – az ország „*belső biztonságának fenyegetettségétől*”, a Szolidaritástól, az ország lakosainak döntő többségétől? Érezte a problémát maga Jaruzelski is.

Siwicki is szeretett volna ígéretet kapni a „szovjet segítségre: „*egy héttel ezelőtt a szovjet vezetéshez fordultunk, de nincs válasz*” – mondta indulatosan Kulikovnak.⁷³⁷ De mi történt egy héttel ezelőtt? Siwicki ezen elszólását, melyet Anoskin lejegyzett, a magyar és a volt csehszlovák levéltárakból előkerült dokumentumok segítenek értelmezni, és világítanak rá Jaruzelski nehéz helyzetére.

Egy héttel ezelőtt éppen december 4. volt. E napon zárult Moszkvában a Varsói Szerződés Honvédelmi Miniszterek Bizottságának (HMB) négynapos ülése, amelyen Jaruzelskit éppen Florian Siwicki helyettesítette. A tanácskozás harmadik napján Siwicki a szovjet vezetőkhez fordult Jaruzelski azon kérésével, hogy a HMB adjon ki egy közös, kemény hangvételű nyilatkozatot, amelybe burkoltan a Varsó Szerződés tagállamainak katonai fenyegetését is belefogalmazták volna. A kiegészített nyilatkozat, a dokumentumok egybehangzó tanúsága szerint, a következőképpen hangzott volna:

„a Varsói Szerződés Honvédelmi Miniszterek Bizottsága aggodalmát fejezi ki a Lengyelországban a szocialista ellenes erők bomlasztó tevékenysége következtében kialakult helyzettel kapcsolatban, amely megnehezíti a Varsói Szerződés tagállamai fegyveres erőinek szövetségi kötelezettségeinek végrehajtását, és megfelelő rendszabályok

⁷³⁵ Az 1976. február 10-én módosított Lengyel Népköztársaság Alkotmánya 3. fejezetének 33. cikkének 2. pontja szerint. Lásd: *Az európai népi demokráciák alkotmányai...* i. m. 1985. 328.

⁷³⁶ „*Zeszyt roboczy*” generála Anoskina... i. m. 1998. 30.

⁷³⁷ *uo.* 27.

meghozatalát teszi szükségessé a szocialista közösség biztonsága érdekében Európában”.⁷³⁸ (kiemelés tőlem: M.M.)

A nyilatkozat ilyen módon való kiegészítése mind retorikában, mind tartalmában emlékeztetett egy 13 évvel korábban, éppen a varsói Kongresszusi Teremben elhangzott szónoklathoz. Leonyid Iljics Brezsnyev akkor, a csehszlovákiai intervenció után, úgy fogalmazott, hogy ha egy szocialista országban „a szocializmus ügye veszélybe kerül, akkor az egész szocialista közösség biztonsága kerül veszélybe”, mindez „rendkívüli kényszerintézkedéseket” válthat ki a testvéri országok részéről, hiszen a „szocializmus ellenségeinek nyílt tevékenysége (...) veszélyezteti a szocialista tábor közös érdekeit.”⁷³⁹

Az egybecsengés azonnal feltűnt az ülésen résztvevő magyar honvédelmi miniszternek, Czinege Lajosnak is, aki azonnal konzultált telefonon Kádár Jánossal. A magyar párt első titkára arra utasította miniszterét – számítva a románok tiltakozására –, hogy csak akkor járuljon hozzá e mondat bekerüléséhez a közös kommunikációba, ha azt minden fél egyértelműen támogatja. A románok valóban elleneztek egy ilyen nyílt fenyegetés megfogalmazását, emiatt Czinege sem támogatta, végül elvetették Jaruzelski kérését.⁷⁴⁰ Úgy tűnik, hogy a szovjet vezetés sem tette magáévá azt, néhány nappal később, december 10-én, a Magyarországon tartózkodó szovjet miniszterelnök, Tyihonov kért elnézést Kádár Jánostól az „incidensért”.⁷⁴¹

A LEMP Politikai Bizottsága az ülés után egy nappal, december 5-én döntött a hadiállapot bevezetéséről, bár a pontos időpontot még nem tűzték ki, azt teljes mértékben Jaruzelskire bízták.⁷⁴²

Visszatérve Siwicki és Kulikov beszélgetéséhez, december 11-ére, a lengyel tábornok újra megpróbálta a régi Brezsnyev-doktrínát „működésbe hozni”. Kulikovot próbálta meggyőzni a szituáció lehetséges veszélyeiről: „józanul értékeljük a helyzetet, és ha nem

⁷³⁸ MOL M–KS 288. f. 47. cs. 765. ö.e. 30. d., illetve lásd még a csehszlovák honvédelmi miniszter jelentését: PACZKOWSKI, Andrzej–WERBLAN, Andrzej: *On the decision to introduced Martial Law in Poland in 1981. Two historians report the Commission on constitutional oversight of the Sejm of the Republic of Poland.* CWHIP, Washington, 1997. 39.

⁷³⁹ *Népszabadság*, XXVI. (1968. november 13.) 266. sz. 2.

⁷⁴⁰ Hasonlóan emlékszik vissza erre Gribkov is, lásd: GRIBKOV, i. m. 1992. 51. v. ö. GRIBKOV, i. m. 1998. 137.

⁷⁴¹ MOL M–KS 288. f. 47. cs. 765. ö. e. 30. d. Meg kell említeni, hogy Jaruzelski emlékirataiban nem teljesen így emlékszik vissza az eseményekre. Mivel ő maga nem vett részt a moszkvai tanácskozáson, ezért Siwicki állítólagos beszámolójára hivatkozik. A hosszasan idézett szövegben azonban nincs szó Jaruzelski kéréséről, egy szóval sem említi a közös nyilatkozatról szóló vitát! Lásd: JARUZELSKI, i. m. 1992. 378–379. Egy másik résztvevő, az akkori román honvédelmi miniszter szintén tárgyalja visszaemlékezésében a kérdést. Szerinte a bolgár, csehszlovák és a keletnémet delegáció támogatta a Jaruzelski által kért fenyegetést. Lásd: OLTEANU, Constantin. "Furtuna in Tratatul de la Varsovia" *Dosarele Istoriei*. 2001. 1. 12–22. Magyarul a cikk recenziója: SZÁSZ Zoltán: A Varsói Szerződés és a lengyelek „megsegítése”. In: *História* (2001) 3. sz.

⁷⁴² *Tajne dokumenty...* i. m. 1992. 549–569.

lesz politikai, gazdasági és katonai támogatás a Szovjetunió részéről, akkor Lengyelország a Varsói Szerződés számára el fog veszni.”⁷⁴³ A marsallt láthatóan nem lepte meg a lengyel katonai vezető által felvázolt borús jövőkép, és biztosította kollégáját, hogy szerintük „Lengyelország képes maga megoldani a problémáit [...] az erőtök megvan hozzá. Tudjuk.” Végül Kulikov rövidre zárva a beszélgetést, csak annyit tett hozzá: „Miért merült fel a katonai segítség problémája? Megvitattuk a hadiállapot minden aspektusát.”

A szovjet tábornok nem ígérhetett Jaruzelski számára az SZKP PB egy nappal korábbi határozatával ellentétesen „segítséget”. Siwicki pedig feladta, csak annyit tett hozzá: „külső segítség nélkül nekünk, lengyeleknek nagyon nehéz (lesz)”.⁷⁴⁴

Ugyanezen a napon Kulikov, Pavlov és Arisztov táviratban jelentette, hogy minden előkészület megtörtént a hadiállapot bevezetéséhez, vagy, ahogy ők nevezték, az „*X művelet*” megkezdéséhez.⁷⁴⁵ A táviratban az is szerepel, hogy Jaruzelski továbbra is követeli a kéréseinek teljesítését.

A szovjet pártvezetés azonban nem volt teljesen magabiztos: tartott attól, hogy a Jaruzelski bizonytalankodása miatt veszélybe kerülhet az akció. Annál is inkább, mert még mindig nem hozta meg a végső döntést, vagyis nem jelölte ki az időpontot. „*Jaruzelski újra ingadozó pozíciót foglal el. Először felbuzdult, most meg újra ellágyul. Ha ők az ellenforradalommal való harcban továbbra is ingadozni fognak, akkor náluk semmi sem fog megmaradni a szocialista Lengyelországból.*” – értékelte Jaruzelski magatartását Gromiko a SZKP Politikai Bizottság december 10-i ülésén.⁷⁴⁶ Végül december 12-én reggel Jaruzelski meghozta a végső döntést: éjfélről érvénybe lép a „*W óra*”, azaz megkezdődik a hadiállapot. Ezt megelőzően még telefonon beszélt Brezsnyevvel és Szuszlovval, ahol újra meggyőződhetett arról, hogy nem lesz szovjet „segítség”.

Anoskin 12-i bejegyzései nem tartalmaznak erről semmilyen információt, elképzelhető, hogy nem ismerte a részleteket, nem is tartozott a hatáskörébe. Aznap főleg a hadsereg különböző hadosztályainak mozgásait regisztrálta. Feljegyezte azonban Usztyinov tájékoztatását arról, hogy a legnagyobb titokban Lengyelországba érkezhét Szuszlov, Csernyenko, Ruzakov és Rahmanyin a szovjet vezetőségből.⁷⁴⁷ További bejegyzések tájékoztatnak a Nemzeti Megmentés Forradalmi (valójában: Katonai)

---

⁷⁴³ „*Zeszyt roboczy*” *generala Anoszki*... i. m. 1998. 28.

⁷⁴⁴ *uo.* 29-30.

⁷⁴⁵ Érdemes megjegyezni, hogy Jaruzelski semmit nem ír a könyvében december 11-ről. Nehezen elképzelhető azonban, hogy két nappal a hadiállapot bevezetése előtt semmilyen említésre méltó programja nem volt.

⁷⁴⁶ RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 7. l.

⁷⁴⁷ Ők végül nem utaztak Lengyelországba. Lásd: GRIBKOV, i. m. 1992. 52., ill.: GRIBKOV, i. m. 1998. 141.

Tanácsának felállításáról, feladatnak jelöli meg, hogy a tagjairól információkat kell gyűjteni. Néhány megjegyzés az egyház és az ellenzék viselkedéséről, de összességében elégedett hangnemből.

Majd a december 13-án bevezetett hadiállapot utáni napokban hangot ad néhány hiányosságnak is: „értékelésünk szerint egyelőre nem jellemző a kollektív vezetés. W. Jaruzelski elvtárs továbbra is megőrizte a kezében a teljes katonai és politikai vezetését.” Nagyobb probléma, hogy „egyidejűleg a munkásosztály jelentős része részt vesz a sztrájkokban, ami arról tanúskodik, hogy az ellenforradalom még él a széles néptömegek között.”⁷⁴⁸ Végül, december 16-án éjjel hagyta el Anoskin Lengyelország területét. Az utolsó bejegyzése alapján, moszkvai idő szerint éjfél körül szállt fel a gépe a varsói Okęcie repülőtérrel.

7.3.2. Mit mondanak a résztvevők?

Jaruzelski visszaemlékezése szerint, nem egészen így történtek az események. Anoskin „munkafüzete”, mely 1997-ben vált ismertté a kutatók előtt, szerinte nem tartalmaz minden információt. Egyrészt, hiányzik a december 8-án éjjel lezajlott beszélgetése Kulikovval, másrészt, állítása szerint a december 10-én megtartott SZKP PB ülésen nem került szóba a szovjet katonai segítségnyújtás kérdése.

Anoskin csak 10-étől jegyzetelt, tehát a korábbi eseményeket nem tartalmazza a „munkafüzete”, de mint láttuk a korábbi események (HMB ülés) dokumentumai sem Jaruzelskit igazolják, vagyis nem bizonyítható, hogy lett volna politikai akarat egy esetleges katonai intervenció realizálására Lengyelország ellen. A második állítást, pedig nem támaszthatjuk alá, hiszen az SZKP Politikai Bizottság jegyzőkönyve egyértelműen tanúsítja, hogy szóba került az intervenció ügye, éppen Jaruzelski „kérésével” kapcsolatban. Ellenben Jaruzelski nem hiányolja, hogy Anoskin nem említi a december 12-én Brezsnyevvel és Szuszlovval folytatott telefonbeszélgetését.⁷⁴⁹

Florian Siwicki sokkal részletesebben szólt a dokumentum ellen. Szerinte hihetetlen, hogy Kulikov tíznapos lengyelországi tartózkodása alatt nem volt más tárgyalópartnere, csak ő. Igaz, valójában Jaruzelskivel is találkozott az említett napokban (8-án). Másrészt pedig nem világos, hogy a Varsói Szerződés EFE parancsnokának miért, és kivel kellett

⁷⁴⁸ „Zeszyt roboczy” generała Anoszkina... i. m. 1998. 35.

⁷⁴⁹ Jaruzelski reagálását az Anoskin dokumentummal kapcsolatban lásd: Uwagi nawiązujące do niektórych aspektów międzynarodowej konferencji naukowo-historycznej w Jachrance. In: „Zeszyt roboczy” generała Anoszkina... i. m. 1998. 55–59.

volna még találkozni a két legmagasabb rangú lengyel katonai vezetőn kívül. Továbbá tagadja, hogy azt állította volna Kulikovnak, hogy ha nincs ígéret szovjet részről a segítségre, akkor elhalaszthatják egy nappal a hadiállapot bevezetését, és csak 13-án éjjel kerülne rá sor.⁷⁵⁰ Ezzel szemben több dokumentum is bizonyítja, hogy szó volt ez utóbbi időpontról is. Mitrohin iratai szerint ebben az esetben a hétfőt is munkaszüneti nappá nyilvánították volna (december 13-a ugyanis vasárnap volt).

Arisztov nagykövet jelentése szerint is több variáció létezett a hadiállapot kezdetének időpontjára. Péntekről szombatra, azaz 11-ről 12-ére, vagy szombatról vasárnapra, vagyis 12-ről 13-ára. Felmerült még az is, hogy egy héttel később 20-án kezdődjön az akció.⁷⁵¹ Ez utóbbi dátum azért volt valószínűtlen, mert a hatalom meg akarta előzni december 17-ét. Erre a napra ugyanis, a Szolidaritás több százezer fős tüntetést tervezett a varsói Győzelem térre (ma: Piłsudski tér), az Ismeretlen Katona sírja elé. A pártvezetés félt attól, hogy sor kerülhet a fegyverhasználatra is a tüntetők és a rendőri erők között. A meghatározó valóban az volt, hogy munkaszüneti nap legyen a hadiállapot bevezetésekor, mert így a lakosság döntő többsége otthon tartózkodik. Láttuk, hogy a hadiállapot kidolgozásánál fontos szempont volt, hogy a társadalom nyugalomban legyen, hiszen ez jelentősen megkönnyítheti az intézkedések megvalósítását, illetve elkerülhető a legrosszabb: az okkupációs sztrájk.

Siwicki azt is tagadta, hogy valaha is beszélt volna Andropovval. Ebben igaza lehet, ám Anoskin nem is jegyezte le ilyen állítást. Anoskin szerint Siwicki azt mondta Kulikovnak, hogy „Andropovval való beszélgetésen *megértettük, hogy számíthatunk a tevékenységünk II. szakaszában a segítségre.*”⁷⁵² A többes szám első személy használatából következhet, hogy a beszélgetést Milewski vagy Kiszczak is folytathatta Andropovval, mint ahogy az valójában történt is.⁷⁵³ Végül Siwicki elismeri, hogy Kiszczakkal együtt fültanúja volt december 12-én Jaruzelski Brezsnyevvel és Szuszlovval folytatott telefonbeszélgetésének, amikor Jaruzelski újra feltette a visszatérő kérdést: „Mi lesz, ha a helyzet bonyolódik a hadiállapot bevezetése után?” A válasz az ismert módon hangzott: a hadiállapot a lengyelek belső ügye lesz, képesek megoldani a problémáikat.

---

⁷⁵⁰ „*Zeszyt roboczy*” *generala Anoszki*... i. m. 1998. 48.

⁷⁵¹ RGANI 89. f. 66. p. 6. d. 4. l.

⁷⁵² „*Zeszyt roboczy*” *generala Anoszki*... i. m. 1998. 27. A II. szakaszban, vagyis a hadiállapot kihirdetése utáni periódusban a Szovjetunió valóban komoly materiális és pénzügyi segítséget nyújtott Lengyelországnak.

⁷⁵³ Czesław Kiszczak 1981. augusztus végén járt Moszkvában Pavlov kíséretében és találkozott Andropovval. A KGB vezetője felhívta az új lengyel belügyminiszter figyelmét az erőszak alkalmazásának veszélyeire és azt üzenté Jaruzelskinek, hogy a szovjet hadsereggel nem szándékoznak bevonulni Lengyelország területére. Lásd: PAWŁOW (PAVLOV), i. m. 1994. oldal?

Ezután hozta meg Jaruzelski a végső döntést.⁷⁵⁴ Erről hasonlóan emlékszik Jaruzelski is, mint írja, „megbizonyosodtam Szuszlovval (folytatott telefonbeszélgetésen) és kisebb mértékben Usztyinovnál, hogy ez a mi belső ügyünk lesz.”⁷⁵⁵

Az állítólagos szovjet katonai intervencióval kapcsolatban kiegészítő adalékot szolgáltatott Władysław Pożoga, aki a lengyel hírszerző és elhárító szolgálatok főnöke volt 1980 szeptemberétől, amikor elődje, Milewski belügyminiszter lett. E szolgálatok szoros együttműködésben voltak az akkor éppen Vlagyimir Alekszandrovics Krjucskov által vezetett szovjet hírszerzéssel, a PGU-val. Pożoga szerint nem valószínű, hogy a Varsói Szerződés tagállamai katonai invázióra készültek volna Lengyelország ellen, hiszen akkor a hírszerzés tudott volna ezekről a tervekről. „Figyelmesen követtük a KGB csoportjainak tevékenységeit Lengyelországban. Nem tettek semmilyen előkészületeket.” – állítja a volt hírszerző főnök.⁷⁵⁶ Nyugodtan dolgoztak, az előre megtervezett feladatokat látták el, rutinmunkát végeztek.⁷⁵⁷ Semmi olyan jel nem volt látható, mint két évvel korábban Afganisztánban. Ezzel egyidejűleg a nyugati hírszerzés emberei is a megszokott rendben tevékenykedtek. „Az éterben csend volt. Rádiós hírszerzőink unatkoztak, nagyon ritkán fogtak el egy ügynöktől származó rejtjeltáviratot.”⁷⁵⁸ Nem tudtak semmi újról beszámolni a világ különböző országaiban dolgozó lengyel ügynökök sem. Pożoga arra is felhívta a figyelmet, hogy a lengyel hírszerzés már régóta figyelte a szovjet hadsereg mozgásait is, de azokat úgy értékelték, mint látszólagos erődemonstrációk, amelyek részben az amerikai szatellit felvételek megtévesztésére történtek.⁷⁵⁹ Mint ahogy valójában így is történt.

Az eddigi kutatások alapján kijelenthetjük, hogy nincsenek olyan dokumentumok, amelyek igazolnák Jaruzelski és Siwicki állításait, vagyis azt, hogy a szovjetek katonai intervencióra készültek volna Lengyelország ellen. A lengyel Belügyminisztérium iratait, amelyek a hadiállapot bevezetésével kapcsolatosak, átvizsgálva megállapítható, hogy a másfél év alatt előkészített akció egyetlen dokumentuma sem tartalmaz olyan állítást, amely a Varsói Szerződés tagállamainak vagy a Szovjetuniónak a katonai intervenciójának

---

⁷⁵⁴ Lásd: *Komentarz do niektórych faktów związanych z konferencją w Jachrance*. In: „Zeszyt roboczy” *generała Anoszkina...* i. m. 1998. 52.

⁷⁵⁵ JARUZELSKI, i. m. 1992. 402.

⁷⁵⁶ POŻOGA-PIECUCH, i. m. 1992. 108. Természetesen Pożoga állításai is nagy távolságtartással kezelhetők. Interjúkötetéből egyértelműen kiderül, hogy saját „reformer” szerepét próbálja felnagyítani, és míg Kania fellépését az 1980. december 5-i moszkvai tanácskozáson nagyon nagyra értékelte, addig Jaruzelski szerepét egyértelműen negatívan állítja be. Mindenképpen elgondolkoztató azonban, hogy Jaruzelski többször idézett visszaemlékezésében egyetlen egyszer sem hivatkozik a Pożoga által irányított hírszerzésre (a nevét sem írta le).

⁷⁵⁷ POŻOGA-PIECUCH, i. m. 1992. 108.

⁷⁵⁸ *uo.* 109.

⁷⁵⁹ *uo.* 109.

veszélyének létezését igazolta volna.⁷⁶⁰ Függetlenül ettől a lengyel belügyminisztérium készített elemzéseket arról, hogy mi várható a lengyel társadalomban egy esetleges szovjet katonai beavatkozás esetén.⁷⁶¹

7.3.3. A hadiállapot

A hadiállapot (lengyelül: stan wojenny) valójában katonai puccsot jelentett a hatalomban, egyidejűleg az ország gazdaságának és az állam főbb intézményeinek militarizálásával, beleértve a tömegtájékoztatási eszközöket is. Éppen ezért a magyar szakirodalomban és publicisztikában bevett „szükségállapot” kifejezés – amellet, hogy nem ezt jelenti – nem fedi a valóságot.

Mit jelentett a hadiállapot? Andrzej Paczkowski kiváló monográfiájának címe, a magyarra nehezen fordítható „*Wojna polsko-jaruzelska*”⁷⁶² fejezi ki talán a legjobban a valóságot. A hadiállapot kihirdetése (1981. december 13-án 0 órakor) tömeges internálást, tisztogatást, emigrációba kényszerítést, az élet militarizálását, illetve a katonai hatalomátvételt jelentett. A rendőrség és a hadsereg részvételével végrehajtott akció eredményeképpen egyetlen éjszaka leforgása alatt megbénította a Szolidaritás működését.

Mindenekelőtt azonban meg kell állapítani, hogy nem volt áldozatok nélküli a hadiállapot Lengyelországban. Közvetlenül az akció megkezdésével összefüggésbe hozható halálos áldozatok száma 1 fő: december 16-én kilenc bányász veszítette életét a szilésiai Wujek bánya pacifikálása során, 17-én a gdański demonstráció szétverése közben egy fiatal fejlövést kapott, valamint egy wrocławui egyetemista a ZOMO támadása során szívinfarktusban hunyt el. Rajtuk kívül a hadiállapot teljes megszüntetéséig, 1983. július 22-ig a kutatók eddig 47 esetben tudták kimutatni, hogy a hadiállapot miatt veszítette életét. A legvéresebb napok közé tartozik minden kétséget kizáróan 1982. május 3., amikor a betiltott alkotmány ünnepén tartott demonstráción Varsóban három, Szczeńben egy fiatal vált a rendőrségi támadás áldozatává; illetve augusztus 31-én, a gdański megállapodás második évfordulójára rendezett tüntetéseken Lubinban hárman, Gdańskban, Wrocławban

---

⁷⁶⁰ WIDACKI, Jan: *Czego nie powiedział general Kiszczak. Z Janem Widackim rozmawia Wojciech Wróblewski*. Varsó, BGW, 1992. 146.

⁷⁶¹ *Instrukcja na wypadek interwencji sowieckiej*. In: http://www.ipn.gov.pl/ftp sierpien80/archiwum_msw/BU_1585_1640.pdf (2008. 09. 07.)

⁷⁶² PACZKOWSKI, Andrzej: *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981–22 VII 1983*. Kraków, Prószyński i S-ka, 2006. A „*Wojna polsko-jaruzelska*” szó szerint „lengyel–jaruzelski háborút” jelent, vagyis Jaruzelski háborúját a lengyelekkel.

és Kielcében egy-egy fő vesztette életét.⁷⁶³ 1989 végéig, tehát a rendszerváltás bekövetkeztéig még 42 haláleset hozható összefüggésbe a rendőrség, illetve az állambiztonsági szolgálat „tevékenységével”. A leghírhedtebb eset kétségtelenül 1984. október 19-én történt, amikor a belügy utasítására különösen brutálisan meggyilkolták Jerzy Popiełuszko atyát, a „Szolidaritás lelkesét”. Temetése rendszerellenes demonstrációvá változott, az eset híven tükrözte a rendszer erkölcsi csődjét a társadalom szemében.

A hadiállapot lényegéhez tartozott az ellenzéki személyek internálása. A „Jodła” („Jegenyefenyő”) fedőnevű akció keretében, a hadiállapot első 10 napjában 5,179 főt internáltak különböző táborokba. Összességében a hadiállapot felfüggesztéséig 10,132 esetben hoztak internálásról döntést, mely 9736 főt érintett.⁷⁶⁴ Az internáltak között aktívan dolgozott a titkosszolgálat.⁷⁶⁵ Elsődleges céljuk a lojalitás kikényszerítése volt („Klon” - „Juharfa” akció). A jelenlegi kutatások szerint körülbelül az internáltak egy ötöde írhatott alá ilyen nyilatkozatot a szabadulásáért cserébe. A szolgálatok másik célja az emigrációba kényszerítés volt. 1982 végéig, tehát a hadiállapot első évében nagyjából 5000 fő jelezte kivándorlási szándékát az országból. A belügyminisztérium adatai szerint azonban kb. 500 személy hagyta el az országot ez idő alatt a családtagjaival együtt.⁷⁶⁶ Az internáltakon kívül, 1982. október közepéig közel 11 ezer főt tartóztattak le „politikai bűncselekményért”, és ebből nagyjából 5100-at ítéltek el.⁷⁶⁷

1982 augusztusáig 55.800 dolgozót bocsátottak el a munkahelyéről, ha ehhez hozzávesszük az internáltak és az elítéltek 16–17 ezres számát, akkor a represszió tömeges méreteiről beszélhetünk. A legnagyobb arányú elbocsátások a bírókat és az újságírókat érintették. Ez utóbbiaknál 10%-ra becsülik azok számát, akiknek megszüntették a munkaviszonyát, a Hármashátrányban ez az arány elérheti az egyharmadot is. Ezzel együtt 21 szerkesztőséget oszlattak fel az országban.⁷⁶⁸

Az állami intézmények, illetve a gazdaság és az infrastruktúra néhány szektorának a militarizálásáról szintén december 13-án adták ki a parancsot. Ez kb. 2 millió dolgozót

---

⁷⁶³ A Helsinki Bizottság összeállítását szerint éppen 100 áldozata van a nyolcvanas éveknek Lengyelországban. LIPŃSKI, Piotr: *Ofiary stanu wojennego i lat następnych do 1989*. In: <http://wyborecza.pl/1,75478,3787704.html> (2009-01-12) Egy másik összeállítás szerint kilencvenhárom haltak meg 1989-ig a rendszer áldozataként, lásd: *Tygodnik Gdański*, Nr 16, 1989. december 3.

⁷⁶⁴ PACZKOWSKI, i. m. 2006. 91–93.

⁷⁶⁵ MAJCHRZAK, Grzegorz: Działania Służby Bezpieczeństwa w celu przejęcia kontroli na „Solidarność” w latach 1980-1982. In: *Dzieje Najnowsze*, XXXV. évf. (2003) 3. sz. 89–99.

⁷⁶⁶ PACZKOWSKI, i. m. 2006. 96–97. A hadiállapot bevezetése utáni években a becslések szerint kb. 70 ezer lengyel állampolgár hagyta el hazáját. Lásd: PACZKOWSKI, i. m. 1997.

⁷⁶⁷ uo. 98.

⁷⁶⁸ uo. 104–107.

érintett, vagyis az ország dolgozói 15 százalékának – nem számolva a belügyi funkcionáriusokat – a munkahelyét militarizálták. A vajdaságokba 5–10 fős komiszár csapatokat küldtek a rendelkezések végrehajtásának ellenőrzésére. Ugyanakkor kötelezték a 16 és 60 év közötti állampolgárokat ingyenmunkára „a védelem” érdekében, illetve a parasztokat a „meghatározott mezőgazdasági terméket beszállgatására az állam javára”.⁷⁶⁹

A párt nem oszlott fel, a Politikai Bizottság továbbra is létezett, bár 1981. december 13-i és 22-i ülés után havonta csupán egyszer ülésezett. Létrehozták a Nemzeti Megmentés Katonai Tanácsát (WRON), mely valójában inkább volt reprezentatív, mint valódi döntéshozó testület. Egy szűkebb, kilencfős Direktórium kezében összpontosult a hatalom. Jaruzelski vezetése alatt tagja volt a két miniszterelnök helyettes: Rakowski és Obodowski, három KB titkár: Barcikowski, Milewski és Olszowski, a belügyminiszter Kiszcak, a vezérkari főnök Siwicki és a Minisztertanács Hivatalának vezetője Janiszewski. A 9 főből Jaruzelski, Siwicki, Kiszcak, Janiszewski és Milewski az egyenruhásokhoz tartoztak. A Direktórium nem létezett hivatalosan, eleve Alkotmányon kívüli szerv volt. Lényegében azonban a PB-ben, a Kormányban, a Védelmi Bizottságban és a WRON-ban is Jaruzelski volt az első ember. Ilyen hatalomkoncentrációra nem volt példa korábban a lengyel történelemben. Még Bierut vagy Gomułka sem rendelkezett hasonlóval.⁷⁷⁰

Az egész akciót a hadsereg és a rendőrség különböző alakulatai segítségével bonyolították le. A letartóztatásokban és az internálásban kb. 10 ezer rendőr (ZOMO), a hadiállapot bevezetésében összesen mintegy 30 ezer belügyi funkcionárius, illetve 80 ezer katona vett részt, a lengyel hadsereg létszámának egynegyede! Közülük a legtöbben a sztrájkok leverésében, a vasútvonalak védelmében és az utak ellenőrzésében vettek részt.⁷⁷¹ 1750 tank, 1400 páncélozott jármű, 500 könnyű gyalogsági harckocsi, 9 ezer gépkocsi segítségével hajtották végre az akciót.⁷⁷² A hadsereg tevékenysége azonban nem korlátozódott csupán a védelmi funkcióra, a sztrájkoló üzemek pacifikálására és a „hadiállapot pszichózisának fenntartására”. Lényeges szerepe volt az állami és a gazdasági irányításban és a párt életében is. A miniszterek és a helyetteseik között 11, a vajdák és helyetteseik között 13, a LEMP vajdasági bizottságának titkárai között 9 katonai személy tevékenykedett. De jelentős számú katona került a pártapparátusba és az állami

---

⁷⁶⁹ uo. 56–57.

⁷⁷⁰ uo. 66–69.

⁷⁷¹ uo. 45. és 87.

⁷⁷² PACZKOWSKI, i. m. 1997. 339. A lengyel történet írt még kb. 70 ezer katona részvételéről írt.

adminisztrációba is. Több mint ezer kiválasztott munkahelyre 4700 tisztet és kb. 2700 katonát küldtek komiszárként.⁷⁷³

Időlegesen kialakultak ellenállási gócpontok is, mint a sziléziai *Wujek* vagy a *Manifest Lipcowy* bányákban, ahol a föld alatt sztrájkoló munkásokat végül erővel verték szét és véráldozattal jártak az összecsapások. De nem volt szükség a szovjet katonai segítségre. Elmondható, hogy egy idegen hadsereg nem lett volna képes egy ilyen nagyszabású akciót végrehajtani úgy, hogy ilyen kevés áldozattal járjon. Ehhez mindenképpen szükséges volt a lengyel hadsereg és az állambiztonság aktivitása, ahogy azt a már idézett 1968-as dokumentumban megállapították a csehszlovákiai tapasztalatok fényében. De még így sem sikerült teljes egészében felszámolni a Szolidaritást. Hamarosan megszerveződött az illegális mozgalom.

A Szovjetunió azonban nem nézte passzívan a lengyel hadsereg és rendőrség rendteremtő akcióját. Még a hadiállapot bevezetése előtt, december 7-én érkezett a lengyel BM-ből a szovjet félhez a kérés, hogy a hadiállapot bevezetéséhez szükséges anyagi és technikai eszközök terén segítsék a lengyel erőszakszerveket. December 17-én jelezték Moszkvából, hogy teljesítik a kéréseket. Ennek értelmében 25 ezer darab BTR-60 PB típusú páncélozott járművet, 10,250 darab „harcképtelenséget okozó kémiai anyagot” (könnygázt) és 2 ezer tonna benzint kapott a lengyel hadsereg és a rendőrség. Függetlenül a kéréstől, december 26-án speciális repülőgéppel további segítség érkezett az országba 6200 kg élelmiszer, 6760 üveg alkoholos ital és 44,500 doboz cigaretta formájában a rendőrség munkatársai számára. December folyamán a Legnicában állomásozó szovjet parancsnokság további 12 ezer darab „harcképtelenséget okozó kémiai anyagot” adott át a lengyel hatóságoknak. Mindezen felül, 1982. január 23-án újabb kérés érkezett a szovjet belügyhez, melyről február 26-án született meg a pozitív döntés: 15 ezer páncélozott szállító, 30 ezer pár katonai kesztyű, 40 ezer darab fehérnemű, 2 ezer pár nemezcizma és 36 ezer méter flanel anyag szállítására került sor. A lengyelek továbbá kilátásba helyezték, hogy szükség lehet a jövőben még különböző meleg ruházatra és 100–150 ezer darab UAZ gépkocsira.⁷⁷⁴

Gazdasági vonalon is jelentős segítséget kapott a lengyel állam. 1980–1981. folyamán – a gazdasági segítségnyújtás megvonásával való zsarolás ellenére – összesen 34 alkalommal nyújtott valutasegélyt a Szovjetunió Lengyelország számára, mintegy 690

⁷⁷³ PACZKOWSKI, i. m. 2006. 127.

⁷⁷⁴ Informacja o pomocy udzielonej Ministerstwu Spraw Wewnętrznych PRL przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ZSRR od grudnia 1981 r. 27 lutego 1982. In: http://softland.com.pl/aerociac/aaa/stan_wojenny/sprzet_mo1.html (2008-08-21)

millió dollár összegben. 1779 millió dollárnyi lengyel adósságot átütemeztek. Ezen felül a szövetséges államoktól megvont olajbevételekből 465 millió dollár vissza nem térítendő támogatást kaptak. *Összesen a tizenhat hónap alatt 2934 millió dolláros segítséget kapott a lengyel állam Moszkvától.*⁷⁷⁵ A Szovjetunió biztosította Lengyelország számára az energiahordozó- és nyersanyagimportjának a 40%-át. Mivel KGST áron – tehát jóval a világpiaci árak alatt – folyt a kereskedelem, 1976 és 1980 között ez a különbözet 2,4 milliárd rubelt tett ki. *A Lengyelországban nyújtott szovjet segítség teljes összege így elérte a 4–5 milliárd dollárt.*⁷⁷⁶

1982. március 1–2-án lengyel delegáció tárgyalt Moszkvában. Jaruzelski beszámolt a gazdasági problémákról, kiemelte, hogy az ipari potenciál csupán 60%-on működik, így 400 ezer ipari dolgozót és 200 ezer építőipari munkást fenyeget a munkanélküliség. Megköszönte az addig szovjet segítségnyújtást és megállapodtak, hogy 1982–1983-ban további 2,7 milliárd rubel összegű hitelt folyósít számukra a Szovjetunió.⁷⁷⁷ Minden anyagi áldozat ellenére a szocialista tábor és annak vezetője, a Szovjetunió viszonylag „olcsón” jött ki a lengyel válságból.

A hadiállapot teljes sikeréről azonban nem beszélhetünk még a hatalom szemszögéből nézve sem. Sikerült megbénítania és izolálnia a Szolidaritást. A stratégiai ágazatokban militarizálásával részben helyreállt a termelés és a szállítás. „Helyre állt” a rend és megszűnt a hatalmi harc. Siker volt, hogy a lakosság jelentős része elfogadta a hadiállapotot és nem fejtett ki aktív ellenállást. A rend utáni vágy nagyobb volt az emberekben, mint az aktív ellenállásé. De nem tudta a hatalom teljesen egészében felszámolni a Szolidaritást, illegálitásban tovább működött. Nem tudták bevezetni az ígért gazdasági reformokat sem. A külvilág annak ellenére, hogy viszonylagos megnyugvással vette tudomásul a hadiállapot kihirdetését, elszigetelte a Jaruzelski-rezsimet. Gazdaságilag nehéz helyzetbe hozta magát a lengyel vezetés nem csak az Egyesült Államok bojkottja, hanem a nyugati hitelezők elfordulása miatt is. A lengyel politikai vezetés néhány évvel később jelentős engedményekre kényszerült a politika és végső soron a gazdasági liberalizációt sürgető Nyugat nyomására. Végeredményben a hadiállapot konzerválta a lengyel állam összes problémáját, s egyet sem oldott meg. Nem adott lehetőséget a lengyel államszocializmus immanens megújulására, végső soron megnyitotta az utat a piaci kapitalizmus restaurálása előtt.

---

⁷⁷⁵ *Szpravka o szovjetszkoj pomoscsi PNR v szvobodno konvertirujemoj valjutye v 1980–1981 gg.* RGANI 89, f. 66. p. 8. d. 2. l.

⁷⁷⁶ MUSZATOV, i. m. 1995. 117–118., ill. MUSZATOV, i. m. 1996. 234–235. v. ö. GAJDAR, i. m. 2007. 188.

⁷⁷⁷ GAJDAR, i. m. 2007. 188.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGJEGYZÉSEK

Az 1980–1981-es lengyelországi krízis elsősorban abban különbözött az 1956-os magyarországi és az 1968-as csehszlovák folyamatoktól, hogy egy alulról jövő kezdeményezés volt. A társadalom korábban nem tapasztalt tömegei villámgyorsan megszervezte magát az állam élén álló párttal szemben. Míg 1956-ban és 1968-ban a reformfolyamatok a pártból indultak ki, melyek aztán jelentős társadalmi támogatottságot szereztek, Lengyelországban az ellenzéki értelmiség és a munkások kényszerítették engedményre a pártot. A Lengyel Egyesült Munkáspárt azonban nem esett szét, a legfelsőbb vezetés – minden kompromisszum ellenére – egyetlen pillanatra sem állt a társadalmi követelések élére. A lengyel Szolidaritás néhány hét alatt olyan jelentős társadalmi mozgalommá fejlődött, hogy sem a párt, sem a Szovjetunió nem kockáztathatta meg a fegyveres fellépést ellene. Természetesen ebben az is közrejátszott, hogy a Szolidaritás új taktikát választott: az utcai tüntetések és demonstrációk helyett – ahol védtelenek a támadásoktól –, kizárólag a gyárak, üzemek és a bányák területén tiltakoztak. Az okkupációs sztrájk védelme mellett a másik újdonsága az eseményeknek a szolidaritás-sztrájk volt. Tehát, ha egy üzem dolgozói sztrájkolni kezdtek, akkor velük tartottak mások is, függetlenül attól, hogy közvetlenül nem érintette őket az adott ügy. Így a párt nem tudta megosztani és egymástól elszigetelni a társadalmi ellenállás gócpontjait. Alapvető jelentőségű volt, hogy a Szolidaritás mozgalomban a lengyel társadalom jelentős többsége részt vett és kiterjedt minden társadalmi rétegre a munkástól az értelmiségen és a diákokon át a parasztokig. Politikai értelemben is széles spektrumot fogott át. Megtalálhatóak voltak köztük a régi szocialisták, a demokratikus ellenzék liberális vonulata, a konzervatív nacionalista oldal számos irányzata, de a LEMP párttagok egyharmada is. Jelentős erő adott a mozgalomnak a katolikus egyház támogatása, II. János Pál pápa és Stefan Wyszyński prímás tekintélye. Nem elhanyagolható jelentősége volt a lengyel emigráció és az amerikai kormányzat támogatásának, illetve propaganda tevékenységének Nyugaton, de a nyugati szocialista és kommunista irányítású tömegszakszervezetek erkölcsi és anyagi támogatásának sem.

Az első kérdés joggal merülhet fel. Miért éppen Lengyelországban jöhetett létre a Szolidaritás mozgalom? A válasz összetettsége reményeim szerint kiderült e munkából. Röviden összefoglalva a következő tényezők szerepét hangsúlyoznám: 1. 1956 októbere után Lengyelországban a katolikus egyház jelentős, a térségben egyedülálló autonómiát tudott kivívni magának. Karizmatikus egyházi vezetőkkel az élén az egyház komoly

konkurenciája lehetett a pártnak a társadalom vezetésében. 2. Magántulajdonban maradt a mezőgazdaság túlnyomó része, mely biztosított bizonyos kontinuitást a korábbi rendszerrel, s a társadalom jelentős része az állami szektoron kívül maradt. Emiatt, illetve az egyház rendkívül erős befolyása miatt, a mezőgazdaságot évtizedekig „büntette” az állami vezetés. Miközben az élelmiszertermelés 80 százalékát adta a magánszektor, az állami beruházások csupán egyharmad része került a mezőgazdaságba. Az előnytelen állami felvásárlási árak és a mezőgazdasági eszközökhöz jutás nehézségei hosszú távon élelmiszerhiányhoz vezetett az országban. Másrészt a felaprózott földek művelésével nem lehetett a felduzzasztott nagyipari lakosságot élelemmel ellátni 3. 1956 után Lengyelországban nem volt kötelező a marxista-leninista ideológia a tudományban, az egyetemeken nem volt kötelező annak oktatása. Az értelmiség minden más kelet-európai országnál nyitottabb maradhatott a nyugati eszméáramlatokra és nézetekre. 4. A lengyel pártvezetés minden válsághelyzetet, a társadalmi elégedetlenség minden jelenségét erővel verte le (1968, 1970, 1976). A kemény rendőrségi, néha katonai fellépések érintették éppen úgy az értelmiséget és egyetemi diákságot, mint a munkásokat. Ez idővel a munkás–értelmiség ellenállási szövetséghez vezetett. 5. A lengyel történelmi tudatban erősek voltak az államtól független társadalmi-önszerveződési formák hagyományai. A tizenkilencedik századi felkelések és a második világháború idején kialakult földalatti állam tapasztalatai tovább éltek nemzedékeken keresztül. Az 1945–1948 közötti sztrájkok és munkás-önszerveződések megmutatták egy alternatív hatalom kiépülésének lehetőségét. Majd 1956-ban újra e munkásönkormányzatok vették kezükbe a termelés irányítását. Miután erővel verték le e kezdeményezéseket sokáig csak az értelmiség elképzeléseiben élt tovább az öngazgatás ideája, de egyáltalán nem halt el. 6. Egyedülálló volt Lengyelország a népességnövekedésben is, komoly problémát okozva a pártvezetésnek ezzel. A hetvenes évek gigantikus nehézipari beruházásaira többek között azért volt szükség, hogy az évente a munkaerőpiacon megjelenő 300-400 ezer új munkavállalónak legyen munkája. A beruházások nem a legmodernebb technológiákkal készültek, így már rövidtávon tarthatatlanná váltak. Ehhez járult még a lakásépítés elmaradása, mely szintén nem tudott lépést tartani a lakosság igényeivel. Lengyelország társadalmának jelentős részét a lakásra váró, üres boltok előtt sorban álló és a jövőképtől megfosztott fiatalok alkották, akikre már nem volt hatással a marxizmus-leninizmus sem. 7. 1978-ban pápává választották Karol Wojtyła krakkói érseket, aki 1979 nyarán Lengyelországba látogatott. Akkor, amikor a gazdasági mutatók a háború után először mutattak valódi csökkenést, amikor az évi termés a történelem legrosszabb éveit idézte, amikor a Gierek-rendszer öndicsőítő propagandája

és a valóság közötti különbséget már mindenki érzékelte. Amikor a különböző ellenzéki szervezetek már országszerte ismertek voltak, s már léteztek az első, de még illegális Szabad Szakszervezetek. Ekkor II. János Pál pápa útja több millió lengyelnek adott lelki erőt, miközben a hatalom a látogatás ideje alatt láthatatlanná vált. A pápa szavai, hogy „*ne féljete*” megerősítette a társadalmat, úgy érezhették, hogy egy ilyen tekintéllyel a hátuk mögött, a párt többé nem alkalmazhat erőt ellenük.

A Szolidaritás létrejöttéhez tehát számos olyan tényező kellett, amelyek hosszú éveken át együtt, egymással párhuzamosan, gyakran egymással szemben fejlődtek. A lengyel államszocializmus e sajátosságai, mely túlnyomó részben a korábbi történelemből, részben pedig a mindenkori pártvezetés hibáiból, gyakran tehetetlenségéből eredtek, tették lehetővé egy egyedülálló társadalmi mozgalom kialakulását a nyolcvanas évekre.

Joggal merül fel a kérdés, hogy miként reagált erre a Szovjetunió? A szovjet vezetés átélt és „megoldotta” korábban az 1953-as kelet-berlini felkelést, az 1956-os magyar és lengyel krízist, valamint az 1968-as csehszlovákiai válságot. Mint láttuk, ezektől az eseményektől társadalmi-politikai háttérben alapvetően eltért a lengyelországi válság. De alapvetően más volt a nemzetközi feltételrendszer és a Szovjetunió belső helyzete is. 1980-ra a Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetése bár komoly tapasztalatokkal rendelkezett a kelet-európai „válságmenedzselésekben”, de nem alkalmazhatta azokat teljes mértékben Lengyelországgal szemben: tudta jól, hogy Lengyelország más. Egyfelől, mert geostratégiaiailag a legfontosabb láncszem a Varsói Szerződésben. Hiszen a Szovjetunió után a legnagyobb és legmodernebb hadsereggel rendelkezett, illetve az ország területén vezetett az összeköttetés az NDK-ban állomásozó szovjet hadseregekhez. Másfelől, a több évszázadra visszanyúló lengyel–oroszl, majd lengyel–szovjet kapcsolatok vitás kérdései tabu témának számítottak a hivatalos közbeszédben. A szovjet vezetés erősen tartózkodott attól, hogy a lengyelekkel komolyabb vita alakuljon ki, a korábbi sérelmeket újabakkal terhelje, hiszen tartani lehetett a lengyel társadalom oroszellenességének negatív hatásaitól. Éppen ezért Lengyelország külön-utassága megmaradhatott a belpolitikában, a külpolitikai lojalitásért és szövetségért cserébe. Harmadrészt pedig, már nem élt a hatvannyolcas „*Brezsnyev-doktrína*” sem. A Szovjetunió a hetvenes évek elejétől új alapokra helyezte a kelet-európai kapcsolatait. Kétoldalú barátsági és együttműködési szerződések „garantálták”, hogy az adott ország pártvezetése a szocialista közösség része – így Lengyelország alkotmányába is belekerült a Szovjetunióval való szövetségről szóló passzus. Nemzetközi szinten pedig a Helsinki Záróokmány volt a biztosíték, melyben a Nyugat elismerte Kelet-Európát a Szovjetunió érdekszférájaként. A Szovjetunió számára

ettől kezdve a legfontosabb az maradt, hogy a kelet-európai államok külpolitikailag szövetségesek maradjanak, a Varsói Szerződés egységes maradjon.

Láttuk, hogy a szovjet gazdasági problémák komoly gondot okoztak már a belső ellátásban is. A hetvenes évek olajár-robbanása csak rövid ideig volt képes fedezni az importköltségeket.⁷⁷⁸ Ráadásul a vietnami traumát kiheverve, a hetvenes évek végétől a NATO és az Egyesült Államok vezetői újabb offenzívát indítottak a Szovjetunió meggyengítésére. Az USA kezében lévő „*kínai kártya*” komoly félelmet keltett a szovjet stratégiákban. Növelte a szovjet elszigeteltséget az elhibázott afganisztáni intervenció is, majd az 1981 elején hivatalba lépő új amerikai elnök, Ronald Reagan nyíltan konfrontálódni kívánt a Szovjetunióval. Sőt Reagan számára kifejezetten jól jött a lengyel Szolidaritás felemelkedése, s a szovjet politika nem tudott reagálni az új kihívásokra. Egyrészt a hetvenéves átlagéletkorú vezetőség, mely tagjainak többsége még a sztálini időkben szocializálódott és a hidegháborús status quo fenntartását védelmezte, nem tudott a dinamikus amerikai elnökkel valódi párbeszédet folytatni, másrészt gazdaságilag a Szovjetunió már nem volt képes felvenni a versenyt sem az új amerikai fegyverkezési tervekkel, sem a nyugat-európai technológiával.

Az 1980 augusztusában bekövetkezett fordulat a lengyel belpolitikában – a Szolidaritás felemelkedése, majd legalizálása – nem lepte meg a legfelsőbb szovjet vezetést, még akkor sem, ha ilyen radikális változással azért nem számoltak. Egyértelműen problémát jelentett számukra, hogy a Szolidaritás bázisát munkások alkották. Ráadásul a mozgalom oly gyorsan vált meghatározó erővé Lengyelországban, hogy mire érdemben reagálni tudtak volna, már megkötetett a kompromisszum a munkások és a kormány között. Ettől kezdve hosszú harc kezdődött a lengyel vezetés és a Szolidaritás, valamint a lengyel és a szovjet vezetés között. Az SZKP vezetése idővel elfogadta azt a lengyel érvelést, hogy a „*munkások nem szocialistaellenes motívumok miatt csatlakoztak a Szolidaritáshoz*”, hanem a jogos követeléseik és a gazdasági nehézségek miatt, a fő veszély pedig a Szolidaritás ellenzéki, szocialistaellenes értelmiségi körei (extremisták) jelentik, akiket le kell választani a szakszervezeti mozgalomról. Természetesen a Szolidaritás „*szakszervezeti része*” sem volt önmagában elfogadható, hiszen az államszocialista rendszerben nem létezhet a párttól független szakszervezet, ahol a hivatalos ideológia szerint a munkások egyetlen legitim képviselője a párt. Ráadásul a

---

⁷⁷⁸ Újabb vizsgálódások arra a következtetésre jutottak, hogy az olajár változásai és a lefelé ívelő ún. „Kondratyev-ciklus” jelentősen hatott a szovjet rendszer összeomlására. E tényezők már a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján érezhetőek voltak. Lásd erről MADARÁSZ Mihály: A Kondratyev-ciklus a szovjet és orosz kőolaj-kitermelésben. In: *Eszmélet*, 19. (2008. tél) 80. sz. 121–145.

szakszervezet olyan követelései, mint a termelés irányítása és a termékek elosztása, a húszas évek Kollontaj „*munkásellenzékére*”, illetve az „*anarcho-szindikalista*” mozgalomra emlékeztették a szovjet vezetőket. A fő cél tehát a Szolidaritás megosztása, az ellenséges rész „*izolálása*”, illetve a szakszervezeti rész integrálása az államszocialista rendszerbe volt. E koncepció megbukott. Egyrészt, mert a Szolidaritás a hatalommal szemben egységesebb volt, mint gondolták. Másrészt, mert a belső törésvonalai nem ilyen egyszerűen húzódtak, ahogyan azt a lengyel és a szovjet párt vezetői szerették volna. Harmadrészt, mert a Szolidaritás egyáltalán nem akart integrálódni a fennálló rendszerbe. Olyan új rendszert akart, melyben valódi ellenőrzési joga van a termelésre, tehát a központi tervutasításos-elosztó rendszert akarta megszüntetni.

A lengyel folyamatok egyre inkább aggasztották a keletnémet és a csehszlovák vezetést is. Ennek köszönhető, hogy 1980. december 5-én Moszkvában megtárgyalták a lengyel ügyet. Erős nyomás alatt tartva a lengyel vezetőket egyre inkább a hadiállapot kihirdetése felé mutattak utat. A lengyel vezetés (Kania és Jaruzelski) sokáig ingadozott az erő politikája és a kompromisszum között. Bizonytalanok voltak abban, hogy sikerülhet-e egy ilyen nagyszabású, az egész ország területére kiterjedő katonai akciót levelezéni úgy, hogy lehetőleg ne legyen áldozat (mint láttuk Brezsnyev szerint véráldozat nélkül nincs győzelem). Ezért időt kellett nyerni ahhoz, hogy a társadalmi ellenállás csökkenjen. Arra viszont nem volt megfelelő stratégiájuk, hogy milyen kompromisszumot köthetnének a Szolidaritással, amely nem jár a hatalom átadásával (a gazdaság ellenőrzése is hatalmi kérdés volt), de a Szolidaritás is elfogadná azt. Látva e bizonytalanságot a szovjet vezetés, s tudva azt, hogy Jaruzelskin kívül nincs más komolyan számításba vehető, a társadalom számára is valamilyen szinten elfogadható vezető Lengyelországban, egyre erőteljesebb nyomást gyakorolt a LEMP vezetésére, hogy hirdesse ki a hadiállapotot. A nyomásgyakorlás eszköztárába tartoztak a kulisszák mögötti tárgyalások, nyílt levél, a szomszédos országok vezetőinek nyilatkozatai, a Szovjet Hadsereg és a Varsói Szerződés hadgyakorlatai, a Pravda vezércikkei is. De ezek a technikák legalább annyira a lengyel társadalom önmérsékletre intését is szolgálták, s ezzel segítették a hadiállapot bevetéséhez elengedhetetlen feltételek megteremtődését. 1981 végére a lengyel és a szovjet propaganda konfrontációval fenyegetése – a természetes kifáradáson kívül – is hozzájárult ahhoz, hogy a lengyel társadalom inkább megegyezéspárti volt és kevésbé harcias. Miközben a lengyel párt a Szolidaritást vádolta azzal, hogy konfrontációra törekszik a hatalommal – és persze a Szolidaritás néhány hibás lépése – lehetőséget is adott erre, önmagát megegyezéspárti, nyugodt erőként tüntette fel. Természetesen ez korántsem jelentette azt, hogy valódi

megegyezésre törekedtek volna. A párt kompromisszum szándékainak komolytalanságát mutatja, hogy a *Trybuna Ludu* 1981. december 11-i számának címlapján még mindig a megegyezést hirdette, majd másnap döntést hoztak a hadiállapot bevezetéséről.

A szovjet vezetés mindenben támogatta Jaruzelskit, hogy hajtsa végre az akciót, de *katonailag semmilyen esetben sem akartak közbe avatkozni és ezt közölték a lengyel vezetővel is. A dokumentumok bizonyága szerint „legrosszabb esetben” elfogadta volna az SZKP PB, ha Lengyelországban megosztják a hatalmat a párt és a Szolidaritás között. A legfontosabb követelése az volt a szovjet vezetésnek, hogy Lengyelország maradjon a Varsói Szerződés tagja. Az is kétségtelen – a források tükrében –, hogy a szovjet vezetés a lengyelrel együtt a hadiállapot bevezetését és a LEMP monopolhatalmának megtartását tartotta a számukra legjobb megoldásnak.* A hadiállapot azonban nem szüntette meg a lengyel válság legfőbb okait. A pártvezetés nem tudta végrehajtani az általa elfogadott gazdasági reformot sem. Hiszen a vállalatok önállóságának növelése, a magánszektor felszabadítása a kisiparban, a mezőgazdaság hitelekkel segítése élesen szemben állt a hadiállapot gyakorlatával. Lényegében csak a drasztikus áremelést hajtották végre 1982. január 1-jén. Az élelmiszerek átlagára 241 százalékkal, az energia és a tüzelő ára 171 százalékkal emelkedett. A hivatalos adatok szerint is egy év leforgása alatt a reáljövedelem 32 százalékkal esett vissza. Tetézte a gondokat, hogy a hadiállapot miatt megromlott Lengyelország nemzetközi megítélése. Egyes élelmiszerek és iparcikkek esetében állandósult a hiány, a költségvetés évről-évre deficitessé maradt. Újabb társadalmi robbanás fenyegetett, ami azért volt különösen veszélyes, mert a szétzúzott Szolidaritás illegálisan továbbra is jelen volt az üzemekben. A párt vezetésének nem maradt más választása, mint engedményeket tenni a társadalom felé. Erre két okból kényszerült rá: be kellett látnia, hogy a társadalom támogatása nélkül nem képes semmilyen gazdasági reformot sikeresen végrehajtani, illetve a nyugat felé gesztust kellett gyakorolni, hogy a gazdasági szankciókat feloldják. Ráadásul Lech Wałęsa megkapta a Nobel-békedíjat, így nem lehetett őt tovább teljesen elszigetelni és támadni sem. Viszont kedvező helyzetet teremtettek a szovjet változások: 1985-ben Mihail Gorbacsov vette át a szovjet párt vezetését. Hamarosan kiderült, hogy az új főtitkár által meghirdetett peresztrojka (átépítés) és a glasznoszty (nyilvánosság) programja egy demokratizációs kísérlet, mely nem csak a szovjet belpolitikát, hanem a nemzetközi kapcsolatokat is érinti.

A lengyel vezetés első komoly gesztusa a társadalom felé 1986. szeptember 11-én következett be: Kiszczak belügyminiszter amnesztiát hirdetett. Nem sokkal később Wałęsa létrehozta a *Szolidaritás Ideiglenes Tanácsát* és tíz ellenzéki értelmiségi társaságában

levelet írt Ronald Reagan elnöknek, hogy oldja fel az összes gazdasági szankciót Lengyelországgal szemben. E lépés komoly gesztus volt a hatalom felé. Ekkor a párt tett újabb lépést, s újra – immár harmadik alkalommal – meghívta II. János Pál pápát Lengyelországba. A pápai miséken ismét több millióan vettek részt, a tömegben gyakran feltűntek a Szolidaritás transzparencsei. Októberben létrejött az *Szolidaritás Országos Végrehajtó Bizottsága* és egyre erőteljesebben követelte a szervezet legalizálását és a gazdasági reformokat. 1987. november 29-én bátor lépésre szánta el magát a párt: népszavazást írt ki a gazdasági reformok folytatásáról. A kísérlet látványosan megbukott: a társadalom jelezte, csak olyan reformot fogad el, amelybe ő is részt vesz.

1988. január elsején újabb áremelések következtek, az első sztrájkok áprilisban kezdődtek, melyeket a hatalom a rendőrség segítségével szétvert. Augusztus derekán azonban elindult a láncreakció, egymás után sorra tették le a munkát a bányászoktól a hajógyáriakig. A pártvezetés belátta, hogy két lehetősége van: vagy a tárgyalások megkezdése, vagy a rendkívüli állapot kihirdetése. Jaruzelski június 13-án, a Központi Bizottság VII. plénumán használta először a „*Kerekasztal*” kifejezést, amelyen a problémák rendezésének színterét értette. Az állandó sztrájkok miatt azonban az Országos Védelmi Bizottság 1988. augusztus 20-i ülésén, melyen a Politikai Bizottság több tagja is részt vett, döntést hoztak a tartalékosok mobilizációjáról és a fegyveres erők készségbe helyezéséről. Az augusztus 28-i PB-ülésen a gdański hajógyárral és a stalowa wolai kohóval kapcsolatban Florian Siwicki közölte:

„A sztrájkolók tudomására kell hozni, hogy ezekben az üzemekben a sztrájkok megengedhetetlenek, és a hadsereg és a rendőrség erői felkészülnek arra, hogy bemenjenek az üzemek területére.”

Ezzel szemben a tárgyalásos politika győzött. Ugyanezen a PB-ülésen döntöttek arról, hogy a belügyminiszter, Czesław Kiszczak titkos tárgyalást kezdeményez Lech Wałęsával, melynek célja a kerekasztal-tárgyalások feltételeinek megteremtése volt. Nem gördített akadályt az ellenzékkel való tárgyalások elé a szovjet fél sem. Gorbacsov július 14-én Varsóban tárgyalt Jaruzelskivel. A lengyel párt vezetője kifejtette, hogy a gazdasági nehézségek miatt szükséges a demokratizálás, ám megígérte, hogy nem fogják a Szolidaritást legalizálni és nem engedélyezik a pártalapítást sem. Nem zárta ki ugyanakkor, hogy különböző társadalmi csoportokból, akár ellenzéki szemléletű képviselőket is bevonjanak a Szejmbe. Gorbacsov nem emelt kifogást, sőt történelmi jelentőségűnek nevezte a lengyel és a szovjet folyamatokat. A szovjet vezetés éppen úgy nem számolt a hatalom elvesztésével, mint a lengyel.

Nem volt azonban a tárgyalásos út sem magától értetődő sokak számára, ezt leginkább Mieczysław Rakowski fejtette ki az PB szeptember 1-jén tartott ülésén:

„Számolni kell azzal, hogy a Wałęsa-ügy komolyan jelen van a párton belüli vitákban. Éveken keresztül arról beszéltünk, hogy ő csak egy magánember, semmi jelentősége nincs, most meg tárgyalásokat kezdünk vele. Ez akkor azt jelenti, hogy a Szolidaritás erős? Azt jelenti, hogy Canossát jártok? Miért vezettétek be a hadiállapotot, és miért nem tudtátok akkor megegyezni? Az érv, hogy a mostani ajánlat az 1981 végétől vezetett vonalunk folytatása, eléggé ingatag annak fényében, ami később történt.”⁷⁷⁹

Az első találkozó 1988. augusztus 31-én a Varsó melletti Magdalenkában lévő belügyi villában jött létre. E megbeszélések hamarosan állandóvá váltak a felek között. Később összesen 13 alkalommal találkoztak. Kiczczak és Wałęsa mellett szinte mindig jelen volt Alojzy Orszulik, Bronisław Dąbrowski és Tadeusz Gocłowski a katolikus egyház képviselőiként, akik egyébként fontos közvetítő szerepet játszottak, s nem egyszer helyszínt biztosítottak a megbeszélések számára.

A kerekasztal-tárgyalások megkezdésének két feltétele volt: sztrájkok azonnali beszüntetése (a párt részéről) és a Szolidaritás legalizálása (az ellenzék részéről). Döntő momentum volt, amikor november 30-án az állami szakszervezetek vezetője Alfred Miodowicz nyilvános tévévitára hívta ki a Szolidaritás vezetőjét. Hatalmas öngól volt a párt részéről, Wałęsa a felmérések szerint „kiütötte” ellenfelét. Ami ennél is fontosabb, hogy a vita kvázi legitímálta a Szolidaritást. Wałęsa tekintélye megkérdőjelezhetetlen volt. 1988. december 19-én a Wałęsa körül csoportosuló értelmiségiek megalakították az *Állampolgári Bizottságot*. Fontos megjegyezni, hogy ez a csoport, nem az 1981 őszen megtartott első és eddig az időpontig az utolsó Szolidaritás kongresszuson megválasztott vezető grémium újjáalakulása volt. Számos korábbi Szolidaritás vezető, mint Andrzej Gwiazda, Anna Walentynowicz, Marian Jurczyk, akik már korábban is élesen bírálták a mozgalom vezetőjét, kimaradtak a Bizottságból, sőt követelték az 1981-es vezetőtestület összehívását. Hasonlóan kimaradtak a *Harcoló Szolidaritás* tagjai, akik a hadiállapot alatt fenntartották a „jogfolytonosságot”, de kevés szerephez jutottak a munkás-önigazgatás képviselői is.

Az 1989. januári KB-plénumon Jaruzelski és Kiszczak óriási harc árán elérte, hogy a testület felhatalmazza a vezetést a tárgyalások megkezdésére. Végül 1989. február 6-án a Minisztertanács épületében – itt írták alá 1955-ben a Varsói Szerződést is – megkezdődtek

---

⁷⁷⁹ *Tajne dokumenty Biura Politycznego i Sekretariatu KC. Ostatni rok władzy 1988–1989.* Szerk.: Stanisław Perzkowski, Londyn, Aneks, 1994. 39.

a kerekasztal-tárgyalások. Összesen 452 fő vett részt a tárgyalás sorozatban, melyet a három fő társadalmi erő, tehát a *kormánykoalíció*, a *Szolidaritás* és a *katolikus egyház* képviselői alkották. Három fő munkacsoportban döntöttek a legfontosabb kérdésekről. Ilyen volt a *gazdaság- és társadalompolitika*, a *politikai reformok* és a *szakszervezeti pluralizmus* kérdése.

A kerekasztal-tárgyalások április 5-ig, tehát két hónapig tartottak. Ez idő alatt számos vitás kérdést kellett megoldaniuk a feleknek, gyakran patthelyzet alakult ki. Öt alkalommal előfordult, hogy a tárgyalásokon kívül Kiszczak és Wałęsa külön egyeztetett a legproblematisabb ügyekben. Végül megállapodtak a rendszer politikai átalakítását érintő legfontosabb kérdésekben. A 460 fős Szejm mellett létrehozták a 100 tagú Szenátust. Megalkották az új választási törvényt, mely korántsem volt demokratikus. A Szejm mandátumait 65–35 százalékos arányban osztották el a kormánykoalíció pártjai és az ellenzék között. A Szenátusba viszont teljesen szabad választást írtak elő. Létrehozták az államfői tisztséget, s az elnököt a két ház közös ülésén kellett megválasztani. Így optimális esetben a pártnak a szövetségeseivel együtt biztosítva lett volna a kétharmados többsége, mellyel Jaruzelskit elnökké választhatják. Döntöttek a cenzúra eltörléséről is.

Ugyanakkor nem született konkrét döntés az egyik legfontosabb kérdésről: milyen legyen az új gazdasági rendszer? A nézőpontok alaposan eltértek egymástól. Időnként olyan helyzet alakult ki, hogy a régi központi szakszervezetek képviselői jobban védtek a munkások érdekeit, mint a Szolidaritás. Ez azért fordulhatott elő, mert a központi szakszervezet konkurált a munkások támogatásáért a Szolidaritással, a Szolidaritás részéről pedig a gazdasági munkacsoportban olyan liberális nézeteket valló közgazdászok ültek, mint Ryszard Bugaj vagy Witold Trzeciakowski. Eközben a Rakowski-kormány megelőzve a tárgyalások végkimenetelét, minden egyeztetés nélkül olyan törvényeket vitt keresztül a Szejmen, amely lehetővé tette a vállalatok egy részének privatizációját, valamint liberalizálta a valutapiacot is. Függetlenül a Kerekasztaltól, megindult a piacgazdaságra való áttérés, valamint a pártnomenklatúra kiváltságainak átmenetése.

A Kerekasztal után a LEMP PB április 11-i ülésén kifejezetten optimistán foglalt állást:

„A Kerekasztal elfogadott dokumentumaiban megkötött határozatok a Szejm és a társadalmi erők által elfogadott higgadt, előrelátó kompromisszumok, melyektől függ Lengyelország és a lengyelek sikere. [...] A jelenlegi megállapodások a népi Lengyelország kezdeteinek fő ideáihoz, a szocializmus lengyel útjához, és az 1956. októberi változásokhoz nyúl vissza.” [...] A parlamentáris szocialista demokrácia létrehozásának nehéz korszaka

kezdődött, amelynek fő vonalait megtárgyaltuk és elfogadtuk a kerekasztal-tárgyalásokon. A Politikai Bizottság határozottan kiáll a megegyezések betartása mellett abban a meggyőződésben, hogy minden társadalmi erő, amely az ellátta a kézjegyével lojálisan és konzekvensen fog viselkedni. Minden eltávolodás e határozatoktól a reformfolyamatok fékezését és a helyzet destabilizációját jelentené az országban.”⁷⁸⁰

A népi Lengyelország utolsó, de már „fél szabad” választásait két fordulóban, 1989. június 5-re és június 18-ra írták ki azzal a céllal, hogy a hatalmat megosztják, de át nem adják teljes mértékben a Szolidaritásnak. A párt eleinte arra törekedett, hogy közös listát állítson az ellenzékkel, miután a tervük a kerekasztal-tárgyalásokon megbukott, kitalálták a „nem konfrontálás” kampányt. Ez azt jelentette, hogy a választásokon résztvevő pártoknak, szervezeteknek tartózkodniuk kellett az alkotmányban meghatározott politikai rendszer alapjainak támadásától (értsd: a LEMP vezető szerepének megkérdőjelezésétől, a Szovjetunióval kötött szövetségi szerződés támadásától), illetve tartózkodni kellett az olyan kérdések felvetésétől, mint népi Lengyelország megalakulása, a múltban elkövetett hibák felelőssége és a hadiállapot kihirdetése. Ezen kívül nem teremtették meg az egyenlő feltételeket a médiában sem. Bár létrejött a *Gazeta Wyborcza* (Választási Újság) című lap Adam Michnik vezetésével, de a televízió továbbra is a párt ellenőrzése alatt maradt. A párt minden várakozása ellenére a Szolidaritás (vagyis az Állampolgári Bizottság) elsöprő győzelmet aratott: a két fordulóban a Szejmben a számára megszabott összes helyet megszerezte, a szenátusi 100-ból pedig 99 helyet szerzett. A párt csúfos veresége nem csupán az egyéni mandátumok terén következett be, hanem az országos listán is. A 35 fős listáról mindössze ketten jutottak mandátumhoz. A részvétel viszont meglehetősen alacsony, mindössze 62 százalékos volt. Mivel a mandátumok egyéni jelöltek között dőltek el, így a Szolidaritás győzelme nagyobbban látszott a valóságosnál: a szavazatok 72 százalékát szerezték meg; ha a szavazásra jogosultakhoz viszonyítjuk, akkor csupán a szavazópolgárok 40%-a adta a voksát a Szolidaritásra.

Az ilyen statisztikai részletek azonban még a bukott pártot sem foglalkoztatták. A választások első fordulója estéjén megtartott PB-ülésen Stanisław Ciosek, aki a Kerekasztal egyik fontos résztvevője volt, megdöbbenésének adott hangot:

„Keserű lecke ez. A felelősöknek le kell vonni a konzekvenciákat. Jelenleg a legfontosabb feladat az elnök megválasztása, melyhez 35 mandátum szükséges – melyek elestek. Tárgyalni kell az ellenzékkel arról, hogy az elnök az egész rendszer biztosítóka,

---

⁷⁸⁰ *Tajne dokumenty...* i. m. 1994. 320.

*hogy ez nem csak a mi belső ügyünk, hanem az egész szocialista közösségé, sőt Európáé. Ez ügyben sürgősen beszélni kell az ellenzékkel és az egyházzal. Mi vagyunk a hibásak. Megbízunk az egyházban, de ők jezsuitáknak mutatkoztak. Türeltékeltük a lehetőségeinket, és meg lettünk fosztva a bázisunktól. Azzal kell számolni, hogy hamarosan lavinaszerűen megnőnek a különböző követelések és nyomások – például a tömegtájékoztatásra. A pártban radikális változtatások kellenek.*⁷⁸¹

Ciosekhez hasonlóan Rakowski miniszterelnök is felhívta a figyelmet a nemzetközi következményekre:

*„Tárgyalni kell az ellenzékkel. Szószegőkké váltak. Egész idő alatt az országos lista áthúzására buzdítottak. Az, ami Lengyelországban történt, óriási hatással lesz a külföldre (Szovjetunió, Magyarország, más országok). Az egész táborban bekövetkezhet egy megrázkódtatás, ezt muszáj bevinni a társadalmi tudatba.”*⁷⁸²

A párt tehát ismét a régi fegyverhez nyúlt, azzal akart az ellenzékre hatni, hogy a változásokat nem fogja jó szemmel nézni a Szovjetunió. Ráadásul egyre bizonytalanabbá vált az elnökválasztás is. Jaruzelski mellett Kiszcznak is voltak támogatói, de a Szejm ingadozó képviselői miatt az is elképzelhető volt, hogy esetleg egyik pártvezetőt sem választják elnökké. Wałęsa és Michnik újra Kiszczakkal tárgyalt és megegyeztek abban, hogy ha Jaruzelski lesz az államfő, akkor ellenzéki lehet a miniszterelnök. Július 3-án a Gazeta Wyborcza sokat sejtető címe („*A ti elnökök, a mi miniszterelnököink*”) jelezte, hogy megállapodás született. Az éppen aznap Párizsban tartózkodó Vagyim Zaglagyin, Gorbacsov tanácsadója azonban egy kérdésre válaszolva tudatta: „*a döntés a lengyel barátaink ügye. A kapcsolataink fenn fogjuk tartani minden megválasztott kormánnyal Lengyelországban.*”

Jaruzelski államfővé választását támogatta George Bush amerikai elnök is, amikor július 10–11-én Varsóban tartózkodott, emellett számos alkalommal világossá tette, hogy az Egyesült Államok csak abban az esetben nyújt gazdasági segítséget Lengyelországnak, ha a liberalizáció folytatódik. Végül július 19-én egyetlen szavazattöbbséggel elnökké választották Wojciech Jaruzelskit a két ház közös ülésén, helyét a párt első titkári funkciójában Rakowski vette át. A Rakowski-kormány azonban mielőtt lemondott volna, augusztus 1-jén bevezette a piaci árakat, mely hamarosan hiperinflációhoz vezetett. A Kiszczak-kormány intermezzója után 1989. augusztus 25-én Tadeusz Mazowiecki – Kelet-Európában 1947 óta ez első ellenzéki – alakíthatott kormányt.

⁷⁸¹ *Tajne dokumenty...* i. m. 1994. 396.

⁷⁸² uo.

Az új kormány meglehetősen vegyes képet mutatott. A belügyminiszeri posztot megtartotta Kiszczak tábornok, a honvédelmi minisztériumot pedig Florian Siwicki. A munkaügyi és szociális tárcát Jacek Kuroń, az ellenzék legendás alakja kapta meg. Kulcsfontosságú volt a gazdasági minisztérium, melyet Leszek Balcerowicz vett át, aki a gazdasági liberalizáció híve volt már 1981-ben is. A kormány még 1989. december 30-án benyújtotta a Szejmbe a „*Balcerowicz-terv*” néven elhíresült sokkterápia programot, melyet Jaruzelski elnök is megerősített. A terv a kerekasztal-tárgyalásokon nem tárgyalta és ott el nem fogadott pontjai a liberális piacgazdaság azonnali bevezetését tartalmazták.

Az első nép által választott elnökválasztásra 1990. november 25-én, illetve december 5-én került sor. A társadalom csalódottságát mutatta (munkanélküliség, közel 700%-os infláció, ármelkedés), hogy Wałęsa komoly ellenfél nélkül, az első fordulóban csupán a szavazatok 40%-át tudta megszerezni. Majd a második körben az addig teljesen ismeretlen, Kanadából hazatért üzletember, Stanisław Tymińskivel szemben tudott csak nyerni 70–30 arányban alig több mint 50 százalékos részvétel mellett. Az első általános, közvetlen, egyenlő és szabad Szejm-választásokra 1991. október 27-én került sor.

A rendszert megváltoztatták, ám a Szolidaritás eszméiből kevés, az önszerveződésen alapuló kollektív gazdálkodásból pedig semmi nem valósult meg. A Szolidaritás az új, kapitalista viszonyok között egyszerű szakszervezetté „degradálódott” le, a politikailag pedig darabokra hullott szét. Wałęsa elnökként már nem küzdött a munkások jogaiért, a társadalom pedig már nem szervezte meg önmagát az új hatalommal szemben.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltárak

Archiwum Akt Nowych – AAN (Újkori Íratok Levéltára), Varsó

Magyar Országos Levéltár – MOL, Budapest

Rosszijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Novejsej Isztrorii – RGANI (Újkori Történelem
Orosz Állami Levéltára), Moszkva

Folyóiratok, újságok

Arcana

Biuletyn Instytut Pamięci Narodowej

Cold War International History Project Bulletin

Dzieje Najnowsze

Dziś. Przegląd społeczny

História

Kút

Múltunk

Népszabadság

Novaja i novejsaja Isztorija

Pamięć i Sprawiedliwość

Pravda

Przegląd historyczny

Századok

Trybuna Ludu

Tygodnik Solidarność

Vojenno-Isztoricseszkij zszurnal

Voproszi isztrorii

Publikált dokumentumok

- Az európai népi demokráciák alkotmányai. Szerk.: Kovács István. Budapest, KJK, 1985.
- Cold War International History Project Bulletin, (1998) Issue 11. winter, 102–109.
<http://www.fas.harvard.edu/~hpcws/august28.1980.JPG> (2008. 07. 08.)
- Dokumenti „Komisszii Szuszlova”. Szobityija v Polse v 1981 g. In: Novaja i Novejsaja Isztorija (1994) 1.sz. 84–105.
- Döntés a Kremlben, 1956: a szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. Szerk.: SZEREDA, Vjacseszlav – RAINER M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 1996.
- From Solidarity to Martial Law. The Polish Crisis of 1980–1981. A Documentary History. Ed. PACZKOWSKI, Andrzej – BYRNE, Malcolm. Budapest, New York, CEU Press, 2007.
- Generał Pawłow: Byłem rezydentem KGB w Polsce. Warszawa, BGW, 1994.
- GIEREK, Edward: Válogatott beszédek. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1978.
- HEMMERLING, Zygmunt – NADOLSKI, Marek: Opozycja wobec rządów komunistycznych w Polsce 1956–1976. Wybór dokumentów. Warszawa, Uniwersytet Warszawski, Instytut Nauk Politycznych, 1991.
- Informacja o pomocy udzielonej Ministerstwu Spraw Wewnętrznych PRL przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych ZSRR od grudnia 1981 r. 27 lutego 1982. In: http://softland.com.pl/aerojac/aaa/stan_wojenny/sprzet_mo1.html (2008-08-21)
- JARUZELSKI, Wojciech: A szocialista megújulásért. Szerk.: Domány András, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1985.
- Katiny. Mart 1940 g.–szentjabr 2000 g. Rassztrel. Szugybi zshivih. Eho Katinyi. Dokumenti. Szerk.: LEBEGYEVA, N.Sz. Moszkva, Vesz Mir, 2001.
- KOPKA, Bogusław – MAJCHRZAK, Grzegorz: Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980–1983)., Seria „Dokumenty”: tom 6. Warszawa, IPN, 2001.
- KRAMER, Mark: Soviet deliberations during the Polish Crisis, 1980–1981. Washington, D.C, Cold War International History Project. 1999.
- KRAMER, Mark: The Anoshkin notebook on the Polish crisis, December 1981. In: Cold War International History Project Bulletin, (1998) issue 11. winter, 17–31.
- KRAMER, Mark: The Warsaw Pact and the Polish Crisis of 1980–1981: Honecker’s Call for Military Intervention. Cold War International History Project Bulletin, (1995) Issue 5. Spring, 124.

- PACZKOWSKI, Andrzej – WERBLAN, Andrzej – On the decision to introduced Martial Law in Poland in 1981. Two historians report the Commission on constitutional oversight of the Sejm of the Republic of Poland. CWIHP, Washington, 1997.
- Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982. Tom I. (sierpień 1980–marzec 1981). Szerk.: KAMIŃSKI, Łukasz. Warszawa, IPN, 2006.
- Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982. Tom 2. (kwiecień 1981–grudzień 1982). Szerk.: KAMIŃSKI, Łukasz, Warszawa, IPN, 2007.
- Sprawy gospodarcze w dokumentach pierwszej Solidarności. Tom I. 16 sierpnia 1980–30 czerwca 1981. Szerk.: LUSZNIOWICZ, Jacek – ZAWISTOWSKI, Andrzej. Warszawa, IPN, 2008.
- Statuty i projekty statutów NSZZ „Solidarność” 1980–1981. Oprac.: OWSIŃSKI, J. M., In: <http://archsol.pl/pliki/01.doc> (2008-07-14)
- Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność” 1980–1981. Szerk.: WŁODEK, Zbigniew. London, ANEKS, 1992.
- Tajne dokumenty Biura Politycznego i Sekretariatu KC. Ostatni rok władzy 1988–1989. Szerk.: Stanisław Perzowski, Londyn, Aneks, 1994.
- Tajne dokumenty Państwo–Kościół 1980–1989. Warszawa, Polityka, 1993.
- TISCHLER János: Az MSZMP és a lengyelországi válság, 1980–1981. In. Századok, 132. évf. (1998) 5.sz. 1133-1173.
- TISCHLER János: Magyarország és a lengyel válság (1980–1981). In: Múltunk, XLIV. évf. (1999) 2.sz.
- TISCHLER János: Negyedszázaddal később 1981-es történelmi visszaemlékezés 1956-ra. www.archivnet.hu, IV. (2004) 5. sz.
- Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979. Dokumenty KC PZPR i MSW. Wstęp i opracowanie: FRISZKE, Andrzej – ZAREMBA, Marcin. Warszawa, Biblioteka „Więzi”, ISP PAN, 2005.
- A Szovjetunióni Kommunista Pártja XXVI. Kongresszusa, 1981. február 23.–március 3., Szerk.: Hetényi Zsuzsa, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1981.
- „Zeszyt roboczy” generała Anoszkina 9–16 grudnia 1981 r. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1998.

Visszaemlékezések, memoárok

- ARBATOV, Georgi: The system. An insider's life in soviet politics. New York, Random House, 1993.
- Generał Kiszczak mówi... prawie wszystko... Szerk.: BEREŚ, Witold – SKOCZYŁAS, Jerzy, Warszawa, BGW, 1991.
- Generał Pawłow: Byłem rezydentem KGB w Polsce. Warszawa, BGW, 1994.
- GRIBKOV, A.I.: „Doktrina Brezsnyeva” i polskij krizisz nacsala 80-h godov. In: Vojenno-Isztoricseszkijsz zszurnal, (1992) 9. sz.
- GRIBKOV, A.I.: Szugyba Varsavszkovo Dogovora. Voszpominanyija, dokumenti, fakti. Moszkva, Russzkaja Knyiga, 1998.
- JARUZELSKI, Wojciech: „Jeszli bi mi nye vveli vojennoje polozsenije, nasz bi vzjali tyeplenykimi...” Wojciech Jaruzelski o dokumentah „komisszii Szuszlova”. In: Moszkovszkije novosztyi, Nr 37., 12 szeptjabrja 1993 g.
- JARUZELSKI, Wojciech: Pod prąd. Refleksje rocznicowe. Warszawa, Comandor, 2005.
- JARUZELSKI, Wojciech: Stan Wojenny... Dlaczego? Warszawa, BGW, 1992.
- JARUZELSKI, Wojciech: Szekretnaja „Papka Szuszlova” – bolse voproszov, csem otvetov. In: Novoje vremja, (1993) Nr 47.
- JARUZELSKI, Wojciech: Uroki isztorii – nye szol na rani. Beszeda sz Valentyninom Oszkockim. Rjazany, „Uzorocsje”, 2000.
- KANIA, Stanisław: Zatrzymać konfrontację. Warszawa, BGW, 1991.
- KISSINGER, Henry: Diplomácia. Budapest, Panem–McGraw–Hill–Grafo, 1996.
- KUN Miklós: Prágai tavasz–prágai ősz. 1968 fehér foltjai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998.
- MAJOROV, Alekszandr Mihajlovics: Pravda ob Afganszkij vojnye. Szvignyetyelsztva glavnovo vojennovo szovjetnyika. Moszkva, Prava cseloveka, 1996.
- OLTEANU, Constantin. „Furtuna in Tratatul de la Varsovia” In: Dosarele Istoriei. (2001) 1.sz. 12–22.
- POŻOGA, Władysław – PIECUCH, Henryk: „Wojciech Jaruzelski tego nigdy nie powie.” Mówi były szef wywiadu i kontrwywiadu, pierwszy zastępca ministra Spraw Wewnętrznych generał dywizji Władysław Pożoga. Warszawa, Reporter, 1992.
- ROLICKI, Janus – GIEREK, Edward: Przerwana dekada. Warszawa, Fakt, 1990.
- SAHNAZAROV, Georgij Hoszrojevics: Vsztrecsi sz lityerami szocialiszyticseszki sztran. In: Novaja i Novejszaja Isztorija, 2000. 3.sz.

- VORONKOV, V. I.: Szobityija 1980–1981 gg. v Polse. Vzgljad szo Sztaroj Ploscsagyi. In: Voproszi isztorii, (1995) 10. sz.
- WAŁĘSA, Lech: Droga do nadziei. Kraków, Znak, 1990.
- Wejda nie wejda. Polska 1980-1982: wewnętrzny kryzys, międzynarodowe uwarunkowania. Konferencja w Jachrance 8–10 listopada 1997. Warszawa, Aneks, 1999.
- WORONKOW, Władimir Iwanowicz: Moskiewska gra o Polskę. Przesłanki stanu wojennego z perspektywy KC KPZR. In: Dziś. Przegląd społeczny. VII. (1996) nr 4.

Szakirodalom

- 58.10. Nadzornije proizvodszta Prokuraturi SZSZSZR po gyelam ob antyiszovjetszkoi agitacii i propagangye. Mart 1953-1991. Szerk.: KOZLOV, V.A. – MIRONYENKO, Sz. V., Moszkva, Mezsdunarodnij fond „Gyemokratyija”, 1999.
- ANDREW, Christopher – MITROHIN, Vaszilij: A Mitrohin archívum. A KGB otthon és külföldön. Talentum, Budapest, 2000.
- ASH, Garton Timothy: A lengyel forradalom. Budapest, AB-Beszélő Kft. 1990.
- Atlas historii Polski. Mapy i komentarze. Red.: OLCZAK, Elżbieta. Świat książki, Warszawa, 2004.
- BALÁZS Zoltán: A politikai közösség. Budapest, Osiris, 2003.
- BALBUS, Tomasz – KAMIŃSKI, Łukasz: Wydarzenia grudniowe 1970 roku poza Wybrzeżem. In: Pamięć i Sprawiedliwość, nr 1. (2002) 1. 143–160.
- BARSZENKOV, A. Sz. – VDOVIN, A. I.: Isztorija Rosszii 1938–2002. Moszkva, Aszpekt Pressz, 2003.
- BÉKÉS Csaba: Miért nem lett második hidegháború Európában? In: Évkönyv 2003. Magyarország a jelenkorban. Szerk.: RAINER M. János – STANDEINSKY Éva. Budapest, 1956-os Intézet, 2003. 223–256.
- BÉKÉS Csaba: Párhuzamos látélet: 1956–1968. Az 1956-os magyar forradalom és az 1968-as prágai tavasz nemzetközi háttere. In: BÉKÉS Csaba: Európából Európába. Magyarország konfliktusok kereszttüzében, 1945–1990. Budapest, Gondolat Kiadó, 2004.
- BEREND T. Iván: Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990. Budapest, Vince Kiadó, 1999.

- BIBÓ István: A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. II. rész: Az önrendelkezési elv kritikái és apológiája. In: Bibó István válogatott tanulmányok. IV. kötet. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1990.
- BINGEN, Dieter: Die Polenpolitik der Bonner Republik von Adenauer bis Kohl 1949–1991. Baden-Baden, Nomos: Verl.-Ges., 1998.
- Brezsnyev, L.I.: „Obsztanovka v Polse bukvalno vzrivoopaszna...” In: Vojenno-istoriceszkij zszurnal, (1996) Nr 4. júl–avguszt. 58.
- BRUS, Włodzimierz: A szocialista gazdaság működésének általános problémái. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1967.
- BRUS, Włodzimierz: Az értéktörvény és a gazdasági ösztönzők. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957.
- CARTER M., Paul: Sef-ideolog: M.A. Szuszlov i „nauka” o kommunyizme v SZSZSZR. Moszkva, Tyeisz, 2003.
- Centralno-Vosztocsnaja Jevropa vo vtoroj polovinye XX v., 3-h t. Ot sztabilizacii k kriziszi. 1966–1989. T. 2. Főszerk.: NYEKIPELOV, A.D., Moszva, Nauka, 2002.
- CHINCIŃSKI, Tomasz: Bydgoski marzec 1981 roku. In: Biuletyn IPN, (2002) Nr 12. grudzień. 65–70.
- CHINCIŃSKI, Tomasz: W cieniu Bydgoskiego marca '81. Studia i szkice z dziejów NSZZ „Solidarność” w Bydgoszczy. Bydgoszcz, Świadectwo, 2006.
- CHUMIŃSKI, Jędrzej: Strajki robotnicze w Polsce (1945–1948). In: Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego. Szerk.: KAMIŃSKI, Lukasz. Tom I. Wrocław. 1998.
- COUGHLAN, P. Elizabeth: Polish Peculiarities? Military loyalty during the 1980–1981. Solidarity Crisis. The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies, Nr 1401. Pittsburgh, 1999.
- Crisis in the East European Economy. Ed.: DREWŃOWSKI, Jan. New York, St. Martin's Press, 1982.
- CYNKIN, Thomas M.: Soviet and American Signalling in Polish Crisis. London, Macmillian Press, 1988.
- CYWIŃSKI, Bohdan: Tüzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II. kötet: „...titeket üldözni fognak” 1944–1958. Budapest, 2005.
- DAVIES, Norman: Boże Igrzysko. Historia Polski. Tom II. Od roku 1975. Kraków, Znak, 1992.
- DAVIES, Norman: Lengyelország története. Budapest, Osiris, 2006. (ford.: Bojtár Péter).

- DAVIES, Norman: Powstanie '44. Kraków, Znak, 2004.
- Dni solidarności. In: KARTA, (2000) 30. sz.
- Droga do niepodległości. „Solidarność” 1980–2005. Szerk.: BOROWSKI, Adam, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Volumen i Komisja Krajowa NSZZ Solidarność, 2005.
- DUDEK, Antoni – GRYZ, Ryszard: Komuniści i kościół w Polsce (1945–1989). Kraków, Znak, 2003.
- DUDEK, Antoni: Gratulacje i obawy In: Biuletyn IPN, 51. (2005) 4.sz.
- DUDEK, Antoni: Ślady PeeReLu. Ludzie, wydarzenia, mechanizmy. Kraków, Arcana, 2000.
- DURACZYŃSKI, Eugeniusz: PZPR w kryzysie – kryzys w PZPR (lato 1980–lato 1981). In: Dzieje Najnowsze, XXIX. (1997) 4.sz. 73–91.
- EHRLICH Éva: Országok versenye 1937–1986. Fejlettségi szintek, struktúrák, növekedési ütemek, iparosodási utak. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1991.
- EISLER, Jerzy: Polski rok 1968. Seria „Monografie”: tom 22. Warszawa, IPN, 2006.
- EISLER, Jerzy: Zarys Dziejów politycznych Polski. Warszawa, BGW, 1992.
- FEJTŐ, Ferenc: A népi demokráciák története. I–II. kötet. Budapest, Magvető Kiadó – Párizs, Magyar Füzetek, 1991.
- FISCHER Ferenc: A kétpólusú világ. 1945–1989. Tankönyv és atlasz. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005.
- FÖLDES György: Az eladósodás politikatörténete 1957–1986. Maecenas, Budapest, 1995.
- FÖLDES György: Kádár János külpolitikai gondolkodása, 1968–1978. In: Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútjáról. Szerk.: Rácz Árpád. Budapest, Rubicon – Debrecen, Aquila, 2001.
- FÖLDES György: Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007.
- FRISZKE, Andrzej: Opozycja polityczna w PRL 1945–1980. Londyn, Aneks, 1994.
- GAJDAR, Jegor: Gibel Imperii. Uroki dlja szovremennoj Rosszii. Moskva, Roszszipen, 2007.
- GATI, Charles: Vesztett illúziók. Moskva, Washington, Budapest és a magyar forradalom. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
- GERMUSKA Pál: A haditechnikai termelés és az új gazdasági mechanizmus. In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. Szerk.: RAINER M. János, Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 126–160.

- GRALA T., Dariusz: Reformy gospodarcze w PRL (1982–1989). Próba uratowania socjalizmu. Warszawa, Trio, 2005.
- GRALA T., Dariusz: System docelowy gospodarki PRL w projektach reform gospodarczych z lat 1980–1981. In: *Dzieje Najnowsze*, XXXVI. (2004) 1.sz. 135–150.
- GRISIN, Ja. Ja.: „Bratszkaia pomoscs” ili wojennoje polozsenyje? Kazany, Tatarszkoje knyizsnoje izdatyelsztvo, 2002.
- HALECKI, Oscar: A nyugati civilizáció peremén. Kelet-Közép-Európa története. Budapest, Osiris-Századvég-2000, 1995.
- HOBBSBAWM, Eric: A szélsőségek kora. A rövid 20. század története 1914–1991. Budapest, Pannonica kiadó, 1998.
- HOLZER, Jerzy: „Solidarność” 1980–1981. Geneza i historia. Warszawa, Krąg, 1984.
- HUNTINGTON, Samuel: The third wave: democratization in the late twentieth century. London, University of Oklahoma Press, 1993.
- HUSZÁR Tibor: 1968 Prága – Budapest – Moszkva. Kádár János és a csehszlovákiai intervenció. Budapest, Szabad Tér, 1998.
- JAKUBOWICZ, Szymon: Bitwa o samorząd 1980–1981. Londyn, Aneks, 1988.
- JANKOWIAK, Stanisław – MIŁOSZ, Jan: Przesiedlenia ludności polskiej z ZSRR na teren wielkopolski. In: *Biuletyn IPN*, Nr. 11. (2003) 34. sz. 36–41.
- JEFFREY, Simon: Warsaw Pact Forces. Problems of Command and Control. Westview Press, 1985.
- JERZEWSKI, Leopold: Dzieje spraw Katynia. Warszawa, Głos, 1980.
- JERZEWSKI, Leopold: Katyń, 1940., Szekszárd, Babits Kiadó, 1990.
- KALISKI, Bartosz: „Antysocjalistyczne zbiorowisko”? I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ Solidarność. Warszawa, Trio, 2003.
- KAMIŃSKI, Łukasz: Stosunek robotników do władzy 1944–1989 i jego ewolucja. In: *Dla władzy, obok władzy, przeciw władzy. Postawy robotników wielkich ośrodków przemysłowych w PRL*. Szerk.: NEJA, Jarosław. Warszawa, IPN, 2005.
- KAMIŃSKI, Łukasz: Strajki robotnicze w Polsce w latach 1945–1948. Wrocław, GAJT, 1999.
- KAMIŃSKI, Łukasz: Władza wobec opozycji 1976–1989. Opozycja demokratyczna w działaniach władz PRL. In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, nr 2. (2003) 4. 9–67.
- KŁOCZOWSKI, Jerzy – MÜLLEROWA, Lidia – SKARBEEK, Jan: A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994.

- KOBUS, Andrzej: Czechosłowacja wobec narodzin, rozwoju i delegalizacji „Solidarności” (1980–1982). Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006.
- KOŁAKOWSKI, Leszek: Czy diabeł może być zbawiony i 27 innych kazań. Kraków, Znak, 2006.
- KOVÁCS István: A lengyel katolicizmus. In: *História*, XXVII. évf. (2005) 4.sz. 12–13.
- KOVÁCS István: Csoda a Visztulánál és a Balti-tengernél: a XX. századi lengyel történelem sorsfordulói. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006.
- KOWALEWSKI, Zbigniew: Zachodnia solidarność z Solidarnością. In: <http://lewica.pl/index.php?id=9801&druk=1> (2008-08-07)
- KOWALSKI, Lech: Narodziny stanu wojennego. In: *Arka*, (1993) nr. 48.
- KRAMER, Mark: Colonel Kuklinski and the Polish Crisis, 1980–81. In: *Cold War International History Bulletin*, (1998) issue 11. winter, 48–59.
- KRAMER, Mark: Krizisi v otnosenijah SZSZSZR szo sztranami Vosztocsnoj Jevropi, 1948–1981: Iszpolzovanyije novih dannih. In: *Holodaja vojna: Novije podhodi, novije dokumenti*. Otv.red.: NARINSZKIJ, M.M., Moskva, RAN, 1995. 127–150.
- KRAMER, Mark: Poland, 1980–81. Soviet policy during the Polish Crisis. In: *Cold War International History Project Bulletin*, (1995) Issue 5. Spring. 116–139.
- KUBINA, Michael: Czy Honecker chciał zbrojnej interwencji w Polsce jesienią 1980 roku? Człowiek Moskwy w Biurze Politycznym KC NSPJ a polski kryzys na jesieni 1980 roku. In: *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*. Tom I. Szerk.: KAMIŃSKI, Łukasz. Wrocław, GAJT, 1998. 109–114.
- KULA, Marcin: Ku jakiej syntezie historii ”Solidarności”? In: *Ku syntezie historii ruchu społecznego (1980–1981). Referaty z konferencji Stowarzyszenia Archiwum Solidarności i Instytutu Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego*. Szerk.: KACZYŃSKA, Elżbieta, Stowarzyszenie Archiwum Solidarności Instytut Historyczny, Uniwersytet Warszawski. Warszawa, 2000. 27–44.
- KULA, Marcin: Polska 1980–1992: splot motywów społecznych i narodowych. In: *Przegląd historyczny*, LXXXIV évf. (1993) 2. sz.
- KURON, Jacek: Polityka i odpowiedzialność. Londyn, Aneks, 1984.
- LESIAKOWSKI, Krzysztof: Strajk robotników łódzkich w lutym 1971 roku. In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, nr 1. (2002) 1. 133–142.
- LESZCZYŃSKI, Adam: Jaką historię „Solidarności” lat 1980–1981 warto napisać? In: *Pamięć i Sprawiedliwość*, nr 2. (2003) 4.

- LIPSKI, Jan Józef: KOR. Komitet Obrony Robotników – Komitet Samoobrony Społecznej. Warszawa, IPN, 2006.
- MACEachin, Douglas J.: U. S. Intelligence and the Confrontation in Poland, 1980–1981. Penn State Press, 2002.
- MADAJCZYK, Piotr: Historia stosunków polsko-niemieckich w latach 1945–1989 a traktaty polsko-niemieckie z 1990–1991. In: X Seminarium Śląskie: Między Polską a Niemcami Śląsk – pogranicze czy region pomostu? XI Seminarium Śląskie: Polska – Śląsk – Niemcy. Gliwice-Opole, 2007. 7–19.
- MADEJ, Krzysztof: Opozycja w PRL 1956–1980. Stan badań. In: Pamięć i Sprawiedliwość, nr 2. (2003) 4. 227–252.
- MAJCHRAK, Grzegorz: Działania Służby Bezpieczeństwa w celu przejęcia kontroli na „Solidarnością” w latach 1980–1982. In: Dzieje Najnowsze, XXXV. évf. (2003) 3.sz. 89–99.
- MAKOWSKI, Edmund: Poznański czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL. Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 2006.
- MALIA, Martin: Szovjetszkaja tragegyija. Isztorija szocializma v Rosszii 1917–1991. Moszkva, Roszszipen, 2002.
- MARCUSE, Herbert: Soviet marxism: a critical analysis. New York, Vintage, 1961.
- MEDVEGYEV, Roj: Jurij Andropov: nyeizvesztnoje ob izvesztom. Moszkva, Vremja, 2004.
- MEDVEGYEV, Roj: Okruzszenyije Sztalina. Zsizny zamecsatyelnih ljugej. Moszkva, Molodaja Gvardija, 2006.
- MEDVEGYEV, Roy Alekszandrovics – Nyeznakomij Andropov. Krizisz v Polse 1980–1981 gg. In: Novaja i Novejszaja isztorija, (1999) 2.sz.
- MICHNIK, Adam: Gondban a bohóc. Esszék és tanulmányok. Pozsony, Kalligram, 1996.
- Między modernizacją a marnotrawstwem. O gospodarce PRL z historykiem Krzysztofem Madejem rozmawia Barbara Polak.
- In: http://niniwa2.cba.pl/komunizm_gospodarka_prl_ipn.htm (2009.02.12)
- MIŁOSZ, Czesław: A rabul ejtett értelem. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992.
- MITCHELL, R. Judson: Ideology of a superpower. Contemporary soviet doctrine on international relations. Stanford, California, Hoover Institution Press, 1982.
- MITROVITS Miklós: A lengyel válság és a szovjet pártvezetés az MSZMP dokumentumaiban (1980–1981). In: Kút, (2006) 1. sz. 79-116.

- MITROVITS Miklós: A lengyelországi hadiállapot bevezetésének előestéje, 1981. december. Egy történelmi dokumentum: Viktor Anoskin altábornagy „munkafüzete”. In: *Eszmélet*, (2006) 72.sz. 100–110.
- MITROVITS Miklós: II. János Pál pápa első lengyelországi látogatása – a lengyel pápa a lengyel és a szovjet dokumentumok tükrében (1978–1980). In: *Kút*, (2007) 1. sz. 145–163.
- MUSZATOV, V.L.: A Szovjetunió álláspontja az 1980–1981. évi lengyel válság idején. In: *Múltunk*, XL. évf. (1995) 3.sz. 99–122.
- MUSZATOV, V.L.: Predvesztyniki buri. Polityicseszkije kriziszi v Vosztocsnoj Jevrope (1956–1981). Moszkva, Naucsnaia Knyiga, 1996.
- NIEDERHAUSER Emil: Kelet-Európa története. Budapest, História-MTA-TTI, 2001.
- OREHOV, A.M.: Szobityija 1956 goda v Polse i krizisz polszko–szovjetszkij otnosenij. In: *Holodnaja vojna. Novije podhodi, novije dokumenti*. Szerk.: NARINSZKIJ, M.M. Moszkva, RAN-IVI, 1995.
- OST, David: Solidarity and the politics of the anti-politics: opposition and reform in Poland since 1968. Philadelphia., Temple University Press, 1990.
- Oxford Világtörténet a 20. században. Szerk.: HOWARD, Michael – LOUIS, Wm. Roger, Budapest, Napvilág Kiadó, 2002.
- PACZKOWSKI, Andrzej: Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980–styczeń 1982. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2002.
- PACZKOWSKI, Andrzej: Fél évszázad Lengyelország történetéből 1939–1989. Budapest, 1956-os Intézet, 1997.
- PACZKOWSKI, Andrzej: Wojna polsko–jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981–22 VII 1983. Kraków, Prószyński i S-ka, 2006.
- PALOTÁS Emil: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.
- PIĄTKOWSKI, Krystian: Polski przemysł zbrojeniowy na rozdrożu. In: *Polska w Europie*, nr 1. (2003) 43.sz. 153. <http://www.pwe.org.pl/pdf/4307.pdf> (2008. 06. 03.)
- PIHOJA, R. G.: Csehszlovákia, 1968. Moszkvai nézőpontból, az SZKP dokumentumai alapján. In: *Múltunk*, XLIII. (1998) 1. sz.
- PIHOJA, R.G.: Szovjetszkij Szozuz: Isztorija Vlasztyi 1945–1991. Novoszibirszk, Szibirszkij Hronograf, 2000.
- PIOTROWSKI, Paweł: Sprawa Współpracy Wojciecha Jaruzelskiego z Informacją Wojskową. Rekonesans archiwalny. In: *Biuletyn IPN*, (2007) nr. 1–2. 116–125.

- PÓK Attila: A nemzetközi élet krónikája 1945–1997. Budapest, História, MTA történettudományi Intézete, 1998.
- Polski Papież. O wpływie Jana Pawła II na zmianę oblicza Polski rozmawiają ks. Jan SIKORSKI, Antoni DUDEK, Barbara POLAK i Jan M. RUMAN. In: Biuletyn IPN, 51. (2005) 4. sz.
- GOLON, Mirosław: Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945–1956. Okupant w roli sojusznika. 2004.
- In: <http://historicus.uni.torun.pl/modules/wfsection/article.php?articleid=12> (2008-08-25)
- RAINER M. János: Szovjet döntéshozatal Magyarországról 1956-ban. In: Évkönyv II. 1993. Budapest, 1956-os Intézet, 1993.
- RAKOWSKI, F. Mieczysław: Tárgyalófél voltam. Budapest, Ifjúsági lap- és könyvkiadó, 1987.
- ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
- ROSZKOWSKI, Wojciech: Najnowsza historia Polski. Tom I: 1914–1945., Tom II: 1945–1980., Tom III: 1980–2002. Warszawa, Świat Książki, 2003.
- Sąd nad autorami stanu wojennego. Oskarżenia, wyjaśnienia, obrona. Szerk.: KARAS, Anna, Warszawa, BGW, 1993
- SASANKA, Paweł: Czerwiec 1976. Geneza, przebieg, konsekwencja. Warszawa, IPN, 2006.
- SIEMIŃSKI, Feliks: „Sąd” nad autorami stanu wojennego. In: Dziś. Przegląd społeczny. V. (1994) nr 2. 80–89.
- SIEMIŃSKI, Feliks: Stan wojenny 1981 r. w świetle prawa konstytucyjnego. In: Dziś. Przegląd społeczny. III. (1992) nr 3. 7–18.
- ŠIK, Ota: A szocialista áruviszonyok. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968.
- SIMON, Henri: Poland 1980–1981. Class Struggle and the Crisis of Capital. Detroit, Black and Red, 1985.
- SKÓRZYŃSKI, Jan – PERNAL, Marek: Gdy niemożliwe stało się możliwe. Kalendarium Solidarności 1980–1989. Warszawa, Świat Książki, 2005.
- SKÓRZYŃSKI, Jan: Od Solidarności do Wolności. Warszawa, Trio, 2005.
- Solidarność w ruchu 1980–1981. Szerk.: KULA, Marcin. Warszawa, SuperNowa, 2000.
- Sprzeciw, opozycja, opór w PRL – anketa historyczna. In: Arcana, nr 38. (2001) 40–74.
- Stan Wojenny w Polsce. Stan badań. Warszawa, IPN, 2001.
- STANISZKIS, Jadwiga: Ontologia socjalizmu. Kraków-Nowy Sącz, DANTE, 2006.
- STOBIECKI, Rafał: *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana*. Warszawa, Trio, 2007.

- STRZEMBOSZ, Tomasz: Polacy w PRL: sprzeciw, opozycja, opór. (Zachowania opozycyjne w systemie totalitarnym.) In: Arcana, (2000) nr 35.
- SZÁSZ Zoltán: A Varsói Szerződés és a lengyelek „megsegítése”. In: Historia (2001) 3.sz.
- SZOKOLAI Katalin: Lengyelország története. Budapest, Balassi Kiadó, 1996.
- TÁLAS Péter: A munkásönkormányzás kérdése Lengyelországban 1945–1989. In: Önkormányzás vagy az elitek uralma. Szerk.: KRAUSZ Tamás, MÁRKUS Péter. Budapest, Liberter Kiadó, 1995.
- TÁLAS Péter: Rendszerváltás és többpártrendszer Lengyelországban 1989–1994. (Kandidátusi értekezés) Budapest, 1994.
- TISCHLER János: „Hogy megcsendüljön minden gyáva fül” Lengyel–magyar közelmúlt. Pécs-Budapest, Jelenkor-1956-os Intézet, 2003.
- TISCHLER János: Lengyelország 1980–1980 II. In: Beszélő, IV. évf. (1999) 1. sz.
- TISCHLER János: Lengyelország 1980–1981 I. In: Beszélő, III. évf. (1998) 12. sz.
- TISCHLER János: Lengyelország és a pápa. In: Beszélő, III. évf. (1998) 10. sz.
- TISCHLER János: Munkásmegmozdulások Lengyelországban, 1976. In: Beszélő, IX. évf. (2004) 6. sz.
- TOURAINÉ, Alain – STRZELECKI, Jan – WIEVIORKA, Michel – DUBET, François: Solidarność. Analiza ruchu społecznego 1980–1981, Warszawa 1989. (magyarul kéziratban: Szolidaritás. Egy társadalmi mozgalom elemzése: Lengyelország 1980–1981. é.n. kézirat.) A disszertációban a magyar nyelvű kéziratot használtam.
- TŰMA, Oldřich: The Czechoslovak Communist Regime and the Polish Crisis 1980–1981. In: Cold War International History Bulletin, (1998) issue 11. winter, 60–76.
- TUREK, Wojciech: Dlaczego nie doszło do porozumienia Wałęsy, Głępa i Jaruzelskiego? Przyczynek do genezy wprowadzenia stanu wojennego 13. XII. 1981 r. In: „Solidarność” a wychodzenie Polski z komunizmu. Wykonano na zlecenie „Solidarności” Portu Gdańskiego z okazji XV rocznicy powstania Związku. Szerk.: MAZEWSKI, Lech – TUREK, Wojciech, Instytut Konserwatywny im. E Burke’a, Gdańsk, 1995. 45–64.
- VARGA Éva: Hungarica-kutatás az oroszországi levéltárakban. In: Levéltári Szemle, 53. évf. (2003) 4.sz. 3–19.
- VOLOBUJEV, V.V.: Krizisz 1956 goda i zarozhdyeniye politycheszkoj oppozicii v Polse. In: Problemi szlavjanovegyenija v trudah molodih ucsonih. Moskva, RAN, 2003. 122–144.

- VOLOKITIYINA, T.V. – MURASKO, G.P. – NOSZKOVA, A.F. – POKIVALJOVA, T.A.: Moskva i Vosztocsnaja Jevropa. Sztanovlenyije polityicseszkijh rezsimov szovjetszkovo tipa (1949–1953). Ocserki isztorii. Moskva, Roszszpen, 2002.
- WEISER, Benjamin: Ryszard Kukliński. Życie ściśle tajne. Warszawa, Świat Książki, 2005.
- WERBLAN, Andrzej: Czy w 1981 roku groziła interwencja? In: Dziś. Przegląd społeczny. V. (1994) nr 6. 38–48.
- WIDACKI, Jan: Czego nie powiedział generał Kiszczał. Z Janem Widackim rozmawia Wojciech Wróblewski. Warszawa, BGW, 1992.
- WILKE, Manfred: Polityka interwencji SED. Pracy reformatorzy komunistyczni z 1968 roku i polski ruch demokratyczny z lat 1980–1981. In: Pamięć i Sprawiedliwość IPN, I. (2006) 9.sz.
- WNUK-LIPIŃSKI, Edmund: Solidarność – na fali procesów globalnych. In: Solidarność. Wydarzenie, konsekwencje, pamięć. Warszawa, IfiS PAN, 2006. 35–44.
- Wolny Związki Zawodowe. In: Biuletyn IPN, nr 4. (2008) 87. sz.
- ŻARYN, Jan: Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce 1944–1989. Warszawa, Neriton, 2003.